

JAINSITE E-BOOKS LITERATURE

**JAIN HISTORY • JAIN GRANTH • JAIN SUTRA
JAIN VIDHI • JAIN STORY • JAIN ASTROLOGY**

And Many More Books in Gujarati, Hindi & English

જૈનસાઇટ ઇ-બુક્સ લિટરેચર ના સંપૂર્ણ લાભાર્થી
શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

પાર્શ્વદર્શન બિલ્ડીંગ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણ રોડ,
(જુના નાગરદાસ રોડ), અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૬૯.

www.jainsite.com

Blessings : P. P. PANYAS SHREE NIPUNCHANDRA VIJAYJI M. S.

Inspired by : MUNI BHAGYACHANDRA VIJAYJI M. S.

Created by :

E-mail: info@jainsite.com • Tel.: 09867711171

॥ ॐ श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

જેન ઈ-બુક્સ ના સંપૂર્ણ લાભાર્થી

શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

॥ ॐ श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

ट्रस्टनी नोंधणी नं. F-4210 (BOM)
सोसायटीनी नोंधणी नं. Bombay 381/1976 G.B.B.S.D.

श्री शैलाम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, अंधेरी (पूर्व)

पार्श्वदर्शन भिर्डींग, डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्ण रोड, (जुना नागरदास रोड),
अंधेरी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०६६.

प्रस्तावना

अनेक परमोपकारक आचार्य देव ज्ञानी, तपस्वी मुनिराज, सेवाभावी साध्वीजु भगवंताना अद्वितीय-अद्भूत-अवर्णनीय आशिर्वाद्यी तथा महापवित्र मंत्रोच्चार अने विधि विधान द्वारा स्थापित आकर्षक अलौकिक अनेक अने मनमोहक रज्ज्मा भगवान श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथजु मनोरम्य, नेत्र द्विपक लावण्यमय प्रतिभाजुने मूणनायक तरीके भिराजमान करेल देवविमान तुल्य तीर्थसभ जिनालय अटले मारुं-तमारुं अने आपणा सहजु श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथजुं शिपरभंधी जिनालय तथा धीर-वीर-गंभीर-सरण-भक्ति-धार्मिक पापभीरु दानवीर अने उत्तमोत्तम श्रावक-श्राविकाओथी जनेलो रपमा तीर्थकर तरीके ओणपातो श्री श्वे. मू. जैन संघ, अंधेरी (पूर्व) अटले अमारो श्री अने सरस्वतीथी सभर जनेलो विनयी-विवेकी अने गुणभगवंतानो कृपापात्र जनेल चारे तरफु अे दशे दिशाओमां जैनम् जयति शासनम् नी यशोगाथा नो विजयघोष १४ राजलोकमां गुंजतो करनार अटले अमारो श्री श्वे. मू. जैन संघ अंधेरी (पूर्व) अनेक नाना मोटा धार्मिक अनुष्ठानो करनार श्री संघोने मद्दरूप जनेनार, अनेक पांजरापोणोने सहायभूत थनारो अनेक साधु-साध्वीजु भगवंताना वैयावस्यमां सहाय अयेसर, गृह जिनालयमांथी शरु थयेल आजे उत्तुंग गगनचुंभी आकर्षक शिपरभद्ध जिनालय जेमां देव-देवीओनी देवकुलिकाओ शोभी रही छे. श्री संघमां कायमी आयंजिल जातु-जे जे पाठशाणाओ, ज्ञानभंडार अटले श्री संघ शक्तिनुं नमूनेदार नजरालुं कहेवाय.

युगद्विवाकर प. पू. उपकारी गच्छना नायक आ. भ. श्री विजय धर्मसूरीश्वरजु म. सा. नी शुभ प्रेरणा मार्गदर्शक तथा तेमनी शुभ निश्रामां निर्मित अने स्थापित श्री जिनालय तथा प. पू. शतावधानी आ. भ. श्री जयानंदसूरीजुनी प्रेरणाथी ता. ४-४-१९७६ मां श्री संघनी स्थापनाना सुंदर विचारोनुं भीज आजे घेघुरो घटादार वृक्ष समान जनेयो छे. यमत्कारी अने अलौकिक मूणनायक श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ भगवानना दर्शन करीने जैन-जैनतरोनी घच्छाओ इलीभूत थरु छे.

निसहाय-अजोल जनेला टोरोनी अने पांजरापोणोने अमारो श्री संघे उदार हाथे मद्द करी छे तथा हालमां केणवणी क्षेत्रे, मेडीकल क्षेत्रे, साधर्मिक क्षेत्रे, अनुकंपा क्षेत्रे परा श्री संघनी ज अेक शाखा श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ इण्डिशन द्वारा आर्थिक सहाय चालु छे.

श्री श्वे. मू. जैन संघ वती

प्रमुज

૧૫૧

જૈન સાઈટ
JAINSITE.com
જૈનમ્ જયતિ શાસનમ્

ચૌદ ગુરુસ્થાન
પં. અબ્દુલ્ હોખર ખિલ્લણ

✿
✿
✿

ચૌદ ગુણસ્થાન

જૈન સાઈટ
JAIN SITE
પ. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયભાઈ મહારાજ
જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

✿
✿
✿

ક્રમણ પુસ્તાલિભ દુસ્સ

૧૫૧

प्रकाशक :-

कमल प्रकाशन ट्रस्ट
जगतदास प्रतापश्री संस्कृतिभवन,
२७७७, निशा पोण, अवेरीवाड,
रिवीइरोड, अमदावाद-३८०००१.

श्रीन : ३३५७२३ - ३८०१४३

लेखक-परिचय :

सिद्धान्तमहोदधि सव्यारित्रचूडामणि
स्व. पुण्यपाह आ. भागवत श्रीमद्विष्णु
प्रेमसरीश्वरल महाराज साहेबना विनेय
पं. श्री यन्द्रशेखरविष्णुल

प्रथम संस्करण : नकल १२५०
द्वितीय संस्करण नकल २०००
ता. १-६-१९८६

मूल्य रु. २०-००

मुद्रक :

डेनीमेक प्रिन्टर्स
भामुनायकनी पोण गांधी रोड, अमदावाद.

પ્રકાશકીય

પૂજ્યપાદ, પં શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીએ અનેક શાસ્ત્રગ્રંથોનું અવગાહન કરીને લખેલું પુસ્તક 'ચૌદ ગુણસ્થાન' વિ. સં. ૨૦૧૬ની સાલમાં લેખકશ્રીએ તૈયાર કરેલી આખ્યાત્મસાર ગ્રંથના સમ્યક્ત્વ અધિકારના માત્ર પહેલા પ્રલોકની વિવેચના છે.

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ; તેનું પ્રકાશન કરતાં પૂજ્ય આનંદ અનુભવે છે.

આ ગ્રંથમાં ચૌદ ગુણસ્થાન ઉપર વિસ્તારથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. દરેક ગુણસ્થાનની જે જે વિશેષતાઓ, માહિતીઓ વગેરે છે તેનો તે તે ગુણસ્થાનની વિચારણા વખતે સંગ્રહ કરી લેવામાં આવ્યો છે.

જેન શાસ્ત્રોના અદ્યક્ષક પદાર્થોને અહીં સરળ ભાષામાં સમજાવવામાં આવ્યા છે.

આ ગ્રંથનું મનન કરવાથી સુંદર કક્ષાનો શાસ્ત્રબોધ થશે

સહુ કોઈ આ ગ્રંથનું મનન કરે એ જ અમારી શાવના છે.

લિ.

ટ્રસ્ટી મંડળ,
કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ;

અનુક્રમણિકા

- [૧] અચરમાવર્તકાળ ... ૧ થી ૭
- ભવ્ય, અભવ્ય, ણતિભવ્ય.
 - પુદ્ગલપરાવર્તકાળ.
 - સહજભાવમળ
- [૨] ચરમાવર્તકાળ ... ૮ થી ૧૬
- તીવ્રમિથ્યાત્વ, દ્વિઅન્ધક, સકૃતઅન્ધક.
 - અપુનઅન્ધક
 - અપુનઅન્ધક અવરચામાં ધર્મની સિદ્ધિ.
 - આદિ ધાર્મિક.
 - માર્ગભિમુખ; માર્ગનિસારી માર્ગપતિત.
 - જેનમ્ જયતિ શાસનમ્
- [૩] યોગની પૂર્વસેવા ... ૧૭ થી ૧૯
- ગુરુ-પૂજન.
 - દેવપૂજન
 - સદાચાર
 - તપ
 - મુક્તિ-અદ્રેષ
- [૪] યોગ-ખીજ ... ૨૦ થી ૨૬
- જિનેષુ કુશલં ચિત્તં
 - ઉપાદેય મુદ્ધિ.
 - સંજ્ઞાનિરોધ.
 - નિષ્કામભાવ.
 - આચાર્વાદિત્વપિ ઇતદ્.
 - સહજ ભવોદ્રેષ.
 - દ્રવ્ય અભિગ્રહપાલન.
 - વિધિ સિદ્ધાન્ત લેખન.
 - ઉદ્ગ્રહ
 - સ્વાધ્યાય. (વાચના-પૃચ્છનાદિ)
 - ખીજકથાનો પ્રેમ-શુદ્ધભાવ.
- [૫] યોગદૃષ્ટિ ... ૨૭ થી ૩૪
- આઠેય દષ્ટિમાં ઓષના પ્રકાશનું તારતમ્ય.
 - મિત્રાદિદષ્ટિઓનું સંક્ષેપથી કથન.
 - આઠ યોગિ (યમ-નિયમાદિ)
 - આઠ દોષ (ખેદ-ઉદ્ગેહાદિ)
 - આઠ ગુણો.

[૬] આઠ યોગદષ્ટિઓ [વિસ્તારથી] ૩૫ થી ૫૨

[૧] મિત્રા દષ્ટિ

[૫] સ્થિરા દષ્ટિ

[૨] તારા દષ્ટિ

[૬] કાન્તા દષ્ટિ

[૩] મલા દષ્ટિ

[૭] પ્રભા દષ્ટિ

[૪] દીપ્તિ દષ્ટિ

[૮] પરા દષ્ટિ

◦ માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ (સંક્ષેપથી) ◦ ઈચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ સામર્થ્યયોગ

[૭] સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ ૫૩ થી ૭૭

◦ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ.

[૩] અપૂર્વ ગુણુશ્રેણી

◦ આઠ કર્મ

[૪] અપૂર્વ ગુણ સંક્રમ

◦ અપૂર્વકરણ

[૫] અપૂર્વ સ્થિતિ અંધ

[૧] અપૂર્વ સ્થિતિઘાત

◦ અનિવૃત્તિકરણ.

[૨] અપૂર્વ રસ ઘાત

◦ મતાતરો

[૮] સમ્યક્ત્વના પ્રકારો ૭૮ થી ૯૬

◦ એક પ્રકારો.

◦ પાંચવિધ સમ્યક્ત્વ

◦ દ્વિવિધ સમ્યક્ત્વ.

[૧] ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ

◦ દ્યૌ સમ્યક્ત્વ અને ભાવસમ્યક્ત્વ

[૨] ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ

◦ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહારસમ્યક્ત્વ.

[૩] ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ

◦ પૌદ્ગલિક-અપૌદ્ગલિક સમ્યક્ત્વ

[૪] વેદક સમ્યક્ત્વ

◦ ત્રિધા સમ્યક્ત્વ.

[૫] સારવાદન સમ્યક્ત્વ.

(મારક-રોચક-દીપક)

◦ કાળ.

◦ ચતુર્ભેદે સમ્યક્ત્વ (ક્ષાયકાદિ)

◦ દક્ષિણ સમ્યક્ત્વ (નિસર્ગરુચિ આદિ)

[૯] મિથ્યાત્વના પ્રકારો ૯૭ થી ૧૦૦

[૧] લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ

[૨] અનાભિગ્રહિક. મિથ્યાત્વ

[૨] લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ

[૩] આભિનિવેશિક. ,,

◦ મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર

[૪] સાશયિક ,,

[૧] આભિગ્રહિક. મિથ્યાત્વ

[૫] અનાભોગક ,,

[૧૦] સડસઠ ભેદ ૧૦૧ થી ૧૧૯

◦ ચાર સદૃહણા (પરમાર્થ સંસ્તગાદિ)

◦ દક્ષ વિનય. (અરિહંતાદિ ભક્તિ વગેરે)

◦ ત્રણ ભિંગ (શુશ્રૂષાદિ)

◦ ત્રણ શુદ્ધિ. (બિન-બિનમતાદિ)

- પાત્ર દ્રવ્ય (શાંકા-કાંકાદિ)
- આઠ પ્રકારક (આવચની આદિ)
- પાત્ર ભૂપણ (જૈનશાસ્ત્ર કૌશલ્યાદિ)
- પાત્ર લક્ષણ (શ્વમ-સંવેગાદિ)
- છ જ્યણા (વંદન-નમનાદિ)
- છ આચાર (રાગભિયોગાદિ)
- છ ભાવના (મૂલ-દારાદિ)
- છ સ્થાન (આત્મા છે ઇત્યાદિ)

[૧૧] ચૌદ ગુણસ્થાન

- ચૌદ ગુણ સ્થાનના નામો
- [૧] મિથ્યા દષ્ટિ ગુણસ્થાન.
- [૨] સાસ્વાદન ગુણસ્થાન.
- [૩] મિશ્ર દષ્ટિ ગુણસ્થાન
- [૪] અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન.
- [૫] દેશવિરતિ ગુણસ્થાન.
- [૬] પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન.
- [૭] અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન.
- [૮] અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન
- [૯] આનવૃત્તિઆદર સંપરાયગુણસ્થાન
- [૧૦] સુક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાન
- [૧૧] ઉપશાન્ત કપાય [વીતરાગ
છમસ્થ] ગુણસ્થાન
- ૧૨૦ થી ૧૫૩.
- ઉપશ્વમ શ્રેણિ.
- અધકરણાદ્યા, કીટિકરણાદ્યા,
કીટિવેદનાદ્યા.
- [૧૨] ક્ષીણકૃપાય (વીતરાગ
છમસ્થ) ગુણસ્થાન.
- કૃપક શ્રેણિ
- [૧૩] સયોગી કેવલિ ગુણસ્થાન
- સમુદ્ધાત
- યોગ નિરોધ
- [૧૪] અયોગી કેવલિ ગુણસ્થાન

[૧૨] વિરતિ-ધર્મ

- શ્રાવકના ૨૧ ગુણો (અક્ષુદ્રાદિ)
- અવિરત શ્રાવકધર્મનો
અધિકારી કોણ ?
- વિરત શ્રાવકધર્મની યોગ્યતા
- ભાવશ્રાવકના લક્ષણો
- ૧૫૪ થી ૧૮૭.
- ક્રિયાગત છ લક્ષણ
(કૃત વ્રત કર્મા આદિ)
- ભાગવત ૧૭ લક્ષણો
(સ્ત્રી પરાધીનતા મુક્ત આદિ)
- શ્રાવક અને મહાશ્રાવકનો ભેદ
- ૬ ભંગ

[૧૩] ૧૨ વ્રત સ્વરૂપ અને અતિચારો-વ્રતપ.લનનુ' રૂણ ૧૮૮ થી ૨૪૨

- પાત્ર આણુવ્રત
- (૧) સ્થૂલહિંસા વિરમણ વ્રત
- પહેલા વ્રતના પાત્ર અતિચાર
(વધ-અંમાદિ)
- વ્રતપાલનથી લાભ;અપાલનથીગેરલાભ.
- વ્રત-ભાવના
- વ્રત-કરણી
- (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત

- પ્રતસ્વરૂપ-પાંચ પ્રકાર
(કન્યા લીલાદિ)
- સ્થૂલ અક્ષત્પનાના ચાર પ્રકાર
(ભૂતનિહવાદિ)
- રજા પ્રતના પાંચ અતિસાર
(સાહસકથન ઈત્યાદિ)
- પ્રતથી લાભ: અપ્રતથી ગેરલાભ
ખીજા પ્રતની ભાવના
- ખીજા પ્રતની કરણી
- (ક) સ્થૂલ અદતાદાન વિરમણ્ય પ્રત
 - પ્રત-સ્વરૂપ-ચાર પ્રકાર
(સ્વામી અદતાદિ)
 - રજા પ્રતના અતિચારો
(સ્તેનાહતઅદાદિ)
 - પ્રતના પાલન-અ/પાલનથી ગુણ-દોષ
 - રજા પ્રતની ભાવના
 - રજા પ્રતની ભાવના
- (ઘ) સ્થૂલ અધ્યક્ષ વિરમણ્ય પ્રત
 - પ્રત સ્વરૂપ-એ પ્રકાર
(સ્વસ્ત્રી સંતોષાદિ)
 - અતિચારો-(પરવિવાહકરણાદિ)
 - પ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત
 - પ્રત-ભાવના
 - પ્રત-ભાવધાની
- (પ) સ્થૂલ પરિગ્રહ પરિણામ પ્રત
 - પ્રત-સ્વરૂપ (ધન-ધાન્યાદિત્યાગરૂપ)
 - પ્રત-અતિચાર
 - પ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત
 - પ્રત-ભાવના
 - પ્રત-કરણી

- (દ) સ્થૂલ દિકપરિણામ પ્રત
 - પ્રત-સ્વરૂપ
 - પ્રત અતિચાર
 - પ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત
 - પ્રતભાવના
 - પ્રતકરણી
- (ડ) સ્થૂલ ભોગોપભોગવિરમણ્ય પ્રત
 - પ્રત-સ્વરૂપ
 - ખાવીશ અલક્ષ્ય
 - પ્રતાતિચાર (સચિત્તાદિ)
 - પંદર કર્મદાન
 - પાંચ સામાન્ય કર્મદાન અતિચાર
 - પ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત
 - પ્રત-ભાવના
 - પ્રત-કરણી
- (લ) સ્થૂલ અનર્થકંડવિરમણ્ય પ્રત
 - પ્રત સ્વરૂપ ચાર પ્રકાર
(દુષ્ટ ધ્યાનાદિ)
 - પ્રતાતિચાર-પાંચ પ્રકાર (ક-દર્ષાદિ)
 - પ્રતપાલના પાલનથી હિતાહિત
 - પ્રત-ભાવના
 - પ્રત-કરણી
- (લ) સામાયિક-નેત (૧૬) શિક્ષાપ્રત
 - પ્રત-સ્વરૂપ
 - પ્રતાતિચાર (યોગદુષ્ટપ્રશ્નિધાનાદિ)
 - પ્રત-પાલનાપાલનથી હિતાહિત
 - પ્રત-ભાવના
 - પ્રત-કરણી

(૧૦) દેશાવગાસિક વ્રત
(૨જી શિક્ષાવ્રત)

- વ્રત-સ્વરૂપ
- વ્રતાતિયાર (પ્રેપણાદિ)
- વ્રતપાલનાથી લાભાદિ
- વ્રત-ભાવના
- વ્રત-કરણી

(૧૧) પૌષઘેતપવાસ વ્રત
(૩જી શિક્ષાવ્રત)

- વ્રત-સ્વરૂપ

[૧૪] શ્રાવકની દિનચર્યા (ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ) સાઈટ... ૨૪૨ થી ૨૪૬

- પ્રાતઃકાળે
- મધ્યાહને
- સાંજે-રાત્રે
- સંવેગવધક દસ વિચારણાઓ (સૂક્ષ્મપદાર્થ આદિ)

[૧૫] યતિધર્મ

- યતિ
- યતિ ધર્મ યોગ્ય કોણુ ? (૧૬ ગુણુ) (આયદેશ સમુત્પન્ન આદિ)
- દીક્ષાની અયોગ્યતા કોનાર્માં (૪૮ પ્રકાર) (માલ જહાદિ)
- દીક્ષા શબ્દના ૮ પર્યાયવાચક નામો (પ્રવચ્ચાદિ)
- ગુરુ તરીકેની યોગ્યતા
- દીક્ષા વિધિ
- ગુરુપરીક્ષા-પૃચ્છા વગેરે વિધિ
- યતિધર્મ પ્રકાર દ્વિધા
- સાપેક્ષ યતિધર્મ
- ભાવસાધુના લિંગો
- સાપેક્ષ યતિધર્મમાં ૩ પ્રકારની સમાચારી
- દશધા સમાચારી (ઈચ્છાકાર આદિ)
- ઈચ્છાકારાદિ ઉપર સમાચારી વિશેષ-વિચારણા
- (૧) ઈચ્છાકાર
- (૨) મિથ્યાકાર
- (૩) તથાકાર
- (૪) (૫) આવસ્થકા-નૌપેધિકા
- (૬) આપૃચ્છા
- (૭) પ્રતિપૃચ્છા
- (૮) જન્દના

(૯) નિમન્ત્રણા

(૧૦) ઉપસંપદા

- અભાવ્ય પ્રકરણ
- ઉપસંપદા

(ii) ચારિત્ર ઉપસંપદા

(ii) ગૃહસ્થોપસંપદા

- ૩૭ પદ વિભાગ સમાચારી
- ભૂમિકા-પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત,
પિતા-પુત્રાદિની
ઉપરથાપનાનો ક્રમ

[૧૬] મહાપ્રત-સ્વરૂપ (વિસ્તારથી)

... ... ૨૮૮ થી ૨૯૩.

- (૧થુ) સર્વથા હિંસા-વિરમણ મહાપ્રત
- (૨થુ) સર્વથા મૃધાવાદ-વિરમણ મહાપ્રત
- (૩થુ) સર્વથા સ્તેય-વિરમણ મહાપ્રત
- (૪થુ) સર્વથા મૈથુન વિરમણ મહાપ્રત
- (૫થુ) સર્વથા પરિગ્રહ વિરમણ મહાપ્રત

[૧૭] પાચ મહાપ્રતની રૂપ ભાવનાઓ ... ૨૦૪ થી ૨૯૯.

- ૧ લા મહાપ્રતની પાચ ભાવના (મનોગુપ્તિ આદિ)
- ૨ જા મહાપ્રતની પાચ ભાવના (હાસ્ય ત્યાગાદિ)
- ૩ જા મહાપ્રતની પાચ ભાવના (મનથી વિચારીને આગ્રહ યાચવો ઈત્યાદિ)
- ૪ થા મહાપ્રતની પાચ ભાવના (સ્ત્રી આદિવાળા સ્થાનનો ત્યાગ આદિ)
- ૫ મા મહાપ્રતની પાચ ભાવના (સ્પર્શ ત્યાગ આદિ)

[૧૮] ચરણસિત્તરી-કરણસિત્તરી

... ... ૩૦૦ થી ૩૧૪

- ચરણસિત્તરી
- (૧) ૫ વ્રત
- (૨) ૧૦ પ્રકારનો યતિધર્મ
- (૩) ૧૭ પ્રકારે સંયમ
- (૪) ૧૦ પ્રકારે ગૌયામય
- (૫) ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ (વાડ)
- (૬) ૩ પ્રકારે જ્ઞાનાદિ ગુણો
- (૭) ૧૨ પ્રકારે તપ
- (૮) ૪ પ્રકારે ક્રોધાદિ કષાયનિગ્રહ
- (૯) કરણસિત્તરી
- (૧) ૪ પિંડવિશુદ્ધિ
- (૨) ૫ સમિતિ
- (૩) ૧૨ ભાવના
- (૪) ૧૨ પ્રતિમા
- (૫) ઇન્દ્રિયનિરોધ
- (૬) ૩ ગુપ્તિ
- (૭) ૪ અભિગ્રહ

• વ્રતોમાં અતિચારો

- (૧) અહિંસા વ્રતાતિચાર
 - (૨) સત્ય વ્રતાતિચાર
 - (૩) અસ્તોય વ્રતાતિચાર
 - (૪) બ્રહ્મચર્ય વ્રતાતિચાર
- [૨૬] પંચાચાર-પાલન

- (૧) ઝાનાચાર
 - (૨) દર્શનાચાર
 - (૩) ચારિત્રાચાર
 - (૪) તપાચાર
- બાહ્યતપ
- (૧) અનશન
 - (૨) ઉનોદરતા
 - (૩) વૃત્તિસંક્ષેપ

(૫) અપરિગ્રહ વ્રતાતિચાર

(૬) રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રતાતિચાર

• અતકમાંદિ ચારની ઘટના

... ૩૧૫ થી ૩૨૮

- (૪) રસત્યાગ
 - (૫) કાયકલેશ
 - (૬) સંલીનતા
- અભ્યન્તર તપ
- (૧) પ્રાયશ્ચિત
 - (૨) વિનયં (જ્ઞાનવિનયોદિ બેદથી ૭ પ્રકારે)
 - (૫) વીર્માચાર

[૨૦] સાપેક્ષયતિધર્મના કેટલાક આવશ્યક કર્તવ્યો ... ૩૨૯ થી ૩૪૨

- (૧) યતિધર્મનું ૧૭ કર્તવ્ય : ગચ્છવાસ
- (૨) યતિધર્મનું ૧૭ કર્તવ્ય : કુસંસર્ગત્યાગ
- (૩) યતિધર્મનું ૩૭ કર્તવ્ય : અર્થપદ ચિન્તન
- (૪) યતિધર્મનું ૪૦ કર્તવ્ય : વિહાર
- (૫) યતિધર્મનું ૫૫ કર્તવ્ય : મહામુનિઓના ચરિત્રોનું શ્રવણ
- (૬) યતિધર્મનું ૬૬ કર્તવ્ય : અતિચારાલોચના
 - ૫ નિર્ગ્રન્થ
- (૧) પુલાક
- (૨) બકુશ
- (૩) કુશીલ
- (૪) નિર્ગ્રન્થ
- (૫) સ્નાતક
- (૭) યતિધર્મનું ૭૫ કર્તવ્ય : ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્તો-વહન કરવું
 - દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનું સ્વરૂપ (આલોચના આદિ)
- (૮) યતિધર્મનું ૮૫ કર્તવ્ય : ઉપસર્ગો સહવા
- (૯) સાપેક્ષ યતિધર્મનું ૯૫ કર્તવ્ય : વિશિષ્ટ કર્તવ્ય : પરિપહબ્ધ
 - ૨૨ પરિપહ (શુધા-તૃષા આદિ)
- (૧૦) સાપેક્ષ યતિધર્મનું ૧૦૫ કર્તવ્ય : (અંતિમ) વિશિષ્ટ કર્તવ્ય : સંલેખના

- સંલેખના ૩ પ્રકારની
- (i) ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના
- (ii) મધ્યમ સંલેખના
- (iii) બદ્ધન્ય સંલેખના
- મરણના પ્રકાર

[૨૧] નિરપેક્ષયતિ ધર્મ

(૧) જ્ઞાનકલ્પક

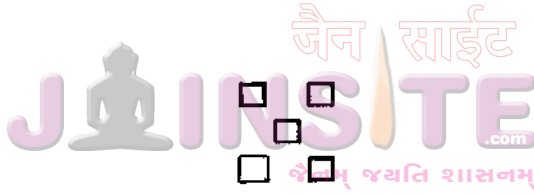
પ તુલના (તપથી, સત્યથી, આદિ)

(૨) પરિહાર વિશુદ્ધિ
(નિરપેક્ષ યતિધર્મ)

- (i) પાદપોષમન
- (ii) ઇગિની મરણ
- (iii) ભક્ત્યપરિણા

◦ અનશ્નના અવશ્યવસ્તુ દુષ્ટ
જાવનાઓ (કાન્દપિ આદિ)
... ... ૩૪૩ થી ૩૪૮

(૩) યથાલન્દિક (નિરપેક્ષ
યતિધર્મ)

મહત્વની ત્રણ વાતો

[૧] કમલ પ્રકાશનના પુસ્તકોમાં હવે નવા ફોટા લેવાનું મંથ કરવામાં આવ્યું છે.

[૨] ઠાતાઓની નામાવલિ તથા ફોટાઓ દરેક પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિમાં જ લેવાનું રાખેલ છે.

[૩] મુક્તિદૂતનું ત્રિવાર્ષિક લવાજમ હવેથી ચાલિસ રૂપિયા રાખ્યું છે. આજીવન સભ્ય બસો રૂપિયા છે.

- ટ્રસ્ટી મંડળ

ચૌદ ગુણુસ્થાન
પં. શ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયલ મહારાજ

ભવ્ય-અભવ્ય-જાતિભવ્ય : સમગ્ર જીવસૃષ્ટિ આ ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચાઈ જાય છે. જે જીવો મુક્તિપદ પામવાની યોગ્યતાવાળા છે અર્થાત્ સિદ્ધપદના પર્યાયમાં જેમનો આત્મા પરિણુમી જવાની યોગ્યતા ધરાવે છે તે જીવો ભવ્ય કહેવાય. અહીં યોગ્યતા એટલે સ્વરૂપ-યોગ્યતા સમજવી. અર્થાત્ જે આ જીવોને સાધનસામગ્રી મળી જાય તે તેઓની યોગ્યતા વિકાસ પામી જાય અને ફલતઃ સિદ્ધિ-પર્યાયમાં પોતાના આત્મા ફેરવાઈ જાય. જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ જીવનમાં ન આવે ત્યાં સુધી તે જીવ તેવી યોગ્યતાવાળો ભવ્ય કહેવાય. દરેક જીવ આવી યોગ્યતા ધરાવે જ છે એવું નથી.

રેતી પણ એક જાતની માટી જ છે છતાં તેનામાં ઘડા રૂપે બનવાની યોગ્યતા નથી. કાંટીનું દૂધ પણ એક જાતનું દૂધ જ છે, છતાં તેનામાં-ગાયના દૂધમાં દહીં બનવાની યોગ્યતા જેવી યોગ્યતા નથી. તેમ અનેક એવા જીવો છે, જેમનામાં જીવત્વ સમાન હોવા છતાં સિદ્ધિ-પર્યાયમાં ફેરવાઈ જવાની યોગ્યતા જ નથી. આવા જીવોને અભવ્ય કહેવાય છે. આ જીવો કદાપિ મુક્તિમાં જવાના નથી. અનાદિકાળથી સંસાર-ભાવથી બદ્ધ છે અને અનંતકાળ સુધી સંસારભાવમાં જ રહેવાના છે.

હવે જે જીવો-સિદ્ધિ પર્યાયમાં ફેરવાઈ જવાની યોગ્યતા ધરાવે છે તે બધાય જીવો ભવ્ય જરૂર કહેવાય છે છતાં તે બધા ય ભવ્ય ચી. ગુ. ૧

જીવો ગમે ત્યારે પણ સિદ્ધિપર્યાયને પામશે જ અર્થાત્ મોક્ષે જશે જ તેવું નહિ સમજવું. મોક્ષે જવાની યોગ્યતા હોવા છતાં તેમને મોક્ષે લઈ જનારી સામગ્રી જ ક્યારે પણ ન મળે એટલે એમની એ યોગ્યતા એકલી બિચારી શું કરે? ઘડો બનાવવાનું કાર્ય તો કુંભાર ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે તેની પાસે માટી છે, તેમ ચક્ર-દંડ વગેરે પણ હોય.

એકલી માટી હોવા માત્રથી કાંઈ ઘડો થોડો જ બની જાય? આમ સિદ્ધિપદની યોગ્યતા હોવા માત્રથી જેમને સિદ્ધિપદ માટે જરૂરી બીજી સામગ્રી ન મળે તો તેઓ કદાપિ સિદ્ધિપદ પામી શકે નહિ. આવા જીવોને કે જેઓને કદાપિ સામગ્રી મળવાની જ નથી તે જાતિ-લવ્ય કહેવાય છે. તેઓ જાતિથી લવ્ય છે એટલું જ; એથી વિશેષ મુક્તિપદનો અધિકાર તેમને મળતો નથી.

એટલે હવે એવો નિયમ નહીં કરવો કે જેટલા લવ્ય હોય તે બધા જ મોક્ષે જાય.

કેમ કે જાતિ-લવ્યો કદાપિ મોક્ષે જવાના નથી.

આમાં કારણ છે; બીજી સામગ્રીનો અભાવ.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું કે જાતિ-લવ્ય જીવો હંમેશા સાધારણપણામાં જ રહે અર્થાત્ તેઓ કદાપિ પ્રત્યેકપણું પામી શકતા નથી.

જે એક જીવને એક શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તો તે જીવ પ્રત્યેક શરીરી કહેવાય અને અનંતજીવોને એક જ શરીર મળે તો તે અનંતજીવો સાધારણ (com.) શરીરી કહેવાય. લીલ-કૂગ-કંદમૂળ વગેરે અનંતજીવોના એકેકા શરીર રૂપ હોવાથી તે જીવોને સાધારણ શરીરી જીવો કહેવાય, જ્યારે માટી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ-અંક-આંબો-હૂતશો-સિંહ-દેવ-મનુષ્ય-નારકી વગેરે પ્રત્યેક શરીરી કહેવાય. જાતિ-લવ્યજીવો માટી કે પાણીના સ્વરૂપે પણ પ્રત્યેક શરીરી બની શકતા નથી તેઓ સદૈવ એથી પણ નીચલી કેટિનાં સાધારણ શરી-

સામ્રાજ્યમાં જ હાથેશને માટે રહે છે. હવે આ જીવોને મનુષ્ય-ભવ અને ધર્મ-સામગ્રીની પ્રાપ્તિની તો વાત જ ક્યાં રહી? માટે જ આવા જીવોને ભતિ-ભવ્ય કહેવાય.

એટલે હવે એ જ સિદ્ધાન્ત નક્કી થાય છે કે જે જીવો મોક્ષ-પદ પામે છે તે અવશ્ય ભવ્ય હોય છે. જેઓ કદાપિ મોક્ષ પામતા નથી તેઓ ભવ્ય પણ હોય અને અભવ્ય પણ હોય.

શાસ્ત્રગ્રન્થમાં આ ત્રણેય પ્રકારના જીવોના ૩ દષ્ટાન્ત આપ્યાં છે. જે સ્ત્રીમાં ગર્ભાધાન કરવાની યોગ્યતા છે અને તેનો પતિ પણ જીવતો છે. તે સ્ત્રી રતિ-સુખ મેળવીને સંતાન પ્રાપ્ત કરે છે. આ સ્ત્રી જેવા સુક્રિતપદને અવશ્ય પામનારા ભવ્ય જીવો છે.

જે સ્ત્રીમાં ગર્ભાધાનની યોગ્યતા છે પણ તેનો પતિ લગ્ન થતાં સુધીમાં જ મરી ગયો છે અને સતી સીતા જેવી તે સતી છે. આ સ્ત્રીને કદાપિ સંતાનપ્રાપ્તિ શક્ય નથી. કેમ કે તેને ગર્ભાધાનની યોગ્યતાનો વિકાસ કરવામાં જરૂરી પતિ-સંબંધરૂપ સામગ્રી કદાપિ પ્રાપ્ત થવાની નથી. આ સ્ત્રી જેવા ભતિ-ભવ્ય જીવો છે.

અને જે વાંઝણી સ્ત્રી છે, જેને પતિ-સંબંધની સામગ્રી મળે તો ય ગર્ભાધાનની યોગ્યતા જ ન હોવાથી તે બધી સામગ્રી નિષ્ફળ જાય છે. આ સ્ત્રી જેવા અભવ્ય-જીવો છે.

હવે જે ભવ્ય જીવો અવશ્ય સુક્રિતપદને પામવાના છે તેઓને તે સુક્રિતપદ-પ્રાપ્તિ માટે હવે એક પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો કાળ બાકી રહ્યો હોય ત્યારે તેઓ પુદ્ગલપરાવર્તકાળમાં પ્રવેશ્યા કહેવાય છે.

અહીં આપણે પુદ્ગલપરાવર્તવું સ્વરૂપ સમજી લઈએ, જેથી અચરમ અને અચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત શું છે? તે સમજવાનું સહેલું થઈ પડે.

પુદ્ગલપરાવર્તકાળ : પુદ્ગલપરાવર્તકાળ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી મપાય છે. અહીં તો આપણે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તકાળનો ઉપયોગ કરવાનો છે માટે તેનો જ વિચાર કરશું.

કોઈ એક જીવ ચૌદ રાજલોકમાં રહેલા અસંખ્ય આકાશ-પ્રદેશને મરણ પામવા દ્વારા ક્રમથી સ્પર્શે—અર્થાત્ જે આકાશપ્રદેશમાં આજે મર્યો તે પહેલો આકાશપ્રદેશ ગણતરીમાં લેવાનો; પછી તે આકાશપ્રદેશની બાબુના જે આકાશપ્રદેશમાં જ્યારે મરે ત્યારે તે બીજો આકાશપ્રદેશ ગણતરીમાં લેવાનો. ત્યાં સુધીમાં અન્ય આકાશ-પ્રદેશોમાં અનંતાં મરણો થઈ ચૂક્યાં હોય અને તે દરમિયાન અનંતો કાળ ગયો તે તે બધાં ય જે જે આકાશપ્રદેશની મરણ દ્વારા સ્પર્શનામાં ગણાઈ જાય. આમ વળી જ્યારે બીજા આકાશપ્રદેશની તદ્દન બાબુમાં જે રહેલા ૩ જા આકાશપ્રદેશને સ્પર્શે ત્યારે તે ત્રીજા આકાશપ્રદેશની મરણસ્પર્શના ગણવાની. તે દરમિયાનના કાળમાં અન્ય આકાશપ્રદેશોમાં મૃત્યુ પામે છતાં તે આકાશપ્રદેશને મરણ દ્વારા થયેલી સ્પર્શનાની ગણતરીમાં લેવાના નહિ, પણ એ દરમિયાન વ્યતીત થયેલો કાળ ગણી લેવાનો. આ રીતે ક્રમશઃ સર્વ આકાશ-પ્રદેશને સ્પર્શે એમાં જેટલો કાળ પસાર થાય તે બધાં એક ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનો કાળ ગણાય. આવા ૧૧૪૫ પુદ્ગલપરાવર્તમાં અનંતો ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીઓ (પરાર્ધોના ફરાર્ધો=અસંખ્ય વર્ષો = ૧ પલ્લોપમકાળ એવા ૧૦ કોટાકોટિ પલ્લોપમનો ૧ સાગરોપમકાળ—એવા ૧૦ કોટાકોટિ સાગરોપમની એક ઉત્સર્પિણી કે ૧ અવસર્પિણી) પસાર થઈ જાય.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે ૧ પુદ્ગલપરાવર્તના કાળમાં તે જીવ અનંતાનંત ભવો કરી નાંખે છે. આજ સુધીના જીવના સંસાર-કાળમાં ૧ નહિ, ૧૦ નહિ, લાખ, કરોડ, અબજ કે પરાર્ધ નહિ, અસંખ્ય નહિ પણ અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તકાળ પસાર થઈ ગયા છે.

કેવલી પરમાત્માની દષ્ટિએ અમુક લવ્ય જીવ સુક્તિપદ ક્યારે પામશે તે તદ્દન નિશ્ચિત હોય છે.

હવે એમની દષ્ટિએ જે જે જીવોને સુક્તિપદ પામવા માટે એક જે પુદ્ગલપરાવર્તકાળ બાકી રહ્યો છે તે બધાં ય લવ્ય જીવો

છેલ્લા-ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તમાં પ્રવેશ્યા કહેવાય. અને જે જીવો હજી પણ છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્તના કાળમાં પ્રવેશી ગયા નથી તે બધા જીવો અચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તમાં રહેલા કહેવાય.

પ્રશ્ન : જે જીવો કહી મોક્ષે જવાના જ નથી તેમને અભવ્ય કે નતિભવ્ય કહ્યા છે. શું આ જીવો ક્યારે પણ ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તમાં પ્રવેશવાના બરા ?

ઉત્તર : પૂર્વોક્ત વિચાર સારી રીતે સમજાયો ન હોય તો જ આ પ્રશ્ન થાય. આપણે કહી ગયા કે, “જેઓને મુક્તિપદ પામવા હવે એક પુદ્ગલપરાવર્તકાળ બાકી હોય તેમને જ ચરમપુદ્ગલ-પરાવર્તકાળમાં પ્રવેશ્યા કહેવાય. હવે અભવ્યો કે નતિભવ્યો તો કદાપિ મુક્તિપદ પામવાના જ નથી તો તેની અપેક્ષાએ જ ગણાતો ૧ પુદ્ગલપરાવર્તકાળ તેમને ક્યાંથી ઘટે ? અર્થાત્ તેઓ તો હંમેશ અચરમપુદ્ગલ-પરાવર્તમાં જ હોય.

પ્રશ્ન : મુક્તિમાં અવશ્ય જનારા જીવો ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તના-કાળમાં શી રીતે પ્રવેશ કરતા હશે ? શું તેઓ અચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તના-કાળમાં એવી કોઈ જગમર સાધના કરતા હશે કે જેથી તેમનો મુક્તિ ગમનકાળ ફક્ત એક જ પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો રહે ?

ઉત્તર : ના. ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્તકાળમાં આવી જવા માટે તો જીવનો ભવ્યત્વ સ્વભાવ અને કાળ બે જ કારણ છે. ત્યાં કર્મ-ભાગ્ય કે ઉવમ કશું જ કરી શકતા નથી.

અચરમ પુદ્ગલપરાવર્તના કાળમાં વર્તતા જીવોને મુક્તિનો આશય જ નથી હોતો એટલે મુક્તિની જગમર સાધનાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? જેમ પેટમાં પુષ્કળ મળ-દોષ હોય ત્યારે સારામાં ‘સારું’ પકવાન પણ અડચિંકર બને છે તેમ એ આત્મામાં સહજ ‘ભાવ-મળવું’ એવું જોર હોય છે કે તેથી તેમને મુક્તિનો આશય જ જાગતો નથી.

સહજ ભાવ-મળ : સહજ ભાવ-મળ એટલે અનાદિ કાળનો નિખિડ રાગ-દ્રેષ પરિણામ.

આ પરિણામને લીધે જીવ પોતાના આત્માનો, મોક્ષ વગેરેનો વિચાર જ કરી શકતો નથી. ભાવ-મળ ટાળ્યો ટળતો નથી, એ આપો-આપ ટળે છે. ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશવા જોગ જેનો ભાવ-મળ-હાસ થાય છે તે આત્મા ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશ્યો કહેવાય છે. આ વિવક્ષિત ભાવ-મળહાસ થયા પછી જ મુક્તિનો આશય જાગે છે. તે પૂર્વ મહાવ્રતાદિ પાળવામાં આવે તો ય તેની પાછળ મુક્તિનો આશય હોતો નથી, કિન્તુ આ લોકના કે પરલોકના સુખ-સમૃદ્ધિનો જ આશય રહે છે. એ વખતે મુક્તિ-રાગ તો ન જ હોય પરંતુ જો મુક્તિ પ્રત્યે અદ્રેષભાવ પણ હોય તો મહાવ્રતાદિનાકાર્યિક આચારના શુદ્ધ પાલનના બળે તે જીવો ૯ મા ઐવેયક સુધી પહોંચી જાય છે. એ જીવો શુદ્ધ-આચાર-ક્રિયા કરે તો ય તેમનામાં સહજ ભાવ-મળનો હાસ નહિ થવાના કારણે તે બધી ક્રિયા નિબંધ કે વિપરીત ફળાધાન કરે છે, જ્યારે ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશ્યા જીવોની અશુદ્ધ-ક્રિયા હોય તો પણ ત્યાં સહજ મળનો હાસ હોય છે એટલે તે અશુદ્ધ ટાળીને શુદ્ધ-ક્રિયા દ્વારા મુક્તિનાં ફળોને પ્રાપ્ત કરી જાય છે.

યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં ભગવાન હરિભદ્રસૂરજી મહારાજએ સહજ ભાવ-મળહાસના ૩ કાર્ય-લિંગો બતાવ્યાં છે.

(૧) એ જીવોને દુઃખી આત્મા ઉપર અત્યંત દયા પ્રગટે, (૨) શુભિચલ આત્મા ઉપર દ્રેષભાવ ન હોય અને (૩) સર્વત્ર જે કાંઈ ઉચિત કર્તાવ્ય હોય તેને તે કશાય લેહભાવ વિના સેવતો હોય.

અચરમાવર્તના સહજ ભાવ-મળવાળા જીવો માખીના પગને પણ નંદવાઈ જવા ન દે એટલી અહિંસા પાળે પણ તેમના અંતરમાં દયાપાત્ર જીવો પ્રત્યે દયાનો છાંટોય ન હોય, તેમને શુભિચલ પ્રત્યે અદ્રેષ-ભાવ ન હોય પરંતુ ઈર્ષ્યાદિ હોય અને ઔચિત્યપાલન પણ

ભૌતિક સુખની કુદ્ર લાલસાથી જ કરતા હોય. તદ્દન નિઃસ્પૃહભાવનું ઔચિત્ય-પાલન તેમનામાં ન હોય.

લગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજા ચરમાવર્તવિશિકામાં સહજ મળ અંગે જણાવે છે કે ફેરકુદ્દી કરતો બાળક ફેરકુદ્દીની ક્રિયા કરતાં બધું વિપરીતપણે જુએ છે તેમ તે ક્રિયાથી નિવૃત્ત થયા પછી પણ, એ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભ્રમણશક્તિ રહે ત્યાં સુધી બધું વિપરીત-પણે જ જુએ છે, તેમ સહજ મળને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિને લીધે હેયમાં ઉપદેયતાની અને ઉપાદેયમાં હેયતાની વિપરીત યુદ્ધિ જીવને થયા જ કરે છે. ચરમાવર્તમાં પ્રવેશ્યા પછી જ એ શક્તિ નષ્ટ થતાં એ વિપરીત યુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે. જે પછી હિંસાદિ હેય છે. તેને હેય તરીકે અને જે અહિંસા ક્ષમાદિ ઉપાદેય છે તેને ઉપાદેય તરીકે જ તે માને છે.

ચરમાવર્તકાળ

[૨]

ત્રીવ્ર મિથ્યાત્વ-દ્વિર્બંધક અને સકૃત્ બંધક : આ કાળમાં જે જીવોનો પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો તે બધા ય ભગ્યે અવશ્ય મુક્તિપદ પામવાના. હવે આ જીવો કઈ કઈ વિકાસકક્ષામાંથી કેવી કેવી રીતે પસાર થાય છે તે આપણે જોઈએ.

ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશ્યા એટલે બધા જ જીવો ધર્મિષ્ઠ બની ગયા કે ગુણિયલ બની ગયા તેવો એકાન્ત નહિ. એટલો જ નિયમ થાય કે આ બધા જીવોને નિમિત્ત-રાગ-દ્વેષના પરિણામોમાં જરૂર મંદતા (સહજ-મળહાસ) પ્રાપ્ત થઈ ગયેલ હોય.

આ કાળમાં પ્રવેશ્યા પછી હજી પણ જે ત્રીવ્ર મિથ્યાત્વભાવ છે (અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ, તત્ત્વમાં અતત્ત્વબુદ્ધિરૂપ ભાવ) તેમાં શુભ અધ્યવસાયથી મંદતા આવતી જાય છે. જેમ જેમ મિથ્યાત્વ ભાવ મંદ થતો જાય તેમ તેમ જીવનો વિકાસ થયો કહેવાય. પરંતુ કેટલીક વાર એવું બને છે કે અમુક હક સુધી એ મંદતા આવી જાય અને વળી પાછી અનેકાનેક વાર એમાં ત્રીવ્રતા પણ આવી જાય. વળી પાછી મંદતા આવે. વળી અનેક વાર ત્રીવ્રતા આવી જાય. જ્યારે જ્યારે મિથ્યાત્વભાવ ત્રીવ્ર બની જાય ત્યારે ત્યારે જીવ એવું મોહનીય કર્મ બાંધે છે કે જેના પરમાણુ આત્મા ઉપર ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ સુધી રહેવાની યોગ્યતા ધરાવતા હોય છે. આમ આવી ઉચ્ચ સ્થિતિવાળા મોહનીય કર્મનો એ જીવ પુનઃ પુનઃ બંધ કરતો હોય છે. પણ જ્યારે કેવલી ભગવંતની દષ્ટિએ એવું બને છે કે મિથ્યાત્વભાવની મંદતાને

પામેલો જીવ પોતાના ભાવિના સમગ્ર સંસારકાળમાં જે જ વાર તીવ્ર મિથ્યાત્વ ભાવ પામવાનો હોય ત્યારે તે જીવ દ્વિર્બન્ધક (હવે ક્રૂત જે વાર મોહનીય કર્મની ઉચ્ચ સ્થિતિ બાંધનારો) કહેવાય છે. વળી એ જીવ એક વાર એ ઉચ્ચ સ્થિતિ બાંધી લે ત્યારે તેને ફરી એક જ વાર એવી ઉચ્ચ સ્થિતિને બંધ થવાનો બાકી રહે એટલે તેને સકૃત બન્ધક કહેવાય છે. વળી એ એક વારની પણ મોહનીય કર્મની ઉચ્ચ સ્થિતિ બંધાઈ જાય પછી તે સમગ્ર સંસારકાળમાં મોહિનીય કર્મ બાંધે તો પણ તે ૭૦ કો. કો. સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તો નહિ જ બાંધે માટે તે જીવ અપુનર્બન્ધક કહેવાય છે.

અપુનર્બન્ધક : અપુનર્બન્ધક જીવનું લક્ષણ બતાવતાં કહ્યું છે કે (૧) આ જીવ તીવ્ર રાગ-દ્રેષથી પાપ ન કરે, (૨) પાપમય સંસારનું બહુમાન ન કરે અને (૩) ઉચિત સમ્પન્ન કરે.

આ અવસ્થાવર્તી આત્મા પાપ કરે તે અને પરંતુ જેમ તે પાપમાં રાગ-દ્રેષની તીવ્રતા ન હોય; સંસાર લોભવે-કરે પણ એના ઉપર બહુ આદરભાવ ન હોય. અને કોઈ પણ અનુચિત-પ્રવૃત્તિને તે સેવે નહિ કિન્તુ કૌટુંબિક, ધાર્મિક, લૌકિક, ન્યાયયુક્ત મર્યાદાઓને પાળે.

અચરમાવર્તકાળવર્તી જીવો સંસારના ભાવોમાં ખૂબ આનંદ માણતા હોય છે માટે તેમને ભવાભિનંદી કહેવાય છે. ચરમાવર્તમાં પ્રવેશેલા અપુનર્બન્ધક વગેરે આત્માઓમાં ભવાભિનંદીપણું હોતું નથી. ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજને આ જીવોને ક્ષીણપ્રાયઃ કર્મવાળા, વિશુદ્ધ આશયવાળા, ભવાબહુમાનવાળા અને મહાપુરુષ કહ્યા છે. ભવાભિનન્દિતાના અભાવે તેમનામાં ક્રુદ્ધતા, લોભ, દીનતા, માત્સર્ય, ભય, શંકતા, અજ્ઞાન વગેરે હોતાં નથી. અને પ્રાયઃ ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, પાપ-મુચુપ્સા, નિર્મલ યોધ, જનાપ્રેયતા વગેરે તેમનામાં હોય છે.

આથી જ ધર્મસંગ્રહ આદિ ગ્રંથોમાં શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ અપુનર્બન્ધક અવસ્થાવર્તી મંદ મિથ્યાત્વી જીવોને પણ ધર્મી કહ્યા છે. અર્થાત ૧ લા ગુણસ્થાને પણ અનુબંધનરૂપ ધર્મ કલો છે. એટલે

અપુનર્નન્ધક અવસ્થા પછી પ્રાપ્ત થતી માર્ગાભિમુખ-માર્ગ પતીત-
માર્ગાનુસારી રૂપ પ્રથમ ગુણસ્થાનની અવસ્થાઓમાં પણ ધર્મ કહ્યો છે.

અપુનર્નન્ધક અવસ્થામાં ધર્મની સિદ્ધિ

પ્રશ્ન : સમ્યક્દર્શનાદિ-૪ થા વગેરે ગુણસ્થાનના ભાવોની પુનઃ
પુનઃ આરાધના રૂપ ભાવાભ્યાસ અનુષ્ઠાનને જ ધર્મ કહેવાય છે.
તેથી નીચે પણ ધર્મ હોઈ શકે ખરો ? ઉપરોક્ત ભાવાભ્યાસ રૂપ-
અનુષ્ઠાન રૂપ-ધર્મ તો ૭ મા અપ્રમતાદિ ગુણસ્થાન સિવાય કયાંય
સંભવતો નથી. આમ નિશ્ચયનયથી ૭ મા ગુણસ્થાને ધર્મ છે એમ
નક્કી વાત થાય છે. હવે ધર્મસંગ્રહણીમાં તો નિશ્ચયનયના મતે ૧૪
મા ગુણસ્થાનના અંતિમ સમયે જ ધર્મ કહ્યો છે. તેની નીચેનો બધો
ધર્મ તે ધર્મના કારણ રૂપ કહ્યો છે. એટલે નિશ્ચયનયમતે પણ ધર્મ
ક્યાં ? તે જ પહેલાં તો સમજાવું નથી.

ઉત્તર : ધર્મસંગ્રહણીમાં શુદ્ધ (નિરૂપચરિત) ધર્મની વ્યાખ્યા
બાંધવાની દૃષ્ટિથી તે અન્યકાર પરમર્ષિએ એવંભૂત દૃષ્ટિથી તેમ કહ્યું
છે. એ નયથી તો શૈલેશીના ચરમસમયની જે અવસ્થા તે જ ધર્મરૂપ
બને છે. ગુણસ્થાને જ ઘટતાં ભાવાભ્યાસ રૂપ ધર્મ (અનુષ્ઠાન) કહેલ
છે તો ઉપચરિત એવંભૂત નયથી કહ્યું છે. એટલે વિભિન્ન દૃષ્ટિથી
વિભિન્ન સ્થાને ધર્મ કહેવામાં કશો બાધ નથી.

પ્રશ્ન : સાડું, એ તો સમાધાન થઈ ગયું પરંતુ હવે ૭ મા
ગુણસ્થાનથી નીચે ધર્મ હોય ખરો ? કદાચ ઉપચારથી દક્ષ-૫ મા અને
૪ થા ગુણસ્થાને ધર્મ કહીએ પરંતુ ૧ લા ગુણસ્થાનના મંદમિથ્યાત્વી
જીવોની અપુનર્નન્ધકાદિ વિભિન્ન અવસ્થાઓમાં ધર્મ કહી શકાય ?

ઉત્તર : ધર્મસંગ્રહ અન્યમાં આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું
છે કે, “દ્રવ્યાર્થિક નય પર્યાયની અપેક્ષાને સ્વીકારતો નથી અને
પરમાણુવાળા દ્રવ્યને સત્ માને છે, તેમ ઠેક પરમાણુની પણ સત્તા
માને છે, તેમ વ્યવહારનય નિશ્ચયનયની અપેક્ષા સ્વીકારતો નથી; અને
વ્યવહારથી સમ્યક્દૃષ્ટિ આદિ જીવોમાં ધર્મ માને છે, તેમ ઠેક અપુન-

અન્ધકમાં પણ ધર્મ માને છે, આ અભિપ્રાયથી અપુનર્અન્ધક અવસ્થામાં પણ ધર્મ ઘટી જાય છે. આથી જ શ્રી યોગબિન્દુઅન્ધના ૩૬૯ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે અધ્યાત્મ અને ભાવનારૂપ યોગો વ્યવહારનયથી અપુનર્અન્ધકને પણ હોઈ શકે, ન્યારે નિશ્ચયનયથી તે ચારિત્રીને જ હોય છે.

આ ઉપરથી સમજવું કે ગૃહિધર્મના ૩૫ ગુણો અપુનર્અન્ધક આત્મામાં પણ ઘટી શકે છે.

આદિધાર્મિક : ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશેલા અપુનર્અન્ધક આત્માનો જેમ જેમ વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ તેને ઉત્તરોત્તર માર્ગાભિમુખ-માર્ગાનુસારી-માર્ગપતિત વગેરે પદોથી સંબોધવામાં આવે છે. આ બધી અપુનર્અન્ધક ભાવની જ અવસ્થાઓ છે. પૂર્વોક્ત કથન મુજબ સઘળી ગુણવૃદ્ધિ ચરમાવર્તકાળમાં જ થાય છે તે કાળને પાત્રીને જ જીવ ધર્મને આરંભ (ધર્મની આદિ) કરે છે માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં અપુનર્અન્ધક જીવને આદિધાર્મિક કહેવામાં આવે છે.

આ આદિધાર્મિક જૈન દર્શનાનુયાયી જ હોય તેવો નિયમ નથી. મન્દમિથ્યાત્વને યોગે આદિધાર્મિક જીવે. મિનન મિનન ધર્મોના આચારને સેવે એવું પણ બને છે. ગમે તે દર્શનની ક્રિયા કરવા છતાં તેમના અંતરના રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા તૂટી જવાને લીધે એ જીવોને અપુનર્અન્ધક-આદિધાર્મિક કહેવામાં કરી વાંધો નથી. શ્રી યોગબિન્દુઅન્ધના ૨૫૧ માં શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે અપુનર્અન્ધકની અનેક અવસ્થાઓ હોવાથી તેમની અંતઃશુદ્ધિ હોવાને લીધે જુદાં જુદાં દર્શનોની મોક્ષ-સાધક ક્રિયાઓ તેઓમાં હોઈ શકે છે.

આ તો સઘળા દર્શનોના અપુનર્અન્ધકની વાત થઈ.

જૈન-શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ આદિધાર્મિક અપુનર્અન્ધક અવસ્થાનાં લક્ષણો શ્રી લલિતવિસ્તાર અન્ધમાં બતાવવામાં આવ્યાં છે. જેને ખોદો 'ઓધિસત્વ' કહે છે, અન્ય દર્શનવાળા 'શિષ્ટ' કહે છે. સાંખ્યો નિવૃત્ત-પ્રકૃત્યધિકાર કહે છે તેને જ જૈન-શાસ્ત્રો આદિધાર્મિક-અપુનર્અન્ધક કહે છે.

શ્રી લલિતવિસ્તરામાં પ્રહ્લું છે કે અપુનર્મન્ધક આત્મા (૧) પાપ-મિત્રોનો ત્યાગી હોય (૨) કલ્યાણમિત્રોનો સોબતી હોય (૩) ઔચિત્ય સેવતા હોય (૪) લોકમાર્ગને અનુસરતો હોય (૫) માતા-પિતા-કલા-ચાર્યનો બહુમાની હોય, તેમની આજ્ઞા માન્ય કરતો હોય (૬) દાનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોય (૭) પ્રભુની અષ્ટપ્રકારાદિ પૂજા કરતો હોય (૮) સાધુ-કુસાધુનો વિવેકી હોય (૯) વિધિપૂર્વક શાસ્ત્ર-શ્રવણ કરતો હોય (૧૦) પ્રયત્નપૂર્વક તે શાસ્ત્રોત્તુ ચિન્તન વગેરે કરતો હોય (૧૧) યથાશક્તિ શાસ્ત્રાનુકૂલ વર્તન પણ કરતો હોય (૧૨) ધૈર્યવાળો હોય (૧૩) ભાવીના પશિષ્યુમનો વિચાર કરતો હોય (૧૪) મૃત્યુને આંખ સામે રાખીને પરલોકની સાધનાને મુખ્ય ગણતો હોય (૧૫) ગુરુવર્ગની સેવા કરતો હોય (૧૬) ઓમ્-હ્રી-કાર વગેરે પદોત્તુ દર્શન-ધ્યાન વગેરે કરતો હોય (૧૭) યોગસાધનામાં વિશ્લેષ કરતાં કાર્યનો ત્યાગી હોય (૧૮) જ્ઞાનાદિયોગ સિદ્ધિમાં તત્પર હોય (૧૯) જ્ઞાન-મૂર્તિ ભરાવતો હોય (૨૦) જ્ઞાનાગમ લખાવતો હોય (૨૧) નમસ્કાર મહામન્ત્રાદિનો માંગલિક ભાષ કરતો હોય (૨૨) ચતુ:શરણુનો અંગીકાર કરતો હોય (૨૩) દુષ્ટ-ગર્હા, સુકૃત-અનુમોહના કરતો હોય (૨૪) પદોના, મન્ત્રોના અધિષ્ઠા-યક દેવોની પૂજા કરતો હોય (૨૫) સદાચારતુ શ્રવણ કરતો હોય (૨૬) ઉદાર હોય (૨૭) ઉત્તમ પુરુષોના આચારોને અનુસરતો હોય ઇત્યાદિ.

અપુનર્મન્ધક આત્માની સઘળી પ્રવૃત્તિ ઉત્તમ હોય છે. નૈગમ-નયથી તો અપુનર્મન્ધક ભાવની પ્રાપ્તિ માંડીને જ પ્રવૃત્તિમાં ઉત્તમતા હોય છે. ભલે પછી કેટલીક પ્રવૃત્તિ વિચિત્ર પણ જણાતી હોય.

ઊંઘતા માણસને કોઈ અન્દનાદિનો લેપ કરે તો તેને તે વખતે તેનો ખ્યાલ ન હોય પરંતુ જાગ્યા પછી પોતાની તે અવસ્થાથી આશ્ચર્ય પામે; અથવા તો હોડકામાં ઊઘી ગયેલા માણસને હોડીની ગતિનો ખ્યાલ ન હોય પણ જાગ્યા પછી કિનારે પહોંચ્યાતુ ભાન થતાં તે આશ્ચર્ય પામે એ જ રીતે અજ્ઞાનતા આદિના કારણે અપુનર્મન્ધક અવસ્થામાં પોતાની પ્રવૃત્તિતુ મહત્ત્વ તેને ન સમજાય, છતાં સમ્યક્ત્વાદિ

ધર્મની પ્રાપ્તિ થતાં તેને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી સ્વરૂપ દશા જોવા મળે. માટે જ તેની પૂર્વની સઘળી પ્રવૃત્તિને પણ ઉત્તમ સમજવી.

સંજ્ઞે કહે છે કે, “તામસી આદિ પ્રકૃતિનો અધિકાર આત્મા ઉપરથી દૂર ન થાય ત્યાં સુધી આવી (અપુનર્મન્ધક) અવસ્થા પ્રગટતી નથી,” બીજો કહે છે કે, “જ્યાં સુધી ભવનો પરિપાક થતો નથી ત્યાં સુધી આવી દશા પ્રાપ્ત થતી નથી.”

જૈનદર્શન કહે છે કે જીવ હવે ક્યારે પણ મિથ્યાત્વની તીવ્ર સ્થિતિને બાંધવાનો નથી, તેનામાં આવી ઉત્તમતા પ્રાપ્ત છે.

ચરમાવર્તમાં પ્રવેશેલા જીવોને શુદ્ધપાક્ષિક કહેવામાં આવ્યા છે. કેમ કે આ જીવો ઉપરથી મોહનીય કર્મની ગાઢતમ તીવ્રતારૂપ અધિકાર-પક્ષ દૂર થઈ ગયો હોય છે અને અનેક ગુણોના ઉદયરૂપ શુદ્ધપક્ષમાં પ્રવેશ થયો છે.

અપુનર્મન્ધક ભાવમાં પણ જેમ જેમ મનઃ સંકલેશનો ભાવ ઘટતો જાય છે તેમ તેમ ઉચ્ચ-ઉચ્ચકર અવસ્થા ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થતી જાય છે.

માર્ગાભિમુખ : માર્ગાનુસારી : માર્ગપતિત

માર્ગાભિમુખ : ‘માર્ગ’ એટલે ચિત્તનું અવકગમન-સરણતા. જેમ સર્પની ચાલ સામાન્યતઃ વાંકીચૂંકી હોવા છતાં દરમાં પેસતી વખતે સીધો જ પેસે છે કેમ કે દર સીધું હોય છે, તેમ મનના ચંચળ આવેગોને લીધે જીવમાં જે વક્રતા હોય છે તે જ્યારે ટળી જાય અને જીવ માયાદિમુક્ત બનીને સરણ બને અને પછી તેનામાં ઉત્તરોત્તર અનેક ગુણોનું આધાન થતું જાય. આ સરણતામાં કારણભૂત જે કર્મ ક્ષયોપશમ તેને માર્ગ કહેવાય.

આવા ક્ષયોપશમરૂપ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની યોગ્યતાવાળો જીવ માર્ગાભિમુખ કહેવાય. એવા ક્ષયોપશમની જેને શરૂઆત થઈ છે એવો ઉત્તરોત્તર ગુણવૃદ્ધિવાળો જીવ માર્ગપતિત (માર્ગે ચાલનારો).

કહેવાય. અને એ રીતે ક્ષયોપશમ વધતાં વધતાં જે જીવને છેલ્લું
યથાપ્રવૃત્તિકરણ પૂર્ણ થવાની તૈયારી હોય તેને માર્ગાનુસારી
કહેવાય.

શ્રી લલિતવિસ્તરા ગ્રંથમાં અપુનર્બંધક આત્મ માર્ગાનુસારી જ
હોય તેથી જ તેની સઘળી પ્રવૃત્તિ ઉત્તમ હોય તેમ કહ્યું છે. જ્યારે
ધર્મસંગ્રહમાં અપુનર્બંધકને માર્ગાનુસારી ભાવની સન્મુખ કહ્યો છે.
વળી ત્યાં અન્યત્ર ટીપ્પણીમાં છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણને અંતે વર્તતા
જીવને માર્ગાનુસારી કહ્યો છે. તે પહેલાં વિભિન્ન અવસ્થાઓમાં
અપુનર્બંધક, માર્ગાભિમુખ-માર્ગપતિત વગેરે કહેવાય એમ કહીને
અપુનર્બંધકને માર્ગાભિમુખ કે માર્ગપતિત અવસ્થામાં માર્ગાનુસારી
ન કહ્યો.

આ બધી વાતનો સમન્વય આ રીતે કરી શકાય કે, વાસ્તવ
માર્ગાનુસારીપણું તે છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણને અંતે રહેલા જીવમાં
હોય. અને ભાવિમાં તે માર્ગાનુસારી ભાવની પ્રાપ્તિ અપુનર્બંધકને
માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિતને થવાની જ છે. માટે તે બધાયને
ઉપચારથી માર્ગાનુસારી કહી શકાય.

એટલે શ્રી ધર્મસંગ્રહ ગ્રંથના આધારે ચરમાવર્તકાળવર્તી
જીવના ૧લા ગુણસ્થાનની વિકાસયાત્રાને ક્રમશઃ આ રીતે નામ આપી
શકાય :

૧. અપુનર્બંધકભાવ-ફરી ૭૦ કે. કે. સાગરોપમની મિથ્યા-
ત્વની સ્થિતિ નહિ બાંધનારો જીવ.
૨. માર્ગાભિમુખભાવ-પૂર્વોક્ત ક્ષયોપશમરૂપ માર્ગની સન્મુખ
ભાવ.
૩. માર્ગપતિતભાવ - પૂર્વોક્ત ક્ષયોપશમવાળો - ગુણબુદ્ધિવાળો
જીવ.
૪. માર્ગાનુસારીભાવ-છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણના અંતે વર્તતો જીવ

આ બધાય આદિધાર્મિક જીવોમાં મિથ્યાવભાવ હોવા છતાં તેમનામાં 'માધ્યસ્થ્ય' ગુણ એવો સુંદર પડયો છે કે જેને અંગે તેમને ધર્મદેશનાના અધિકારી કહ્યા છે. ધર્મદેશનાને અયોગ્ય તે જ મિથ્યાત્વી જીવો છે, જેઓ કદાચહ-અસ્ત છે.

પ્રશ્ન : આતુ' માધ્યસ્થ્ય તો જૈનદર્શનના અનુયાયીરૂપ અપુન-ર્ખન્ધકમાં જ ઘટે ને ? ખીજાઓ તો પોતપોતાનાં દર્શનોમાં કહેલા આચારોવાળા એકસરખા ન હોવાથી તે અપુનર્ખન્ધકોમાં માધ્યસ્થ્ય શી રીતે ઘટશે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને પણ યોગની દૃષ્ટિ પ્રગટે છે માટે તે દૃષ્ટિ તેમને પણ ગુણપ્રાપક બનતી હોવાથી તેમનામાં સત્યશોધક-વૃત્તિ, નિબંધપાત વલણ વગેરે હોઈ શકે છે.

તેમની માર્ગાભિમુખતાના બળે તેઓમાં શેરડી-શેરડીનો રસ-શેરડીનો અડધો ઉકાળેલો રસ અને ગોળની જેમ ઉત્તરોત્તર વધુ મીઠાશ હોય છે તેમ ઉત્તરોત્તર વધુ ગુણવાળી મિત્રા-તારા-બલા અને દીપ્રા એ ચાર પ્રકારની યોગદૃષ્ટિઓ ક્રમશઃ પ્રગટે છે. અસાની મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ મિથ્યાત્વની મંદતા ધર્તા પ્રગટેલા માધ્યસ્થ; તત્ત્વજિજ્ઞાસા વગેરે ગુણોના યોગે માર્ગને જ અનુસરતો હોવાથી ધર્મશ્રવણ માટે યોગ્ય છે, તો પછી તેનાથી વિશેષ ગુણિયલ એવો દુરાચહ વિનાનો આત્મા તો સુતરાં યોગ્ય છે.

ટૂંકમાં કહેવાતો આશય એટલો જ છે કે આદિધાર્મિક જીવો તેમના મંદમિથ્યાત્વથી પ્રગટેલા કેટલાક ગુણોને કારણે ધર્મદેશના સાંભળવાના અધિકારી બને છે.

માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત એ બેય વિશિષ્ટ અવસ્થાઓ અપુનર્ખન્ધક ભાવ આવ્યા પછી જ આવે છે એવું આપણે નહીં કહ્યું છે. પરંતુ આ એક મત છે. ખીજા પણ એક મત છે; જેનું કહેવું એમ છે કે માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત એ બે અવસ્થાઓ અપુનર્ખન્ધક ભાવ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આમાનો પ્રથમ મત ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનો છે, જે તેઓશ્રીએ પંચસૂત્રગ્રંથના પાંચમા સૂત્રની વ્યાખ્યાના પ્રાન્ત ભાગમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. જ્યારે બીજો મત યોગબિન્દુના ૧૭૯મા શ્લોકની અસાતકર્તૃક ટીકામાં જણાવાયો છે. પરંતુ ટીકાકારે તેનો નિરૂપણ પણ કર્યો છે. શ્રી પંચાશક ગ્રંથના ૩ જા પંચાશકના ૩ જા શ્લોકમાં પણ આ જ બીજો મત જણાવવામાં આવ્યો છે. ઉપદેશપદના ૨૫૩મા શ્લોકની ટીકામાં ભગવાન મુનિચન્દ્રસૂરિજી મહારાજએ તો પ્રથમ મતનો જ નિર્દેશ કર્યો છે. આપણા ગ્રંથકાર પરમર્ષિએ પોતાની દા. દા. ૧૪મીના ૨ થી ૪ શ્લોકમાં જેય મતનો સમન્વય કરતાં જણાવ્યું છે કે, “માર્ગાભિગુણ અને માર્ગપતિત એ જેય અવસ્થાએ અપુનર્મન્ધક ભાવની જ ઉત્તરોત્તર ચાલ્યાતી અવસ્થા છે. પણ જેઓ એ જેય અવસ્થાને અપુનર્મન્ધક ભાવની પ્રાપ્તિ થતી પહેલાં પ્રાપ્ત થનારી માનીને અપુનર્મન્ધક ભાવથી પૃથગ્ માને છે. તેમના મતે પણ એટલું તો સમજવું જોઈએ કે એ અવસ્થાએ પણ ધર્મના અધિકારની કોટિમાં જ છે કેમ કે એનાથી જ આગળ ઉપર અપુનર્મન્ધકભાવ પ્રાપ્ત થવાનો છે અસ્તુ.

આ અપુનર્મન્ધક (આદિધાર્મિક) અવસ્થાના કાળમાં જ્યાં સુધી આગળ કહેવામાં આવશે તો યોગના બીજ પ્રાપ્ત થયાં નથી ત્યાં સુધી ધર્મનો બાલ્યકાળ કહેવામાં આવે છે અને બીજપ્રાપ્તિ પછીના કાળને ધર્મનો યૌવનકાળ કહેવાય છે; યોગ-બીજ અને યોગની વિચારણાં કરતાં પહેલાં આપણે યોગની પુર્વસેવાનો વિચાર કરીએ.

યોગની પૂર્વસેવા

[૩]

અયુનર્બન્ધક અને એની ઉપરના સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએને આધ્યાત્માદિ યોગની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે પરન્તુ એ માટે જરૂરી એવી યોગની પૂર્વસેવાનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. આ અભ્યાસ-માંથી પસાર થયેલા આત્મા એ વ્રતસહિત તત્ત્વચિન્તનાદિ યોગના અધિકારી બની શકે છે.

પૂર્વસેવા તરીકે મુખ્ય ચાર વસ્તુ છે :

(૧) ગુરુ-દેવાદિપૂજન (૨) સદાચાર (૩) તપ (૪) મુક્તાઅદ્વેષ.

ગુરુ-પૂજન : માતાપિતા કલાચાર્યને ગુરુ કહેવાય. તેમના

સગા-સંબંધી આદિ ગુરુવર્ગ કહેવાય. એમનું પૂજન કરવું એટલે

(૧) ત્રિકાળ નમસ્કાર (૨) અભ્યુત્થાનાદિ વિનય (૩) લઘુતા

(૪) અશુચિ-વિસર્જનાદિ અયોગ્ય સ્થાને એમનો નામોચ્ચાર ન કરવો.

(૫) એમની નિંદા સાંભળવી નહિ. (૬) સારાં વસ્ત્રાદિ આપવાં

(૭) હિતકર ક્રિયા કરાવવી (૮) એમને અનિષ્ટ વ્યવહાર-ત્યાગીને

ઈષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પરંતુ તેમ કરતાં ધર્માદિ પુરુષાર્થને બાધ ન

આવે તે ખાસ જોવું. (૯) ગુરુવર્ગનાં આસનાદિં પોતે ન વાપરવાં

(૧૦) મૃત્યુ બાદ એમની સંપત્તિને તીર્થ-સ્થાનોમાં યોજવી. જો

પોતે હે તો તેમના મૃત્યુ આદિની અનુમતિ લાગે. (૧૧) એમના

પ્રતિબિંબ સ્થાપી ધૂપાદિ પૂજા કરવી. કેટલાક તેમણે સ્થાપિત કરેલી

દેવપ્રતિમાદિની પૂજા કરવાનું કહે છે. (૧૨) આદરપૂર્વક એમનું પૂજન

વગેરે મરણોત્તર ક્રિયા કરવી.

શ્રી. ગુ. ૨

દેવપૂજન : પુષ્પાદિપૂર્વક પ્રીતિ-અક્રિતભરી આરાધ્ય દેવની સ્તવનાઓ કરવી. જ્યાં સુધી સમજણના અભાવે વૌતરાગસર્વજ્ઞ ભગવનની ઓળખ ન થાય ત્યાં સુધી મહાદેવાદિ સર્વ દેવોને સામાન્યથી અથવા અતિશય શ્રદ્ધાથી પરલોકદષ્ટિવાળા આત્માને તેઓ પણ ગૌરવ કરવા યોગ્ય છે.

અહીં આ પ્રવૃત્તિ ‘ચારિસજ્જીવનીચાર’ ન્યાયથી યોગ્ય જ સમજવી. સર્વ દેવોને સામાન્યથી પૂજતો આત્મા જ્યારે અરિહંત દેવમાં ગુણાધિકતા જુએ છે ત્યારે અન્ય દેવો ઉપર દ્રેષ કર્યા વિના એમને છોડી દઈને અરિહંતદેવનું પૂજન કરે છે.

‘શુરુદેવાદિ પૂજન કહ્યું’ તેમાં આદિ પદથી પાત્ર એવા વ્રતધારી સાધુઓ અને સ્વયં રાંધવાના ત્યાગવાળા માત્ર ભિક્ષાજીવી સાધુઓને વિશેષ દાન દેવું. તે સિવાય અન્ધ, દીન, કૃપણ, કોઢિયા, રોગી વગેરે બધાને દાન દેવું. આ દાન પોતાના પોષ્ય વર્ગને બાધ ન કરે તે રીતે દેવું જોઈએ તથા સ્વ-પરને ધર્મબાધકારી જાળ-છરા વગેરે વસ્તુનું ન હોય.

સદાચાર : લોકનિંદાભય, દીનહીન ઉપર ઉપકારયત્ન, કૃતજ્ઞતા, દાક્ષિણ્ય, સર્વાનંદાત્યાગ, સદાચારીપ્રશંસા, આપત્તિમાં અદીનતા, સંપત્તિમાં ઉચિત વર્તવ અને નમ્રતા, અવસરોચિત હિત-મિતભાષિત, વચનપાલન, વ્રતયુક્તતા, અવિરુદ્ધ કુલાચાર; અયોગ્ય ધન-વ્યયત્યાગ, સ્થાને ધનવ્યય, પ્રમાદત્યાગ, અવિરુદ્ધ લોકાચાર-પાલન, પ્રામાણિકતા-પૂર્વકનો ઉચિત વ્યવહાર નિન્દ્ય પ્રવૃત્તિનો સદૈવ ત્યાગ.

તપ : ચાન્દ્રાયણાદિ (શુક્રલપક્ષમાં ૧-૧ કોળિયો વધારતો જવાનો અને કૃષ્ણપક્ષમાં ઘટાડતો જવાનો.) બીજા પણ કષાયનિરોધ, શ્રદ્ધાચર્યાદિ સહિતના મૃત્યુજય, પાપસૂદન આદિ તપો.

ઐહિક સુખની આશંસા વિના ‘ઓમ્ હ્રીં અસિ ઓ ઓ સા નમઃ’

આદિ મન્ત્રોની તપપૂર્વકની સાધના

સુક્રિત-અદ્રેષ : ભવાભિનંદિ જીવોને ભવની તીવ્ર આશંસા હોવાથી સુક્રિત પ્રત્યે દ્રેષ હોય છે. માટે જ એની તપ-જપની ક્રિયાઓ

સંસારની વૃદ્ધિ કરાવનારા બની જાય છે. મુક્તિનો રાગ તે દૂર રહ્યો, પણ મુક્તિનો અદ્વેષ પ્રાપ્ત થતાં તે તપ-જપાદિ ક્રિયા સફળ બનવા લાગે છે. એટલું જ કે તપાદિ સદ્ગુણો ઉપર રાગ હોવો જરૂરી છે. આથી જ અલબ્યને મુક્તિ-અદ્વેષ હોવા છતાં સદ્ગુણો ઉપર રાગ ન હોવાથી તેના તપાદિ અનુષ્ઠાનો મુક્તિસાધક બની શકતા નથી.

યોગની પૂર્વસેવાની જેમ સમ્યગ્દષ્ટિની પણ પૂર્ણસેવા હોય છે, જેમાં અન્ય દર્શનોના આચારની આરાધના સાથેનો માધ્યસ્થ ભાવ પ્રધાન બને છે. માધ્યસ્થપૂર્વકની તે આરાધનાઓ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં અત્યંત સહાયભૂત બને છે માટે જ તેને સમ્યક્ત્વની પૂર્વસેવા કહેવાય છે.

આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા કે આ અપુનર્બન્ધક ભાવમાં રહેલા આદિધાર્મિકને અધ્યાત્માદિ યોગનાં બીજોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ યોગબીજ, આઠ યોગદષ્ટિમાંની ૧ લી મિત્રાદષ્ટિમાં વર્તાતા યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે. યોગદષ્ટિની સંખ્યાના ૮ માં શ્લોકમાં આપણા અન્યકાર પરમર્ષિ જણાવે છે કે,

‘યોગના બીજ ઇહાં શ્રદ્ધે; જિનવર શુદ્ધ પ્રણમો રે,
લાવાચાર જ સેવના; ભવ ઉદ્દેગ સુઠામો રે....’

યોગની આઠદષ્ટિનું સવિસ્તર વિવેચન કરવા પૂર્વે ૧ લા ગુણસ્થાને આદિધાર્મિકને પ્રાપ્ત ૧ લી ૪ દષ્ટિનું વર્ણન જરૂરી છે. એમાં ૧ લી મિત્રાદષ્ટિનો આરંભ કરતાં પહેલાં તેના જ એક અંગ રૂપ યોગ. બીજ શું છે ? વગેરે વિચાર કરીએ.

ભગવાન હરિભદ્રસર્વિભ મહારાજએ 'જિનેષુ કુશલ' ચિત' ઇત્યાદિ પદોથી, યોગના બીજને લલિતવિસ્તાર ગન્યમાં સંગ્રહ કર્યો છે. તેમને પ્રથમ નામ, નિર્દેશ કરીને વિસ્તારથી વિચાર કરશું.

(૧) જિનેશ્વરદેવોને વિશે નિરાશંસભાવપૂર્વકની શુદ્ધ માનસિકી પ્રીતિ. જેના બળે વાચિક સ્તવનાદિ રૂપ નમસ્કાર અને કાચિક પંચાંગ-પ્રલિપાત રૂપ કુશલ-મન-વચન-કાયાની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય.

(૨) ભાવ-આચાર્યાદિને વિશે પણ ઉપર પ્રમાણેની માનસી પ્રીતિ તથા પ્રવૃત્તિ. તથા શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક શુદ્ધાશયપૂર્વકની તેમની વૈયાવચ્ચ.

(૩) આત્મધ્યાન રૂપ નિમિત્ત વિના જન્માદિ દુઃખોના ભાનથી સાહજિક ભવોદ્દેગ.

(૪) મુનિવર્ગને ઔષધાદિ ઠાન, વગેરે દ્રવ્ય-અભિગ્રહોનું રુચિ-પૂર્વક પૂર્ણ પાલન (સમ્યક્ત્વ પૂર્વની અવસ્થામાં આ યોગ-બીજ પડે છે માટે ત્યાં ભાવ-અભિગ્રહ હોઈ શકે નહિ.)

(૫) સિદ્ધાન્ત લખાવવા દ્વારા સિદ્ધાન્તભક્તિ

(૬) બીજ કથાની પ્રેમ-શુદ્ધ શ્રદ્ધા

(૭) બીજકથાથી બીજ ઉપર ઉપાદેય ભાવ.

અપુનર્બન્ધક અવસ્થાને પામેલા આત્માઓમાં ઉપરોક્ત બીજ સુખપૂર્વક વાંચી શકાય છે. જેમ વિધિપૂર્વક સારી જમીનમાં વાવેલા અનાજનાં બીજે ઊગી નીકળે છે તેમ એ ધર્મનાં બીજે પ્રાયઃ તે

જીવોમાં ઊગી નીકળે છે. તેનું વાવેતર અંકુરા વગેરેનું સ્વરૂપ લલિત-વિસ્તરા અન્યના આધારે જાણી લઈએ.

ધર્મની નિર્મલ પ્રશંસા કરવી તે ધર્મખીજનું વાવેતર કરવા રૂપ છે, તે ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ચિંતા કરવી એ ખીજના અંકુરો છે, તે ધર્મકથા સાંભળવી તે તેનો કંદ કહેવાય છે. તે ધર્મનું આચરણ કરવું તે પુષ્પનો નાળ કહેવાય છે, તેનાથી ફેવ-મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય સંપદા મળે તે પુષ્પ કહેવાય છે અને પરિણામે સર્વકર્મ-નિવૃત્તિ તે ફળ કહેવાય છે.

ઉપરોક્ત ખીજના વાવેતર વિના જીવનમાં કદી પણ યોગનો ઉદય થતો નથી. ઉપદેશ પદની ૨૨૪ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “સારો વસ્ત્રાદ થવા છતાં પણ જ્યેમ ખીજ વાગ્યા વિના ધાન્ય થતું નથી તેમ ઉપર જણાવેલા ધર્મખીજના વાવેતર વિના શ્રીતીર્થકર ભગવંતની હાજરીમાં પણ આત્મામાં ધર્મવૃક્ષ ઊગી શકતું નથી.”

યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય અન્યમાં કહ્યું છે કે યોગખીજને પ્રાપ્ત કર્યા પછી સુક્રિતપદની અવસ્થાએવ સિદ્ધ થાય છે કેમ કે આ ખીજ વાંજિયા નથી.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

યોગ-ખીજ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્માના બાધક ભાવો દૂર થઈ જાય છે અને સાધક ભાવોનો જ પ્રસાર થવા લાગે છે. શ્રીદેવચન્દ્રજી મહારાજે કહ્યું છે કે, “બાધક પરિણતિ સવિ ટળે, સાધક સિદ્ધિ કહેાય રે... જગતારક પ્રભુ વિનવું.”

જિનેષુ કુશલં ચિત્ત : વીતરાગ સર્વજ ભગવંતોને વિશે (૧) પ્રીતિ-લક્ષિત ભાવભર્યું ચિત્ત રાખવું. તેમને તેવા મનપૂર્વક, (૨) વાચિક નમસ્કાર કરવો અને (૩) કાયાથી પંચાગ પ્રણિપાતાદિ કરવાં. આ પ્રણામોદિ સંશુદ્ધ હોવા જોઈએ. કેમ કે અસંશુદ્ધને અહીં સ્થાન જ નથી. કેમ કે તેવા પ્રણામોદિ તો યથાપ્રવૃત્તિકરણના ભેદરૂપ હોઈ તેમનામાં યોગખીજપણું ઘટે નહિ. કેમ કે તેવા પ્રણામ સુક્રિત-ફળના દાતા બની શકતા નથી. જ્યારે યોગખીજ તો અવનંદ્ય છે, અવશ્ય સુક્રિતફળની ભેટ ધરનારું છે.

યોગ-બીજમાં સર્વ પ્રથમ બીજ તરીકે વીતરાગ ભક્તિ જણાવીને તેની સર્વોત્કૃષ્ટ વિશેષતા સૂચવી છે. શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજ જણાવે છે કે,

“ભક્તિ વિના નવિ સુક્તિ હુવે કેા ભક્તાને,
રૂપી વિના તે તે ન હુવે કોઇ વ્યક્તિને.”

આ પ્રથમ દષ્ટિમાં ભગવાનને વંદનાદિ રૂપ દ્રવ્યભક્તિ સુખ્યપણે અભિપ્રેત છે પરંતુ પ્રભુ સાથે અલેદ થવાની ઈચ્છા, નિષ્કામભાવાદિ રૂપ ભાવભક્તિની સુખ્યતા અભિપ્રેત નથી.

પ્રશ્ન : સંશુદ્ધ પ્રણામ એટલે કેવા પ્રણામ ?

ઉત્તર : તેનાં ત્રણ લક્ષણ જણાવ્યાં છે. ૧. અત્યન્ત ઉપાદેય. ૨. સંજ્ઞાનિરોધ ૩. નિષ્કામપણું.

ઉપાદેયભુક્તિ : જિનેશ્વરદેવ અત્યન્ત આદરણીય છે એવી ભુક્તિ. પ્રભુની ભક્તિમાં ગાંડો ખનતો આ જીવ બધાં ય કાર્યોને ગૌણ કથી ઢે છે, પડતાં મૂકે છે.

સંજ્ઞાનિરોધ : અહીં ‘સંજ્ઞા’ પદથી ૧૦ સંજ્ઞા લેવાની છે. આહાર, ભય, મૈથુન, પરિચ્છેદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એધ અને લોકસંજ્ઞા-આમાંની એક પણ સંજ્ઞા ભક્તિકાર્યમાં લેશ પણ સ્ફુરાયમાન ન થાય. ભક્તિમાં રસતરણોળ ભક્ત ખાવા-પીવાનું પણ ભૂલી જાય. પ્રભુ પાસે વળી ભય કેવો? એ વાત તેના રૂપાંડે રૂપાંડે રમી જાય. રતિ તે આ જિનેશ્વરમાં જ એતપ્રેત બની હોય એટલે લૌકિક-મૈથુનની ક્રિયા તે અતિનિન્દ્ય લાગે, મૂર્છાનો ભાવ તે કયાંય પલાયન થઈ ગયો હોય, ક્રોધાદિ કષાયો શાન્ત થઈ ગયા હોય.

જડતા અને લોકોની ખુશામતી મેળવવા વગેરેની મનોવૃત્તિ નબટપ્રાય: થઈ ચૂકી હોય. શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજએ લોકસંજ્ઞાને અનુલક્ષીને કહ્યું છે કે, “જનમનરંજન ધર્મનું મૂલ ન એક બદામ.”

નિષ્કામભાવ : ભક્તિની પાછળ કોઈ પણ પ્રકારની ઐહિક કામના ન હોવી જોઈએ.

આ ત્રણેય ભાવોવાળા પ્રણામાદિ જ સંશુદ્ધ ચિત્ત ગણાય છે.

આચાર્યદિપ્ત્વપિ એતદ્(કુશલચિત્ત) : ભાવયોગી એવા ભાવાચાર્ય, ભાવ-ઉપાધ્યાય, ભાવ-સાધુ, ભાવ-તપસ્વી વગેરે પ્રત્યે પણ શુભભાવ-સંપન્ન ભક્તિ-ભાવભર્યું વિશુદ્ધ કુશળ ચિત્ત હોવું....તે ખીણું યોગખીજ છે.

અહીં દ્રવ્યાચાર્યાદિને નિષેધ કર્યો છે. કેમ કે તેઓ ખોટા રૂપિયા જેવા છે. જેમને વટાવવા જતાં કોડીની કિંમત તો ઊપજતી જ નથી પણ કેટલીક વાર તો ભારે મુરકેલીમાં મુકાર્થ જવું પડે છે. ધાતુ ખોટી અને છાપ ખોટી, અથવા ધાતુ ખોટી અને છાપ સાચી. આ બે ય પ્રકાર બનાવટી રૂપિયાના છે. આ બે ય દ્રવ્યલિંગીઓની સેવા વગેરે નિષ્ફળ હોવાથી તેમની સેવામાં ઉદ્યત થવું ન જોઈએ. અન્યથા અધર્મની જ પુષ્ટિ થાય. યોગી આત્માઓ એવા સાંજિક દ્રવ્યલિંગી તરફ આહરભાવ બતાવતા નથી, કેમ કે તેઓ સ્વયં વિશુદ્ધભાવના પુખ્તી છે, કેવળ દ્રવ્યના નહિ. માટે જ દ્રવ્ય-ભાવ ઊભયથી સાધુને અથવા ભાવથી સાધુને તેઓ માન્ય કરે છે. આવા મુનિઓની તેઓ વિનમ્રભાવે સેવા કરે છે. તેમને આહાર-ઔષધાદિનું દાન કરે છે.

સહજ ભવોદ્દેગ : સંસારની અસારતાને જાણીને તેના તરફને અરુચિભાવ હોવો. ઈષ્ટ વિયોગાદિ આર્તધ્યાનના નિમિત્તો પ્રાપ્ત થતાં સંસાર ઉપર ઘણાને નફરતભાવ જાગી જાય છે. પરંતુ તેવા નફરત-ભાવની અહીં વિવક્ષા નથી. પરંતુ અહીં તો સંસારનાં વિવિધ પાસાં-ઓનું અનિત્યાદિ ભાવના દ્વારા દર્શન કરીને સંસાર માત્ર ઉપર અરુચિભાવ વિવક્ષિત છે. દુઃખમાં સાંસારિક સમગ્ર સુખો પ્રત્યે પણ સહજ ખની ગએલો ઉદ્દેગ એ જ યોગ-ખીજ છે. આવા સાહજિક ભવોદ્દેગ માટે ૧૨ ભાવનાનું પુનઃ પુનઃ ચિન્તન અત્યન્ત અનિવાર્ય છે, તેનાથી જ જગતનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નજરે ચડી જાય છે. અને સંસારની નરી નિશુશ્રુતાનું દર્શન થતાં તેના તરફ જે સૂઝ ઉત્પન્ન થાય છે તે સાહજિક ખની જાય છે. દુઃખ પ્રત્યેનો જ ઉદ્દેગ-ભાવ સુખ પ્રાપ્ત થતા ટળી જાય છે. કેમ કે દુઃખથી ત્રાસેલો સંસારના સુખને તો સારું માની

રહ્યો છે એટલે સુખ પ્રાપ્ત થતાં જ તેને દુઃખ જેવું જ ધિક્કારવા લાયક માની લેવા તે લાચાર બનશે. પરિણામે તેનો ભવોદ્દેશ દૂધના ઊભરા જેવો બની રહે.

દ્રવ્ય-અભિગ્રહપાલન : વિચિત્ર કૌટિના આધ્યાત્મિક જીવનમાં અસ્તાન રહેતા મહાત્મનિઓને આહારાદિના દાન વગેરે દ્રવ્યાભિગ્રહો કરવા એ યોગ-બીજ છે.

સમ્યક્ત્વ ભાવની પ્રાપ્તિની નજદીકમાં આવી ચૂકેલા આત્માઓનું માનસવલણ સ્વાભાવિક રીતે જ એવા મહાત્મનિઓ તરફ, સદાચારી જીવન તરફ ઠળી રહેતું હોય છે. આથી જ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ક્યારેક ઘસારો વેઠીને પણ તેઓ મહાત્મનિના દાનાદિ ધર્મોથી પાછા હટતા નથી. જેમ આ આત્માઓ પ્રભુ-ભક્તિમાં થેલા બને છે તેમ મુનિ-ભક્તિમાં પણ ગાંઝ બને છે તેથી જ તેમના જીવનમાં તે સંબંધિત અનેક દ્રવ્યાભિગ્રહોનું પાલન થતું હોય છે. આવા આત્માઓમાં દીન-દુઃખિતો ઉપર અત્યંત દયાભાવ હોય છે. એટલે તેઓ સાર્વજનિક ઉપયોગમાં આવતી સંસ્થાઓમાં પણ દાનાદિ દેતા હોય છે. દીનોદ્ધાર માટે દાનશાળાદિ ખોલાવવા તરફ પણ તેમની સુરુચિ રહ્યા કરે છે. ડા. ડા. માં આપણા ગ્રંથકાર પરમર્ષિ જણાવે છે કે પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને વાવ-રૂવા-દાનશાળાદિ કરાવવા પડે તો પણ તેનાથી જિન-શાસનની ઉન્નતિ થાય અને અન્ય જીવોમાં ધર્મ-પ્રશંસા રૂપ બીજનું આધાન થાય અને અનેક માનવોનો ઉપકાર કરીને અતુકંપા-ધર્મ બજાવવાની તક પણ મળે છે, તેથી આવા દાનાદિમાં મુખ્ય હેતુ તો તે આત્માનો શુભાશય જ હોય છે.

વળી ભગવંતે પણ દાનને ધર્મનું મુખ્ય અંગ કહ્યું છે અને તે માટે તો ભગવંતે પણ ચારિત્ર્યધર્મનો અંગીકાર કરતાં એક વર્ષ સુધી દાન દીધું હતું.

વિધિ-સિદ્ધાંત લેખન : જગતના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જણાવતું અને હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનો વિવેક કરતું શાસ્ત્ર તે જ સિદ્ધાંત. એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતાં શાસ્ત્રો લખાવવા, વંચાવવા, સાંભળવા વગેરે

ઉત્તમ કોટિનું યોગ-બીજ છે. સિદ્ધાંત-લેખન પણ વિધિપૂર્વક જોઈએ, અનીતિથી ઉપાર્જિત ધનથી સિદ્ધાંત લેખન કરાવવું તે ઉચિત નથી. તેમ સિદ્ધાંત લખાવતાં કોઈ પણ આશાતના વગેરે ન થાય તે પણ જાળવવું જોઈએ. સિદ્ધાંત-લેખકને પણ સંતોષ આપવો જોઈએ. સિદ્ધાંત-અંથ લખાઈ ગયા બાદ નગરમાં તેનો સત્કાર-બહુમાન થાય તે માટે ઠાંઠથી મહોત્સવપૂર્વક વરઘોડો કાઢવો જોઈએ. સિદ્ધાંતનું સારી રીતે રક્ષણ થાય તે માટે પેટી વગેરે બનાવવાનો પ્રમંથ કરવો જોઈએ. શ્રી યોગદર્શિની સભાગાયમાં કહ્યું છે,

“લેખન-પૂજન દાનને, શ્રુતિ વાચન ઉદ્દેશ્ય,
પ્રકાશના સ્વાધ્યાયને, ચિંતન ભાવન ચાહ.”

સિદ્ધાંતલેખનની જેમ સિદ્ધાંતનું ધૂપ-વાસસ્ત્રોપાદિથી પૂજન પણ કરવું જોઈએ. વળી મુમુક્ષુને અથવા સત્પાત્રને એ સિદ્ધાંત-અંથનું દાન પણ કરવું જોઈએ.

જે ધર્મ-અંથ વાચવાનો ચોતાનો અધિકાર હોય તેનું વિનયપૂર્વક વાચન પણ કરવું જોઈએ. સદ્ગુરુના વિરહે આવા અંથોનું વાચન ગુરુની ખોટ પૂરી પાડનારું બને છે.

ઉદ્દેશ્ય : વિધિપૂર્વક સિદ્ધાંતનું ઉદ્દેશ્ય કરવું જોઈએ. અર્થાત્ શાસ્ત્ર-વાચનનો અધિકાર મેળવવા માટે શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા વહન કરવી જોઈએ.

અકાશન : ચોતાને જે બોધ થયો તેનું બીજા યોગ્ય આત્મા પાસે પ્રકાશન કરવું જોઈએ. કેમ કે શ્રોતાના અનુબદ્ધની બુદ્ધિથી પ્રવર્તતા વક્તાને એકાંતે લાભ થાય છે તેમ જ ચોતાને ચિંતન કરવાની તક પણ મળી જાય છે.

સ્વાધ્યાય : સિદ્ધાંતનો સ્વાધ્યાય કરવો એટલે વાચના-પૃચ્છના-પરાવર્તના કે ધર્મકથા કરવી.

(૧) વાચના—વિનયપૂર્વક ગુરુ સમીપે સૂત્રનું વાચન લેવું.

- (૨) પૃથ્થના—વિનયપૂર્વક તત્ત્વપૃથ્થ કરવી. માધ્યસ્થભાવ જાળવીને પૂછવું. કદાચહ શખ્યા વિના પૂછવું.
- (૩) પરાવર્તના—શીખેલા સિદ્ધાંતનો પુનઃ પુનઃ પાઠ વગેરે કરવા.
- (૪) ધર્મકથા—શ્રોતાઓ સમક્ષ સિદ્ધાંતને વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રચુસ્ત રહીને સાંભળાવવા તથા,
- (૫) ચિંતન—મેળવેલા તત્ત્વની પુનઃ પુનઃ ચિંતા કરવી, સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવી, ઊહાપોહ કરવો.
- (૬) ભાવના—તે તે સિદ્ધાંતને આત્મામાં ભાવિત કરી દેવા ફરી ફરી તેવું રટણ કરવું. ભવના એટલે પુટ. સુવર્ણને એકદમ ચોખ્ખું કરવા સંપુટમાં, કુલ્લીમાં મૂકી ફરી ફરી તપાસવારૂપ ભાવના—પુટ દેવાય છે ત્યારે તે શુદ્ધ થાય છે. તેમ જુદી જુદી રીતે તત્ત્વ-ચિંતા કરવાથી આત્માની-જ્ઞાનની નિર્મળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ખીજકથાનો એમ—શુદ્ધ શ્રદ્ધા : યોગના ખીજેની કથા સાંભળતાં આંત ઉલ્લાસ થાય. “એ એમ જ છે” એવી શ્રદ્ધા થાય. એ પણ યોગ-ખીજ છે. આથી જ યોગ-ખીજબાળા યોગીઓ જ્યારે જ્યારે તત્ત્વશ્રવણ કરે છે ત્યારે તેમનાં કુંવે કુંવાં ખડાં થઈ જાય છે. એમનું આંતર આનંદમય થઈ જાય છે. પુનઃ પુનઃ આંતરમાં પોકારી ઊઠે છે, “ગુરુદેવ જેવું કહે છે તેવું જ છે! કેવું અહભુત તત્ત્વ! કેવા ભગવાન! કેટલા ઉપકારી!” યદ્યપિ અહીં સમ્યગ્દર્શનના ધરની રુચિ નથી કિન્તુ એ રુચિને તાણી લાવે તેવી તત્ત્વ-રુચિ જરૂર છે.

ખીજકથામાં ઉપાદેયભાવ : આ છેલ્લું યોગ-ખીજ કહ્યું છે. ખીજકથા સાંભળતાં તે ખીજ અત્યંત ઉપાદેય લાગે, તેની ઉપર ભારે આદર જાગે.

યોગદષ્ટિ:

[૫]

હવે અપુનર્બન્ધક આત્મામાં સંભવતી ૪ યોગદષ્ટિનું સ્વરૂપ: વિચારીએ. આ યોગદષ્ટિ જેમને પ્રાપ્ત થઈ નથી તે તીવ્ર મિથ્યાત્વી. જીવોને ઓઘદષ્ટિ હોય છે.

ઓઘ એટલે સ્થૂલ-સામાન્ય-પ્રવાહ.

દષ્ટિ એટલે દર્શન-જ્ઞાન.

જે જીવો તીવ્ર-મિથ્યાત્વભાવમાં હોય છે તેમની દષ્ટિ (vision)માં ઘણી સ્થૂલતા વિપરીતતા વગેરે હોય છે. વસ્તુને તેના સ્વરૂપમાં તેઓ જોઈ શકતા નથી. અનાદિકાળના સંસાર-પ્રવાહમાં તણાતા એ જીવોની દષ્ટિમાં તત્વાત્તરવનો કશો વિવેક હોતો નથી. આવા પ્રાકૃત જીવોનું જે લૌકિક દર્શન તે ઓઘ-દષ્ટિ છે. (layman's vision)

આ ઓઘદષ્ટિ પણ બધાની સરખી નથી હોતી કિન્તુ જ્ઞાના-વરણાદિ કર્મોની વિચિત્રતાને લીધે અનેક પ્રકારની હોય છે.

જેમ કે (૧) મેઘલી રાતે અત્યંત ઝાંખું કાંઈક ટેખાય (૨) પણ મેઘ વિનાની રાતે તે જ કાંઈક વધારે સ્પષ્ટ ટેખાય (૩) અને તેથી પણ સ્પષ્ટ મેઘલા દિવસે ટેખાય (૪) તેથી પણ વધુ સ્પષ્ટ વાદળ વિનાના દિવસે ટેખાય (૫) તેમાં પણ જો જોનારો ભૂતાદિનો વળગાડ વગેરેવાળો હોય તો ટેખાવમાં જે આવે (૬) તેના કરતાં એ એવા વળગાડ વગેરે વિનાનાને ઘણું વધુ સ્પષ્ટ ટેખાય (૭) એય જો બાળક હોય તો તેને જે ટેખાય તેના કરતાં (૮) પુખ્ત ઉંમરનાને અતિ વધુ

સ્પષ્ટ દેખાય, તે પણ જો અલ્પ વિવેકવાળો હોય તો તેના કરતાં
(૯) વધુ ને વધુ વિવેકીને ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ દેખાય.

આ મોતીઆ વગેરેના પડળના આવરણથી જેવું દેખાય તેથી
વધુ સ્પષ્ટ કોઈ પણ આવરણ વિના દેખાય.

આમ એક જ વસ્તુ વિચિત્ર કારણોને લીધે જુદી જુદી દેખાય
છે તેમ ઓઘદષ્ટિવાળા જીવો લોકિક પદાર્થોને અનેક પ્રકારની દષ્ટિથી
જુએ છે. એ બધાચનાં લૌકિક-દર્શન તે બધી ઓઘદષ્ટિ કહેવાય છે.

જે રીતે કર્મ વિચિત્રતાને લીધે ઓઘદષ્ટિના અસંખ્ય લોક પડે
છે તેમ કર્મના ક્ષયોપશમ (મિથ્યાત્વમંદતા)ની વિચિત્રતાને લીધે
યોગદષ્ટિના પણ અસંખ્ય લોક પડે છે.

યોગમાર્ગને અનુસરતી યોગી પુરુષની દષ્ટિ તે યોગદષ્ટિ કહેવાય.

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે ઓઘદષ્ટિ ત્રિવ મિથ્યાત્વીને
હોય, જ્યારે યોગદષ્ટિ મંદ મિથ્યાત્વી અપુનર્મન્ધકાદિ જીવોને હોય.
ઓઘદષ્ટિ આત્માદિને માનતો પણ ન હોય જ્યારે યોગદષ્ટિ આત્મા-
પરલોકાદિને માનતો હોય; ઓઘદષ્ટિનું પદાર્થદર્શન બિલકુલ ઠંગધડા
વિનાનું હોય જ્યારે યોગદષ્ટિ તત્ત્વગ્રાહી દષ્ટિથી જાતો-વિચારતો
હોય; ઓઘદષ્ટિ દર્શનોને (ધર્મોને) વિશે કદાચહી હોય જ્યારે
યોગદષ્ટિ મધ્યસ્થ હોય.

૮ યોગદષ્ટિનાં નામો આ પ્રમાણે છે :

મિત્રા-તારા-બદ્ધા-દ્વીપ્રા-સ્થિરા-કાન્તા-પ્રભા-પરા.

આ આઠમાંથી ૧ લી ૪ દષ્ટિ ૧ લા ગુણસ્થાનના જીવોમાં જ
સમાઈ જાય છે.

આઠે ય દષ્ટિમાં ઓઘના પ્રકાશનું તારતમ્ય (સંક્ષેપથી)

૧. મિત્રાદષ્ટિ : તૃણના અગ્નિકણ સરખો ઓઘ હોય છે.

આ ઓઘપ્રકાશ દષ્ટિ પદાર્થનું દર્શન કરાવવા સમર્થ થતો નથી.
કેમ કે તૃણાગ્નિકણની જેમ આ ઓઘપદાર્થની બરોબર સૂત્ર પડે ત્યાં
સુધી ટકી રહેતો નથી.

૨. તારાદષ્ટિ : આ દષ્ટિનો યોધ છાણના અગ્નિકણ સમે હોય છે. મિત્રા કરતાં આ તારાદષ્ટિનો યોધ કાંઈક વધારે ખરો પરંતુ તે એમાં વિશેષ તફાવત હોતો નથી. આથી મિત્રા-તારા દષ્ટિમાં દ્રવ્ય-વંદનાદિ હોય છે.

૩. બલાદષ્ટિ : કાષ્ટના અગ્નિકણ સમે અહીંનો યોધ હોય છે. અહીં પુર્વોક્ત એ ય દષ્ટિ કરતાં અહીં વિશેષ યોધ હોય છે. અર્થાત્ યોધતું બળ, વીર્ય, સ્થિતિ વગેરે વધુ હોય છે. એટલે અહીં યોધના પ્રયોગ સમયે નિપુણ સ્મૃતિ હોય છે.

૪. દીપ્તિદષ્ટિ : દીપ્તક્રમણની સદૃશ અહીંનો યોધ હોય છે. ઉપરોક્ત ત્રણેય દષ્ટિથી વિશિષ્ટ કોર્ટનો યોધ અહીં હોય છે. આ યોધ વધુ વીર્યવાળો અને વધુ ટકનારો હોય છે. છતાં અહીં પણુ ભાવપૂર્વકની ક્રિયા હોતી નથી કિન્તુ દ્રવ્યક્રિયા હોય છે. આ દષ્ટિ-વાળા જીવો છેલ્લાં જ્યાંપ્રવૃત્તિકરણના અંત ભાગમાં આવી ચૂક્યા હોય છે.

પૂર્વપૂર્વ દષ્ટિ કરતાં ઉત્તરોત્તર દષ્ટિમાં મિથ્યાત્વ-ભાવની વધુ ને વધુ મંદતા થતી બાય છે અને ગુણતું પ્રમાણુ ઉત્તરોત્તર વધતું બાય છે.

૫. સ્થિરાદષ્ટિ : અહીંથી ચારેય દષ્ટિ સમ્યક્ત્વભાવ સહિત જ હોય છે એટલે કે ૪ થા વગેરે ગુણસ્થાને હોય છે. આ દષ્ટિનો યોધ રત્નની પ્રભા સમે છે.

રત્નના પ્રકાશની જેમ અહીંનો યોધ સ્થિર હોય છે. તેને આપતિના વાયુ એલવી શકતા નથી. એથી જ આ દષ્ટિના યોધને ૧. અપતિપાતી ૨. પ્રવર્ધમાન ૩. નિરપાય (તેલ ખૂટતાં દીવો એલવાય તે રૂપ અપાય વિનાનો.) ૪. અપરિતાપી (ખીજને કલેશાદિ ન પમાડનારી) ૫. પરિતોષ હેતુ (જેનાથી ખીજનો આત્મા શાન્ત થાય, તોષ પામે) ૬. પરિજ્ઞાનાદિતું જન્મસ્થાન (આત્માતું અને ચારે ય પદાર્થજ્ઞાન કરાવે છે) રૂપ કહ્યો છે.

૬. કાન્તાદષ્ટિ : અહીંનો યોધ તારાની પ્રભા જેવો હોય છે. આ દષ્ટિનો યોગી સાચે જ કાન્તા (પતિવ્રતા સ્ત્રી)ના જેવા સ્વભાવવાળો હોય છે. જેમ જમે તે કામ કરતાં સ્ત્રીનું મન તેના પતિમાં જ રમતું હોય છે. તેમ આ યોગી સંસારની ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં શુભધર્મમાં જ લીન રહે છે. પૂર્વની દષ્ટિ કરતાં અહીંનો યોધ વિશેષ ઉન્નતવળ હોય છે, વધુ ગાઢ અને સ્થિર હોય છે. આથી જ અહીં ભાવઅનુષ્ઠાન-સત્ક્રિયા હોય છે. આ અનુષ્ઠાન પણ નિરતિચાર હોય છે. શુદ્ધોપયોગને અનુસરતું અને વિશિષ્ટ અપ્રમતભાવવાળું હોય છે તેમ જ અહીં રહેલા જીવો ઝીંઝાએને પણ યોગ-માર્ગમાં જોડે છે.

૭. પ્રભાદષ્ટિ : આ દષ્ટિનો યોધ સૂર્યના પ્રકાશ સમા અત્યન્ત જ્ઞાનવદ્યમાન હોય છે. માટે જ આ દષ્ટિને પ્રકૃષ્ટ પ્રકાશવાળી (પ્ર+ભા) કહી છે. અહીંનો યોધ (૧) સર્વદા ધ્યાનહેતુ અને છે. (૨) પ્રાયઃ નિર્વિકલ્પ હોય છે. (૩) પ્રશમસાર સુખનો અનુભવ કરાવનારો હોય છે. બીજી અન્ય શાસ્ત્રાધ્યયનાદિનું અહીં મહત્ત્વ રહેતું નથી. સઘળાં અનુષ્ઠાનો સમાધિમય હોય છે. આ યોગીના સાન્નિધ્યમાં નિત્યવૈદી જીવો પણ પોતાના વૈરભાવને વિસરી જાય છે, એઓ પરાતુગ્રહ કરનારા હોય છે. શિષ્ય પ્રત્યે ઔચિત્ય રાખીને તેમના આત્મકલ્યાણમાં મદદગાર અને છે. અહીંની સઘળી સત્ક્રિયા અવશ્ય મોક્ષ-કૃણ આપે છે.

૮. પરાદષ્ટિ : અહીં ચન્દ્રપ્રભા સરખો યોધ હોય છે. સૂર્ય-પ્રકાશ તો તાપ પમાડે જ્યારે ચન્દ્રપ્રકાશ સૌમ્ય હોઈને શીતલતા આપે, અપૂર્વ આહ્લાદક અને. એ ય વિશ્વપ્રકાશક છતાં સૂર્યપ્રકાશ કરતાં ચન્દ્રપ્રકાશનું સ્થાન વિશિષ્ટ માનવામાં આવ્યું છે. આ યોધ આઠેય દષ્ટિના યોધમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ માટે જ આ દષ્ટિને પરાદષ્ટિ કહેવામાં આવી છે.

આ દષ્ટિના યોગીને નિર્વિકલ્પ ધ્યાનસુખ પ્રવર્તે છે, તે પરમ-સુખનો અનુભવ કરે છે, યથાભવ્યત્વ પ્રમાણે પરાપકારનિરત હોય છે, આમની સત્ક્રિયા અવન્ધ્ય હોય છે.

આ આઠે ય દષ્ટિ સદ્દષ્ટિ કહી છે. યદ્યપિ સ્થિરાદિ છેલ્લી ચાર દષ્ટિને જ સદ્દષ્ટિ કહી શકાય કેમ કે ૧ થી ૪ દષ્ટિમાં સમ્યક્ત્વભાવ નથી તથાપિ સમ્યક્ત્વની કારણતા ૧લી ૪ દષ્ટિમાં હોવાથી તેને પણ સદ્દષ્ટિ કહેવાય.

ખડી-સાકર કાંઈ એમ ને એમ બની જતી નથી, પરંતુ તેની પુર્વકની અનેક અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. ૧. પ્રથમ તો શેરડી હોય ૨. પછી તેનો રસ થાય ૩. તેને ઊકાળીને કાવો બનાવાય ૪. પછી તેમાંથી ગોળ બને ૫. ત્યારે પછી તેને શુદ્ધ કરતાં તેમાંથી બાદીક ખાંડ થાય ૬. પછી શર્કરા-ઝીણી સાકર બને ૭. અશુદ્ધ સાકરના ગઠ્ઠા થાય પછી છેવટે, ૮. શુદ્ધ સાકરના ચોસલા-ખડી સાકર થાય.

અહીં શેરડીથી ગોળ બનવા સુધીની ૪ અવસ્થાઓ એટલે મિત્રાદિ ચાર દષ્ટિઓ સમજવી. અને બાકીની ૪ અવસ્થા તે સ્થિરાદિ ૪ દષ્ટિ સમજવી.

આમ સ્થિરાદિ દષ્ટિની સિદ્ધિમાં મિત્રાદિ દષ્ટિની ઉપયોગિતા જરાય ઓછી નથી. માટે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને એ ૪ દષ્ટિ હોવા છતાં તેને પણ સદ્દષ્ટિ કહેવાય.

ઉપરોક્ત આઠ દષ્ટિઓમાં ક્રમશઃ યમ-નિયમાદિ ૮ યોગો હોય છે, એવાદિ ૮ દોષોનો ત્યાગ થતો જાય છે, અદ્વેષાદિ ગુણ પ્રાપ્ત થતા જાય છે.

આઠ યોગાંગ :

- યમ : આતું ખીજું નામ વ્રત પણ છે. તે પાંચ છે.
- અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય-અપરિશ્રદ્ધ
- પ્રત્યેક તારતમ્યને લીધે ૪ પ્રકારો છે. ઇન્દ્રિયમય-પ્રવૃત્તિયમ
- સ્થિરયમ-સિદ્ધિયમ.
- નિયમ : પાંચ પ્રકારે છે.
- શૌચ-સંતોષ-તપ-સ્વાધ્યાય અને ઇન્દ્રિયસ્થાન.

આસન : દ્રવ્યથી કાચિક ત્યાપક્ય રોકીને એક સ્થાને સ્થિરતા રૂપ પત્રાસનાદિ; ભાવથી પરભાવને ત્યાગી સ્વભાવમાં સ્થિરતા રૂપ આસન.

	યોગાંમ	દોષત્યાગ	ગુણપ્રાપ્તિ	બોધની ઉપમા	વિશેષતા
મિ ત્રા તા રા પ ભા દી પ્રા સ્થિ રા કા ન્તા પ્ર ભા પ રા	યમ નિયમ આસન પ્રાણુયામ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન સમાધિ	ખેદ ઉદ્વેગ ક્ષેપ ઉત્થાન ભ્રાન્તિ અન્યમુદ્ધ રાગ	અદ્વેષ બિચારા શુશ્રૂષા શ્રવણુ બોધ મીમાંસા પ્રતિપત્તિ પ્રવૃત્તિ	તૃણ અગ્નિકણુ ગોમથ ,, કાષ્ઠ ,, દીપ પ્રભા જેનમ્ રત્નતિ ગુણનમ્ તારા ,, સૂર્ય ,, ચન્દ્ર ,,	મિથ્યાત્વ ,, ,, ,, સમ્યક્ત્વ ,, ,, ,,

પ્રાણુયામ : અહીં હડયોગની ક્રિયાએ ઈષ્ટ નથી. કેમ કે તેમાં શરીરને કષ્ટ થાય છે અને મનને કલ્લેશ થાય છે. તેવી ક્રિયામાં વાયુ બહાર કાઢવાનું રચન, વાયુ પૂરવારૂપ પૂરણુ અને પેટમાં રોકી રાખવાનું કુંભન કરવામાં આવે છે.

ન્યારે પ્રસ્તુત ઈષ્ટ પ્રાણ્યાયામમાં બાહ્ય ભાવમાં જતા ભાવનું રેચન, અંતરાત્મભાવનું પૂરણ અને અંતરાત્માભાવની સ્થિરતા કરવાનું કુંભન કરવાનું છે.

પ્રત્યાહાર : વિષયો તરફ દોડતી ઇન્દ્રિયોને પાછી ખેંચવી તે.

ધારણા : ચિત્તનો દ્વેશબંધ કરવો તે. અર્થાત્ ચિત્તને અમુક તત્ત્વચિન્તનાદિમાં બાંધી રાખવું તે.

ધ્યાન : તત્ત્વસ્વરૂપને એકાગ્રપણે ધ્યાવવું તે.

સમાધિ : આત્મસ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું. ન્યાં ધ્યાન-ધ્યાતા અને ધ્યેયનો અલેહ થઈ જાય.

આઠ દોષ : એકેકા દોષોનો ત્યાગ થતાં મિત્રાદિ દષ્ટિ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થતી જાય છે. મનોજવમાં આઠ દોષો ભારે નડતરભૂત બને છે, માટે તેને દૂર કરવા જ જોઈએ.

ખેદ : શુભ પ્રવૃત્તિ કરતાં થાકી જવું. ખેદને લીધે મનની દબતા રહેતી નથી અને ધર્મનો મુખ્ય હેતુ દબતા છે જેમ ખેતીનો મુખ્ય હેતુ પાણી છે.

ઉદ્વેગ : શુભ ક્રિયામાં કંટાળો આવવો. આને લીધે તે ક્રિયામાં વેઠ ઉતારવાનું બને છે.

ક્ષેપ : ચિત્તની ડામાડોળ પ્રવૃત્તિ ક્રિયામાંથી વચ્ચે વચ્ચે ચિત્તનું અન્યત્ર ગમન. જેમ શાલિને વારંવાર ઊખેડીને વાબ્યા કરવામાં આવે તો ફલ ન થાય તેમ ક્ષેપવાળી ક્રિયાનું ફળ પણ ન આવે.

ઉત્થાન : શુભ ક્રિયામાંથી ચિત્તનું ભેડી જવું; ચિત્તમાં ઠરેલ-પણાનો અભાવ. આવી યોગક્રિયા છોડી દેવા યોગ્ય છે. પરંતુ લોક-લજ્જાદિથી છોડી શકાતી નથી. આવી ક્રિયામાં શાન્તવાહિતા હોતી નથી.

બ્રાન્તિ : શુભ ક્રિયાને છોડીને ચિત્તનું ચોમેર ભ્રમણ અથવા છીપમાં રૂપાની જેમ તરવમાં અતરવનો ભ્રમ થવો, અથવા ક્રિયા કરી ચો. શુ. ૩

કે ન કર્યા તેનો ભ્રમ થવો. આવા ભ્રમવાળી ક્રિયાથી ઇષ્ટ ફલની સિદ્ધિ થતી નથી.

અન્યમુદ્ધ : જે ક્રિયા ચાલે છે તેમાં આનંદ પામવાને બદલે તેને અવગણીને અન્ય ક્રિયામાં આનંદ પામવો, આ અન્યમુદ્ધ દોષ ઇષ્ટ કાર્યમાં અંગારાના વરસાદ રૂપ છે.

રોગ (રૂઝ) : રાગ-દ્વેષ-મોહ એ ત્રિદોષ રૂપ મહારોગ, ભાવરોગ, અથવા સાચી સમજ વિના ક્રિયા કરવામાં આવે તો શુદ્ધ ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થાય એટલે શુદ્ધ ક્રિયાને પીડા કે ભંગરૂપ રોગ પ્રાપ્ત થતાં આવી રોગિષ્ટ ક્રિયા પણ નિષ્ફળ બાય છે.

આસંગ : શુભ ક્રિયા કરતાં પર ભાવમાં આસક્તિ થવી અથવા અમુક જ યોગમાં ખૂબ રાગ થઈ જવાથી અમુક એક શુભ-યોગમાં જ આસક્ત થઈ પડવું. અમુક યોગને જ ખૂબ સારો માની તેમાં જ એકતાન થઈ પડવું. આવી સ્થિતિને લીધે તે યોગી આત્મા જે ગુણસ્થાને હોય ત્યાં જ સ્થિર રહે પણ આગળ વધી શકે નહિ. તેથી સુક્રિતાનું ફળ પ્રાપ્ત ન થાય.

નીચેના દોષ હોય ત્યાં ઉપરના બધા દોષ હોય અને ઉપરના ગુણો હોય ત્યાં નીચેના ગુણો અવશ્ય હોય.

અને જ્યાં ઉપરના યોગાંગ હોય ત્યાં નીચેના યોગાંગ પણ અવશ્ય હોય :

આઠ ગુણો :

અદ્વેષ : તત્ત્વ પ્રત્યે દ્વેષભાવ-માત્સ્વ્યભાવ ન હોવો તે.

જિજ્ઞાસા : તત્ત્વ બાણુવાળી તીવ્ર તાલાવેલી.

શ્રવણ : તત્ત્વ સાંભળવું.

બોધ : તત્ત્વ બોધ થવો-તત્ત્વનું જ્ઞાન થવું.

મીમાંસા : તત્ત્વબોધનું સુસૂક્ષ્મ ચિંતન.

પ્રતિપત્તિ : આદ્ય તત્ત્વનો અંતરથી સ્વીકાર.

અવૃત્તિ : તત્ત્વનું આચરણ-આત્મસ્વભાવમાં સમ્બતા.

(૧) મિત્રા-દષ્ટિ :

ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમાં આવેલા જીવો દુઃખિતો પ્રત્યે અત્યન્ત દયાળુ, ગુણી પ્રત્યે અદ્વેષભાવવાળા અને સર્વત્ર ઔચિત્યસેવી હોય છે એ વાત પૂર્વે જણાવ્યાં છે.

સહજમળની ઘણી અલ્પતા થવાથી જ આત્મા આવા ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ દેવ-ગુર્વાદિને વિશે કુશળ ચિત્ત વગેરે યોગ-ખીજને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી તેમને સત્પુરુષનો અવન્ધ્ય યોગ પ્રાપ્ત થવારૂપ યોગાવન્ધ્યક પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે સક્રિયામાં અવન્ધ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયાવન્ધ્યક પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના અવન્ધ્ય રૂઝની પ્રાપ્તિરૂપ ફલાવન્ધ્યક પ્રાપ્ત થાય છે. ભાવમળની અલ્પતા થાય પછી સદ્ગુરુનો સંગ થાય છે અને તે અવન્ધ્યયોગ (અવન્ધ્યયોગ) કેટલો મહત્વનો છે તે ઉપરના અવન્ધ્યક્રમની ક્રમિક પ્રાપ્તિથી સમગ્રાય તેવું છે.

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ મિત્રાદષ્ટિમાં વર્તી યોગી સર્વદર્શનને વિશે માધ્યસ્થ્ય ભાવવાળો હોય છે. એટલે બળદરૂપ બનેલા પતિને અનુબ્યરૂપે બનાવવાની ઔષધિ ખવડાવવા તેની સ્ત્રીએ જેમ બધા ચારો ચરાવી દીધો અને તેમાં તે ઔષધિ પણ આવી જતાં તેને પતિ બળદ મટીને પુરુષ બની ગયો તેમ આ યોગીઓ પણ સર્વદર્શનના તત્વનો ચારો ચરતાં શુદ્ધ તત્ત્વને પણ પામી જાય છે અને પોતાના આત્માની વિભાવ-દશામાંથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ-સ્વભાવ દશા પ્રાપ્ત કરે છે.

યોગદષ્ટિ સમગ્રાયની ૧ થી ઠાળમાં કહ્યું છે કે,
 “દર્શન સકલના નય ત્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે,
 હિતકરી જનને સંજીવનની, ચારો તેહ ચરાવે રે !....”

શ્રી યોગદષ્ટિ અન્યમાં મિત્રાદિ ચાર દષ્ટિની સ્પર્શનાવાળા છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણને અપૂર્વકરણરૂપ કહ્યું છે. કેમ કે અપૂર્વકરણની તદ્દન નિકટમાં હોવાથી અને હવે અપૂર્વકરણની પ્રાપ્તિમાં કોઈ જ વિશેષ-વિલાંબ થવાનો ન હોવાથી એ છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણને અપૂર્વ જ (પૂર્વે આવું યથાપ્રવૃત્તિકરણ ક્યારેય થયું ન હતું) કહેવાય. આથી જ યોગદષ્ટિ સભગ્રાયમાં પ્રસ્તુત અન્યકાર પરમર્ષિ જણાવે છે કે આ છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જ અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે સુખ્યત્વે તો આને ૧ હું ગુણસ્થાન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ગુણ વિનાની નીચલી અવસ્થાને તો સુખ્યપણે 'ગુણસ્થાન' કેમ કહેવાય ?

મિત્રાદષ્ટિ કોષ્ટક

દર્શન	યોગાંગ	દોષ ત્યાગ	ગુણ પ્રાપ્તિ	યોગળીજ પ્રહણ	પ્રાપ્તિક્રમ	સમય	ગુણ-સ્થાનક
તુલ્ય અગ્નિ જેવું મંદ.	યમ	અપેદ્ય અદ્વેષ		જિન ભક્તિ સદગુરુ સેવા ભવ ઉદ્વેગ દ્રવ્યઅભિગ્રહ પાલન સિદ્ધાંતના લખનાદિ ખીજકથાનું માન્યપણું ઉપાદેય ભાવ	ભાવમલ અસ્પૃતા ↓ સંતને પ્રણામદિ ↓ અવચક પ્રાપ્તિ ↓ શુભ નિમિત્ત ↓ યોગળીજ આદિ	છેલ્લા પુહ. ૫૦ માં છેલ્લા યથા. ૨. ક. માં નિકટ હોમ ત્યારે મ થિભેદ	મુખ્ય પહેલું ગુણ-સ્થાનક (ખરેખરું યથાર્થ ગુણ ઠાણું)

મિત્રાદિ આઠે ય દૃષ્ટિ અંગે વિશેષ ઝોધની ઇચ્છવાળાએ યોગ-દૃષ્ટિ ગ્રન્થ તથા યોગદૃષ્ટિની સન્નયાય જોઈ લેવા ભલામણ છે.

(૨) તારાદૃષ્ટિ :

આ જીવોને ૧. યોગકથા પ્રત્યે અત્યન્ત પ્રીતિ હોય ૨. યોગીઓ પ્રત્યે બહુમાન હોય ૩. યોગીઓની યથાશક્તિ સેવા હોય કે જે સેવા ૪. બીજા અનેક ગુણોનો લાભ તેના આત્મામાં કરી આપે. વળી એ સેવા શ્રદ્ધાત્મક હિતના ઉદ્દેશને પણ કરનારી બને. ૫. એ સંત-સેવાને લીધે તેના કુદ્ર ઉપદ્રવોનો નાશ થઈ જાય. ૬. વળી આ યોગી શિષ્યોને સંમત બને. ૭. આ યોગીને ભવ-જન્ય ભય અત્યન્ત ન હોય કેમ કે તેવાં અશુભ કાર્યોમાં તેની પ્રવૃત્તિ જ નથી હોતી. ૮. વળી ઉચિત-કૃત્ય અવશ્ય કરતા રહે અર્થાત્ જે કાંઈ ઉચિત હોય તેમાં ખામી આવવા દેતો નથી. ૯. અને અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. કેમ કે તે સરળ પરિણામી આત્મા છે. ૧૦. ઉચ્ચ ક્રિયા-સાધકોને જોઈને તેને પણ તે ક્રિયાની તેવી સિદ્ધિ જોઈને તે સિદ્ધિ શી ફીતે પ્રાપ્ત થતી હશે? તે જાણવાની તૌર લાગસા થયા કરે. તેનું અંતર પોકારી ઊઠે છે, “અહો! ધન્ય એ ક્રિયાન! પવિત્ર એ ક્રિયા! અહો! એ મહાત્માની ધર્મસાધના! અહો! એમનું ધન્યજીવન! શી ફીતે પામ્યા હશે આવી સાધના!

તે યોગીનું ચિત્ત આટલું જ વિચારીને શાન્ત થઈ જતું નથી. કિન્તુ તેવી જ ક્રિયા પોતે પણ કરતો હોય ત્યારે તેનામાં રહેલી વિકલતા જોઈને પોતાની તરફ નફરત જગવે છે. તે વિચારે છે, “ધિક્કાર હો આ જાતને.... જે આવી ઢંગધડા વિનાની ક્રિયા આરાધે છે! અહો મારી પામરતા! પતિતતા!

શ્રી યોગદષ્ટિ સન્નયાયમાં કહ્યું છે,

“વનય અધિક ગુણીનો કરે મન;

દુષ્ટે નિજ ગુણ હાણુ રે.... મન.

૧૧. વળી આ દૃષ્ટિવાળો યોગી સમસ્ત સંસારને દુઃખરૂપ આને છે. શ્રી સ્ત્રી તે આ સંસાર-ભાવનો ઉચ્છેદ થાય તેની ચિન્તા

કરતો રહે છે. ૧૨. અને સંસારનો ઉચ્છેદ કરતી સંતોષની ચારિત્ર્ય-ક્રિયા જ્ઞેષ્ઠને દંડ થઈ જાય છે. એ આતમરામી યોગીના સમગ્ર ચિત્ર-વિચિત્ર ચારિત્ર્યજીવનને જાણવાની તૈમ ઈચ્છાવાળો બને છે. ૧૩. પરંતુ વળી લઘુતાભાવે વિચારે છે કે ક્યાં એ અવધૂત આતમરામીની સહાચારની ઉત્કૃષ્ટ સાધના અને ક્યાં મારી મંદ મતિ ! હું તો શી રીતે એ સાધનાને સમજી શકું ? એટલે મારે તો એ ચારિત્ર્ય-ક્રિયાને જાણવા કરતાં એનો ખપ કરવો એ આતમરામી અવધૂતોની પાછળ ચાલવા લાગવું એ જ ઉચિત છે. દુઃખમાં, આ દષ્ટિવાળા યોગીઓ અત્યંત વિનમ્ર હોય છે. એથી જ શિષ્ટની વિચારણા અને આચરણને પ્રમાણભૂત ગણીને જ પોતાના જીવન-વિકાસની યાત્રામાં આગળ વધવાની તમન્ના સેવતા હોય છે.

ખીજી તારાદષ્ટિની સમજાયમાં પરમર્ષિએ યોગીના આ ભાવને વ્યક્ત કરતાં જણાવ્યું છે,

“શાસ્ત્ર ધણું મતિ થોડલી, શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણુ,
સુજસ લહે એ ભાવથી, ન કરે જૂઠું ઉક્ષણુ.”

તારાદષ્ટિ કોષ્ટક

દર્શન	યોગાગ	દોષ-ત્યાગ	ગુણ-પ્રાપ્તિ	ખીજું ગુણ સમૂહ
છાણાના અગ્નિકણુ જેવું	નિયમ	ઉદ્વેગત્યાગ (અનુદોષ)	જિજ્ઞાસા	(યોગ, કયાપ્રીતિ, યોગી પ્રતિ બહુમાન ઉપચાર, (હિતોદય, ઉપદ્રવનાશ, (શિષ્ટ સંમતતા, ભવભય પલામત (ઉચિત આચરણ, (અનુચિત અનાચરણ) (ગુણવંત પ્રતિ જિજ્ઞાસા, (નિજ ગુણહાનિથી ખેદ ભવ વેરાગ્ય, શિષ્ટ પ્રમાણતા

(૩) બલાદષ્ટિ :

પૂર્વે જણાવ્યું કે બલાદષ્ટિવાળાને યમ-નિયમરૂપ યોગાંગની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી છે. એટલે હવે આસન રૂપ (સુખાસન રૂપ) યોગાંગ સિદ્ધ થાય છે. આ આસન સિદ્ધ થવામાં કારણભૂત બને છે.

૧. અસત તૃષ્ણાનો અભાવ.

અસત તૃષ્ણાએ દ્વર થવાથી સન્તોષભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી જ સર્વાત્ર સુખાસનની સિદ્ધિ થાય છે. એટલે કે મનની બેઠક બાદ્ય વસ્તુમાં હતી તમાંથી નિવૃત્ત થઈને આત્મામાં બેઠક જમાવે છે. આથી જ આ યોગીની કોઈ પ્રવૃત્તિમાં ઉતાવળિયા-વૃત્તિ હોતી નથી. બધું જ શાન્તિ અને સ્વસ્થતાથી તે કરતો રહે છે.

૨. વળી અપાયનો પરિહાર થવાથી તેનું બધું કાર્ય ચિત્તની સાવધાનતા-યુક્ત થાય છે.

એને જે શુશ્રૂષા છે તે પણ તરુણ, સુખી, સ્ત્રીથી પરિવરલો યુવાન દેવી સંગીત સાંભળવામાં જેટલો લીન થઈ જાય તેવી તત્ત્વ-શુશ્રૂષા હોય છે. જ્ઞાનીભગવંતો કહે છે કે ચિત્તના આવા અધ્યવસાય-પૂર્વક સાંભળેલું તત્ત્વ જ સાર્થક બને છે. અન્યથા સરવાણી વિનાની ભૂમિમાં ફૂલો ખોદવા જેવું વ્યર્થ બને છે. અર્થાત્ ઉક્ત શુશ્રૂષા વિનાનું તત્ત્વશ્રવણ નિષ્ફળ છે.

જેમ કોઈ રાજા સતી વેળાએ વાર્તા સાંભળતો હોય અને તન્દ્રામાં પડતો હુંકારો ભણે તેમાં તેનું શ્રવણ નિષ્ફળ જાય છે તેમ અહીં પણ શુશ્રૂષા વિનાનું શ્રવણ સમજવું. કહ્યું છે કે,

“મન રીઝે તન ઉલ્લસેણ, રીઝે બુઝે એક તાન,
એ ઇચ્છા વિષ્ણુ ગુણકથાણ, બહેરા આગળ ગાન રે...”

૩. યોગદષ્ટિમાં ભગવાન હરિભદ્રસૂરિણ મહારાજાએ જણાવ્યું છે કે ઉક્ત શુશ્રૂષા ભાવવાળા યોગી કદાચ તત્ત્વશ્રવણ પ્રાપ્ત ન પણ કરે તો ય શુભ ભાવની પ્રવૃત્તિને લીધે તેમને કર્મક્ષયનું તેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જે પરમબોધ પ્રાપ્તિનું કારણ બની જાય છે.

૪. આ દષ્ટિના યોગીને ધર્મના ઉપકરણોમાં (સાધનોમાં) વિશેષ રાગભાવ વિઘાતભાવને પ્રાયઃ પામતો નથી. અર્થાત્ ચિત્તના તેવા માલિન્યને થવા દેતો નથી. જેથી સાધન અંધનરૂપ બની જાય. વળી આ આત્માને નિષિદ્ધ સાવધ પ્રવૃત્તિનો વિઘાત પણ હોતો નથી. આમ જો ય શીતે અવિઘાતભાવ પ્રાપ્ત છે જે તેના અભ્યુદય અને સુક્રિતનું કારણ બની રહે છે.

શ્રી યોગદષ્ટિ સન્ન્યાયમાં કહ્યું છે,

“વિધન ઈહાં પ્રાયે નહિ જી, ધર્મ હેતુમાં કાય;

અનાચાર પરિહારથીજી, સુયશ મહોદય હોય રે...જીનજી.”

બલાદષ્ટિ કોષ્ટક

દર્શન	યોગી	જૈન સાઈટ દોષત્વામ	ગુણપ્રાપ્તિ
દૃઢ-કોષ્ટ અગ્નિ-સમ	આસન તૃષ્ણા અભાવે સર્વત્ર સુઆસન અત્વરા -પૂર્વક-સર્વગમન કૃત્ય	ક્ષય-દોષ ત્વામ ઉપકરણ વિષયે અવિદન	શુશ્રૂષા બોધપ્રવાહ સરવાણી, સમી- તકણ સુખી જેવી નીવ યોગ ઉપાય કોશમ

(૪) દીપ્તાદષ્ટિ :

આ દષ્ટિવાળો યોગી ૧. ધર્મને પ્રાણથી પણ અધિક માને છે. ધર્મ માટે પ્રાણ છોડે પણ સંકટ વખતે ય ધર્મને ન છોડે. કેમ કે આ યોગી સારી શીતે જાણે છે કે મરેલાની પાછળ પણ જનારી જો કોઈ સારી વસ્તુ હોય તો તે માત્ર ધર્મ-મિત્ર છે. બાકીનું બધું ય બાહ્ય-તત્ત્વ તો શરીરની સાથે જ નાશ પામી જાય છે. ૨. આથી જ આ યોગી તત્ત્વશ્રવણ દ્વારા ધર્મમૂર્તિ બની જાય છે. ૩. મિત્રાદષ્ટિની યોગી અવસ્થામાં જે યોગીજી વાવેલાં હતાં તેને તત્ત્વશ્રવણ રૂપ મીઠા જલના સિંચનથી અહીં અંકુશ ફૂટે છે અને ઉત્તરોત્તર

નવા નવા વિકાસને પામતા જાય છે. ખારા પાણી સમે અતત્ત્વ શ્રવણાદિ સકળ સંસાર છે. તેમાં મીઠા પાણીની કોઈ નહેર હોય તો આ તત્ત્વ શ્રવણની જ છે. ૪. આ તત્ત્વશ્રવણથી આત્માનું કલ્યાણ અફર બની જાય છે. ગુરુભક્તિપૂર્વકનું આ તત્ત્વશ્રવણ ઊભયલોકમાં હિતકર બની રહે છે. ગુરુભક્તિના પ્રભાવથી સમાપત્તિ-આપત્તિ અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. અંતરાત્મામાં પરમાત્મભાવનું, સ્ફટિકમાં લાલ રંગની જેમ પ્રતિબિંબ પડવા દ્વારા તીર્થંકરદર્શન થવું—ધ્યેય-ધ્યાતા-ધ્યાનની એકતા થવી—તેને સમાપત્તિ કહેવાય છે. એ ભાવ દ્વારા તીર્થંકર-નામકર્મનો બંધ અને ઉદય થવો તેને આપત્તિ કહેવાય છે.

ગુરુભક્તિના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થતા આ સમાપત્તિ આદિ ત્રણેય સુક્તિનું અવન્ધ્ય કારણ છે. સમાપત્તિ પ્રાપ્ત થવામાં ૩ શરતો છે.

સ્ફટિકના જેવી ચિત્તની નિર્મળતા, સ્ફટિક જેવી સ્થિરતા અને સ્ફટિકમાં લાલ ફૂલની છાયા પડે તેવી જાતની તન્મયતા. નિર્મળતા વિના સ્થિરતા (એકાગ્રતા) ન આવે, સ્થિરતા વિના તન્મયતા ન આવે.

આ દષ્ટિના યોગીને સૂક્ષ્મબોધ હોતો નથી કેમ કે સૂક્ષ્મબોધ વેદ-સંવેદ પદથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વેદ-સંવેદ એટલે જાણવા યોગ્ય સંવેદાય છે, સારી રીતે સમજાય છે.

સૂક્ષ્મબોધ ત્યારે જ થઈ શકે છે જ્યારે જીવ સંસારસાગરના કાંઠે આવીને ઊભો રહે છે, કર્મરૂપી વજ્રના લેદ થાય છે અને એકાન્ત વાદથી વસ્તુનું સમગ્ર દર્શન થવા લાગે છે.

હવે પહેલી ચારેય દષ્ટિમાં તો એ વેદ-સંવેદ પદ જ ઉચ્ચ રૂપમાં હોય છે. અને વેદ-સંવેદ પદ તો પક્ષીની છાયા પ્રત્યે જલચર જીવની દોડધામ જેવી ખોટી પ્રવૃત્તિરૂપ હોઈને નિષ્ફળ છે. અર્થાત્ આ ચાર દષ્ટિનું વેદ-સંવેદ પદ માત્ર આભાસરૂપ હોય છે. જ્યાં સુધી અપાયની શક્તિની મલિનતા રહે ત્યાં સુધી વેદ-સંવેદ પદ કે સૂક્ષ્મબોધ થઈ શકતા નથી.

આથી જ અહીં જે સ્થૂલબોધ હોય છે તે સૂક્ષ્મબોધનું અવન્યથ કારણ હોવા છતાં એવા સ્થૂલબોધ રૂપથી શ્રુતદીપક જગતના કિલબ્દ-કર્મો નરકાદિ અપાયોનું જે દર્શન થાય છે તે પણ તાત્વિક હોતું નથી કિન્તુ આભાસ રૂપ હોય છે. આથી જ અન્નભુતાં પણ આ યોગથી પાપમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે. જો અપાયનું તાત્વિક દર્શન થાય તો તે જીવ અન્નભુતાં પણ પાપમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે.

વેદ-સંવેદ પદમાં કર્મના અપરાધથી (નિકાચિતપણાથી) કદાચ પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તો પણ તે પ્રવૃત્તિ તપેલા લોહા ઉપર પગ મૂકવા જેવી હોય છે. એટલે કે તપ્તલોહ ઉપર પદન્યાસ કરતાંની સાથે જ એકદમ આંચકો લાગે છે અને ત્યાં પગ રહી શકતો નથી તેમ આ પાપભીરૂ વેદ-સંવેદ પદવાળો આત્મા તત્ક્ષણ પાપથી પાછો વળી જાય છે. અર્થાત્ આવા આત્માનું તન સંસારભાવમાં પડે તે હજી બને પરંતુ મન તો કદી પણ સંસારભાવમાં પતન પામતું નથી. આથી જ એ આત્માએને કાયપાતી કહ્યા છે, ચિત્તપાતી નહિ. આવા આત્મા સંસારની પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે પણ તેમનું ચિત્ત મોક્ષમાં જ રમતું હોય છે કેમ કે એ સંસારભાવ તરફ તેમને ભારે સૂગ ઉત્પન્ન થઈ હોય છે. આ જ કારણે વેદ-સંવેદ પદવાળો (સમ્યક્ત્વ) આત્માએને સંસાર-પ્રવૃત્તિમાં પણ અત્યલ્પ કર્મનો બંધ કહ્યો છે. એમની એ પાપ-પ્રવૃત્તિ પણ છેલ્લી જ બની રહે છે કેમ કે તેમને સંવેગની (મોક્ષાભિલાષની) અતિશયતાને લીધે દુર્ગતિનો યોગ હોતો નથી.

(આ કથન ધ્યાયિક સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ સમજવું.)

નિશ્ચયનયની ઠબ્ડિએ જે વ્યાવહારિક વેદ-સંવેદ પદ (ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ) છે તેનાથી તો ભવબ્રમણ અટકતું નથી કેમ કે તે ભાવથી પુનઃ પુનઃ પતન થાય છે અને દુર્ગતિએનો પુનઃ પુનઃ યોગ થયા કરે છે. માટે તે વેદ-સંવેદ પદ તો એકાન્તે અસુન્દર જ છે. આથી અવેદ-સંવેદ પદ તો વસ્તુતઃ પદ જ નથી, અપદ જ છે. એને વળી યોગીઓનું પદ કેમ કહેવાય ?

અશ્ન : વેદ-સંવેદાદિ પદને સ્પષ્ટ અર્થ શું થાય ?

ઉત્તર : નરકાદિ અપાયના કારણરૂપ સ્ત્રી વગેરે વેદ છે. તેમને આગમથી અપ્રવૃત્તિની બુદ્ધિથી અનુભવવા તેનું નામ વેદ-સંવેદ પદ. અને તેમને આગમથી અપ્રવૃત્તિની બુદ્ધિથી ન અનુભવતાં સ્વમતિથી પ્રવૃત્તિરૂપે અનુભવવા તે અવેદ-સંવેદ પદ કહેવાય. આ અવેદ-સંવેદ પદ સમ્યક્ત્વાદિ લક્ષણવાળું અન્વર્થ નામવાળું છે. અહીં જ આત્માનું સાચું સંવેદન થાય છે માટે જ આ આત્મપદ વાસ્તવિક પદ છે. બીજા બધા અપદ છે. એ અપદ કે અવેદ-સંવેદ પદ ભવાભિનંદી જીવોને હોય છે. અહીં એક વસ્તુના સ્વરૂપનો બીજાના સ્વરૂપમાં ભાસ થઈ જાય છે. અર્થાત્ જે પર છે તેમાં સ્વત્વનું, જે સ્વ છે તેમાં પરત્વનું ભાન થાય છે. આ પદવાળા જીવનો બોધ વિષમિશ્ર અન્વની જેમ નિયમતઃ અસુન્દર છે, વિપરીત બોધવાળા આ જીવો વર્તમાનકાળને જ જોનારા હોય છે કેમ કે તેઓ હિતાહિતના વિવેકમાં અંધ બન્યા છે. એમની ભાવાનુભવતા અનિત્યાદિમય સંસારને તે સ્વરૂપમાં જોવા દેતી નથી. જે દુઃખનાં જ કારણો છે તેને સુખનાં સાધનો માને છે, જે કુકૃત્યો છે તેને જ સત્કૃત્ય માને છે. જયતિ શાસનમ્

પુજ્ય સ્ત્રી ખણુનાર માણસની જેમ આ જીવો ભોગોના ભોગમાં જ આનંદ માને છે. પરંતુ ભોગ-નાશથી કોઈ આનંદ માનતા જ નથી. આ જડ જીવો તત્ત્વતઃ અકાર્ય શું છે? તેનો વિચાર કર્યા વિના ગમે તેવી અસત્ ચેષ્ટાઓ કરી દઈને પાપકર્મોથી પોતાના જ આત્માને બાંધી દે છે. કર્મભૂમિમાં ધર્મબીજ સમુ માનવજીવન પામીને પણ આ અદ્યમતિ જીવો સતકર્મની ખેતી કરતા નથી!

વિપાકહારૂપ એવાં કુકાર્યોમાં રક્ત બનાવતા સચ્ચેષ્ટાને ત્યજવતા એ અજ્ઞાન-તિમિરને ધિક્કાર હો! આ બધા ય પ્રતાપ અવેદ સંવેદ પદને છે. કેમ કે એ જ જીવનો અંધાપો છે; દુર્ગતિમાં પતન પમાડનાર એ જ છે! એને જીતવા માટે સત્સંગ જ સમર્થ છે.

ન્યારે આ અવેદ-સંવેદ પદ જીતાય છે ત્યારે કદાચહની નિવૃત્તિ થાય છે. જે કદાચહ બોધને રોગરૂપ, શમને અપાયરૂપ, શ્રદ્ધાને ભંગરૂપ

અને અભિમાન કરાવનારો છે. આત્માનો ભાવશત્રુ છે. આથી જ મુમુક્ષુએ કદી કદાચેહ કરવો નહિ. કિન્તુ, શ્રુત-શીલ અને સમાધિમાં આચ્રહ રાખવો જોઈએ.

મિત્રાદિ ચારે ય દષ્ટિ અપુનર્મન્ધક આત્માને છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિ-કરણની અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય છે. તે વાત આપણે જોઈ ગયા. છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણ વર્તતા જીવો 'માર્ગાનુસારી' કહેવાય છે. ધર્મસંગ્રહ-કારે અપુનર્મન્ધક આત્માને સામાન્ય ગૃહસ્થ કહ્યો છે. અને તેના ઉપ ગુણો જણાવ્યા છે. પૂર્વે આપણે જોયું કે માર્ગાનુસારી ભાવને પ્રાપ્ત કરી આપનાર અપુનર્મન્ધક ભાવની બધી અવસ્થામાં પણ માર્ગાનુસારી અવસ્થા કહી શકાય છે. અર્થાત્ અપુનર્મન્ધક માત્ર માર્ગાનુસારી કહેવાય છે. એ અપેક્ષાએ માર્ગાનુસારીના ઉપ ગુણો છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં વર્તતા તાર્કિક માર્ગાનુસારીને જ લાગુ ન પડતાં બધી અવસ્થાના અપુનર્મન્ધક આત્માને લાગુ પડે.

અહીં ટૂંકમાં તે ઉપ ગુણોનો સખ્દાર્થ માત્ર કરી લઈશું.

માર્ગાનુસારીના ઉપ ગુણ :

૧. ન્યાયસંપન્નવિભવ : સ્વામીદ્રોહ, વિશ્વાસઘાત, જીગારાદિ આપકાર્યો વિના કુલાચારને અનુકૂળ સદાચારરૂપ ન્યાયથી જે મેળવ્યું હોય તે માર્ગાનુસારીનો ધર્મ કહેવાય છે.

૨. કુલ-શીલસમ : અન્ય ગોત્રીય સાથે વિવાહકરણ : ધ્વિન્ન ગોત્રવાળા અને સમાન કુલચારવાળા સાથે વિવાહ કરવો તે. એક પુરુષથી ચાલેલો વંશ તે ગોત્ર કહેવાય અને પિતા-દાદા વગેરેની પરંપરા નિષ્કલંક હોય, દાડૂ આદિનાં વ્યસન ન હોય અને સદાચાર્યો સમાન કક્ષાવાળા હોય તે કુલ-શીલસમ કહેવાય.

૩. શિષ્ટાચાર પ્રશંસા : શિષ્ટ પુરુષોના અચારની પ્રશંસા કરવી તે.

૪. અરિષ્ટવર્ગત્યાગ : કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને મહર્ષ એ છ અંતરંગ શત્રુનો ત્યાગ કરવો.

૫. ઇન્દ્રિયજય : પાંચે ચ ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખવી.

૬. ઉપસ્થુતસ્થાનવર્જન : લડાઈ, રોગચાળો આદિ કારણે વળ્ય બનતા સ્થાનનો ત્યાગ કરી દેવો.

૭. ગૃહવ્યવસ્થા : સારા પકોશમાં, રાજમાર્ગે નહિ તેમ ખાંચાખૂંચામાં નહિ તેવા સ્થાને, અનેક બારણાવાળા ઘરમાં રહેવું.

૮. પાપલીકતા

૯. ખ્યાત દેશાચારપાલન : શિષ્ટ-સંમત ઘણા કાળથી રૂઢ થયેલા આચારનું પાલન.

૧૦. અનપવાદિત્વ : કોઈના પણ દોષો જાહેર ન કરવા. વિશેષતઃ રાજ વગેરે અધિકારી વર્ગના (દોષો જાહેર ન કરવા).

૧૧. અચોચિત વ્યય : આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરવો.

૧૨. ઉચિત વેષ : વૈભવાદિ અનુસાર ઉચિત વેષ પહેરવો.

૧૩. માતા-પિતાની સેવા :

૧૪. સદાચારી પુરુષનો સંગ : શાસનમ્

૧૫. કૃતજ્ઞતા

૧૬. અજીણે લોજનત્યાગ

૧૭. કાલે ભુક્તિ : યોગ્ય કાળે ભૂખ લાગતાં ખાવું, ખાતાં પ્રકૃતિને અનુકૂળ (સાત્મ્ય) માફક ખોરાક લેવો, લોભુપતા રાખવી નહિ.

૧૮. વૃત્તસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાડ્યા : વ્રતધારી જ્ઞાની પુરુષોની સેવા-ભક્તિ કરવી.

૧૯. લોકાદિમાં નિન્દ્ય કાર્યમાં અપ્રવૃત્તિ

૨૦. ભર્તૃવ્યભરણુ : માતા-પિતા, નોકરાદિ પોષ્યવર્ગનું ભરણુ-પોષણ કરવું.

૨૧. દીર્ઘદષ્ટિ

૨૨. ધર્મશ્રવણુ

૨૩. દયા

૨૪. અષ્ટબુદ્ધિ ગુણયોગ : પૂર્વાક્ત શુક્રબાદિ. ૮ બુદ્ધિ-
ગુણોનો યોગ કરવો.

૨૫. ગુણના પક્ષપાતી થવું

૨૬. હંમેશ અદુરાગ્રાહી બનવું

૨૭. નિત્ય વિશેષ જ્ઞાન : કાર્યાકાર્યાદિના વિભાગરૂપ વિશેષનું
નિત્ય ચિન્તન.

૨૮. પર્વાપર્વાતિથિ વિભાગ વિના સાધુ-દીનને સ્વીકારવા.

૨૯. ધર્મ, અર્થ, કામને પરસ્પર અબાધિત રીતે સાધવા.
ત્રણેય ન સચચાય ત્યારે ઉત્તરઉત્તરને ત્યાગીને પૂર્વપૂર્વની સેવા કરવી.

૩૦. આદેશા-કાલાચરણ : નિષિદ્ધ સ્થાને અને અકાળના
સમયે તે તે પ્રવૃત્તિ ન કરવી.

૩૧. બલાબલ-વિચારણા : બલાબલ-એ ય નો વિચાર કરીને
પ્રવૃત્તિ કરવી.

૩૨. યથાર્હ : લોકના ચિત્તને અનુસરીને વર્તવું.

૩૩. પરોપકારમાં ચતુર બનવું.

૩૪. લગ્નબળું બનવું.

૩૫. સૌમ્યતા.

પ્રશ્ન : માર્ગાનુસારી આ ૩૫ ધર્મો કહેવાય છે તે શું ખેસા
કમાવા, વિવાહ કરવો, ઘર બાંધવું એ બધાનું ધર્મ તરીકે વિધાન છે?

ઉત્તર : ના, એ તો બધી પ્રાપ્ત વસ્તુ જ છે. વિધાન અપ્રાપ્તનું
હોય. એટલે ખેસા કમાવવામાં નીતિ રાખવી, ઘર બાંધતાં “તેની યોગ્ય
સ્થાનતા” એ વગેરે વિધાનો ધર્મરૂપ છે.

અહીં માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોનો સંક્ષિપ્ત નિર્દેશ પૂર્ણ થાય
છે. હવે ‘છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તિકરણ’ શું છે? એની પછી તરત જ સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત થાય છે તે સમ્યક્ત્વ શું? તેની પ્રાપ્તિ થવામાં કર્મોમાં કેવા

ફેરફાર થાય છે? ઇત્યાદિ વિચાર કરવાનો છે. પરન્તુ તે પહેલાં યોગ-દષ્ટિની જ દષ્ટિનું વિવેચન કર્યું છે તો સાથેસાથે પ્રસંગતઃ ખાકીની ચાર દષ્ટિનો પણ વિચાર કરી લઈએ. ત્યાર પછી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ વગેરેની વિચારણા કરશું.

(૫) સ્થિરાદષ્ટિ :

સ્થિરાદિ ચારેય દષ્ટિ સમ્યક્ત્વભાવપૂર્વક જ હોય છે. આ દષ્ટિ એ પ્રકારે છે : નિરતિચાર અને સાતિચાર.

જે રત્નપ્રભાડૂપ યોધ ક્રમ વિનાના રત્નની જેમ અતિચાર વિનાનો છે તે નિરતિચાર સ્થિરાદષ્ટિ કહેવાય છે. અને જે યોધને પુનઃ પુનઃ અતિચારની ધૂળ લાગ્યા કરે છે અને ઝાંખો પડ્યા કરે છે તે સાતિચાર સ્થિરાદષ્ટિ છે.

ઝાંખો યોધ પણ મૂલતઃ તો સ્થિર જ છે એટલે તેને પણ સ્થિર કહી શકાય. અહીં રહેલા યોગીને ૧. સૂક્ષ્મયોધની પ્રાપ્તિ થાય છે. વેદ-સંવેદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨. સઘળી ભવચેષ્ટા બાળકની ધૂલિગૃહ-ક્રીડા સમી ભાસે છે. ૩. “હું એક જ છું, ખાકી બધું” અસત છે... ઉપાલવડૂપ છે,” એવી વિચારણા જાર કરે છે.

ધર્મજનિત લોગ પણ અહીં અનિષ્ટ ભાસે છે.

ચન્દન સ્વભાવથી જ શીતલ છે છતાં ચન્દનનો અગ્નિ વનને બાળે જ છે. કારણ કે તેનો તેવો સ્વભાવ જ છે. તેમ ધર્મજનિત લોગ પણ આંતરદાહ ઉપજાવે છે. આ દષ્ટિવાળા જીવોને અલોભુપતા આદિ ગુણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્થિરાદષ્ટિ કોષ્ટક

દર્શન	યોગી	દોષત્યાગ	ગુણપ્રાપ્તિ	ગુણસ્થાન
રત્નપ્રભાસમ નિત્ય	પ્રત્યાહાર	પ્રાતિત્યાગ	સૂક્ષ્મયોધ — અલોભુપતાદિ	૪-૫-૬

(૬) કાન્તાદષ્ટિ :

આ અંગે વિશેષ વિચારણા વૈશ્ય-સંભવ નામના પાંચમા અધિકારમાં આપણે કરી છે. અને યોગાંગ ગુણ-દોષ-ત્યાગ વગેરેનું વર્ણન આપણે આઠે ય યોગદષ્ટિના સંક્ષિપ્ત વિચારમાં કરી ગયા છીએ.

આ દષ્ટિના મહાત્મા સમ્યક્ આચારની વિશુદ્ધિને લીધે, યોગી પ્રાણીઓને પ્રિય હોય છે તથા ધર્મમાં એકાગ્ર મનવાળા હોય છે.

કાન્તાદષ્ટિ-કોષ્ટક

બોધ-તારા પ્રભા સમાન	દોષ-અન્યમુદ્ધ ત્યાગ	ગુણસ્થાન
યોગાંગ	ગુણ-મીમાંસા	જૈન સાઈટ ૪ થી ૭
ધારણા	પ્રાપ્તિ	

(૭) પ્રભાદષ્ટિ :

આ અવસ્થાવર્તી મહાત્માને સદૈવ ધ્યાન હોય છે. ક્ષીણપ્રાયઃ મળવાળા સોનાની જેમ તેઓ સદા ય કલ્યાણભાગી હોય છે.

અહીં અસંગાનુષ્ઠાનરૂપ સત્ પ્રવૃત્તિપદ હોય છે. જે મહાપ્રયાણ રૂપ હોઈને મોક્ષપદ પમાડનારું છે. આ અસંગ અનુષ્ઠાનને પ્રશાન્ત-

પ્રભાદષ્ટિ કોષ્ટક

દર્શન	યોગાંગ	દોષત્યાગ	ગુણપ્રાપ્તિ	અન્ય વિશિષ્ટતા	ગુણસ્થળ
સૂર્યપ્રભા સ્થમ નિર્મલબોધ	ધ્યાન સદાય અનુપમ સુખ સ્થમસાર	રોગ-દોષ ત્યાગ	તત્ત્વપ્રતિપત્તિ	સત્પ્રવૃત્તિ પદાવદપણ સત્ પ્રવૃત્તિપદ = અસંગાનુષ્ઠાન	૭-૮

વહિતા, વિસભાગપરિક્ષય, શિવવત્ત્મ, દ્યુવમાર્ગ વગેરે સંજ્ઞાઓથી યોગીઓ સંબોધે છે.

સાંખ્ય-યોગદર્શન અને જ પ્રશાન્તવાહિતા કહે છે, બૌદ્ધો વિસભાગપરિક્ષય કહે છે, શૈવો શિવવત્ત્મ કહે છે, મહાનતિકો દ્યુવમાર્ગ કહે છે.

(૮) પરાદષ્ટિ :

આ દષ્ટિમાં યોગી નિરાચાર પદ્ધતિ, અતિચાર-રહિત હોય છે. પર્વત ચડી ગએલાને ચડવાનું હોતું નથી તેમ આચારથી છુતવા યોગ્ય કર્મ ઉપર વિજ્ય મેળવી લેવાથી આ યોગીને કોઈ આચાર પાળવાનો રહેતો નથી. માટે જ તેને 'નિરાચાર' પદ્ધતિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : આ યોગી ભિક્ષાટન વગેરે રૂપ આચારમાં પણ પ્રવૃત્ત ન થાય.

ઉત્તર : ભિક્ષાટનાદિ પ્રવૃત્તિ તો કરે પરંતુ તે પૂર્વે સાંપરાયિક કર્મ (કષાયનો વિપાક બનાવતું કર્મ) અપાવવા માટે ભિક્ષાટનાદિ સર્વ આચાર-ક્રિયા હતી. હવે તે સાંપરાયિક કર્મનો નાશ થઈ જવાથી જે ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયા કરાય છે તે ભવોપગ્રાહી (અઘાતી) કર્મનો નાશ કરવા માટે થાય છે. એટલે કૃત્વના લેહથી આચાર-ક્રિયા એક ટેખાવા છતાં ભિન્ન બની જાય છે.

જેમ એક માણસ જ્યારે રત્નની પરીક્ષા રૂપે રત્નનું જ્ઞાન મેળવી રહ્યો છે ત્યારે તેની તે શિખાઉ દષ્ટિ છે. પરંતુ એ જ માણસ જ્યારે રત્નનો વેપારી બની જાય છે ત્યારે રત્નનો વેપાર કરતી વખતે રત્નો તરફ દષ્ટિ છે તે પેલી શિખાઉ દષ્ટિથી તદ્દન જુદી જ છે.

રત્નના વ્યાપારથી જ રત્નનો વેપારી કૃતકૃત્ય બને છે. તેમ આ મહાત્મા ધર્મસન્યાસના વેપારથી કૃતકૃત્ય બને છે. ધર્મ એટલે ક્ષયોપશમભાવ. તેના ત્યાગરૂપ તાત્ત્વિક સન્યાસ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપચરિત ધર્મસન્યાસ દક્ષા ગુણસ્થાનથી હોય છે. આ યોગીને આ તાત્ત્વિક ધર્મસન્યાસ શ્રેણિગત બીજા અપૂર્વકરણમાં (જેનું વર્ણન આગળ આવશે) પ્રાપ્ત થાય છે.

ચૌ. ગુ. ૪

અતાર્ત્વિક ધર્મસન્યાસમાં અતાર્ત્વિક પ્રવૃત્તિરૂપ સાંસારિક ધર્મનો સન્યાસ (ત્યાગ) હોય છે.

ન્યારે તાર્ત્વિક ધર્મસન્યાસમાં ક્ષયોપશમરૂપ ધર્મનો સન્યાસ પ્રાપ્ત થતાં જ અંતમૂહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અતાર્ત્વિક ધર્મસન્યાસ રહ્યા ગુણસ્થાને જ પ્રાપ્ત થાય છે. તાર્ત્વિક ધર્મસન્યાસને જ સામર્થ્યયોગ કહેવાય છે.

અહીં જીવ ચન્દ્રની જેમ ભાવશુદ્ધ પ્રકૃતિથી સ્થિત હોય છે. વાદળ જેવું ઘાતીકર્મ યોગરૂપ આઘાતથી દૂર થઈ જાય છે અને કેવલ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પછી ક્ષીણ દોષવાળા સર્વસ-સર્વલબ્ધિ રૂળથી સુક્ત એવા તે પરમ-પરમાર્થનું સંપાદન કરી યોગના અંતને પામે છે. ત્યાં તરત જ તે ભગવાન શ્રેષ્ઠ યોગરૂપ અયોગથી ભવવ્યાધિનો ક્ષય કરી પરમ નિર્વાણને પામે છે.

પરાહિટ કોષ્ટક

દર્શન	યોગ/ગ	દોષત્યાગ	ગુણપ્રાપ્તિ	ગુણસ્થાન
ચંદ્રપ્રભા સમ સંપૂર્ણ કેવલ દર્શનજ્ઞાન	સમાધિ	આસંગત્યાગ	પ્રવૃત્તિ આપ સ્વભાવે પ્રવૃત્તિ પૂરણ	૮-૯-૧૦-૧૨ -૧૩-૧૪ ધર્મસન્યાસ યોગ ↓ ક્ષપકશ્રેણી ↓ કેવલજ્ઞાન-નિર્વાણ

૧૨. ઇચ્છાયોગ-શાસ્ત્રયોગ-સામર્થ્યયોગ :

પૂર્વોક્ત આઠેય યોગહિટઓ ૮ નહીં જેવી ઇચ્છા-શાસ્ત્ર-સામર્થ્ય-યોગરૂપ પર્વતમાંથી નીકળે છે. એટલે આપણે અહીં તે ૩ યોગનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં સમજી લઈએ.

ઇચ્છાયોગ : સદ્ધર્મને પારપૂર્ણ રીતે સેવવાની સાચી ઇચ્છા-પૂર્વકનો જ્ઞાની પુરુષોનો વિક્થાદિ પ્રમાદને લીધે ખોડખાંપણવાળો જે ધર્મવ્યાપાર (યોગ) તે ઇચ્છાયોગ.

આ યોગીમાં (૧) ધર્મ કરવાની ઇચ્છા હોય (૨) શ્રુતજ્ઞાન હોય (૩) સમ્યક્ત્વભાવ હોય (૪) પ્રમાદ હોય.

શાસ્ત્રયોગ : શાસ્ત્રપ્રધાન યોગ તે શાસ્ત્રયોગ.

અપ્રમત્ત યોગીનો શક્તિ મુજબનો શ્રદ્ધાવંતનો આગમ વચના-નુસારી શુદ્ધ (અવિકલ) ધર્મવ્યાપાર તે શાસ્ત્રયોગ કહેવાય. અર્થાત્ આ યોગી (૧) શ્રદ્ધાવંત હોય (૨) અપ્રમત્ત હોય (૩) તીવ્ર શાસ્ત્રવેત્તા હોય (૪) યથાશક્તિ શુદ્ધ ક્રિયા કરતો હોય.

સામર્થ્યયોગ : શાસ્ત્રમાં જેનો ઉપાય દર્શાવ્યો અને તે શાસ્ત્ર કરતાં પણ જેનો વિષય શક્તિના ઉદ્દેકને લીધે પર બની ગયો તે સામર્થ્યયોગ કહેવાય. અહીં શાસ્ત્રની પ્રધાનતા ન હોઈને આત્મ-સામર્થ્યની પ્રધાનતા હોય છે. શાસ્ત્રો સામાન્યતઃ સામર્થ્યયોગનું દિશાસૂચન માત્ર કર્યું છે પણ શાસ્ત્ર કાંઈ તે સામર્થ્ય-યોગનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવી આપવા સમર્થ નથી. જે એ ઉપાય પ્રમાણે પ્રયાણ આદરે છે તે ધીરે ધીરે ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનો વટાવતો આગળ વધતો જાય છે. છેવટે તે એ શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાને પણ વટાવી જઈને શાસ્ત્રને પણ અગોચર (પર) એવા વિષયને પામતો પામતો આગળ વધી જાય છે. પછી તે અહીં આત્મ-સામર્થ્યનું જ પ્રાધાન્ય હોય છે. આ સામર્થ્ય-યોગના બે પ્રકાર છે. ધર્મસન્યાસ અને યોગ સન્યાસ.

ધર્મ એટલે ક્ષાયોપશમિક ભાવો, યોગ એટલે મન-વચન-ક્રિયાના યોગો તે તે કર્મના ક્ષાયોપશમથી ઊપજતા ક્ષમા વગેરે ભાવોને ક્ષાયોપશમિક ભાવો કહેવાય છે. તે ક્ષમાદિરૂપ ધર્મોનો ત્યાગ કરવો તે ધર્મસન્યાસરૂપ સામર્થ્ય યોગ કહેવાય છે. ક્ષપકર્ત્રેણિ ઉપર ચડેલા યોગી કર્મોને ખપાવતાં આરેય ઘાતીકર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે ત્યારે તેમને ક્ષાયિક ભાવના જ્ઞાનાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. આમ યત્નતાં ક્ષાયોપશમ ભાવના ક્ષમાદિ ગુણો નષ્ટ થઈ જાય છે. આને જ

ધર્મસન્યાસ કહેવાય છે. પછી તે કેવલિ ભગવંત જ્યારે ૧૪ મા ગુણસ્થાને આવીને મનાદિ ત્રણે ય યોગનો શાધ કરે છે ત્યારે તેઓ યોગસન્યાસને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે જ કહ્યું છે કે ક્ષપકશ્રિણિના અપૂર્વકરણમાં તાત્વિક ધર્મસન્યાસ હોય અને આયોજ્યકરણ પછી (જેનું વર્ણન આગળ આવશે) તાત્વિક યોગ-સન્યાસ હોય.

ઇચ્છાયોગાદિ કોષ્ટક

યોગનું નામ	કોનું મુખ્ય પદ્ય	મુખ્ય લક્ષણ	પાત્ર યોગી	ગુણસ્થાન
ઇચ્છાયોગ	ઇચ્છાપ્રધાન	સાચી ધર્મ ઇચ્છા શાસ્ત્રશ્રવણ, શ્રીત-બોધ, સમ્યક્દષ્ટિ, છર્તા પ્રમાદજન્ય વિકલતા	સાચો ધર્મ-ઇચ્છક, આગમ-શ્રોતા, સમ્યગ્જ્ઞાની પણ પ્રમાદયુક્ત	૪-૫-૬ ઉપલક્ષણથી વ્યવહારથી
શાસ્ત્રયોગ	શાસ્ત્રપ્રધાન	શાસ્ત્રપટુતા, શ્રદ્ધા અપ્રમાદ	શાસ્ત્રપટુ, શ્રદ્ધાળુ, અપ્રમાદિ	૬-૭
ધર્મ-સન્યાસ	સામથ્ય-પ્રધાન	શાસ્ત્રથી પરિવપય પ્રા સ્વસંવેદન અનુભવજ્ઞાન, ક્ષયો-પશમ ધર્મેનો ત્યાગ	ક્ષપકશ્રેણિ ગત. યોગી અને સંયોગી કેવલી	૮-૯-૧૦ ૧૨-૧૩
યોગ-સન્યાસ	સામથ્ય-પ્રધાન	મન-વચન-કાયાના યોગોનો ત્યાગ-અયોગ-પરમયોગ	અયોગી કેવલી	૧૪ શૈલેશી અવસ્થામાં

સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિ

[૭]

હવે આપણે જોઈએ કે સમ્યક્ત્વ-ધર્મની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય છે ?

સંસારભાવમાં જીવને ક્રસાવનાર જીવના રાગ-રોષાદિ ભાવો છે, જેને શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ 'ભાવકર્મ' તરીકે સંબોધ્યા છે. ચૌદે રાજલોકમાં એવા પ્રકારની રજકણો ઠાંસીને ભરેલી છે, જે રજકણોના સમૂહોને કાર્મણવર્ગણા કહેવાય છે. જ્યારે જ્યારે જીવ મન-વચન-કાયાનો કોઈ પણ વ્યાપાર કરે છે, શુભાશુભ વિચાર કરે છે કે સમૂહકર્મ જેવી અનુપયોગ દશામાં વર્તે છે ત્યારે આ કાર્મણવર્ગણાની રજકણો તેની ઉપર ચોંટી જાય છે. પ્રતિસમય અનંતી રજકણો જીવને ચોંટતી જ રહી છે. અનાદિકાળથી જીવ છે માટે અનાદિકાળથી આ કર્મણવર્ગણાની રજકણો જીવને અનાદિકાળથી ચોંટતી જ રહી છે. આ રજકણો જીવની સાથે સંબંધ પામ્યા પછી તેને કર્મ કહેવાય છે.

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ

કોઈ પણ કાર્મિક રજકણ ચોંટતાની સાથે જ એનો ચાર રીતે બંધ થાય છે; એક તો એ કર્મની પ્રકૃતિ બંધાય છે એટલે કે સ્વભાવ નક્કી થાય છે, બીજું એની આત્મા ઉપર રહેવાની સ્થિતિ નક્કી થાય છે, ત્રીજું એ કર્મનો રસ નક્કી થાય છે અને ૪ થું એ કર્મનું દળ નક્કી થાય છે. આ ચારને અનુક્રમે પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિ-બંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ કહેવાય છે.

હા. ત., એક માણસે એક જીવની ધૂમ આનંદથી હિંસા કરી. એ વખતે માણસને જે રજકણો ચોંટી પડી એને જો વાચ્યા

હોય અને આપણે ઉપલી ચાર વાત પૂછીએ તો તે બધું કહે કે મારી પ્રકૃતિ (Nature) એવી છે કે હું જ્યારે ઉદયમાં આવીશ ત્યારે આ જીવને અશાતા આપીશ, હું જે હજાર વર્ષ સુધી રહીશ, અશાતા પણ સામાન્ય નહિ આપું પણ ભયંકર કોટિની આપીશ. અને હું એક જ રજકણ નથી પણ ૧ લાખ રજકણોના જથ્થામાં ચોટી છું.

આ ચારેય વાતથી તેની પ્રકૃતિ (Nature), સ્થિતિ (Time-limit), રસ (Power), પ્રદેશ (Bulk) રૂપ ચાર બંધ નિશ્ચિત થાય છે.

કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્મિક-રજકણ જીવને ચોટે તે ચોટ્યું ત્યારે જ કર્મ કહેવાય, જ્યાં સુધી આકાશમાં પડ્યું હોય ત્યાં સુધી કાર્મિક-વર્ગણની રજકણો કહેવાય.

ગમે તે વિચારથી ગમે તે ભાષાપ્રયોગથી ગમે તેવા વર્તનથી વિશ્વના ૩ અખજ માનવો કે ૧૪ રાજલોકની તમામ જીવસૃષ્ટિ જે કોઈ રજકણોને ચોતાની ઉપર ચોટાડે તે તમામ રજકણ ૮ જાતના સ્વભાવમાંથી ગમે તે એક સ્વભાવરૂપ હોય જ. ૮ ની ઉપર ૯ મો એવો કોઈ સ્વભાવ નથી, જે રૂપે અનાદિ અનંતકાળના જીવોએ ખાંધેલી અનંતાનંત રજકણોમાંની એક પણ રજકણ જીવ ઉપર ચોટીને રહી હોય.

આ ૮ સ્વભાવને લીધે કર્મના ૮ પ્રકાર છે.

આઠ કર્મ : જે કર્મ જીવનો અનંત જ્ઞાનપ્રકાશ ઢાંકી દેવાના સ્વભાવવાળું હોય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવના અનંતદર્શન સ્વભાવને આવરી દેવાના સ્વભાવવાળું છે તે દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવને સુખ કે દુઃખ આપવાના સ્વભાવવાળું છે તે વેદનીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવની રાગ-દોષ રહિત વીતરાગ અવસ્થાને અથવા તત્ત્વદર્શનને ઢાંકી દેવાના સ્વભાવવાળું છે તે મોહનીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવના અનંતવીર્ય, અનંતલાભ, અનંતભોગ વગેરેને આવરી દેવાના સ્વભાવવાળું છે તેને અંતરાય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવનની અજરામર અવસ્થાને રોકવાના સ્વભાવવાળું છે તે આયુષ્ય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવના અરૂપિ સ્વભાવને રોકવાના સ્વભાવવાળું છે તે નામ કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મ જીવના અગુરુલઘુ પર્યાયને રોકવાના સ્વભાવવાળું છે તે ગોત્ર કર્મ કહેવાય છે.

આ આઠે ય કર્મોના સ્વભાવ જીવના સ્વાભાવિક ગુણોને રોકવાનું જ કામ કરતા હોય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ જીવમાં નવી નવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરે છે.

આ તેા એમના સ્વભાવની વાત થઈ. હવે એમની સ્થિતિને વિચાર કરીએ. દરેક કર્મ અંધાતી વખતે પોતાની અસુક સ્થિતિને નક્કી કરે છે. તે વખતે ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ કેટલી નક્કી થાય ? અને વધુમાં વધુ સ્થિતિ કેટલી નક્કી થાય ? તે આપણે જોઈએ.

જ્ઞાનાવશ્ય-દર્શનાવશ્ય-વેદનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ કો. કો. સાગરોપમની હોય છે. મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કો. કો. સાગરોપમની અંધાય છે. નામ કર્મ અને ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ કો. કો. સાગરોપમની હોય છે. આયુષ્ય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની અંધાય છે.

હવે આઠે ય કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ જોઈએ.

વેદનીય કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી ૧૩ સુહૃત્તની સ્થિતિ હોય છે, નામ-ગોત્ર કર્મની ૮ સુહૃત્તની અને બાકીના પાંચે ય કર્મની ૧ અંતર્સુહૃત્તની જઘન્ય સ્થિતિ હોય છે.

અંતર્સુહૃત્તના અસંખ્ય પ્રકાર છે.

૯ સમયથી માંડીને ૪૮ મિનિટમાં ૧ સમય ઓછા સુધીને ૭ થી કાળ અંતર્સુહૃત્તમાં ગણાય. આખના ૧ પલકારામાં અસંખ્ય

સમય પસાર થઈ જાય છે તો ૧ મિનિટમાં કેટલા સમય પસાર થતા હશે? અને ઉપરોક્ત મોટામાં મોટા અન્તર્મુહૂર્તમાં કેટકેટલા અસંખ્ય સમય સમાતા હશે? આથી જ અન્તર્મુહૂર્તના અસંખ્ય પ્રકાર પડે.

ઉપરોક્ત આઠેય કર્મ જીવ ઉપર ચોટી પડીને શું લાવ લાજવે છે? તે જાણીએ.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જીવને અજ્ઞાની બનાવે છે.

દર્શનાવરણીય કર્મ અંધાપો વગેરે કે અનેક પ્રકારની નિદ્રા લાવે છે.

મોહનીય કર્મ મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધાદિ લાવે છે.

વેદનીય કર્મ શાતા-અશાતા લાવે છે.

આયુષ્ય કર્મ જન્મ-જીવન-મૃત્યુ લાવે છે.

નામ કર્મ ગતિ-શરીર-ઈન્દ્રિયાદિ-યશ-અપયશ-સૌભાગ્ય-દોષાંગ્યાદિ લાવે છે.

ગોત્રકર્મ ઉચ્ચ-નીચ કુળ આપે છે. જયતિ શાસનમ્

ઉપરોક્ત ૮ કર્મમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય એ ૪ કર્મને ઘાતી કર્મો કહ્યાં છે.

આ ચારે ય આવરણો જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઘાત કરી નાંખે છે. માટે તેમને ઘાતી કહેવાય છે. જ્યારે બાકીના ચારમાં ગુણોનો સીધો ઘાત કરવાની તાકાત ન હોવાથી તેમને અઘાતી કહેવાય છે.

૪ ઘાતી કર્મમાં પણ મોહનીય કર્મ સૌથી વધુ ઘાતક કર્મ કહેવાય છે કેમ કે એના તોફાન ઉપર જ બાકીના ૩ ઘાતી કર્મનું તોફાન હોય છે.

ઉપરોક્ત ૮ કર્મના પેટાલેહ ૧૫૮ પડે છે. એમાં મોહનીય કર્મના પેટાલેહરૂપે જે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે તેની લયાનકતા તો બીજા પેટાલેહવાળા મોહનીય કર્મથી પણ અતિશય વધુ હોય છે. આથી

એમ કહી શકાય કે સર્વ કર્મમાં સૌથી વિઘાતક-સૌથી ભયંકર કર્મ હોય તો તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે. આ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયમાં ગુણો પણ દુર્યુણુવું કાર્ય કરે છે, અને એના હાસ-કાળમાં દુર્યુણો પણ ખાસ અસર ખતાવી શકતા નથી. જ્યારે આ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (૭૦ કો. કો. સાગરોપમની) એક પણ વખત જીવ બાંધવાનો નથી, ત્યારે જ તે જીવ અપુનર્બન્ધક કહેવાય છે, એ વાત આપણે પૂર્વે નોંધ ગયા છીએ.

જીવ અપુનર્બન્ધકતામાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના હાસનો સંબંધ ન લગાડતા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના હાસનો સંબંધ લીધો એ જ વાત ખતાવી આપે છે કે ધર્મપ્રાપ્તિમાં મોટામાં મોટી દખલગીરીરૂપ કોઈ કર્મ હોય તો તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ જ છે.

આ જ કર્મ સમ્યક્ત્વ ભાવની પ્રાપ્તિમાં પણ ભારે અટકાવ કરે છે. ૭૦ કો. કો. સાગરોપમની અંદરની સ્થિતિને જ બાંધતો જીવ અપુનર્બન્ધક થઈ શકે એ અવસ્થામાં ઊંચામાં ઊંચો ગણુતો વિકાસ પામી શકે પરંતુ તે ઉચ્ચ વિકાસની તદ્દન નીકટમાં જ ઊભો રહેલો સમ્યક્ત્વ ભાવ પામી ન શકે. એ ભાવ પામવા માટે સાગરોપમની ઉ. સ્થિતિની અંદર આવી જવા જેટલી શરત નથી ચાલતી કિન્તુ એ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની સ્થિતિ ફક્ત એક કો. કો. સાગરોપમની પણ અંદર આવી જાય ત્યારે જ તે સમ્યક્ત્વ ભાવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અર્થાત્ ખૂબ માર ખાઈને તડકા, તાપ વેડીને, નરકમાં જઈને ઘોર દુઃખો ભોગવીને, બાળતપ વગેરે કરીને ગમે તે રીતે— મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની એક કો. કો. સાગરોપમ ઉપરની સ્થિતિ કપાઈ જાય અને પછી પણ હજી થોડી ઓછી થઈ જાય એટલે કે જીવ ઉપર ચોટેલા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની સ્થિતિ અંતઃ કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ થાય ત્યારે જ સમ્યક્ત્વ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પણ વચ્ચે એક સાધના કરવાની તો રહી છે. એ છે સાગરોપમની ગાંઠવું ભેદન. અનાદિકાળના સાગરોપમના પરિણામની જીવ

ઉપર જે અન્ધિ ગંઠાઈ છે તે એવી દુર્લેધ છે કે તેને તોડવાનું કામ પર્વતને ચૂરી નાંખનારા ચક્રવર્તી માટે પણ મુશ્કેલ હોય છે.

જ્યાં સુધી આ અન્ધિનું લેદન ન થઈ જાય ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ-ભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી.

અભવ્ય વગેરે જીવો અનેકાનેક વખત આ અન્ધિની નજદીક આવ્યા, ઘોર ચારિત્ર વગેરે યાજ્યા પણ અન્ધિને લેદા વિના જ યાછા કર્યાં. આવું તો તેમને અનંતી વખત બની જાય અને તો ય એ અભવ્ય જીવો અન્ધિલેદ કદાપિ કરી શકે નહિ. અન્ધિપ્રદેશની નજદીક આવ્યા વિના દ્રવ્યથી પણ ધર્મસાધના પ્રાપ્ત થતી નથી. અર્થાત્ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ એવો એવા કે. કે. સાગરોપમ જેટલી મિથ્યાત્વ મેહનીય કર્મની સ્થિતિ થઈ જાય, ત્યારે જ અન્ધિની નજદીક પણ આવી શકાય અને ત્યારે જ દ્રવ્યાનુષ્ઠાનની પણ પ્રાપ્તિ થાય.

કેટલાકને અન્ધિલેદન કરીને સમ્યક્ત્વ ભાવ નિસર્ગથી એટલે કે તે વખતે ગુર્વાદિના નિમિત્ત મેળવ્યા વિના પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તો કેટલાક ગુર્વાદિનિમિત્ત પામીને અપૂર્વ વીર્યોદ્ભાસ થતાં એ રાગદ્રેવની અન્ધિનું લેદન થઈ જાય છે અને તરત જ સમ્યક્ત્વ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આમ જે રીતે અન્ધિલેદપૂર્વક સમ્યક્ત્વ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, નિસર્ગથી અને અધિગમથી.

પર્વત પાસેની નદીમાં પાણીથી તણાતો-અથડાતો-કુટાતો પથ્થર અણુઘડ્યો પણ ક્યારેક ગોળ સુવાળો બની જાય છે તેમ જીવને પણ કોઈ તથાવિધ કર્મસ્થિતિ ઘટાડવાનો આશય ન હોય તો પણ ધુણાક્ષર ન્યાયે કણો વેડતાં કોઈ કર્મો ખપે છે તેમ નવું બંધાયા પણ કરે છે. આ પ્રવૃત્તિ સહજરૂપે થયા કરે છે માટે તેને યથાપ્રવૃત્તકરણ કહ્યું છે. એ યથાપ્રવૃત્તકરણ દ્વારા કર્મસ્થિતિની હાનિ અને વૃદ્ધિ એવ થયા કરે છે. કોઈ વાર હાનિનું પદ્ધું નમી પડે છે પરંતુ આમ કરતાં કરતાં જ્યારે હાનિનું પદ્ધું ખૂબ જ નમી જાય છે એટલે કે

કર્મસ્થિતિ અંત કો. કો. સાગરોપમની જ આકી રહે છે ત્યારે અન્યલેહ કરવાનો અવસર આવે છે.

કર્મ	કયો ગુણ ઠકે ?	શું આપે ?	સ્થિતિ		ઘાતી કે અઘાતીકે
			જન્મ-ન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	
જ્ઞાનાવરણ	અનંતજ્ઞાન	અજ્ઞાન	અંત. મુ.	૩૦ કો. કો. સાગરોપમ	ઘાતી
દર્શનાવરણ	અનંતદર્શન	અન્ધા પાદિ-નિદ્રા	”	”	”
મોહનીય	સમ્યક્ત્વ-વીતરાગતા	મિથ્યાત્વ-અવિરતિ રાગ-દ્વેષ-કામ કોંધાદિ	”	”	”
અંતરાય	અનંત-વીર્યોદ્ધિ	કૃપણતા-દરિદ્રતા પરાધીનતા-દુર્મલતાદિ	”	૭૦ કો. કો. સાગરોપમ	”
વેદનીય	અનંતસુખ	શાતા-અશાતા	૧૨ મુહૂર્ત	૩૦ કો. કો. સાગરોપમ	અઘાતી
આયુષ્ય	અક્ષય-સ્થિતિ	જન્મ-જીવન-મૃત્યુ	અંત. મુ.	૩૩ સાગરોપમ	”
નામ	અરૂપિતા	ગતિ-જરીર-ધન્દ્રિયાદિ યથા, સૌભાગ્ય દુર્ભાગ્યાદિ	૮ મુહૂર્ત	૨૦ કો. કો. સાગરોપમ	”
ગોત્ર	અગુરુલઘુતા	ઉચ્ચ-નીચ	”	”	”

આયુષ્ય વિનાના સાતે ય કર્મની અંત કો. કો. સાગરોપમની સ્થિતિ થાય ત્યારે તે જીવ અનિદેશ યાસે આવ્યો કહેવાય છે. જ્યારે જે જીવનું ભાવિમાં કલ્યાણ થવાની સામગ્રી પ્રગટી હોય છે ત્યારે તે જીવને તેવો રાગ-દ્વેષનો તીવ્ર પરિણામ ભોગ્ય રહેતો નથી. એ વખતે કોઈ એવો અનેરો ઉલ્લાસ પ્રગટે છે કે તેથી તે વખતે તે જીવ પાંચ વસ્તુઓ અપૂર્વ કરે છે. આને અપૂર્વકરણ કહેવાય છે.

આ વીર્યોદ્ધાસના બળે રાગ-દ્વેષની ગાંઠનું ભેદન થાય છે. જ્યારે આ રીતે જીવ અપૂર્વકરણ કરે છે ત્યારે તે જીવનું તે અપૂર્વ-કરણ પૂર્વનું યથાપ્રવૃત્તકરણ તે છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તકરણ કહેવાય છે.

અપૂર્વકરણુ : અપૂર્વકરણુમાં કઈ પાંચ બાબતો અપૂર્વ બને છે તે જોઈએ.

૧. અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, ૨. અપૂર્વ રસઘાત. ૩. અપૂર્વ ગુણુશ્રેણિ.
૪. અપૂર્વ ગુણુસંક્રમ. ૫. અપૂર્વ સ્થિતિબંધ.

(૧) અપૂર્વ સ્થિતિઘાત : બાંધેલા કર્મની સ્થિતિ એટલે ટકવાનું કાળમાન.

આપણે જોઈ ગયા કે કોઈ પણ કાર્મિક રજકણુ ચોંટતાની સાથે તેની સ્થિતિ (Time limit) નક્કી થયેલી જ હોય છે. આ અપૂર્વકરણુના એક સુદ્ધર્તના વીર્યોદ્ભાસથી તે સ્થિતિ ઉપરથી પ્રતિસમય તૂટતી જાય છે. અર્થાત્ એમાંની ઉપરની અંતિમ સ્થિતિના કર્મસ્કંધોને પ્રતિસમયે અસંખ્ય ગુણુની વૃદ્ધિ સાથે ઉપાડે છે અને ઉપર નીચે સ્થિતિવાળા કર્મસ્કંધમાં ભેળવી દે છે. તેથી એ ભાગની સ્થિતિમાં કર્મ જ નહિ રહેવાથી તેટલી સ્થિતિનો ઘાત થયો કહેવાય. યથા-પ્રવૃત્તકરણુની શરૂઆત વખતે કર્મોની સ્થિતિ ઠેક એક કોટાકોટિ સાગરોપમની અંદર આવેલી હતી. તેમાં એ કરણુથી અંતઃ કો. કો.માં ચ ચોઈ કરી મૂકી હતી તે હવે અહીં અપૂર્વકરણુમાં છેવટે જઈને એમાંથી સંખ્યાતા ભાગ ઓછો ઘઈ જવાથી, પ્રારંભ કરતા સંખ્યાતમા ભાગ જેટલી કાળસ્થિતિ બાકી રહે છે. આને અપૂર્વ સ્થિતિઘાત કહેવાય. અપૂર્વ એટલા માટે કે પૂર્વ આવો સ્થિતિઘાત કરી છવે કર્યો ન હતો.

(૨) અપૂર્વ રસઘાત : અહીં અશુભ કર્મોમાં રહેલા ઉત્તરસનો ઘાત થાય છે, અર્થાત્ અશુભ કર્મોમાં પડેલા રસને મંદ બનાવી દેવામાં આવે છે. જો આ રસઘાત ન થયો હોત તો તે કર્મોનો રસ કર્મના ઉદ્દય વખતે ભારે તોફાન મચાવત, જે હવે નહિ મચાવી શકે.

(૩) અપૂર્વ ગુણુશ્રેણિ : અહીં ગુણુ એટલે અસંખ્યગુણુકારે અને શ્રેણિ એટલે કર્મના દળની રચના કરવી. પૂર્વે જે સ્થિતિઘાત જણાવ્યો ત્યાં પ્રતિસમય ઉપરની સ્થિતિમાંથી જે કર્મ-દળિયા નીચે

ઉતારે તેને ઉદય સમયથી માંડીને અંતર્મુદ્ધર્ત સુધીનાં સ્થિતસ્થાનોમાં અસંખ્ય ગુણના ક્રમે ગોઠવે. અર્થાત્ ૧ લાખ દલિક ઉપાડયા હોય તેમાંથી પહેલા સમયે ઉદયમાં જે કર્મો છે તેના લેગા ૧૦૦ દલિક ગોઠવે. બીજા સમયે ઉદયમાં આવનાર જે કર્મો છે તેના લેગા ૫૦૦ દલિક ગોઠવે. ત્રીજા સમયે ઉદયમાં આવનાર જે કર્મો છે તેના લેગા ૨૫૦૦ દલિક ગોઠવે, આમ ઉદય સમયથી માંડી અંતર્મુદ્ધર્ત સુધીનાં સ્થિતસ્થાનોમાં અસંખ્ય ગુણના ક્રમથી થતા દલિક રચનાને ગુણશ્રેણિ કહે છે. આ રીતે, અવપૂર્કરણના ચરમ સમય સુધી ગુણશ્રેણિની રચના ચાલુ રહે છે.

(૪) અપૂર્વ ગુણસંક્રમ : અહીં અસંખ્યાત ગુણ-અસંખ્યાત ગુણ ચડતા ક્રમે અશુભ કર્મદલિકોત્તુ નવાં બંધાઈ રહેલાં શુભ કર્મોમાં સંક્રમણ કરે અર્થાત્ અશુભને શુભમાં પલટાવી નાંખે. સામાન્યતઃ તેા નિયમ એવો છે કે બંધાતા શુભ કર્મમાં પૂર્વે બંધેલા સજાતીય અશુભ કર્મના અસુક અંશોત્તુ અને બંધાતા અશુભ કર્મમાં પૂર્વબદ્ધ સજાતીય શુભકર્મના અસુક અંશોત્તુ સંક્રમણ ચાલુ જ હોય છે. પરંતુ સંક્રમ પામતો અંશ પ્રતિસમય અસંખ્ય ગુણ બનતો જાય તેને ગુણસંક્રમ કહે છે.

અહીં સુખ્યત્વે મિથ્યાત્વ કર્મનો વિચાર છે. આ કર્મમાં કોઈ કર્મનો સંક્રમ થવાનો પ્રસંગ નથી. તેથી આ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો અપૂર્વ ગુણસંક્રમ અહીં બનતો નતો. પણ બાકીના આયુજ્ય સિવાય સાતે કર્મોમાં ગુણસંક્રમ ચાલુ છે.

(૫) અપૂર્વ સ્થિતિબંધ : અહીં અંતર્મુદ્ધર્ત-અન્તર્મુદ્ધર્તે નવા નવા કર્મબંધમાં કાળસ્થિતિ, પર્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઓછી ને ઓછી નક્કી થતી જાય છે. એવો નિયમ છે કે અધ્યવસાયનો સંકલેશ જેમ વધારે તેમ સ્થિતિબંધ વધારે ને વધારે અને વિશુદ્ધિ વધારે તેમ સ્થિતિબંધ ઓછો ઓછો થાય. શુભ હોય કે અશુભ હોય બે ય કર્મ માટે આ નિયમ છે. જ્યારે રસબંધમાં નિયમ એવો છે કે સંકલેશમાં શુભ કર્મમાં મંદરસ અને અશુભનો

તૌવરસ થાય, જ્યારે વિશુદ્ધિમાં શુભનો તીવ્ર અને અશુભનો મંદરસ બંધાય.

સારાંશ એ છે કે અપૂર્વકરણ વખતે શુભ અધ્યવસાય પ્રતિ-સમય ચડતી માત્રામાં હોય છે. તેથી સમયે સમયે ઉપરોક્ત પાંચે ય કાર્ય ચડતા ચડતા થાય છે. આ રીતે સ્થિતિઘાતાદિ પાંચે ય કદાપિ થયા ન હતા. કેમ કે આવા ચડતો પરિણામ કદાપિ આવ્યો ન હતો. માટે જ આ પાંચેયને અપૂર્વ કહેવામાં આવે છે. આ વીર્યોલલાસનાળું અપૂર્વકરણ અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી જ ચાલે છે:

અનિવૃત્તિકરણુ : છેલ્લા યથાપ્રવૃત્તકરણુ વખતે આયુષ્ય સિવાયના સાતે ય કર્મની સ્થિતિ-તૂટી પડીને અંત : કો. કો. સાગરોપમની થઈ ગઈ હતી, હવે આ અપૂર્વકરણુમાં તેથી પણ સંખ્યાતમાં ભાગની માત્ર સ્થિતિ રહી, સંખ્યાતા બહુ ભાગનો નાશ થયો તેમ જ એ કર્મોના રસો પણ તૂટ્યા. અર્થાત્ એ કર્મો કાંઈક નિર્ભળ થયાં. માટે જ અપૂર્વકરણુ દ્વારા આત્મા (મિથ્યા મોહનીય કર્મ) રાગ-દ્વેષના તૌવરસરૂપ અનિધને ભેદી નાંખે છે. એટલે કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મોના સત્તામાં રહેલાં તૌવરસ તૂટી પડે છે, તે એકદમ મંદ પડી જાય છે. જેથી આગળનું કામ સરળ થાય છે.

આ અપૂર્વકરણુનો એક અંતર્મુહૂર્તનો કાળ પૂર્ણ થતાં આત્મા અનિવૃત્તિકરણુના એક અન્તર્મુહૂર્તના કાળમાં પ્રવેશે છે. અહીં પણ અપૂર્વ સ્થિતિઘાતાદિ ચાલુ તો રહે જ છે પણ આ કરણુમાં એકસાથે તે તે સમયે પ્રવેશતા જીવોના અધ્યવસાય ઉત્તરોત્તર સમયે વધતા જાય છે અને તે તે સમયે એક સાથે તે અનિવૃત્તિકરણુમાં ચડેલા તે જીવોના પરસ્પરના અધ્યવસાય ભાવમાં ફેરફાર હોતો નથી. અપૂર્વકરણુમાં તો એક જ સમયે તેમાં પ્રવેશેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર ફેરફાર રહ્યા કરે છે.

જેમ કે ૧ લાખ જીવ એકસાથે અપૂર્વ સ્થિતિઘાતાદિ કરે છે. પરન્તુ જ્યાં સુધી તેના પરસ્પરના અધ્યવસાયમાં તારતમ્ય રહે છે

ત્યાં સુધીનો એક અન્તમુહૂર્તનો કાળ એ અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. પણ આ કાળને તારતમ્યવાળું કરણ એટલે કે નિવૃત્તિવાળું (નિવૃત્તિ-તારતમ્ય) કરણ કહેવાય છે.

હવે અપૂર્વ સ્થિતિઘાતાદિ તે આલુજ છે પણ જે સમયથી એક-સાથે તે જીવો પરસ્પરના તારતમ્ય વિનાના અધ્યવસાયવાળા-એટલે કે સરખા અધ્યવસાયવાળા બની જઈને આગળ આગળના સમયોમાં પસાર થતા બંધ છે તે સમયથી તે જીવો અનિવૃત્તિકરણમાં (પરસ્પરના અધ્યવસાયના તારતમ્ય વિનાના) કરણમાં પ્રવેશ્યા એમ કહેવાય છે. અહીં પ્રવેશતા ૧ લા સમયે જે અધ્યવસાય વિશુદ્ધિ હોય છે તેના કરતાં અન્તગુણા વિશુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર સમયે સાથે પ્રવેશેલા બધા જીવોની એકસરખી રીતે વધતી જ બંધ છે. પણ એમાં પરસ્પરની વિશુદ્ધિમાં જરાય ઓછાં-વત્તાપણું થતું નથી. માટે જ આ કરણને અનિવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. આ અનિવૃત્તિકરણ પણ એક અન્તમુહૂર્તના સમય જેટલું જ હોય છે.

અનાદિ સંસારમાં સર્વજીવે અન્તાંતા યથાપ્રવૃત્તિકરણ કર્યા છે. પરંતુ તેમાં જે અપૂર્વકરણ કરે તેને તે અપૂર્વકરણની પૂર્વનું છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તિકરણ એક અન્તમુહૂર્તનું થાય. પછી એક અન્તમુહૂર્તનું અપૂર્વકરણ થાય. અને પછી એક અન્તમુહૂર્તનું અનિવૃત્તિકરણ થાય.

અનાદિની તીવ્ર મિથ્યાત્વ દશા	મંદ મિથ્યાત્વ દશા	છેલ્લું યથા-પ્રવૃત્તિકરણ	અપૂર્વકરણ	અનિવૃત્તિકરણ
		૧. અન્ત મુ. કાળ	૧. અન્ત મુ. કાળ	૧. અન્ત મુ.
		અપૂર્વકરણના પ્રથિનો ભેદ	છેદે રાગ-દ્વેષની થયો.	

અહીં ખ્યાલ રાખવો કે ઉપરોક્ત ત્રણેય અન્તર્મુહૂર્તના કાળમાં જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દલિકોને લોગવે છે. માટે તે જીવ ૧લા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ છે. અપૂર્વકરણના છેડે રાગ-દ્વેષની અસ્થિ લેદાઈ ગઈ પછી પણ ૧ અન્તર્મુહૂર્તકાળના અનિવૃત્તિકરણને પસાર કર્યા પછી જ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે. કેમ કે તે અનિવૃત્તિકરણમાં પણ મિથ્યાત્વ મોહના દલિકોનો જ ઉદય ચાલુ છે. અર્થાત તે દલિકોને ઉદયમાં લાવીને જીવ પોતાની ઉપરથી ખંખેરી નાંખવાનું કાર્ય ભયંકર વેગથી કરી રહ્યો છે.

એક અન્તર્મુહૂર્તના કાળનું અનિવૃત્તિકરણ પૂર્ણ થતાં પછીના એક અન્તર્મુહૂર્તકાળમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનું કર્મ ઉદયમાં આવી શકતું નથી.

કેમ કે અનિવૃત્તિકરણના કાળના પાછલા ભાગમાં જીવે તે ભાગની સાફસૂફી કરવાનું કામ શરૂ કરી દઈને તે કાળને મિથ્યાત્વ મોહના એક પણ દળિયા વિનાનો બનાવી રાખ્યો છે. શી રીતે અનિવૃત્તિકરણમાં જીવ આગળની સાફસૂફી કરે છે તે જોઈએ.

પાન ૬૩ના કોઠામાં આપણે અનિવૃત્તિકરણનું એક અન્તર્મુહૂર્ત કાળનું ખાનું જોઈએ છીએ. ધારો કે આ અનિવૃત્તિકાળના ૧૦૦ સમય છે. (વસ્તુતઃ અસંખ્ય) તો જ્યારે તે જીવ ૬૦ સમયનો અનિવૃત્તિકરણનો કાળ પસાર કરી ટૂંકે છે એટલે બાકીના ૪૦ સમયમાં એવું કામ કરે છે કે ૪૦ મા સમયે આવતાં આવતાં તો તે પછી આવનારા ૧૦૦ સમયના એક અન્તર્મુહૂર્તકાળમાં એક પણ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનું દળિયું રહેવા દેતો નથી.

અર્થાત અનિવૃત્તિકરણના ૬૧-૬૨-૬૩મા સમયમાં પસાર થતો જતો તે જીવ આખા અનિવૃત્તિકરણની પછી આવનારા નવા અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાં (= ૧૦૦ સમયમાં) આવી શકનારા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દળિયાને ઉઠાવીને દૂરના કાળમાં એટલે કે એ ૧૦૦ સમયના અન્તર્મુહૂર્તની ઉપરની સ્થિતિમાં અને પોતાના લોગવાતા ૬૧-૬૨-૬૩ વગેરે સો સુધીના સમયરૂપ નીચલી સ્થિતિમાં ફેંકતો બળ્ય છે.

આ ક્રિયા અંતઃમુહૂર્તકાળ (એક સ્થિતિબંધ કે સ્થિતિઘાત જેટલા) સુધી ચાલે છે (૪ સમય સુધી) શેષ રહેલા અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતમા ભાગ સુધી જ ચાલે છે તેટલા કાળમાં અનિવૃત્તિકરણના અંત પછીના અંતઃમુહૂર્તકાળને મિથ્યાત્વના દલિક વગરનો બનાવી દે છે. આ મિથ્યાત્વના દલિક વગરના કાળને અંતરકરણ કહે છે. અંતરકરણના નીચેના અનિવૃત્તિકરણના શેષ કાળને પ્રથમ સ્થિતિ તથા અંતરકરણની ઉપરના કાળને દ્વિતીય સ્થિતિ કહે છે. અનિવૃત્તિકરણના જે એક અંતઃમુહૂર્ત પ્રમાણ (૬૧ થી ૬૪ સમય) કાળમાં ઉપરની જગ્યાને ખાલી કરી તે કાળને અંતરકરણ-ક્રિયાકાળ કહેવાય છે. અંતરકરણ-ક્રિયાકાળ પછી બાકીની પ્રથમ સ્થિતિમાં (૬૫ થી ૧૦૦ સમયની) મિથ્યાત્વના દળને લોગવતો જીવ આગળ વધે છે અને પ્રથમ સ્થિતિનો ભાગ પૂરો થતાં જ અંતરકરણમાં (મિથ્યાત્વના દળિયા વિનાનાં સ્થિતિ-સ્થાનોના લોગવટામાં) પ્રવેશ કરતો જીવ સમ્યગ્દર્શનને પામે છે.

કેમ કે હવેના અંતમુ'માં તે મિ. મોહકર્મના દલિકોને ઉદયમાં લોગવતો નથી. કેમ કે તેણે પહેલેથી તે સ્થાનેથી તે દલિકોને સાફ કરવાનું કામ કરી રાખ્યું છે તે જ કાળમાં જે મિ.ત્વ મોહના દલિકો ઉદયમાં આવવાના હતા, તેમાંના કેટલાકને તે તેણે લોગવી નાંખેલા અને કેટલાકને એવા દાબી દીધા છે, ઉપશાન્ત કરી દીધા છે કે તે બિચારા એક અંતમુ' સુધી ચ' કે આ કરી શકે તેમ નથી. આથી જ તે જીવ સમ્યક્ત્વભાવમાં રમે છે. આ સમ્યક્ત્વ ઉપશમ લાવવું સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

અનિવૃત્તિકરણનો અર્થ એ પણ થાય છે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કર્યા વિના પાછા ન ફરવું-નિવૃત્તિ ન કરવી-જ'પીને બેસવું નહિ-કેમ બાણે આવી પ્રતિજ્ઞા કરીને જ જીવ અનિવૃત્તિકરણનો સંખ્યાતમો ભાગ (૪૦ સમય) બાકી રહે ત્યારે આપણે બાણ્યું કે અંતરકરણ કરવાની ક્રિયા ચાલુ થાય છે. આ ક્રિયાને 'આગાલ' કહેવામાં આવે છે.

શ્રી. ગુ. ૫

વસ્તુતઃ સંખ્યાતા
ભાગ

એવ ધ્યાનુએ મિ.ત્વના દલિકોને
ફેંકવા અને આ ફટકો તે દલિકો
વિનાનો સાફ કર્યો

અપૂર્વકરણુ	૬૦ સમય	૪૦ સમય અંતરકરણુ કરવાની ક્રિયા	શુદ્ધ અંતઃકરણુ ઉપશમ સ.ત્વ. કાળ
------------	-----------	--	-----------------------------------

અનિવૃત્તિકરણુ ૧૦૦ સમયનું સ.ત્વની પ્રાપ્તિ
અનિવૃત્તિકરણુ એક અંતર્મુ. = ૧૦૦ સમય આગાલક્રિયા

અનિવૃત્તિકરણુ પૂર્ણ થતાં જ જીવ મિ-મોહ. ના ઉદય ભાવથી
સુક્રા થઈ જાય છે અને સમ્યક્ત્વ ભાવની પ્રથમ હવાને અનુભવે
છે. હવે તેની અનંતકાળની મિ.ત્વની અધકારમય ગુંગળામણુ દ્વર
થાય છે. એ દ્વર થતાં જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભનાં
કર્મોનાં તોફાન પણ ઉપશાન્ત થઈ જાય છે. હવે એક અંતર્મુહત્
સુધીના કાળમાં ગુંગળામણુની શક્યતા નથી. કેમ કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો
કાળ પૂર્ણ થયે ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામનારને ગુંગળામણુ લોગ-
વવાની નથી.

આ અંતકરણુમાં પ્રવેશતો જીવ ઉપશમ ભાવના સમ્યક્ત્વવાળો
હોય છે. અહીં યદપિ મિથ્યાત્વ મોહ. કર્મનું એક પણ દલિક નથી
તથાપિ જ્ઞાનાવ. આદિ કર્મોના દલિકો તે ઠગલાબંધ ઉદયમાં આવ્યા
જ કરે છે. કેમ કે તે બધાયની સાફસૂરીનું કાર્ય જીવે કર્યું જ નથી.

હવે ઉપશાંત ભાવમાં રહેલા જીવની વિશુદ્ધિ શું કરે છે ? તે
જોઈએ. અર્થાત્ અંતરકરણુના કાળમાં પ્રવેશેલો ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો
જીવ શું કરે છે ? તે તપાસીએ.

તે આત્માનો ઉપશાંત ભાવ ભાવિમાં ઉદયમાં આવનારાં કર્મોને
એવા સખત આંચકા-ઝાટકા (શોક) મારે છે કે તે કર્મના તો છઠ્ઠા
છટ્ટી જાય છે, તેમનો રસ એકદમ તૂટી પડવા લાગે છે.

૧. કેટલાક મિથ્યાત્વ મોહ-કર્મના દળિયાને એવો ઝાટકો લાગે છે કે તેનો રસ એટલો બધો ઘટી બય કે પછી તેનામાં અત્યલ્પ પ્રમાણમાં નહિવત્ રસ જ રહે છે.

૨. ખીજા કેટલાક મિ. મોહ-કર્મના દળિયાને ઝાટકો લાગતાં તેમનામાંથી અડધો રસ નીકળી બય છે. એટલે કે તે દળિયા અડધા મિથ્યાત્વ ભાવ વિનાના અને અડધા મિથ્યાત્વ ભાવવાળા એવા મિશ્ર ભાવમાં રહે છે.

૩. કેટલાક મિ. મોહના દળિયાને ધારી અસર ન થતાં તેમનો રસ ખાસ નીકળતો નથી એટલે મિથ્યાત્વની મેલી અવસ્થામાં જ લગભગ રહી બય છે.

આમ ઘટાં મિ. મોહના દલિકો ઝાટકાની બુઠી બુઠી અસરોથી ૩ ભાગમાં વહેંચાઈ બય છે. કેટલાક મિથ્યાત્વના મોહના ભાવ વિનાના, કેટલાક મિશ્ર ભાવવાળા અને કેટલાક લગભગ મિ. મોહ ભાવવાળા.

આમ એક જ ઢગલાના ૩ ઢગલા થાય છે. જેને ૩ પૂંજ કહેવામાં આવે છે. આ ત્રણેય ને ક્રમશઃ શુદ્ધપૂંજ (સમ્યક્ત્વપૂંજ) અર્ધશુદ્ધપૂંજ (મિશ્રપૂંજ) અશુદ્ધપૂંજ (મિથ્યાત્વપૂંજ) કહેવાય છે.

ખ્યાલમાં રાખવું કે અંતરકરણમાં પ્રવેશીલા જીવના ઉપશમ-ભાવની વિશુદ્ધિના ઝાટકાઓ સમયે સમયે મિ.કર્મના દળિયાને લાગવાથી આવા ત્રણ પૂંજ બન્યા છે.

ઉપશમ સત્વનો કાળ અધિક એક આવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે ખીજી સ્થિતિમાં રહેલ ત્રણ પૂંજને લઈને જીવ છેલ્લી આવલિકાના સ્થિતિ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. બન્યારે તે આવલિકા ઉપરનો કાળ પૂર્ણ થાય છે અને છેલ્લી આવલિકામાં જીવ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે અધ્યવસાય અનુસાર કોઈ પણ એક પૂંજને વિપાક ઉદય થાય છે. બાકીના બે પૂંજના દલિકો પ્રદેશોદયથી વિપાકોદયવાળા પ્રકૃતિમાં સંક્રમીને ભોગવાઈ બય છે. પ્રદેશોદયવાળા કર્મનું ક્ષણ ભોગવાતું નથી. આથી છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશ કરતા જીવને જો સમ. મોહનીય કર્મોનો ઉદય થાય

તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જો મિશ્ર મોહનીયનો પુંજ ઉદય થાય તો મિશ્ર ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યાંથી અંતઃસુહૃત્ પછી જીવ અવશ્ય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે કે મિથ્યાત્વે જાય. મિથ્યાત્વનો પુંજ ઉદય આવે તો જીવ મિથ્યાત્વે જાય છે. અર્થાત્ ૧ લા ગુણુસ્થાનકને પામે છે.

જેને પહેલા શુદ્ધ પુંજનો અસુક અંશ ઉદયમાં આવે છે તેને— તે પુંજમાં મિથ્યાત્વનો તીવરસ ન હોવાથી—અત્યલ્પરસ હોવાથી. લોગવતી વખતે તે જીવ સમ્યક્ત્વભાવમાં જ વર્તે તો કહેવાય છે. યદપિ મિ.ત્વ મોહનીયનો તે શુદ્ધ પુંજ ઉપશમભાવને—ઉપ.ભાવના સમ્યક્ત્વને દૂર કરે છે. તથાપિ જીવમાં ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ ન રહેવા છતાં ક્ષાયોપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ તો રહે જ છે. અર્થાત્ ઉપશમભાવના સમ્યક્ત્વને લીધે જીવ ૪ થા ગુણુસ્થાને હોતો તેમ ક્ષાયોપશમભાવના સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને પણ તે જીવ ૪ થા ગુણુસ્થાને જ ટકી રહે છે. માત્ર નામ અહલાય છે. પહેલાં જીવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વી કહેવાતો હોતો હવે શુદ્ધ પુંજનો ઉદયભાવ થતાં ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વી કહેવાય છે. આ ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ જ. થી ૧ અન્તઃસુહૃત્ સુધી અને ઉ.થી (વધુમાં વધુ) ૬૬ સાગરોપમ સુધી ટકી રહે છે કેમ કે તેટલા કાળ સુધી શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વ પુંજના અંશો ક્રમશઃ ઉદયમાં આવીને લોગવાઈ શકે છે.

જો કે આ વખતે જે સમ્યક્ત્વભાવ પ્રાપ્ત થયો છે તે મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મના શુદ્ધ દલિકોના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયો છે. પરંતુ છતાંય મિથ્યાત્વી છે માટે તે અતિચાર લગાડી શકે છે. કેટલોક વાર તત્ક. સંબંધી સૂક્ષ્મ સંશય પણ થવા દે છે.

હવે અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં આવેલા જીવને [લગભગ છેડે] મિ.મોહકર્મનો ૧ લો શુદ્ધ પુંજ ઉદયમાં ન આવે અને ખીજો મિશ્ર પુંજ ઉદયમાં આવી જાય તો તે જીવ મિશ્રભાવ પામે એટલે કે તેનામાં અડધો સમ્યક્ત્વભાવ અને અડધો મિથ્યાત્વભાવ એક-અન્તઃસુહૃત્ સુધી રહે ત્યાર પછી તે અવસ્થામાં ગમે તે ફેરફાર થઈ.

જ નય. આ અવસ્થાવાળા જીવને અતરવ ઉપર રુચિભાવ ન હોય તેમ તરવ ઉપર અરુચિભાવ પણ ન હોય, બેયની મિશ્રતા હોય, આ સ્થિતિમાં જીવ ચોથા ગુણુસ્થાને ટકી શકતો નથી. તે વખતે તે '૩ ના મિશ્રગુણુસ્થાને ગણાય છે. એ અન્તર્મુ. પછી જો ૧ લો શુદ્ધ પૂંજ ઉદયમાં આવી નય તો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વભાવ પ્રાપ્ત કરીને ૪ થા ગુણુસ્થાને ચડી નય અને જો અશુદ્ધ પૂંજનો ઉદય થઈ નય તો તે જીવ ૧ લા ગુણુસ્થાને ધકેલાઈ નય.

આપણે ઉપશમભાવના સમ્યક્ત્વ પછી શુદ્ધપૂંજ ઉદયમાં આવે તો શું થાય તે જોયું. હવે અશુદ્ધપૂંજ ઉદયમાં આવે તો શું થાય તે પણ જોઈ લઈએ.

જે જીવને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં (ઉપ. સ. ત્વનો અન્તર્મુ. કાળ પૂરો થતાં જ) સૌધો અશુદ્ધપૂંજ ઉદયમાં આવી નય તો તે એકદમ ઉદયમાં આવી જતો નથી કેમ કે તેના ઉદયમાં આવતાં વધુમાં વધુ છ આવલિકા જેટલો સમય લાગી નય છે. જ્યાં સુધી આ છ આવલિકાનો સમય પૂરો થાય નહિ ત્યાં સુધી જીવ અશુદ્ધ પૂંજના ઉદયવાળો ૧ લા ગુણુસ્થાને ધકેલાઈ ગયેલો ગણાય નહિ.

આ ૬ આવલિકા પછી આવનારા મિથ્યાત્વના મિત્ર સમા ૪ અનંતાનુબંધી કષાયમાંના ગમે તે એક મિત્ર ઉદયમાં ધસી આવે છે. એમ થતાં શુદ્ધ ઉપ. સમ્યક્ત્વ ન રહે અને ક્ષયોપશમ કે મિશ્રભાવનું સમ્યક્ત્વ પણ ન રહે, એટલું જ નહિ પણ હજી અશુદ્ધ પૂંજનો ઉદય થયો ન હોવાથી તે જીવ મિથ્યાત્વી પણ ન કહેવાય તો શું કહેવાય ? એ પ્રશ્ન સહેજે થાય.

તેનું સમાધાન એ છે કે આ સ્થિતિમાં અનંતાનુબંધી કષાય ઉદયમાં આવી ગયેલ છે એટલે એ સ્થિતિ હોળાએલી તો બની જ ગઈ છે અને વધુમાં વધુ ૬ આવલિકામાં અશુદ્ધ પૂંજ ઉદયમાં આવતાં જ જીવ ૧ લા ગુણુસ્થાને ધકેલાઈ પણ જવાના છે. આ જન્મન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકાના હોળાએલા ભાવને સાસ્વાદન ભાવ કહેવાય છે. આ ભાવનો જીવ ખીજા ગુણુસ્થાને રહેલો ગણાય છે.

અહીં મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી અને સમ્યક્ત્વ ભાવની ઊલટી થવા લાગી છે એટલે એ ઊલટીમાં સ. ત્વનો સ્વાદ આવે જ છે માટે આ ભાવને (સ + આસ્વાદ) સ. ત્વનો આસ્વાદ સહિતનો આસ્વાદન ભાવ કહેવાય છે. આ ભાવ યોછામાં યોછો એક સમય અને વધુમાં વધુ ૬ આવલિકાઓ સુધી ટકી શકે છે. ત્યાર પછી તે ભાવવાળો જીવ અવસ્થ ૧ લા ગુણસ્થાને ધકેલાઈ જાય છે. કેમ કે મિથ્યાત્વ મોહ-કર્મના અશુદ્ધ પૂંજનો ઉદય થઈ ગયા વિના રહેતો નથી.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે ઝાંઝુ' ગુણસ્થાનક ચોથેથી પડીને ૧ લે જતા જીવને જ હોઈ શકે છે. પરંતુ ૧ લે થી ૩ જે, ૪ થી વગેરે ગુણસ્થાને ચડતા કે ૪ થી થી ૩ જે જતા કે ૩ જે થી ૧ લે જતા કે ૪ થી જતા આ ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. દૂકમાં, ઉપશમ-ભાવ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ ચોથેથી-પડતાં અને ૧ લે જતાં આ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્ષયોપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ પણ ૪ થા જ ગુણસ્થાને છે છતાં તે ભાવથી પડનાર ૧ લે ગુણસ્થાને જાય તે પછુ આ ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત ન જ કરે.

ઉપશમભાવના સમ્યક્ત્વ ભાવવાળા ૪ થા ગુણસ્થાનેથી પડીને ૧ લે જતાં જીવને જ ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

અહીં ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું કે ઉપશમભાવના સમ્યક્ત્વથી પડતાં જેમ ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન આવે તેમ ઉપશમભાવના આસ્થિયથી (૧૧ મા ગુણસ્થાનેથી) પડતાં પણ આ ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન આવે.

ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ એક મતે જીવ અનંતી વાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેથી ત્યાંથી દરેક વાર પડીને અનંતી વાર ઝાંઝુ' ગુણસ્થાન પણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉપશમભાવનું આસ્થિ તેમ જ લવચકમાં વધુમાં વધુ ચાર જ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. (એક ભવમાં એકીસાથે બે વાર, તેમ જ ભવમાં ચાર વાર) છતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જીવ ઉપશમભાવ પાંચ જ વાર પ્રાપ્ત કરે છે અને તેથી ત્યાંથી અવસ્થ પડવાનું હોવાથી

બીજું ગુણુસ્થાન પણ પાંચ જ વાર પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં ઉપશમ-ભાવનું સમ્યક્ત્વ અનંતી વાર પ્રાપ્ત થવા છતાં જ્ઞાત તરીકે એકની જ વિવક્ષા કરીએ અને એ જ રીતે એ ઉપશમભાવના સમ્યક્ત્વથી પડતાં અનંતી વાર પ્રાપ્ત થતા બીજા ગુણુસ્થાને પણ જ્ઞાતિથી એક જ માનીએ તો (૪ + ૧) ભવચક્રમાં પાંચ વારની પ્રાપ્તિની હકીકત સંગત ધર્ષ જાય છે.

પહેલાં તો ઉપશમ-સમ્યક્ત્વ દરેક જીવને અવશ્યમેવ પ્રાપ્ત થાય જ. ત્યાર પછી જો ૧ લા શુદ્ધ પૂંજ ઉદયમાં આવે તો તે જીવ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, અને જો બીજા પૂંજ ઉદયમાં આવે તો મિશ્ર-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, અને જો અનંતાનું બંધી કષાય ઉદયમાં આવ્યા હોય અને ૩ જો પૂંજ ઉદયમાં આવવાની તૈયારી કરી ન આવ્યા હોય તે વખતે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને ૩ જો પૂંજ ઉદયમાં આવે તો ૧ હું મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાન પ્રાપ્ત થઈ જાય. વળી એ જ ગુંજગામણુ એ જ અંધકારમાં અટવાઈ જવાનું છતાં પૂર્વની એ ગુંજગામણુ અને અંધકાર કરતાં હવે તેમાં ઘણી જ ઓછાશ તો ખરી જ.

(૧) હવે જે આત્માને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જો ૧ લા શુદ્ધ પૂંજનો કેટલોક પૂંજ ઉદયમાં આવે તો ત્રીજા અશુદ્ધ પૂંજ (મિથ્યાત્વ પૂંજ)માંથી બીજામાં કેટલોક અર્ધશુદ્ધ જથ્થો ઠલવાય છે. એને જ સંક્રમ કહેવાય છે. અને બીજા મિશ્ર પૂંજમાંથી ૧ લામાં તે જ વખતે શુદ્ધ ધર્ષને સંક્રમે છે.

(૨) જો ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી બીજા મિશ્ર પૂંજ ઉદયમાં આવી જાય તો—૧લા શુદ્ધ પૂંજમાંથી અડધા મેલા ધર્ષને અને ત્રીજા માંથી અર્ધા ચોખ્ખા ધર્ષને કર્મપ્રદેશો બીજામાં સંક્રમે છે.

(૩) જો ઉપ. સ.ત્વ પામ્યા પછી ત્રીજા અશુદ્ધ પૂંજ ઉદયમાં

આવી જાય તો ૧ લામાંથી અડધા મેલા થઈને બીજામાં સંક્રમે અને તેમાંથી પૂરા મેલા થઈને ત્રીજા પૂરા મેલા પૂંજમાં સંક્રમે.

આપણે જાણ્યું ગયા કે ૧ લો શુદ્ધ પૂંજ ઉદયમાં આવતાં જ જીવ ક્ષયોપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તે વખતે મિશ્ર અને અશુદ્ધ પૂંજના કર્મપ્રદેશો સંક્રમતા સંક્રમતા શુદ્ધ પૂંજમાં એકઠા થતા અને તે એકઠો થયેલો જથ્થો ઉદયમાં આવીને ક્ષય પામતો જાય છે.

અમ કરતાં કરતાં અશુદ્ધ અને મિશ્રના બધા જ કર્મપ્રદેશ ૧ લા શુદ્ધ પૂંજમાં ફેરવાઈ ગયા એટલે એ બે પૂંજ નાશ પામ્યા એટલે ૧ લા પૂંજના કર્મપ્રદેશો પણ ઉદયમાં આવી આવીને ક્ષય પામતા હોવાથી તે ૧ લો પૂંજ ખતમ થઈ જવાની અણી ઉપર આવી જાય ત્યારે ૧ લા પૂંજનો છેલ્લો જથ્થો ઉદયમાં વેદાતો હોય તે વખતે સત્તામાં ઉપશાન્ત ભાવે ૩ માંથી એ કે ૪ પૂંજનું એક પણ દલિક રહ્યું નથી. અર્થાત્ આ વખતે શુદ્ધ પૂંજના છેલ્લા જથ્થાનો કેવળ ઉદય દ્વારા વેદવાનું (ક્ષય કરવાનું) જ કામ ચાલે છે.

એટલે અહીં એકે ૪ પૂંજનો ઉપશમ થઈ નથી. તેમ જ છેલ્લા જથ્થાને વેદવાનું કામ ચાલુ હોવાથી તેનો ક્ષય પણ નથી. માટે આ સ્થિતિનું સમ્યક્ત્વ તે ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વ તો ન કહેવાય કિન્તુ તેને વેદક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ એક જ સમયનું હોય છે. આ સમ્યક્ત્વને ઉપશમભાવનું, ક્ષયોપશમ ભાવનું, સાસ્વાદન ભાવનું કે આગળ કહેવાતા ક્ષાયિક ભાવનું કહી શકાય નહિ.

જ્યારે શુદ્ધ પૂંજનો છેલ્લો જથ્થો ૧ જ સમયમાં સંપૂર્ણ લોગવાઈ જાય છે. ત્યારે હવે આત્મા ઉપર ત્રણે ૪ પૂંજનું અસ્તિત્વ સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયું હોય છે. આ વખતે આત્માનો સ્વાભાવિક સમ્યગ્દર્શન શુભ પ્રગટ થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી આ શુભને મિથ્ય ત્વ. મોહ ના કર્મદળિયાઓએ ઢાંકી રાખ્યો હતો. માત્ર શુદ્ધ એવા તે દળિયાના ઉદય વખતે મિથ્યાત્વનો રસ ન હોવાથી તે કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત

થયેલું પૌદ્ગલિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું પરંતુ હવે તો આત્માનું સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું, જે અનંતકાળ સુધી એ જ સ્વરૂપમાં પ્રગટ રહેવાને સર્જાયેલું છે. આ જ રીતે જે ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ હતું તે પણ કર્મના ધરતું ન હતું કેમ કે ત્યાં પણ મિ. મોહ. કર્મના પુદ્ગલનો સંપૂર્ણ ઉપશમ થઈ ગયો હતો. આમ ઉપશમ અને ક્ષાયિક ભાવના સમ્યક્ત્વ અપૌદ્ગલિક કહેવાય છે. જ્યારે ક્ષાયોપશમિક, મિશ્ર, સારવાદન અને વેદક ભાવના સમ્યક્ત્વ પૌદ્ગલિક કહેવાય છે. આ રીતે આપણે છ પ્રકારના સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વનો વિચાર કર્યો.

		કાળ	પો કે. અપૌ.	ગુણસ્થાન
૧.	ઉપશમ સમ્યક્ત્વ	૧ અંતમુહૂર્ત	અપૌદ્ગલિક	૪ થે
૨.	ક્ષાયિક	સાદિ અનંત	”	૪ થે થી ૧૪મે
૩.	ક્ષાયોપશમ	૧ અંતમુર્ત્યી ૬૬ સાગરોપમ	પૌદ્ગલિક	૪ થે થી ૭મે
૪.	વેદક	૧. સમય	”	૪ થે થી ૭મે
૫.	મિશ્ર	૧ અંતમુ.	”	૩ જે
૬.	સારવાદન	૧ સમયથી ૬ આવલિકા	”	૨ જે
૭.	મિથ્યાત્વ (અવ્યનુ)	અનાદિ સાન્ત	”	૧ લે
	” (અલવ્યનુ)	અનાદિ અનંત	”	૧ લે

જીવ જ્યારે કર્મનો બંધ કરે છે ત્યારે માત્ર મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો જ બંધ કરે છે. કિન્તુ કહી પણ સમ્યક્ત્વ કે મિશ્ર-મોહનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી.

પ્રશ્ન : આ બે કર્મના બંધ વિના તે બેનો ઉદય શી રીતે થાય ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ મોહના દલિકા જ ત્રણ પૂંજની સંક્રમણ ક્રિયા પ્રારંભ કરીને ૩ પૂંજમાં ફેરવાય છે. એટલે તેમાંનો જે શુદ્ધ પૂંજ છે તેને સમ્યક્ત્વ મોહ.કર્મ કહેવાય છે અને જે મિશ્ર પૂંજ છે તેને મિશ્ર મોહ. કર્મ કહેવાય છે. આથી જ બંધ પામતી કર્મપ્રકૃતિ ૧૨૦ કહી છે. જ્યારે ઉદયમાં આવતી કર્મપ્રકૃતિ ૧૨૨ કહી છે.

જે જીવો કદી પણ મોક્ષભાવ પ્રાપ્ત કરવાના નથી તે અલબ્ધો અને જાતિ અલબ્ધોને સદાય મિથ્યાત્વ મોહકર્મનો જ ઉદય રહે છે. છતાં અલબ્ધો તે કર્મની કાંઈક લઘુતાથી અનિચ્છેશ નજદીક આવે છે ત્યારે તે તીર્થંકર જગવંતના સમવસરણુ સુધી જઈ શકે છે અને સુકિત અદ્વેષપૂર્વક દ્વેષલોકાદિનાં સાંસારિક સુખો માણવાની ઇચ્છાથી સદનુષ્ઠાનના રાગ વિના સાધુજીવનનો આચાર પાળી શકે છે. અને ૬ માં એવેયક સુધી પણ જઈ શકે છે. આ પ્રધુ ય અનિચ્છેશની નજદીક આવ્યા વિના બની શકતું નથી.

ક્ષયોપશમભાવતું સમ્યક્ત્વ ભવચક્રમાં અસંખ્ય વાર આવે છે અને ચાલી જાય છે. પરંતુ એકવાર પણ જે જીવ સમ્યક્ત્વ પામી જાય છે તેનો સંસાર અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી વધુ તો રહી શકતો જ નથી. એ જીવ સમ્યક્ત્વ ભાવથી પડીને મિથ્યાત્વ ભાવ પામે ત્યારે જગતનાં ભયંકરમાં ભયંકરના પાપો કરે તો પણ તેનો સંસાર અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી વધી શકતો નથી. આવા પાપો ન કરનાર પતિત સમ્યક્ત્વી જીવ તો થોડા કાળમાં જ સંસારનો અન્ત આણી શકે છે.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

મતાંતરો : સમ્યક્ત્વ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા સંબંધમાં મતાંતર છે.

કર્મઅન્યનો અભિપ્રાય એવો છે કે ૧ લી ૪ વાર સમ્યક્ત્વ પતિત થઈને મિથ્યાત્વ ભાવ પામે પછી પણ ત્યાં રહીને મિથ્યાત્વની ૭૦ કો. કો. સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધી શકે છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ રસ ખાંધતો નથી.

જ્યારે આ અંગે સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય એવો છે કે સમ્યક્ત્વથી પડેલો જીવ મિથ્યાત્વ ભાવ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ત્યાં રહીને પણ તે ફરી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ ખાંધતો નથી.

ગમે તેમ હોય પણ એક અન્તર્મૂર્ત્ત માત્ર પણ જે સમ્યક્ત્વ ભાવને સ્પર્શી જાય છે તેનો સંસાર વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી વધુ હોઈ શકતો નથી. વળી સમ્યક્ત્વ ભાવવાળો મનુષ્ય જો તે ભાવ

પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં કોઈ ગતિના આયુષ્યને નિશ્ચિત (નિકાચિત) ન કરી ચૂક્યો હોય અને સમ્યક્ત્વ ભાવમાં જ આયુષ્યનો અંધ કરે તો નિયમત:વૈમાનિક દેવલોકાકર્તુ' જ આયુષ્ય બાંધે, પરંતુ મનુષ્યાદિ ગતિ ન બાંધે. હા, સમ્યક્ત્વ ભાવવર્તી તેવો દેવ આયુષ્ય બાંધે તો તે મનુષ્યઆયુ જ બાંધે કેમ કે દેવ મરીને દેવ થઈ શકતો નથી.

આપણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો જે ક્રમ કહ્યો છે તે કર્મઅન્ધના અભિપ્રાયે છે. જ્યારે સિદ્ધાન્તમાં તો કહ્યું છે કે, કોઈ અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવ તેવા પ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયાદિને પ્રાપ્ત કરીને પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ (અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા નથી કહ્યું) અપુર્વ-કરણ દ્વારા જ ત્રણ પુંજ કરીને તેમનાં સર્વથા શુદ્ધ કરેલાં સત્વ-મોહનીય-કર્મના પુંજને લોગવતો ઔપશમિક સત્વ પામ્યા વિના જ પ્રથમત: ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે તો કોઈ અન્ય જીવ યથાપ્રવૃત્તિ-કરણાદિ ઉ કરણના ક્રમે અંતરકરણમાં પ્રથમ સમયે જ ઔપશમિક સ. ત્વ પામે (આપણે સ્વીકારેલો મત) પણ ઉ પુંજ કરવાની ક્રિયા તે કરે નહિ. આથી તેને સત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય રૂપે એ પુંજ ન હોવાથી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો કાળ પુર્ણ થતાં નિયમત: મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ જ ઉદયમાં આવે અર્થાત્ તે મિથ્યાત્વી જ બને.

બૃહત્કલ્પ ભાષ્યની ૧૨૦મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “જેમ ઈયળ પહેલાં પોતાના શરીરને લંબાવી આગળના સ્થાને સ્થિર થઈને પછી જ પાછલા સ્થાનને છોડે છે પણ આગળહે' સ્થાન પકડી ન શકાય તો પાછળના સ્થાનને છોડતી નથી, અને પાછી વળે છે. તેમ ઉ પૂંજ વિનાનો ઉપશમ-સમક્રિતી જીવ આગળ શુદ્ધ કે અર્ધશુદ્ધ પૂંજના અભાવે તેના ઉદય રૂપ આલંબન ન મળતાં મિથ્યાત્વે જ પાછો આવે છે.” તાત્પર્ય એ છે કે સૌદાન્તિક મતે કોઈ વિશિષ્ટ અધ્યવસાયી જીવ પ્રથમ જ ક્ષાયોપશમિક સત્વ પામીને કાલાંતરે મિશ્ર કે મિથ્યાત્વના ઉદયવાળો બને છે.

અને ક્રેઈ તેજા વિશિષ્ટ અધ્યવસાય વિનાનો જીવ ઉપ. સ.ત્વ પામીને પછી નિયમિતઃ મિથ્યાત્વી જ અને છે.

વળી પહેલી જ વાર સમ્યક્ત્વ પામતા જીવ પણ ઉપશમ— સમ્યક્ત્વ ભાવમાં જ રહીને દ્વેશવિરતિ—સર્વાવિરતિ ધર્મ પામી શકે છે. (જે સારવાદન ભાવ પામવાનો ન હોય તો) એવું શતક બૃહચૂર્ણિમાં કહ્યું છે.

સમ્યક્ત્વથી પડેલો જીવ જ્યારે ફરી સમ્યક્ત્વ પામે છે ત્યારે પણ તે અપુર્વકરણથી ત્રણ પુંજ કરે છે અને અનિવૃત્તિકરણથી સમ્યક્ત્વના પુંજને ઉદયમાં લઈને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. અર્થાત્ હવે તે અંતકરણની ક્રિયાદિ કરતો નથી.

પ્ર. ૧ લી જ વાર સમ્યક્ત્વ પામતાં તેણે અપુર્વકરણ કયું છે, હવે ફરી સમ્યક્ત્વ પામતાં અપુર્વકરણ કેમ કહો છો? કેમ કે હવે તો તે પુર્વે થઈ ચુક્યું છે?

ઉ. પુર્વે જે અપુર્વકરણ કયું હતું તેથી પણ વિશિષ્ટ આ અપુર્વકરણ હોવાથી તેને પણ અપુર્વકરણ જ કહેવાય.

સૌદાન્તિક મત એ પ્રમાણે છે કે “સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિની જેમ દ્વેશવિરતિ કે સર્વાવિરતિની પ્રાપ્તિ વખતે પણ જીવને યથાપ્રવૃત્તિ અને અપુર્વ—એ જે કારણો તો થાય છે પરંતુ અપુર્વકરણનો કાળ સમાપ્ત થતાં અનન્તર સમયે જ દ્વેશ કે સર્વાવિરતિ પ્રાપ્તિ થતા હોવાથી અનિવૃત્તિકરણ થતું નથી. વળી દ્વેશ—સર્વાવિરતી પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ એક અન્તર્મુ. સુધી તો જીવ અવશ્ય વધતા પરિણામવાળો જ હોય છે અને તે અન્તર્મુ. પસાર થઈ ગયા બાદ તે દ્વેશ. સર્વાવિરત જીવ વિશુદ્ધ પરિણામી તે સંકલિષ્ટ પરિણામી બને છે.

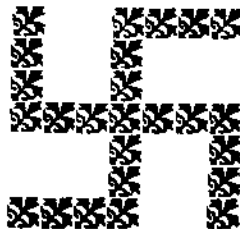
કાર્મશ્રન્થિકો આ વિષયમાં કહે છે કે, “જીવ ઉપયોગ વિના જ કથંચિત્ સંકલિષ્ટ પરિણામી બનીને દ્વેશ કે સર્વાવિરતિથી પતિત થયો હોય છે તે જીવ યથાપ્રવૃત્તિ કે અપુર્વકરણ કર્યા વિના જ ફરીથી દ્વેશ. સર્વાવિરત પામી શકે છે. જે જીવ ઉપયોગપુર્વક પતિત થઈને

મિથ્યાત્વે ગયો હોય તે જીવ પતિત થઈ ગયા પછી જઘન્યથી અન્તર્મુ. કાળે અને ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા લાંબા કાળે પણ પૂર્વ કહેલા યથા પ્ર. આદિ કરણો કરીને જ દેશ કે સર્વવિરતિ પામી શકે છે.

વળી સૌદાન્તિક મતે સમ્યક્ત્વનો વિરાધક કોઈ જીવ સમ્યક્ત્વ સહિત પણ મરીને છઠ્ઠી નારકી સુધી ઉપજે છે અર્થાત્ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે અથવા મનુષ્ય તિર્યંચગતિમાંથી ક્ષાયોપ. સ.ત્વી કોઈ જીવ નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને પરભવનું સ. ત્વ સાથે હોય છે. કારણ કે સ. ત્વની વિરાધના કરનારો કોઈ જીવ ફટ્ટી નરક સુધી સ. ત્વ સાથે પણ જાય છે. ક્ષાયિક સ. ત્વી જો નરકમાં ઉપજે તો સ. ત્વ સાથે જ ત્રીજી નરક સુધી જાય છે. (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગાથા ૯૬૧ ની ટીકા).

પ્ર. ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં ફરક શું ? કેમ કે બેયમાં ઉદય પ્રાપ્તનો ક્ષય થયો છે અને અનુદય પ્રાપ્ત કર્મનો ઉપશમ થાય છે ?

ઉ. ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વી જીવ સત્તામાં રહેલા મિથ્યાત્વના અને અનંતાનુકયાયના પ્રદેશોને વિપાકથી લોગવે છે પણ તેનો રસ લોગવતો નથી. જ્યારે ઉપશમ સમ્યક્ત્વી તે સત્તાગત પ્રદેશોને પણ લોગવતો નથી. અર્થાત્ એકને સત્તાગત તે દલિકોને પ્રદેશોદયથી તે લોગવવાના હોય છે. જ્યારે બીજાને તે પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી. (રસોદય વિના પ્રદેશોનો લોગવટો તે પ્રદેશોદય).

સમ્યક્ત્વના પ્રકારો

[<

એક પ્રકારે ; તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન.

બે પ્રકારે : (૧) નિસર્ગથી - અધિગમથી (૨) દ્રવ્યથી - ભાવથી
(૩) નિશ્ચયથી - વ્યવહારથી (૪) પૌદ્ગલિક - અપૌદ્ગલિક

ત્રણે પ્રકારે : (૧) કારક - રોચક - દીપક (૨) ઔપશમિક - ક્ષાયોપ.
ક્ષાયિક.

ચાર પ્રકારે : ઔપશમિક - ક્ષાયિક - ક્ષાયોપ. - સાસ્વાદન

પાંચ પ્રકારે : " " " " " " —વેદક.

દસ પ્રકારે : નિસર્ગ - ઉપદેશ - આજ્ઞા - સૂત્ર - ખીજ - અભિગમ -
વિસ્તાર - ક્રિયા - સંક્ષેપ - ધર્મ - એ ૧૦ રુચિ રૂપ.

એક પ્રકારે : શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ બતાવેલા જીવ-અજીવ,
પુણ્ય-પાપ આદિ ભાવોમાં અજ્ઞાન-સંશય કે મિથ્યાજ્ઞાનાદિ રહિત
જે નિર્માળ રુચિ = શ્રદ્ધારૂપ આત્મપરિણામ તેને સમ્યક્ત્વ
કહેવાય છે.

અ. તમે તો ઉપર્યુક્ત આત્મરુચિને સમ્યક્ત્વ કહો છો, અને
તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારે તત્ત્વાર્થના શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહે છે. અર્થાત્ તાત્ત્વિક
પદાર્થની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહે છે. કેમ કે આ વિશ્વાસ રૂપ અભિલાષ
મનની અભિલાષ રૂપ ગણાય છે. તેવો અભિલાષ એક ખોળિયાને
છોડીને ખીજું ખોળિયું સ્વીકારતા જીવના અપાંતરાત્ર-ગતિકાળમાં કે
અપર્યાપ્ત વગેરે અવસ્થામાં મનના અભાવે હોઈ શકે નહિ. સમ્યક્ત્વનો
ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૬૬ સાગરોપમ અને સાદિ અનંત એવો અખંડ કાળ
કહ્યો છે. હવે અપર્યાપ્તાદિ અવસ્થા તો જીવને વચ્ચે અવશ્ય પ્રાપ્ત
થાય જ તો તે કાળે મનોભિલાષ રૂપ સમ્યક્ત્વ તે મન વિનાના જીવને

કેમ ઘટશે ? જો નહિ ઘટે તો અખંડિત ૬૬ સાગરોપમ કાળની જે સ્થિતિ કહી છે તે પણ શી ફીતે ઘટે ?

ઉ. તત્ત્વશ્રદ્ધા એટલે જ્ઞાનપ્રણીત ભાવો ઉપરનો જે મનોવિશ્વાસ છે તે તો સમ્યક્ત્વનું કાર્ય છે. તેના કારણરૂપ મિ.ત્વમોહ, કર્મના ક્ષયોમ, આદિથી પ્રગટ થયેલો શુદ્ધ આત્મપરિણામ તે જ સમ્યક્ત્વ છે.

વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મના પૂર્જના વેદનથી (ક્ષયોપથી), ઉપશમથી કે ક્ષયથી પ્રગટ થયેલો અને પ્રશમાદિ ક્ષિંબોથી ઓળખાતો જે આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ તે જ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ છે. આવું સમ્યક્ત્વ મન વિનાના સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ ઘટી જાય છે. તેમ મન-વિનાના અપર્યાપ્તાદિ અવસ્થાવાળા જીવોમાં પણ ઘટી જાય છે.

આવા પ્રકારના ક્ષયોપશમાદિજન્ય આત્માની શુભ દશા રૂપ સમ્યક્ત્વથી જ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધા = માનસવિશ્વાસ પ્રગટ થાય છે માટે જ તેને સમ્યક્ત્વનું કાર્ય કહેવાય છે. વ્યવહાર-નયથી-કારણ કાર્યનો અભેદ કરવાથી તેવા મનોવિશ્વાસને પણ સમ્યક્ત્વ કહી શકાય છે.

જેનામાં તેવું માનસ-વિશ્વાસરૂપ સમ્યક્ત્વ છે તેનામાં આત્મ-રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વ તો અવશ્ય હોય કેમ કે કાર્ય કોઈ દિવસ કારણ વિના રહી શકતું નથી. વળી કહ્યું પણ છે કે, “જીવાદિ નવ પદાર્થને જે યથાર્થરૂપે જાણે તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે. અને મંદમતિથી અથવા છદ્મસ્થતાને લીધે જે જે ન સમજાય તે તે પણ જો ‘જ્ઞાનોક્ત છે માટે અધું ય સત્ય જ છે’ તેમ શ્રદ્ધાથી માને તેને પણ સમ્યક્ત્વ હોય જ છે.”

મ. તમે જીવાદિ નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહો છો બ્યારે અન્યત્ર અરિહંત જ દેવ, નિર્ઝન્ય જ ગુરુ અને કૃપારૂપ જ્ઞાનમત એ જ ધર્મ એવો પ્રામાણિકભાવ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. આમ માનસ-વિશ્વાસ રૂપ (કાર્યરૂપ) સમ્યક્ત્વની જે વ્યાખ્યાઓ પરસ્પર સંગત શો થશે ?

ઉ. જિનોક્ત તત્ત્વમાં સુચિરૂપ સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ સાધુ-શ્રાવક ઉભય સંગ્રામી છે જ્યારે અરિહંત જ દેવ.... ઇત્યાદિ રૂપ લક્ષણ માત્ર ગૃહસ્થને આશ્રયીને છે. ગૃહસ્થમાં આવો ભાવ હોય તો તેનામાં સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

વળી આમાં ય દેવ-ગુરુને જીવતત્ત્વમાં અને ધર્મતત્ત્વનો શુભ-આશ્રય સંવરરૂપ તત્ત્વમાં અંતર્ભાવ થઈ જાય છે. એટલે જો ય લક્ષણમાં અસંગતિ નથી.

સમ્યક્ત્વી આત્મા શક્ય એટલું બધું કરે અને શક્ય ન હોય તેની શ્રદ્ધા તો અવશ્ય રાખે. યોગ્ય સમયે સામગ્રી મળતાં તે આચરણુ પણ કર્યા વિના ન રહે.

દ્વિવિધ સમ્યક્ત્વ :

નિસર્ગથી અને અધિગમથી.

જીવને સ્વાભાવિક રીતે અથવા તો ગુરુ-ઉપદેશથી એમ બે રીતે મિથ્યાત્વનો ઉદય અટકાવવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રકટે છે.

નિસર્ગ : અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને ખાસ એવું કોઈ બાહ્ય નિમિત્ત પામ્યા વિના જ અંદરના આત્માના બળ વગેરેથી જે સમ્યક્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

જ્યારે દેવ-ગુરુ-ધર્મોપદેશ-જિનપ્રતિમા-જિનાગમ કે બીજા પ્રકારનાં તેવાં નિમિત્તો પામવાથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તે અધિગમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

પ્ર. પૂર્વે તો તમે જણાવ્યું કે મિથ્યાત્વ મોહ, કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે તમે નિસર્ગથી કે અધિગમથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાનું કેમ જણાવો છો ?

ઉ. મિથ્યાત્વ મોહ, કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ એ મિથ્યાત્વ મોહનીય ક્ષયોપશમાદિનું કાર્ય જો રીતે થાય છે—નિસર્ગથી અને અધિગમથી.

કહ્યું છે કે, 'જેમ વનમાં ઢાવાનળ સળગતો સળગતો ઊપર ભૂમિ સુધી પહોંચે અને ત્યાં સ્વયમેવ ભુગ્રાઈ બંધ તેમ જીવ સતત મિથ્યાત્વના પરિણામવાળો હોવા છતાં જ્યારે અંતરકરણને પામે ત્યારે ત્યાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તે નિસર્ગથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ કહેવાય કેમ કે અહીં ગુરુ-ઉપદેશાદિ નિમિત્ત હોતુ નથી.

અને ગુર્વાદિ નિમિત્ત પામીને મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ યતાં જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તે અધિગમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

આ નિસર્ગ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરનારો જીવ પણ પૂર્વભવમાં ગુર્વાદિ યોગવાળો હોઈ શકે છે પરંતુ આ ભવમાં સમ્યક્ત્વભાવ પામતી વખતે ગુર્વાદિ યોગવાળો ન હોવાથી તેને નિસર્ગ સમ્યક્ત્વની કહેવાય છે. દ્રવ્ય-સમ્યક્ત્વ અને ભાવ-સમ્યક્ત્વ :

જિનેશ્વરદેવકથિત તત્ત્વોમાં જીવની સામાન્ય રુચિ તે દ્રવ્ય. સ.ત્વ. અને વસ્તુતત્ત્વને બળુવાના ઉપાયરૂપ નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણુ વગેરેથી જીવાદિ બધાં તત્ત્વોને વિશુદ્ધ રૂપે (યથાર્થરૂપે) બાણી શકે તેવું જ્ઞાન-તે ભાવસમ્યક્ત્વ.

સંમતિતર્કના બીજા કાણડની ડર મી ગાથામાં કહ્યું છે કેદર્શન શબ્દ, જિનકથિત ભાવોને ભાવથી સદહતા પુરુષના મતિજ્ઞાનના ડ બ લેહ અપાયજ્ઞાન રૂપ છે. અર્થાત્ દર્શન શબ્દથી પુરુષતુ તે તે મતિ-જ્ઞાન સમજવું.

શ્રી પંચવસ્તુક ગ્રન્થની ૧૦૬૩ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, 'જિનેશ્વરતુ' વચન જ તત્ત્વરૂપ છે એવી જે સામાન્ય રુચિ તે દ્રવ્ય સ.ત્વ. અને યથાવસ્થિત વસ્તુને જણાવનાર ભાવજ્ઞાનપૂર્વકની શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ થયેલું ભાવસમ્યક્ત્વ છે.

દૂકમાં સામાન્ય રુચિ એ દ્રવ્ય સ.ત્વ. છે અને ઉક્ત સ્વરૂપ વિસ્તાર-રુચિ તે ભાવસમ્યક્ત્વ છે. અહીં દ્રવ્ય એટલે કારણ અને ભાવ એટલે કાર્ય સમજવું, એથી ભાવ સ.ત્વ. ના કારણરૂપ સામાન્ય રુચિ તે દ્રવ્ય સ.ત્વ. કહેવાય.

શ્રી ગુ. ૬

આ ઉપરથી એ નક્કી થાય છે કે જેઓની સામાન્યરુચિ પણ ‘આ આમ જ છે’ એવા એકાન્ત આગ્રહવાળી હોય અને તેથી-ઓધથી પણ અનેકાન્તને-(અર્થાત્ કથંચિત્ અન્યથા પણ છે એમ) માને નહિ, તેઓની તે સામાન્યરુચિ ભાવ સત્ત્વનું કારણ નહિ બનવાથી અપ્રધાનદ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ રૂપ કહેવાય પણ પ્રધાનદ્રવ્ય સત્ત્વ. રૂપ કહી શકાય નહિ. કેમ કે અહીં દ્રવ્ય શબ્દ ભાવનો કારણુવાચી બની શકતો નથી. કિન્તુ કુત્સિત અર્થવાચી બને છે. કહેવાનો આશય એ છે કે તત્ત્વની સામાન્યરુચિ પણ એકાન્તના દુરાગ્રહથી મુક્ત હોવી જોઈએ. તેમ હોય તો જ તે ભાવ સત્ત્વનું કારણુ બની શકે. કદાગ્રહયુક્ત સામાન્યરુચિ અશુદ્ધરુચિ રૂપ અસદાગ્રહ જ છે. એ આત્મા મિથ્યાત્વી જ કહેવાય. એ આત્મ પરજીવનિકાયની એકાન્તશ્રદ્ધા કરે છે માટે કહે છે કે જીવ જ કાય છે. જીવ છ કાય જ છે ઇત્યાદિ. આ અંગે પ્રસ્તુત ગ્રન્થના ૧૬૦મા શ્લોકનું વિવેચન જોઈ લેવા લલામણુ છે.

પ્ર. સાચું પણ ગુર્વાદિના અનુપયોગાદિને કારણે તેમના નિમિત્તે ખોટું માની લે, અથવા ખોટું પણ ગીતાર્થ ગુર્વાદિના કહેવાથી સાચું માની લે તો તેનામાં સમ્યક્ત્વ રહે ખરું ?

ઉ. હા ઉત્તરાધ્યયન નિયુક્તિની ૧૬૩મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “જેને શ્રી જિનેશ્વરદેવ કથિત અનેકાન્ત તત્ત્વોનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય તો પણ ‘જિનોક્તં ઇતિ સદ્ભવત્યા’ જિને કહ્યું છે માટે તે સાચું જ છે એવું માને અને જેની જૂલ જ્ઞાની દ્વારા સુધરી જાય તેવી સરળતા જેનામાં હોય તેવા જીવને અજ્ઞાનના યોગે અથવા ગુરુવચનમાં શ્રદ્ધાના યોગે વિપરીત તત્ત્વબોધ થઈ જાય તો પણ તેનામાં અંતરશુદ્ધિ હોવાથી દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કહી શકાય.” કહેવાનો આશય એ છે કે જિનોક્ત તત્ત્વમાં સાચાપણાની શ્રદ્ધા છતાં અજ્ઞાનથી કે છદ્મસ્થ ગુરુનાં વચનના-વિશ્વાસથી ખોટાને પણ સાચું માનવાનો સંભવ બની જાય તો ય તેના દ્રવ્ય સત્ત્વને બાધ પહોંચે નહિ.

અહીં સામાન્ય રુચિને દ્રવ્યથી સત્ત્વ કહ્યું છે તે વિસ્તારરુચિ ભાવ સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ જ સમજવાનું છે. જે નય દ્રવ્ય અને

ભાવને પરસ્પર સંકલિત જ માને છે તેની અપેક્ષાએ તો દ્રવ્ય સત્વમાં પણ ભાવ સત્વ માનવું જોઈએ.

નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ :

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતારૂપ જે આત્મપરિણામ તે જ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી સમ્યક્ત્વ છે. આ સમ્યક્ત્વ ઉમા ગુણસ્થાન પૂર્વે કયાંય હોઈ શકતું નથી.

જ્યારે તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વના હેતુભૂત બનતું-સમ્યક્ત્વના ૬૭ બેદોતું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન અને ક્રિયા રૂપે શક્તિ મુજબનું પાલન કરવું તે વ્યવહારનયની દૃષ્ટિનું સમ્યક્ત્વ છે.

નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ ઉમા ગુણસ્થાને જ હોઈ શકે કેમ કે નિશ્ચયનય કાર્યોત્પાદક કારણને જ સ્વીકારે છે.

સમ્યક્ત્વનું કાર્ય ભાવચારિત્ર છે. માટે ભાવચારિત્ર રૂપ નિશ્ચય સત્વ. છે. આ ભાવચારિત્ર ઉમા ગુણસ્થાન પૂર્વે હોઈ શકતું નથી. આ અંગે પ્રસ્તુત ગ્રંથના ૧૫૭મા શ્લોકનું વિવેચન જોઈ લેવું.

પ્ર. તો શું નિશ્ચયનયથી શ્રેણિક રાજ સમ્યક્ત્વની જ ન હતા ? જથા ગુણસ્થાને તે સમ્યક્ત્વ માનવું નથી ને ?

ઉ. હા. તેની દૃષ્ટિએ શ્રેણિકમાં પણ સમ્યક્ત્વ જ ન હતું તો પછી ક્ષાયિક સત્વની તો વાત જ કયાં રહી ? નિશ્ચયનય સાતમા ગુણસ્થાનના ક્ષયોપ. સત્વને માન્ય કરે છે પણ જથા ગુણસ્થાનના ક્ષાયિક સત્વને તો સત્વ તરીકે જ માનતો નથી. કેમ કે ત્યાં શ્રદ્ધાને અનુકૂળ આચરણરૂપી કાર્ય નથી. એવી વાંઝણી શ્રદ્ધાને તે શ્રદ્ધારૂપે માનવા તૈયાર નથી.

વળી આગળ સત્વના ૬૭ બોલમાં સમ્યક્ત્વના શમ-સંવેગાદિરૂપ જે ૫ લક્ષણો કહેવાનાં છે તે બધાં ય નિશ્ચય સમ્યક્ત્વમાં જ ઘટે છે. જો એમ માનવામાં ન આવે તો શ્રેણિકને પાંચ ય ગુણો હતા નહિ છતાં ત્યાં ક્ષાયિક સત્વ કહ્યું છે. એટલે પછી સત્વનાં તે લક્ષણો જ અસત્ય થઈ બાધ.

ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજાએ વિંશિકા-પ્રકરણમાં ૬૬૦ વિંશિકાના ૧૭મા શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે, “નિશ્ચયનયની દષ્ટિ સત્ત્વમાં શમ-સંવેગાદિ લક્ષણો ઘટે છે.”

આ ઉપરથી દરેકે જ્યાં સમયે જાણવું છે કે જ્યાં ગુણસ્થાનના કોઈ પણ પ્રકારના વ્યવહાર સમ્યક્ત્વને અનુકંપાદિ ભાવો અવશ્ય હોય એવો એકાન્ત નથી.

આસ્તિક્ય અવશ્ય હોય તે સિવાયના અનુકંપાદિની તો ભગવાન જ સમજાવી.

વ્યવહાર-સમ્યક્ત્વ વિશે આપણે તેના ૬૭ બોલ લઈને આગળ ઉપર વિચાર કરવાના છીએ. એટલે અહીં તે અંગે વિવેચન મોકૂફ રાખીને આગળ વધીએ.

પૌદ્ગલિક અપૌદ્ગલિક સમ્યક્ત્વ :

આ અંગે આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા છીએ કે ક્ષયોપશમ-વેદક-સાસ્વાદન-મિશ્ર ભાવના સમ્યક્ત્વ પૌદ્ગલિક છે કેમ કે તે બધા ભાવ મિથ્યાત્વ મોહ, કર્મ (પુદ્ગલ)ના ક્ષયોપશમાદિથી ઉત્પન્ન થયે છે, જ્યારે ક્ષાયિક અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ભાવ આત્માના ઘરના હોવાથી અપૌદ્ગલિક છે.

ત્રિધા સમ્યક્ત્વ :

કારક-રોચક-દીપક :

(૧) કારક સમ્યક્ત્વ : સૂત્રાનુસારિણી શુદ્ધ ક્રિયા એ જ કારક સમ્યક્ત્વ છે. આવી ક્રિયાથી સ્વને અને ક્રિયા જોનારા પરને પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે માટે આ ક્રિયા સમ્યક્ત્વનું કારણ બનવાથી વ્યવહારનયથી-કાર્ય-કારણનો અલેહ છે. એટલે-સમ્યક્ત્વ રૂપ કહેવાય.

અથવા તો એમ પણ કહેવાય કે ઉક્ત શુદ્ધ ક્રિયાથી વ્યાપ્ત જે સમ્યક્ત્વ તે કારક સમ્યક્ત્વ.

આવું સમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધ ચારિત્રીને જ હોય.

(૨) રૌચક સમ્યક્ત્વ : સમ્યક્ ક્રિયામાં રુચિ કરાવે પણ સમ્યક્ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ ન કરાવે તે રૌચક સમ્યક્ત્વ. અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ શ્રેણિકાદિને આ રૌચક સમ્યક્ત્વ હતું.

(૩) દીપક સમ્યક્ત્વ : પોતે મિથ્યાત્વી-અલબ્ય સુદ્ધાં હોય પણ ઉપદેશ-લબ્ધિ આદિથી અલબ્ય અંગારમર્દક આચાર્યની જેમ ખીજા જીવોમાં સમ્યક્ત્વભાવ ઉત્પન્ન કરાવી આપે છે માટે તે અલબ્યાદિ જીવો દીપક સમ્યક્ત્વવાળા કહેવાય. અહીં તેમનો ઉપદેશ જ સમ્યક્ત્વ રૂપ કહેવાય અલબ્યાદિનો ઉપદેશ પર જીવોનો સમ્યક્ત્વમાં કારણ બને છે માટે વ્યવહારનય કાર્યકારણનો અલેહ માની અલબ્યાદિના ઉપદેશને સમ્યક્ત્વ રૂપ કહે છે.

વસ્તુતઃ એ અલબ્યાદિ ઉપદેશકો મિથ્યાત્વી જ હોય છે.

ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-ઓપશમિક :

આપણે આ ૩ સાથે સાસ્વાદન અને વેદક એમ કુલ પાંચ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિના વિવેચનમાં જોઈ ગયા છીએ. જ્યારે સાસ્વાદનને સમ્યક્ત્વ તરીકે ગણવામાં આવે અને વેદકને ક્ષાયોપ.સ.ત્વમાં જ અંતર્ગત ગણી લેવામાં આવે ત્યારે ઉપર્યુક્ત ૩ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ બની જાય.

ચતુલ્લેદિ સમ્યક્ત્વ :

ક્ષાયિક-ક્ષાયોપ.-ઓપશ.-સાસ્વાદન

પૂર્વોક્ત ૩ ની સાથે સાસ્વાદનની પણ સમ્યક્ત્વરૂપે વિવક્ષા કરતાં સમ્યક્ત્વના ચાર પ્રકાર થાય.

પાંચવિધ સમ્યક્ત્વ : પૂર્વોક્ત ૪ સાથે વેદક સમ્યક્ત્વને ક્ષાયોપ.સ.ત્વમાંથી જુદું પાડીને ગણવામાં આવે તો સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર થાય. આ પાંચેય પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વિવેચન થઈ ગયું છે છતાં વિશેષ હકીકત અહીં જણાવી લઈએ.

(૧) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ : મિથ્યાત્વ મોહનીયના ત્રણેય પૂંજ અર્થાત્ મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્ર મોહનિય અને સમ્યક્ત્વ મોહકર્મના

સઘળા ય દલિકૌ અને અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ કષાયના સઘળા ય દલિકૌનો જ્યારે આત્મા ઉપરથી સર્વથા અભાવ થઈ જાય ત્યારે તે ૭ કર્મના (દર્શન સપ્તકના) ક્ષયથી પ્રાપ્ત થતો સ્વાભાવિક તત્વ-રુચિરૂપ આત્મપરિણામ તેને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ (૭ કર્મનાં સંપૂર્ણ ક્ષયથી ઉત્પન્ન થતું સમ્યક્ત્વ) કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેની આદિ થવાથી 'સાદિ' કહેવાય છે. પ્રાપ્ત થયા પછી કદી જવાતું નથી માટે અનંત કહેવાય છે. અર્થાત્ તે સાદિ-અનંત ભાગે રહે છે.

(૨) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ : પૂર્વે જણાવ્યું તેમ ઉદયમાં આવેલા-મિથ્યાત્વ મોહના દલિકૌનો ક્ષય કરી નાંખવો અને ઉદયમાં ન આવેલા મિ.મોહ.કર્મના દલિકૌને દાબી દેવારૂપ ઉપશમ કરી શાખવો. આવા ક્ષય-ઉપશમ ભાવથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

પ્ર. અહીં તમે કહ્યું કે ઉદયમાં ન આવેલા મિથ્યાત્વ મોહના દલિકૌનો 'ઉપશમ' કરવો તો મિથ્યાત્વ મોહના દલિકૌ તો ૩ પૂંજ રૂપ છે શુદ્ધ-અશુદ્ધ અને મિશ્ર-તો શું ત્રણેય પૂંજનો ઉપશમ કરી દેવો? જો 'હા', કહેશે તો અમારો વાંધો છે. કેમ કે ઉપશમ એટલે દલિકૌને ઉદયમાં આવતા અટકાવવા તે. હવે મિશ્ર અને મિથ્યાત્વરૂપ ઉપશમ તો બરોબર છે કેમ કે ક્ષાયોપ. સમ્યક્ત્વી તે જે પૂંજને ઉદયમાં લાવીને ભોગવે જ નહિ પરંતુ ૩ જો જે શુદ્ધ પૂંજ છે તેને ઉદયમાં આવતા અટકાવવારૂપ ઉપશમ કહેશે તો ક્ષાયોપ. સમ્યક્ત્વ જ શી રીતે રહેશે? કેમ કે મિથ્યાત્વ મોહ.કર્મના તે શુદ્ધ પૂંજને ઉદયમાં લાવીને ભોગવટો કરવાથી જ ક્ષાયોપ.સ.ત્વ ભાવ રહે છે.

ઉ. તમારો પ્રશ્ન ખડું સુંદર છે. અહીં 'ઉપશમ' શબ્દથી જે અર્થ કરવા. (૧) ઉદયમાં આવતા અટકાવવા અને (૨) મિથ્યા સ્વભાવ દૂર કરવો. તમારા કહ્યા મુજબ મિશ્ર-મિથ્યાત્વ પૂંજનો ઉપશમ ૧લા અર્થ સાથે ઘટાવવો અને મિ.ત્વ.મોહ. કર્મના શુદ્ધ પૂંજનો ઉપશમ એટલે માત્ર એનો મિથ્યા સ્વભાવ દૂર કરવો.

અર્થાત્ તે પૂંજના પ્રદેશોને ઉદયમાં લાવીને લોગવવા તો ખરા જ પરંતુ તેના મિથ્યા સ્વભાવ દૂર કરવારૂપ ઉપશમ કરીને જ.

આથી જ પૂર્વે જણાવ્યું છે કે ક્ષાયોપ. સમ્યક્ત્વમાં મિ.ત્વ. મોહના દલિકો (શુદ્ધ પૂંજ)નો પ્રદેશોદય રહે છે જ્યારે ઔપ. સમ્યક્ત્વમાં તે શુદ્ધ દલિકોના પૂંજની જેમ બિલકુલ ઉદયમાં આવતો અટકાવવારૂપ ઉપશમ હોય છે. અર્થાત્ ત્યાં શુદ્ધ-દલિકોનો પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી.

આ જ કારણે ક્ષાયોપ. સમ્યક્ત્વને સત્કર્મવેદક સત્ત્વ કહેવામાં આવ્યું છે. એટલે સત્તામાં રહેલાં મિથ્યાત્વના પ્રદેશોને લોગવવાવાળું સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

(૩) ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ : આ અંગે હવે વિશેષ જણાવવાનું રહેતું નથી.

(૪) વેદક સમ્યક્ત્વ : ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની બનનાર જીવનો પૂર્વના છેલ્લા સમયે શુદ્ધ પૂંજનો જે છેલ્લો જથ્થો લોગવતો હોય તેને વેદક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આ સમય પછીના સમયે જીવ ક્ષાયિક સત્ત્વની થઈ જાય છે.

(૫) સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ : ઉપશમ સત્ત્વની જીવ પતિત પરિણામી બનતાં અંતકરણમાંથી પડે છે, અર્થાત્ જઘન્યથી અંતર-કરણનો એક સમય બાકી રહે અથવા ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધી કપાયનો ઉદય થઈ જાય અને તે જીવ ૧ સમય કે ૬ આવલિકા જેટલો તે કાળ લોગવે તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો કાળ કહેવાય. આ વખતે સમ્યક્ત્વનું વખન થાય છે છતાં તે વખતે પણ તેનો આસ્વાદ છે માટે આ કાળને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો કાળ કહેવાય છે.

આ સાસ્વાદન સત્ત્વ ૪થા કે ૧૧મા ગુણસ્થાનના ઉપશમ ભાવથી પડતા જીવને જ પ્રાપ્ત થાય.

જ્યારથી જીવને અનંતાનું કષાયનો ઉદય થઈ જાય ત્યારથી તે જીવ ખીજા શુભસ્થાને ગણાય છે એટલે તે જીવનું જયા શુભસ્થાનનો ઉપ. સ.ત્વ કાળ તેટલો ઓછો સમજવો.

કાળ :

ઓપ.સ.અન્તમુ'.

સારવાદન જ. થી ૧ સમય-ઉ. થી ૬ આવાલકા

વેદક-૧ સમય-

ક્ષાયિક-સાધિક ૩૩ સાગરોપમ

ક્ષાયોપ.-,, ૬૬ ,,

મ. ક્ષાયિક ક્ષાયોપ. સમ્યક્ત્વનો આટલો બધો કાળ કયાં પસાર થાય ?

મ. કોઈ એક ક્ષાયોપ. સ.ત્વી જીવ જો બે વાર વિજ્યાદિ અનુન્તરમાં જાય (જ્યાં એક વારનું આયુ ૩૩ સાગરોપમનું છે.) અથવા ૩ વાર અન્યુત દેવલોકમાં (જ્યાં એક વારનું આયુ ૨૨ સાગરોપમનું છે.) ઉત્પન્ન થાય તો તે રીતે ૬૬ સાગરોપમ થઈ જાય. આ બે કે ત્રણ ભવની વચ્ચે વચ્ચે મનુષ્યના ભવો કરે તેનું આયુષ્ય અધિક થાય એટલે સાધક ૬૬ સાગરો. થઈ જાય.

કોઈ જીવે ક્ષાયિક સ.ત્વ. પામ્યા પહેલાં પરભવના આયુ. નો ખંધ કરી દીધો હોય અને તે પછી ક્ષા. સમ્યક્ત્વ પામે (શ્રેણિકની જેમ) તો તે મરીને દેવ કે નારકમાં જાય. અને ત્યાંથી મનુષ્ય થઈ ને મોક્ષે જાય. એ રીતે તેનો ૩ જા ભવે મોક્ષ થાય. કોઈ જીવ અસંખ્ય વર્ષનું તિર્યંચનું કે મનુષ્યનું આયુ ખાંધીને ક્ષા. સત્વ પામે તો તે મરીને યુગલિક તિર્યંચનું કે મનુષ્ય થાય ત્યાંથી અવશ્ય દેવ મનુષ્ય અર્ધને મોક્ષે જાય. આમ થતાં તે ૪ થા ભવે મોક્ષે જાય (સંખ્યાતા વર્ષનું તિર્યંચનું કે મનુષ્યનું આયુષ્ય ખાંધનાર જીવ પછી તે ભવે ક્ષા.સ.ત્વ પામી શકતો નથી.) અને જેણે પૂર્વે આયુષ્ય ખાંધ્યું ન

હોય તે જો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો અવશ્ય ક્ષપક શ્રિષ્ટિએ ચડીને મોક્ષે જ જાય.

આ રીતે ક્ષા. સ. ત્વી વધુમાં વધુ ૩ કે ૪ ભવે મોક્ષે જાય છે. પરંતુ અન્યત્ર દુષ્પસહસૂરિણ કે કૃષ્ણ મહારાજા જેવા ક્ષા. સ. ત્વી જીવો ૫ ભવે પણ મોક્ષે જવાનું કહ્યું છે. દુષ્પસહસૂરિણ પોતાના પૂર્વભવમાં ક્ષા. સ. ત્વ પામ્યા, પછી દેવલોકમાં ગયા, પછી દુષ્પસૂરિણ રૂપે મનુષ્ય થશે, પરંતુ તે વખતે મોક્ષે જવા યોગ્ય સંઘયણાદિ નહિ હોવાથી દેવલોકમાં જશે. પછી મનુષ્ય થઈને મોક્ષે જશે. શ્રી કૃષ્ણજી ક્ષાયિક સ.ત્વી આત્માનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ઉક્ત બધા ભવ મળીને પણ સાધકે ૩૩ સાગરોપમથી વધુ ન થાય. જે ક્ષાયિક જે સ.ત્વી મરીને ૩૩ સાગરોપમવાળા અનુત્તર વિમાનમાં જાય તેને મનુષ્યભવનો કાળ અધિક સમજવાથી સાધકે ૩૩ સાગરોપમ થાય. ક્ષાયિક સ.ત્વી મરીને નરકે જાય તો પણ ૩ જી નારકથી આગળ ન જાય.

જીવને આખા સંસારચક્રમાં ઔપ. સારવા. સ.ત્વ પૂર્વોક્ત રીતે ઉ. થી ૫ વાર, વેદક અને ક્ષાયિક સ.ત્વ એક જ વાર અને ક્ષાયોપ. સ.ત્વ અસંખ્ય વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

સામાયિક ૪ પ્રકારના છે. શ્રુત સામાયિક, સમ્યક્ત્વ સામાયિક, દેશવિરતિસામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક.

આમાંથી ૧ લા ૩ સામાયિકરૂપ ગુણો એક જીવને એક જ ભવમાં એ હજારથી ૯ હજાર (સહઅપૃથકત્વ વાર) જાય છે અને આવે છે. જ્યારે સર્વવિરતિ સામાયિકરૂપ ગુણ એક જ ભવમાં બસોથી નવસો વાર (શતપૃથક વાર) જાય છે અને આવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે તે ગુણ આઠ્યા પછી જો ચાલી જાય તો વધુમાં વધુ તેવી આવ-જા એક-ભવમાં ઉપર કહી તેટલી વાર થઈ શકે છે. જઘન્યથી તો એ ગુણો એક ભવમાં એક જ વખત જીવને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

હવે આખા સંસારકાળમાં ઉપરોક્ત ગુણોની આવ-જા નોંધએ. ઉપરોક્ત પ્રથમ ૩ ગુણો ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત હજાર વાર જાય છે

અને આવે છે. જ્યારે સર્વાવિરતિ-ગુણ બે હજારથી ૯ હજાર વાર બાય છે અને આવે છે. જ્યન-નયથી અહીં પશુ બધું એક વાર સમજવું. શાસ્ત્ર-પરિભાષામાં આ આવ-જાને આકર્ષ કહેવામાં આવે છે.

ગુણસ્થાનો :	સાસ્વાદન-૨ જે
ઔપશમિક	- ૪ થી ૧૧ સુધી
ક્ષાયિક	- ૪ થી ૧૪ સુધી.
વેદક	- ૪ થી ૭ ”
ક્ષાયોપ.	- ૪ થી ૭ ”

દશધા સમ્યક્ત્વ :

૧. નિસર્ગરુચિ ૨. ઉપદેશરુચિ ૩. આજ્ઞારુચિ ૪. સૂત્રરુચિ
૫. બીજરુચિ ૬. અભિગમરુચિ ૭. વિસ્તારરુચિ ૮. ક્રિયારુચિ
૯. સંક્ષેપરુચિ. ૧૦. ધર્મરુચિ.

૧. નિસર્ગરુચિ : નિસર્ગ એટલે પૂર્વે કહ્યા મુજબ ઉપદેશ વિના જ આત્માને દર્શનમેહનીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી માત્ર વ્યવહાર રૂપે નહિ પણ યથાર્થ, સત્ વસ્તુને જ વસ્તુરૂપે માનનારો જે શુદ્ધ નય તેના અભિપ્રાયે (સદ્ભૂત પદાર્થરૂપે) જીવ-અજીવ આદિ નવતત્ત્વ વિશે આત્માની યથાર્થ સત્ તત્ત્વપણાની શ્રદ્ધા-રુચિ તે નિસર્ગરુચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

૨. ઉપદેશરુચિ : છદ્મસ્ય ગુરુના ઉપદેશ દ્વારા જીવાજીવાદ તત્ત્વોમાં સદ્ભુતાર્થરૂપે યથાર્થપણાની રુચિ (બુદ્ધિ) તે ઉપદેશ-રુચિ સમ્યક્ત્વ સમજવું. તાત્પર્ય કેવળ કથન કરાએલાં શ્રી જિનેશ્વર-દેવના વચનામૃતનું પાન કરવાની (ઉપદેશ સાંભળવાની) રુચિ કે તેવા ઉપદેશને સાંભળવાથી થતા ઓધની રુચિ તેને ઉપદેશરુચિ સત્ત્વ કહ્યું છે. કેવળજ્ઞાન વિના સત્ય ઉપદેશ હોઈ શકતો નથી, માટે કેવળજ્ઞાનને ઉપદેશનું મૂળ કહ્યું છે.

શ્રી સૂચકાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, “જેઓ કેવલ્ય પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ અજ્ઞાન દશામાં ધર્મને કહે છે તેઓ સંસારસાગરમાં રૂબેલા.

છે અને અનેકને ડુખાડનારા છે. કેવલી ભગવાન જ સ્વ-પરને તારી શકે છે.”

ઉપદેશ શ્રવણ કરવામાં કે યોધ કરવામાં રૂચિ એટલે વસ્તુતઃ સંશય ટાળવાની ઇચ્છારૂપ આત્મધર્મ વિશેષ તે જ ઉપદેશરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

૩. આજ્ઞારૂચિ : વીતરાગીદેવથી કે દેશથી પણ રાગ-મુક્ત. આચાર્યાદિ ભગવંતની આજ્ઞામાત્રથી અનુષ્ઠાન-ધર્મ કરવાની જે રૂચિ તે આજ્ઞારૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. માષ્ટુપમુનિએ શુર્વાજ્ઞાથી ધર્મ કરવાની રૂચિ જેવી આ રૂચિ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી આપે છે. આથી ગુરુપારતન્યવાળા જીવોમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા કહ્યા છે. ભલે પછી તેમની પાસે વિશિષ્ટ શ્રુત ન પણ હોય. શુર્વાજ્ઞાપાલકને ગુરુના જ્ઞાન-દર્શનનો અતિશય પ્રાપ્ત થાય જ છે. માટે કેવળ આજ્ઞારૂચિ અજ્ઞાનીને પણ અનુષ્ઠાન-ધર્મ-જ્ઞાન-અને દર્શનનો અતિશય પ્રાપ્ત થાય જ છે. માટે કેવળ આજ્ઞારૂચિ અજ્ઞાનીને પણ અનુષ્ઠાન-ધર્મ-જ્ઞાન-અને દર્શન પ્રગટ કરી આપનારા બને છે. માટે જ આને આજ્ઞારૂચિ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

૪. સૂત્રરૂચિ સમ્યક્ત્વ : સૂત્રનું પુનઃ પુનઃ પુનરાવર્તન કરવાથી પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાન દ્વારા જીવાદિ તત્ત્વોમાં યથાર્થપણાની શ્રદ્ધા પ્રગટે તે સૂત્રરૂચિ સમ્યક્ત્વ. આ અંગે ગોવિંદાચાર્યનું દંબંતાં આવે છે.

૫. બીજરૂચિ : જીવાદિ કોઈ એક પદાર્થની શ્રદ્ધાથી આગળ વધીને અનેક પદ અને પદાર્થમાં શ્રદ્ધા વિસ્તરતી જાય તે બીજરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

પાણીમાં પડેલું એક તૈલમિન્દુ કમશઃ વિસ્તરતું જાય છે તેમ અહીં પણ શ્રદ્ધા વિસ્તરતી જાય છે જે, એક પદ-શ્રદ્ધામાંથી અનેક પદ-અર્થની શ્રદ્ધામાં પર્યવસાન પામે છે.

૬. અભિગમરૂચિ સમ્યક્ત્વ : સઘળા ય આગમોનું અર્થ જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું હોય અને તે જ્ઞાનથી જેને સકળ આગમ-

સૂત્રોના અર્થ ઉપર જે રૂચિ થાય તે અભિગમરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય. આ આત્મા સકળ આગમોના અર્થોનો જ્ઞાતા હોય.

૩. આવી વ્યાખ્યાથી તો સૂત્રરૂચિ અને અભિગમરૂચિ એ બે ય સમ્યક્ત્વ એક રૂપ બની ગયા. વળી જો તમે એમ કહો કે સૂત્ર-રૂચિમાં કેવળ સૂત્રની (અર્થજ્ઞાન વિના) રૂચિ હોય છે. જ્યારે અભિ-ગમ રૂચિમાં અર્થયુક્ત સૂત્રરૂચિ હોય છે. એ રીતે તે બેમાં ભેદ પડે છે તો તે તમારી વાત બરોબર નથી કેમ કે સૂત્ર માત્ર તો મૂંઝુ કહ્યું છે. એટલે માત્ર સૂત્રરૂચિ સંભવતી પણ નથી. અર્થજ્ઞાન વિના રૂચિ બગી શકે નહિ.

અર્થનિરપેક્ષ તે સૂત્ર તો અજ્ઞાનતું જ કારણ બને છે. કહ્યું છે કે, “જેણે સૂત્રતું રહસ્ય બાણ્યું નથી અને નિયુક્તિ આદિ અર્થગ્રન્થ સિવાય કેવળ મૂળ સૂત્રોને અનુસરનાર ગમે તેવો આરાધના-ઉદ્યમી પણ અજ્ઞાન તપસ્વી જ (ઉપદેશમાલા ગા. ૪૧૫) કહેવાનો આશય એ છે કે અર્થવિહોણી સૂત્રજનિત પ્રવૃત્તિ વિશેષ સમજણના અભાવે કષ્ટરૂપ જ છે.” માટે સૂત્રરૂચિમાં પણ અર્થયુક્તતા માનવી જ જોઈએ. તેમ થતાં સૂત્રરૂચિ અને અભિરૂચિ એ બે એકરૂપ બની જાય છે.

૭. તમારી વાત સાચી છે કે સૂત્રરૂચિમાં અને અર્થરૂચિમાં સૂત્રનો, સમાવેશ હોવા છતાં સૂત્ર અધ્યયનથી જે જ્ઞાન થાય અને અર્થ અધ્યયનથી જે જ્ઞાન થાય તે બન્નેમાં ભિન્નતા પડી જાય છે. એમ થતાં બે જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી રૂચિમાં પણ ભેદ પડી જાય છે. એ રીતે હવે સૂત્રરૂચિ સૂત્ર અને અભિગમ રૂચિ સમ્યક્ત્વની એક-રૂપતાની આપત્તિ ટળી જાય છે.

આ કારણથી જ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ ફરમાવ્યું છે કે, “સૂત્રના અધ્યયન કરતાં અર્થના અધ્યયનમાં વિશેષ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. કેમ કે અર્થજ્ઞાનથી અર્થ અને સૂત્ર બન્નેની સિદ્ધિ થાય છે (ઉપ. ૫૬. ગા. ૮૫૬).”

અથવા ઉપરોક્ત પ્રશ્નતું ખીલ રીતે પણ સમાધાન થઈ શકે કે, “સૂત્રરૂપી મૂળાગમની રૂચિને સૂત્રરૂચિ કહેવાય અને નિયુક્તિ આદિ

અર્થ અન્થો (અર્થ જણાવતા અન્થો)ની રૂચિ તે અર્થરૂચિ (અભિગમ રૂચિ) કહેવાય. આ કારણે જ ઠાણાંગસૂત્રની ટીકામાં નિર્ચુકત આદિ અર્થજ્ઞાનની રૂચિને અર્થરૂચિરૂપ જણાવીને તેને સૂત્રરૂચિથી ભિન્ન કહેલ છે.

૭. વિસ્તારરૂચિ : પ્રત્યક્ષાદિ સર્વ પ્રમાણો-નયો-નિક્ષેપાઓ પૂર્વકતું જે સર્વ-દ્રવ્ય-ગુણપર્યાયતું જ્ઞાન-તેનાથી પ્રગટ થયેલી જે અતિશુદ્ધ શ્રદ્ધા તે વિસ્તારરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

૮. ક્રિયારૂચિ : પંચાચારને પાળવાની વિનયાદિ અનુષ્ઠાન કરવાની રૂચિ તે ક્રિયારૂચિ.

પ્ર. તો પછી આજ્ઞારૂચિ અને ક્રિયારૂચિમાં ફેર શું પડ્યો ? કેમ કે બે ય ધર્માનુષ્ઠાનની રૂચિરૂપ જ છે ?

ઉ. આજ્ઞારૂચિમાં રૂચિની સુખ્યતા અનુષ્ઠાન ઉપર નથી કિન્તુ શુર્વાજ્ઞા છે. જ્યારે અહીં અનુષ્ઠાન ઉપર જ રૂચિની સુખ્યતા છે. ભલે કદાચ આજ્ઞા ન પણ હોય માટે બેયમાં સ્પષ્ટ ભેદ છે. આથી જ ક્રિયાને આત્મસાત કરી ચૂકેલા ચારિત્રી મુનિઓ કે જેઓ શુર્વાજ્ઞાદિથી નિરપેક્ષ થયા છે. તેમને ભગવાન હરિભદ્રસૂરિભ મહારાજભયે ચારિત્ર્ય-કાય (જેમની કાયા ચારિત્ર = ક્રિયામય બની ગઈ છે તેવા) કહ્યા છે.

૯. સંક્ષેપરૂચિ સમ્યક્ત્વ : જેને ઔદ્ધાદિ દર્શનમાં કદાચહ નથી, જૈન-ધર્મતું યથાર્થ જ્ઞાન પણ નથી અને છે માત્ર મોક્ષની રૂચિ....આ રૂચિ સંક્ષેપરૂચિ કહેવાય. મહાત્મા ચિલાતી ઉપશમ-સંવર-વિવેકાત્મક પદત્રયને સાંભળવા માત્રથી-જૈનધર્મતું કશું જ જ્ઞાન ન હોવા છતાં જે મોક્ષરૂચિ થઈ-તે સંક્ષેપરૂચિ કહેવાય. આ જ રીતે જ્ઞાનની વિશેષતા વિના પણ મોક્ષમાત્રની રૂચિ થાય તો તેને સંક્ષેપરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

જો અહીં મોક્ષરૂચિ પદ દૂર કરીને તેના બે વિશેષણ અન્ય દર્શનમાં અકદાચહ અને જિનદર્શનતું અજ્ઞાન-એટલું જ સંક્ષેપરૂચિનું

લક્ષણ બાંધીએ તો મૂર્ચ્છિતદશાવાળા જીવો પણ સંક્ષેપરૂચિ સમ્યક્ત્વ-વાળા બની જાય કેમ કે તેમનામાં આ બે ય વિશેષણ છે જ. આ આપત્તિ દૂર કરવા માટે બે ય વિશેષણવાળા જીવની મોક્ષરૂચિ તે મોક્ષરૂચિ-સમ્યક્ત્વ કહેવું જોઈએ.

૧૦. ધર્મરૂચિ સમ્યક્ત્વ : માત્ર 'ધર્મ' શબ્દ સાંભળતાં જ ધર્મ એવા શબ્દમાં પ્રેમ જાગે-અને ધર્મપદથી કહેવાતા યથાર્થ ધર્મમાં જે રૂચિ પ્રગટે તે ધર્મરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

જિનેશ્વરદેવે ધર્માસ્તિકાયનો ગતિસહાયકતા ધર્મ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિસહાયકતા ધર્મ, આકાશાસ્તિકાયનો અવગ્રહ દાન-ધર્મ વગેરે તે તે દ્રવ્યોના તે તે ધર્મ કહ્યા છે. વળી દ્વાદશાંગી રૂપ શ્રુતધર્મ, સામાયિકાદિ ચારિત્રધર્મ પણ કહ્યો છે. આ બધાય ધર્મોને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે જે રીતે વર્ણવ્યા છે તે તે રીતે એ યથાર્થરૂપે માને તે આત્મા ધર્મરૂચિ સમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય.

પ્ર. તો તો પછી શું આમ્યધર્મ કસાર્ધધર્મ શબ્દથી વાચ્ય છે, જે આમ્ય કર્તાવ્યો કે કસાર્ધના કર્તાવ્યો તે ઉપરની રૂચિ પણ ધર્મરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહેવાશે? કેમ કે તમે તો ધર્મપદથી વાચ્ય વસ્તુની રૂચિને ધર્મરૂચિ સમ્યક્ત્વ કહો છો. આ તો ઘણું વિચિત્ર લાગે છે.

જ. ના. ધર્મ પદ કોઈ પણ ઉપપદ વિનાનું એટલે કે વિશેષણ વિનાનું જોઈએ. 'આમ્ય' એવું ઉપપદ પડેલું છે.

પ્ર. તેમ કહેવાથી તમે છટકી જઈ શકો તેમ નથી. હવે તો ઝેલટી તમારે જ આરૂત આવી કેમ કે અસ્તિકાયધર્મ, શ્રુતધર્મ, ચારિત્રધર્મ એ બધાય પદોમાં પણ અસ્તિકાય-શ્રુત-ચારિત્ર ઉપપદો ક્યાં નથી? ઉપપદ વિનાના ધર્મપદથી વાચ્ય અર્થની રૂચિ તેને જ ધર્મરૂચિ સત્ત્વ કહેશો તો અસ્તિકાય ધર્માદિ વાચ્ય અર્થોની રૂચિને પણ ધર્મરૂચિ સત્ત્વ નહિ કહેવાય.

જ. તમારી વાત સાચી છે. પણ અમારો કહેવાનો આશય નહિ સમજીને માત્ર શબ્દો પકડીને તમે લડી રહ્યા લાગો છો. અમે

કહ્યું કે “ઉપપદ રહિત ધર્મશબ્દના વાચ્ય અર્થની રૂચિ” તેનો અર્થ એ નથી કે ધર્મની પહેલાં કોઈ ઉપપદ જોઈએ જ નહિ, પરંતુ વાસ્તવધર્મમાં જેનો સમાવેશ ન થાય તેવું ધર્મબાધક વિશેષણ ઉપપદ તરીકે ન જોઈએ અર્થાત્ વાસ્તવધર્મમાં સમાવેશ થાય તેવું ધર્મસાધક વિશેષ હોય તો કશો વાંધો નથી. એવું અમારું કહેવું છે. હવે આમ્યધર્મ એ વાસ્તવધર્મરૂપ નથી. જ્યારે ચારિત્ર્યધર્મ-દાનધર્મ વગેરે વાસ્તવધર્મનાં સાધક અંગો છે માટે અહીં રહેલા ધર્મના ઉપપદનો કશો બાધ નથી.

પ્ર. આ રીતે સમ્યક્ત્વના દશ પ્રકાર પાડવામાં તમારો હેતુ શો છે ?

ઉ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે અદ્વપણુદ્ધિવાળા જીવોને યોધની સરળતા માટે આ રીતે ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે. કયાંક કોઈ એક ભેદ બીજામાં સમાર્થ પણ જાય તો પણ તે દોષરૂપ સમજવો નહિ. યદ્યપિ એમ તો દરેકની ભિન્ન ભિન્ન (સ્વતન્ત્ર) વ્યાખ્યા કરી છે. તથાપિ એમ ન સમજવું કે, “સમ્યક્ત્વ આ દશ પ્રકારમાં જ આવી જાય છે. એના યોછા-વત્તા પ્રકારો થઈ શકતા જ નથી.” કેમ કે જીવની રૂચિના વિષયો અનેક પડી શકે છે માટે અનેક પ્રકારની તે રૂચિરૂપ સમ્યક્ત્વ કહી શકાય. મોક્ષના અસંખ્ય યોગો છે, માટે રૂચિ પણ અસંખ્ય બને એટલે તે બધી રૂચિરૂપ સમ્યક્ત્વ પણ અસંખ્ય પ્રકારના બને.

આ દસેય પ્રકારના સમ્યક્ત્વ રૂચિરૂપ છે એટલે કે પ્રીતિ-રૂપ છે માટે સગાત્મક છે એથી વીતરાગ-સમ્યક્ત્વનો આમાંના એકેયમાં સમાવેશ થઈ શકે નહિ. ટૂંકમાં, આ લક્ષણ સરાગ-સમ્યક્ત્વનું જ માટે વીતરાગ સમ્યક્ત્વમાં તે ન ઘટે તો તેથી લક્ષણમાં કોઈ દોષ આપી શકાય નહિ.

વળી આ બહિરંગ લક્ષણ છે. લક્ષણ એટલે ચિહ્ન-વસ્તુને ઓળખાવનાર પ્રતીક.

આ પ્રતીક એ જાતનાં હોય છે : અંતરંગ અને બહિરંગ. રાગરૂપ જે સમ્યક્ત્વ કહ્યું તે બહિરંગ લક્ષણ છે. અંતરંગ લક્ષણ પદાર્થની સાથે જ રહે તેવો નિયમ છે. પણ બહિરંગ લક્ષણ (લિંગ-ચિહ્ન) પદાર્થની સાથે જ રહે તેવો નિયમ નહિ. અર્થાત્ જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વ પદાર્થ હોય ત્યાં તેનું બહિરંગ લક્ષણ રૂચિરૂપ રાગ હોય જ તેવો નિયમ નથી.

અગ્નિ પદાર્થનું ચિહ્ન-ધૂમ એ અગ્નિનું બહિરંગ લક્ષણ (લિંગ) છે માટે અગ્નિ પદાર્થ હોય ત્યાં ધૂમ હોય જ તેવો નિયમ નથી. (તપેલા લોખંડમાં અગ્નિ છે. પણ ધૂમ નથી.) તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સમ્યક્ત્વના બહિરંગ લક્ષણ માટે ય એવો નિયમ નથી કે જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં આ રાગરૂપ (રૂચિરૂપ) સમ્યક્ત્વ હોવું જ જોઈએ. એટલે હવે જ્યાં વીતરાગ સમ્યક્ત્વ છે ત્યાં આ રૂચિરૂપ (રાગાત્મક) બહિરંગ લક્ષણ ન હોય તો પણ કશો વાંધો લઈ શકાય નહિ. (હા, જો આ સમ્યક્ત્વનું અંતરંગ લક્ષણ હોત તો જ્યાં જે કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં આ રાગ (રૂચિએ) રહેવું જ જોઈએ, કયાંક પણ ન રહેત તો આ લક્ષણ દુષ્ટ બની જાત.

પ્ર. સમ્યક્ત્વનું બહિરંગ લક્ષણ તો તમે જણાવ્યું. પણ અંતરંગ લક્ષણ શું છે કે જે સર્વાં સમ્યક્ત્વની સાથે અવશ્ય હોય ?

ઉ. મિથ્યાત્વ મોહ. કર્મનો ક્ષયોપશમ ભાવ એ જ સમ્યક્ત્વનું અંતરંગ લક્ષણ છે. અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો પરિહાર એ જ સમ્યક્ત્વનું અંતરંગ લક્ષણ છે. જ્યાં સમ્યક્ત્વભાવ હોય ત્યાં અવશ્યમેવ મિથ્યાત્વનો અભાવ હોય. આ અંતરંગ લક્ષણમાં નિસર્ગ અધિગમાદિ ભેદ ભિન્ન સઘળા સમ્યક્ત્વ સમાઈ જાય છે.

શ્રી આવશ્યકનિશ્ચુકિત ગા. ૧૨૫૦-૧૨૫૫માં ત્રિવંધે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ (પચ્ચખખાણ) છે તેનાથી જ સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે.

મિથ્યાત્વના પ્રકારો

[૯]

અ. શું મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકારો છે?

ઉ. હા, લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારના મિથ્યાત્વભાવ છે. પ્રત્યેક દેવગત અને ગુરુગત છે. એટલે કે લૌકિક દેવગત, લૌકિક ગુરુગત, લોકોત્તર દેવગત, લોકોત્તર ગુરુગત-એમ ૪ પ્રકારના મિથ્યાત્વ થાય.

૧. લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ : બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ દેવોને પૂજા પ્રમાણુ આદિ કરવાથી આ મિ.ત્વ લાગે છે.

૨. લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ : સંન્યાસી-બ્રાહ્મણુ-તાપસ વગેરે લૌકિક ગુરુઓને નમસ્કાર કરવો, તેમને દંડવત પ્રણામ આદિ કરવા, નમઃ શિવાય વગેરે બોલવું-વગેરેમાં લૌ.ગુરુગત મિથ્યાત્વ લાગે. મિથ્યાત્વનું 'સુંદર કચું' એ હીતે મનથી અનુમોદન કરે નહિ, આ જ હીતે વચનથી, 'હું મિથ્યાત્વ સેવું' એમ બોલે નહિ, ખીજને તેમ કરવાનું કહે નહિ અને વચનથી કોઈએ સેવેલા મિથ્યાત્વની અનુમોદના કરે નહિ. એ જ હીતે કાયાથી મિથ્યાત્વ સેવે નહિ, હાથની સંજ્ઞા વગેરે કરવા દ્વારા ખીજ પાસે મિ.ત્વનું સેવન કરાવે નહિ, અને મિથ્યાત્વને સેવનાર માણસની પીઠ યામડવા વગેરે કાયિક ક્રિયા દ્વારા કાયાથી અનુમોદન કરે નહીં.

મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર : આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગિક.

(૧) આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ : અસુક શાસ્ત્રના કદાચરથી વિવેક-શૂન્ય બનેલા જીવો પરદર્શનનો પ્રતિકાર કરવામાં ચતુર હોય છે. તેઓ પોતાના પક્ષના દુરાચર હોય છે. આ જીવોને આભિગ્રહિક ચૌ. ગુ. ૭

મિ.ત્વવાળા કહેવાય છે. યદ્યપિ જૈનશાસ્ત્રનો અનુયાયી પણ સ્વધર્મમાં ચુસ્ત હોઈને પરદર્શન પ્રતિકાર કરે છે, તથાપિ તેનામાં માધ્યસ્થ-ભાવપૂર્વકની સત્યપક્ષપાતી વૃત્તિ હોય માટે મિથ્યાત્વ કહેવાય નહિ.

પ્ર. દરેક જૈનધર્મી તત્ત્વજ્ઞાનના વિવેકવાળો હોય જ ? માપતુષાદિ બુદ્ધિબળ વિનાના મુનિમાં તત્ત્વાત્ત્વ વિવેક કરતી બુદ્ધિ કયાં હતી ?

ઉ. વિવેકી ગુરુની નિશ્રાવાળા ગુરુ-પરતન્ત્ર આત્માઓ વિવેકી ન હોવા છતાં વસ્તુતઃ વિવેકી જ છે.

આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ 'આત્મા નથી જ' ઇત્યાદિ વિકલ્પોથી ૬ પ્રકારે છે. આ અંગે સમ્યક્ત્વનાં પરસ્થાન જ્ઞેષ્ઠાં એટલે બધું સમજાઈ જશે. તેથી અહીં તે ભેદોત્તું વિવેચન નહિ કરીએ.

(૨) અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ : જે જીવો સર્વદર્શનને સમાન માને છે, કયાંય આગ્રહી નથી, તે જીવોને આ મિથ્યાત્વ હોય છે. આ જીવો યદ્યપિ કદાગ્રહ વિનાના, નિંદક મનોવૃત્તિ વિનાના છે. તથાપિ વસ્તુતઃ તત્ત્વ અને અતત્ત્વને સમાન માનનાર હોવાથી તેવી સોના-પિત્તળની સમાનતા-બુદ્ધિને મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

(૩) આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ : તત્ત્વ અને અતત્ત્વતું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણ્યા પછી પણ કોઈ વાતમાં કદાગ્રહી બની જઈને વિપરીત બુદ્ધિવાળા બની જનારા જીવોને આ મિથ્યાત્વ હોય. ગોળા-માહિલ અનાદિને આ મિથ્યાત્વ હતું.

અજ્ઞાનથી કે છદ્મસ્થ ગુરુના પારતન્ત્રને લીધે ગુરુથી કહેવાઈ ગયેલ અતત્ત્વને તત્ત્વરૂપે માનનારા જ્ઞે સત્ત્વો આગ્રહી હોય તો તેનામાં મિથ્યાત્વ ન કહેવાય. પરંતુ પોતે જ કોઈ તત્ત્વનો કદાગ્રહી બની જઈને વિપરીત બુદ્ધિવાળો બને તો તે અવશ્ય આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

પ્ર. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ, સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિજી આદિ આગમ-રહસ્યના જ્ઞાતાઓએ પણ કોઈ તત્ત્વમાં પોતાની માન્યતાથી ભિન્ન શાસ્ત્રીય માન્યતાને શાસ્ત્રબાધિત જણાવી દીધી છે અને પોતાના

મતને જ વળગી રહ્યા છે પણ ખીજા મતને સ્વીકાર્યો નથી તો શું તેઓ આભિનિ. મિથ્યાત્વવાળા ન કહેવાય ?

ઉ. ના, તેઓની જે માન્યતાઓ હતી તે તેમના ગીતાર્થ ગુરુની અવિચ્છિન્ન પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી હતી માટે તેમણે પોતા-પોતાની તે માન્યતાને સાચી માની છે. માટે તેમને આ મિત્વની આપત્તિ નથી. ગોળામાહિલ આદિ તો જે તત્ત્વને ખોટા તરીકે જ જાણતા હતા તેને સાચા તરીકે તેમણે દુરાગ્રહથી પકડી રાખ્યું હતું.

એટલે જેઓ પોતાની વ્યાખ્યાને શાસ્ત્રાનુસારી સમજીને તેને સત્ય માને તેટલા માત્રથી તેમને મિથ્યાત્વ ન લાગે. અસત્ય માન્યતા બાણીને સત્ય તરીકે માને તો જરૂર મિથ્યાત્વ લાગે.

બુદ્ધિધમથી જમાલિ મિથ્યાત્વી થયો. પ્રામિત હોવાથી ગોવિંદ વાચકે મિથ્યાત્વપૂર્વક દીક્ષા લીધી. બૌદ્ધ સાધુના સંસર્ગથી સોરઠનો શ્રાવક બૌદ્ધ થયો અને કદાચહથી ગોળામાહિલ મિથ્યાત્વી થયો. (ગુઓ વ્યવ. ભાષ્ય)

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

(૪) સાંશયિક મિથ્યાત્વ: દેવાદિ તત્ત્વત્રયીમાં આ આમ હશે કે કેમ? એવો જેને સંશય થાય તેને સાંશયિક મિત્વ હોય.

પ્ર. આવો સંદેહ મંદમતિના કારણે સત્વીને ન જ થાય? જો થાય તો તેનું સત્વ ટકે ?

ઉ. સત્વીને પણ તેવો સંદેહ થઈ શકે છે. આ સંદેહ સમ્યક્ત્વનો આધક છે. પરંતુ સત્વી આત્મામાં 'તમેવ સત્ત્વં નિઃસંક' એ બુદ્ધિ અવશ્ય છે જે ઉરોજકના સ્થાને છે. આધક હોવા સાથે ઉરોજકનું પણ હોવાપણું હોય તો આધક પોતાનું બળ-આધકતા-ખોધ બેસે છે.

અગ્નિના દાહને ચન્દ્રકાન્ત મણિ આધિત કરી દે છે. છતાં સાથે ખીજા સૂર્યકાન્ત મણિ પણ મૂકી દેવામાં આવે તો અગ્નિદાહ ચાલુ થઈ જાય છે કેમ કે એ વખતે આધક-ચન્દ્રકાન્ત મણિનું બળ હરાઈ

ગયું હોય છે. હા; જેઓમાં તમેવસન્ન' રૂપ ઉત્તેજક તત્ત્વ નથી તેઓના સંશય તો સાંશયિક મિત્ત્વ માં પર્યાવસાન પામી જ જાય.

સંશય પણ સર્વદર્શનના વિષયમાં, જૈનદર્શનના વિષયમાં, જૈન દર્શનના કોઈ એકાદ તત્ત્વના વિષયમાં, એક પદ કે એક વાક્યમાં- એમ અનેક રીતે પડે છે માટે તેના અનેક પ્રકારો પડે છે.

(૫) અનાલોગિક મિથ્યાત્વ : આ મિથ્યાત્વ જ્ઞાનના અભાવ રૂપ છે. એટલે નિગોદાદિ છવો આ મિથ્યાત્વવાળા કહેવાય છે.

આ પાંચ મિથ્યાત્વમાં ૧૬૦ આભિગ્રહિક અને ૩૦૦ આભિનિવે- શિક એ એ વિપરીત આગ્રહ=કદાગ્રહરૂપ હોવાથી ભીષણ ભવપરંપરાનું કારણ હોવાથી બહુ ખતરનાક મિથ્યાત્વ છે. જ્યારે બાકીના ૩ તેવા ખતરનાક નથી.

એ ૩ મિથ્યાત્વવાળાને તો ગુર્વાદિ યોગ મળતાં જ માર્ગે આવી જવાનું બની શકે છે. વળી આ ત્રણેયમાં કદાગ્રહ ન હોવાથી તેનાથી કૂર-ભવ પરંપરા પણ ચાલતી નથી.

આ વિપર્યાસબુદ્ધિ (અ.તત્ત્વમાં તત્ત્વ બુદ્ધિ આદિ રૂપ) જેટલી ખતરનાક છે તેટલા ખતરનાક સંશય કે અનધ્યવસાય (જડતાથી જોધનો અભાવ) નથી.

અહીં પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. આ પાંચે ય પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના મિથ્યત્વવાળો છવ પહેલે ગુણ- સ્થાને જ હોય છે, તેમ જ પૂર્વે કલ્યા તે લૌકિક દેવ-ગુરુગત મિથ્યા- ત્વવાળો છવ ૧ લે ગુણસ્થાને જ હોય છે. જ્યારે લોકોત્તર દેવ-ગુરુગત મિથ્યાત્વવાળો છવ ૪ થા ગુણસ્થાને પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ તેનું તે સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ-નિરતિચાર કહેવાનું નથી.

હવે આપણે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ સંબંધિત ૬૭ લેહો જોઈ લઈએ. આ ૬૭ લેહોવાળું સમ્યક્ત્વએ જ શુદ્ધ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

૪ સદહણુ, ૩ લિંગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દૂષણુ, ૮ પ્રભાવ, ૫ ભૂષણુ, ૫ લક્ષણુ, ૬ જયણુ; ૬ આગાર, ૬ ભાવના, ૬ સ્થાન સમગી કુલ ૬૭ લેહ થાય.

ન્યાર સદહણુ :

૧. પરમાર્થસંસ્તવ : જીવાદિ તત્ત્વના અહુમાનપર્વકનો તે તે તત્ત્વનો યથાર્થ ઝોધ-અભ્યાસ.

૨. પરમાર્થ જ્ઞાતૃ સેવન : તત્ત્વજ્ઞાતા આચાર્ય ભગવંતાદિની સેવા.

૩. વ્યાપ-નવર્જન : જ્ઞેનદર્શનથી બ્રહ્મ તથા સાધુવેષધાદી નિહવાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ-તેમને ગુરુ તરીકે માનવા નહિ.

૪. કુદષ્ટિવર્જન : ઔદ્ધાદિના સંસર્ગતું વર્જન.

આ ગુણવાળા જીવમાં સમ્યક્ત્વ છે એવી શ્રદ્ધા થાય છે માટે આ ૪ ને સદહણુ કહેવાય છે.

પ્ર. અંગારમર્દકાચાર્ય આદિ અભવ્યોમાં પણ જીવાદિ તત્ત્વોનો ઝોધ સદહણુ હતા છતાં તે તાત્ત્વિક ન હોવાથી તેમનામાં સમ્યક્ત્વની વ્યાપત્તિ આવતી નથી. મિથ્યાત્વી મોહકર્મના વિગમ (ક્ષયોપશમ) વિના તાત્ત્વિક સદહણુ પ્રગટતી જ નથી.

મણુ લિંગ : સુશ્રુષા-ધર્મરાગ-દેવગુરુ વૈચારત્યની પ્રતિજ્ઞા.

૧. શુશ્રુષા : તાત્ત્વિક ઝોધ કરાવનારા ધર્મશાસ્ત્રોને વિનયાદિ-ધૂર્વક સાંભળવાની ઇચ્છા.

પૂર્વે કહ્યા મુજબની દૈવી ગીત સાંભળતાં ઝીઝોથી પરિવરેલા સુખી યુવાનની ગીત સાંભળવાની તીવ્ર તાલાવેલીથી પણ અધિક ધર્મશ્રવણની તાલાવેલી હોય.

૨. ધર્મરાગ : શુશ્રુષા ગુણ શ્રુત ધર્મના રાગરૂપ છે, જ્યારે અહીં ધર્મરાગથી ચારિત્ર્યધર્મનો રાગ સમજવાનો છે.

જંગલમાં ફસાયેલા, ભૂખ્યા, દરિદ્ર માણસને દેખર ખાવામાં જેવો રાગ થાય તેનાથી પણ અધિક ચારિત્ર્યધર્મનો રાગ હોય.

૩. દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચની પ્રતિજ્ઞા : ધર્મોપદેશક વગેરે ગુરુ-ઓની અને અરિહંતદેવ-જિનમન્દિર વગેરેની પૂજા-ભક્તિ આદિ રૂપે વૈયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ કરવો.

આ ત્રણેય લિંગોથી સામી વ્યક્તિમાં સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ તેનો નિશ્ચય થાય છે.

પ્ર. જે સમ્યક્ત્વીને વૈયાવચ્ચનો નિયમ હોય તેા વૈયાવચ્ચ તેા ચારિત્ર્યાંશ છે. માટે તેને દેશ ચારિત્ર્ય આવી જતાં અવિરતિ કેમ કહેવાશે ?

ઉ. ચારિત્ર્યનો એ અતિ અલ્પાંશ હોવાથી તેની શાસ્ત્રકરે તે રૂપે અહીં વિવક્ષા કરી નથી. જેમ સંમૂર્ચિષ્ઠ જીવોમાં અલ્પ-સંજ્ઞા હોવા છતાં તેમને અસંજ્ઞી કહેવાય છે તેમ.

પ્ર. ઉપશાન્ત મોહ વગેરે ગુણસ્થાને સુશ્રુષાદિ નથી તેા ત્યાં સમ્યક્ત્વ શી રીતે ઘટશે ?

ઉ. સુશ્રુષાદિના કાર્યરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્ર્ય જ ત્યાં હોવાથી તેના કારણરૂપ સુશ્રુષાદિ ત્યાં છે જ એમ માનવું.

દશ વિનય : ૧. અરિહંત-(તીર્થ)કર તથા સામાન્ય કેવલિ), ૨. સિદ્ધ ૩. જિનપ્રાતંમા (ચૈત્ય) ૪. શ્રુત (દ્વાદશાંગી) ૫. ધર્મ (ક્ષમાદિ ૧૦ ચતિધર્મ) ૬. સાધુ (આચાર્ય-ઉપાધ્યાય સિવાયના) ૭. આચાર્ય ૮. ઉપાધ્યાય ૯. પ્રવચન (જીવાદિતરવો-અથવા તેના આધારભૂત શ્રીસંઘ) ૧૦. દર્શન સમ્યક્ત્વ તથા સમ્યક્ત્વી આત્મા).

આ દસેયનો ભક્તિ-પૂજા-પ્રશંસા-નિંદાયરિહાર અને આશાતના ત્યાગ એ પાંચે રૂપે વિનય કરવો.

ભક્તિ : આવતાની સામે જવું, આસન આપવું વગેરે બાહ્યસેવા.

પૂજા : વસ્ત્રાદિ આપવા રૂપ સત્કાર.

પ્રશંસા : ગુણ પ્રશંસા-કીર્તિ વધારવી વગેરે.

નિંદાપરિહાર : તેમના છતા-અછતા દોષની નિંદા ન કરવી.

આશાતનાત્યાગ : દેવની ૮૪, ગુરુની ૩૩ આશાતનાનો ત્યાગ.

સમ્યક્ત્વના સદભાવમાં આ વિનય હોય છે માટે તેને સમ્યક્દર્શનનો વિનય કહેવાય છે.

ત્રણ શુદ્ધિ : ૧. જિન ૨. જિનમત (સ્વાદ્વાદમય ભવાદિ તત્ત્વો) ૩. જિનમતરૂપ તત્ત્વારાધક ચતુર્વિધ સંઘ.

“આ ત્રણ સારભૂત બાકીનું આખું જગત દુરાચરથી દુસાયેલું હોવાથી અસાર છે.” આવી શ્રદ્ધાથી સત્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે. માટે શુદ્ધિના કારણરૂપ આ ૩ પ્રકારની શુદ્ધિ બાણવી.

પાંચ દ્રવણુ : ૧. શંકા ૨. કાંક્ષા ૩. વિચિકિત્સા ૪. અન્ય દર્શની વગેરેની પ્રશંસા ૫. તેમને સહવાસ-એ પાંચ સમ્યક્ત્વનાં દ્રવણુ છે.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

૧. શંકા દ્વિધા દેશશંકા-સર્વશંકા.

દેશશંકા-ધર્મના એકાદ તત્ત્વાદિમાં શંકા થવી. ભવ છે તે સત્ય છે કે કેમ ? છે તો ય સર્વવ્યાપક છે કે દેશવ્યાપક ? ભવને પ્રદેશો હોય કે નહિ ? હાલે-ચાલે તે તો ભવ ખરા પણ ન હાલે ચાલે તે વનસ્પતિ આદિમાં ભવ હશે કે નહિ ? ઇત્યાદિ દેશશંકા કહેવાય.

સર્વશંકા આખા ધર્મતત્ત્વની શંકા-જિને કહેલો ધર્મ સત્ય છે કે અસત્ય ? ધર્મ જ હશે કે નહિ ?

૨. કાંક્ષા : અન્ય ધર્મની ઇચ્છા કરવી તે કાંક્ષા

૧. દેશકાંક્ષા : અન્ય કોઈ એક ધર્મને આરાધવાની ઇચ્છા.

૨. સર્વકાંક્ષા : અન્ય બધા ધર્મોને સેવવાની ઇચ્છા.

ઘણો ધર્મ કરવાની લાવનાથી સર્વધર્મોને આરાધવાની ઇચ્છા. આવી ઇચ્છા અરિહંત ભગવંતના વચનના અવિશ્વાસને કારણે જ થાય છે માટે તેને સમ્યક્ત્વના દ્વષણરૂપ અતિચાર કહ્યો છે.

૩. વિચિકિત્સા ચિત્તનો વિપ્લવ.

ધર્મનું ફળ મળશે કે નહિ? જિને જે ક્રિયાના જે ફળ કહ્યા છે તે સાચા જ છે પણ મારી ક્રિયા તુચ્છ છે માટે મને તેનું કર્મ-નિર્જંશરૂપ ફળ મળશે કે પછી માત્ર કાયકષ્ટ રૂપ બનશે? ઇત્યાદિ પ્રકારના સંશયને વિચિકિત્સા કહેવાય છે. આવી વિચિકિત્સા જિન-વચનના અવિશ્વાસને કારણે જ થતી હોય છે માટે તે સમ્યક્ત્વના દ્વષણ રૂપ હોઈ ને અતિચાર રૂપ બને છે.

પ્ર. શંકા અને વિચિકિત્સા બેય સંદેહરૂપ છે તો તે બેમાં તફાવત શું?

ઉ. શંકામાં જિનોક્ત તત્વાદિના સ્વરૂપમાં શંકા છે. જ્યારે વિચિકિત્સામાં ધર્માનુષ્ઠાનના ફળ વિષયમાં શંકા છે. બે વચ્ચેનો આ તફાવત છે.

જૈનમ્ જયતિ શાસનમ્

૪. કુદ્દષ્ટિ-પ્રશંસા : મિથ્ય-ધર્મને સેવનારા માણસની શ્રીમંતાર્થ આદિને લીધે પ્રશંસા કરવી તેને પુણ્યશાળી માનવો-તેનો જન્મ સફળ માનવો વગેરેરૂપ પ્રશંસા કરવી.

આવી પ્રશંસા પ્રગટ રીતે દ્વષણરૂપ છે કેમ કે એક સમ્યક્ત્વી આત્મા આ રીતે પ્રશંસા કરે તો તેની પાછળ મુઠ (ગતાનુગતિક) લોક પણ તે ધર્મની પ્રશંસા કરતો થઈ જાય. આમ મિથ્યાધર્મની પુષ્ટિ થતી જાય.

૫. કુદ્દષ્ટિ પરિચય : અન્યધર્મો સાથે ભેગા રહેવાથી, પરસ્પર બોલવાથી તેમની ભુવનચર્યા જોવાથી દહ સત્વીનું મન પણ તેઓના ધર્મવ્યવહારાદિમાં આકર્ષાઈ જવાનો સંભવ છે. તો મંદબુદ્ધિ વાળાનું તો કહેવું જ શું? માટે કુદર્શનીનો પરિચય કરવો એ સમ્યક્ત્વના અતિચાર રૂપ દ્વષણ છે.

આઠ પ્રભાવ : (૮) પ્રાવચની-ધર્મકથક-વાદી-નૈમિત્તિક-તપસ્વી વિદ્યાવાન-સિદ્ધ-કવિ.

૧. **પ્રાવચની :** પ્રવચન એટલે દ્વાંદશાંગ-જેને ગણિપિટક (આચાર્ય ભગવંતોની ઝવેરાતની પેટી) કહી છે તે વગેરે. જે જે કાળે જેટલું (પ્રવચન) આગમશાસ્ત્ર-વિદ્યમાન હોય, તે તે કાળે તે વિદ્યમાન સર્વ આગમોના મર્મને જાણનારા પ્રાવચીન કહેવાય. (ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ)

૨. **ધર્મકથક :** આદ્યેપણી-વિક્ષેપણી-સંવેગજનની-નિર્વેદની રૂપ ચાર પ્રકારની ધર્મકથાઓને વ્યાખ્યાન શક્તિથી એવી રીતે સંભળાવે કે જેથી શ્રોતાને આનંદપૂર્વક આદ્યેપાદિ થાય. (શ્રી નંદિ-પેણજી જેવા ધર્મકવિ કહેવાય.)

૩. **વાદી :** વાદી-પ્રતિવાદી, સભાજનનો અને સભાપતિ-એ ચારે ય જ્યાં હોય તેવી ચતુરંગ સભામાં પરવા દીને અસત્યરૂપે કરાવીને સ્વપક્ષને સત્ય તરીકે સિદ્ધ કરવાની શક્તિવાળા-(મદ્દલવાદિજી જેવા સમર્થ પુરુષવાદી કહેવાય).

૪. **નૈમિત્તિક :** ભૂત-ભવિષ્યાદિ ભાવને જાણાવનારા-અષ્ટાંગ નિમિત્તજ્ઞાતા. (ભદ્રબાહુસ્વામીજી જેવા નૈમિત્તિક પ્રભાવક કહેવાય).

૫. **તપસ્વી :** માત્ર સુખિતની કામનાથી સમત્વભાવપૂર્વક અઠ્ઠમાદિ કિલબટ તપ કરનાર નિઃસ્પૃહ મહાત્માને તપસ્વી-પ્રભાવક કહેવાય.

૬. **વિદ્યાવાન :** પ્રજ્ઞપિત વગેરે વિદ્યાઓને સાધનારા વિદ્યાસિદ્ધ (શ્રી વજ્રસ્વામિજી) જેવા મહર્ષિ વિદ્યાવાન કહેવાય.

૭. **સિદ્ધ :** આંખે અંજન લગાડી, પગે ક્ષેપ કરી, કપાળે તિલક કરી, સુખમાં ગોળી રાખીને દુષ્કર કાર્યો સાધવાની શક્તિ તથા ભૂતાદિતું આકર્ષણ કરવાની વૈદિક શરીરાદિ રચવાની શક્તિ વગેરે અને દુઃસાધ્ય કાર્યો કરવાની શક્તિઓને જેમણે સિદ્ધ કરી હોય તે પૂ. કાલિકાચાર્ય મ.સા. જેવા-મહર્ષિને સિદ્ધ પ્રભાવક કહેવાય.

૮. કવિ : વિશિષ્ટ પ્રકારનાં કાવ્યો રચવાની શક્તિથી વિભિન્ન ભાષામાં કાવ્યગ્રન્થરચયિતા-પૂ. સિદ્ધસેનસૂરિજી મહારાજ-જેઓ પોતાની કાવ્ય-રચનાથી મહારાજાઓને પ્રભાવિત કરી દઇને ધર્મી બનાવે તેવા પંડિત પુરુષો કવિ પ્રભાવક કહેવાય.

આપણા ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ અન્યત્ર જણાવ્યું છે કે જે કાળમાં આવા પ્રભાવકો ન હોય તે કાળમાં જિનાજ્ઞાપાલન કરનારા પ્રભાવક કહેવાય છે.

“જળ નાવે હોવે પ્રભાવક એહવા, તવ વિધિપૂર્વક અનેક,
યાત્રા પૂજાદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છેક.”

પાંચ ભૂષણુ : ૧ જૈન શાસનમાં કુશળતા ૨. પ્રભાવના ૩. તીર્થસેવા ૪. સ્થિરતા ૫. ભક્તિ.

૧. જૈનશાસન-કૌશલ્ય : જિનાગમના વિધવચનાદિ અનેક પ્રકારના વચન-વાક્યો છે તે તે વચનોને અનુસરી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવપૂર્વક તેવો વ્યવહાર કરવો તેને જૈન પ્રવચનમાં- શાસનમાં નિપુણતા કહી છે.

જૈનમ્ જયતિ શાસનમ્

૨. પ્રભાવના : આઠે ય પ્રભાવકોની પ્રભાવના-આ પ્રભાવના સ્વ-પર હિત કરનારી છે તથા જિન-નામકર્મતું કારણુ છે માટે સાત્ત્વમાં તેની પ્રધાનતા જણાવવા માટે પાંચ ભૂષણુમાં ફરી ગણવામાં આવી છે.

૩. તીર્થસેવા : દ્રવ્ય અને ભાવ એ પ્રકારનાં તીર્થો હોય છે. જિનેન્દરદેવની કલ્યાણક ભૂમિઓ તથા શત્રુજયાદિ દ્રવ્યતીર્થ કહેવાય. આ તીર્થોની સ્પર્શનાથી સમ્યક્ત્વ સ્થિર થાય છે. તેમ જ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયીના આધારભૂત શ્રી શ્રમણસંઘ અથવા પ્રથમ ગણધર તે ભાવતીર્થ કહેવાય.

૪. સ્થિરતા : જિન-ધર્મમાં અન્ય આત્માઓને સ્થિર કરવા અથવા અન્યદર્શનીના ચમત્કારાદિ જોવા છતાં જિન-ધર્મથી ચલાયમાન ન થવું તે સ્થિરતા કહી છે.

૫. ભક્તિ : ગીતાર્થ ગુરુદેવદિની ભક્તિ કરવી તે સમ્યક્ત્વનું ભૂષણ છે.

આ પાંચેય રૂપ સમ્યક્ત્વ શરીરને શોભાવનારા હોવાથી ભૂષણ-રૂપ છે. વસ્ત્રાદિ ભૂષણ વિનાનું શરીર જેમ શોભતું નથી તેમ આ ભૂષણ વિનાનું સમ્યક્ત્વ પણ શોભતું નથી.

પાંચ લક્ષણ : સમ્યક્ત્વ એ આત્માના એક શુભ પરિણામ-રૂપ છે આપણને તે સાક્ષાત્ દેખાય તેમ નથી કિન્તુ તેના લિંગોથી તે દેખાય છે.

પાંચ લક્ષણો : શમ-સંવેગ-નિર્વદ-અનુકંપા અને આસ્તિક્ય..

અશ્ન : પહેલા તમે શ્રુતાભિલાષાદિ ૩ પ્રકારના સત્વના લિંગ કહ્યા છે. હવે વળી ખીજ ૫ લક્ષણરૂપ લિંગ કહો છો. એ ૫ આત્મામાં રહેલાં સમ્યક્ત્વને જણાય છે. આમ કેમ કયું ?

૭. શમાદિ લિંગોથી સ્વાત્માના સત્વનો નિર્ણય થાય છે. જ્યારે પુર્વોક્ત સુશ્ર્ણાદિ ૩ લિંગથી પરમાત્માના સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય થાય છે.

ધર્મસંગ્રહમાં તો શમાદિ પાંચને પરમાત્માના સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય કરાવનાર કહ્યા છે.

૧. શમ : અનંતાનુબંધી કષાયોનો અનુદયભાવ તે શમભાવ. આવો શમ સ્વાભાવિક (કષાયમંદતાથી) કે કષાયની પરિણતિનાં કડવા રૂણોને જોવાથી થાય છે. શમી જીવ અપરાધી ઉપર પણ કદાપિ ક્રોધ કરતો નથી.

અન્યાચાર્યોનું કહેવું છે કે ગુર્વાદિ સેવા કરનાર ક્રોધવૃત્તિ કે વિષયતૃષ્ણાથી ચપળ બની શકતો નથી માટે ક્રોધની ચળ અને વિષય-તૃષ્ણાના શમનને જ શમ કહેવા જોઈએ.

૨. અન્યાચાર્યનું આ લક્ષણ શ્રેણિકાદિમાં ઘટશે નહિ. કેમ કે તેઓ તો નિરપરાધી ઉપર પણ ક્રોધ કરનાર હતાં. અને વિષય-તૃષ્ણા

વાળા પણ હતા અને એમ થતાં સમ્યક્ત્વના લક્ષણ વિનાના તેઓ સત્વી પણ કહેવાય ?

૩. વસ્તુને ઓળખાવતું ચિહ્ન વસ્તુની સાથે જ રહે એવો નિયમ નથી. અગ્નિનું ચિહ્ન ધૂમ છે. એટલે અગ્નિ સાથે તે સર્વત્ર રહે જ તેવો નિયમ નથી. હા, જ્યાં ચિહ્ન હોય ત્યાં તે વસ્તુ અવશ્ય હોય. જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં અગ્નિ અવશ્ય હોય પણ તપેલા લોહાના ગોળામાં કે શાખમાં અગ્નિ હોવા છતાં ત્યાં ધૂમ નથી.

એટલે લિંગ હોય ત્યાં અવશ્ય લિંગી હોય અને લિંગી હોય ત્યાં લિંગ ન પણ હોય એટલે લિંગરૂપ શમ વિના લિંગી શ્રેણિકાદિ હોઈ શકે છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વી બધા શમવાળા જ હોય તેવા નિયમ નથી.

ખીનુ સમાધાન એ છે કે ક્રોધવૃત્તિ કે વિષયતૃષ્ણા કૃષ્ણાદિમાં હતા તે અનંતાનુબંધી કષાયજન્ય ન હતા કિન્તુ સંજ્વલન કષાય-જન્ય હતા. કેટલાક સંજ્વલન કષાયજન્ય ભાવો પણ અનંતાનુબંધી જન્ય કષાયભાવ જેવા દેખાતા હોય છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ તેમનામાં અનંતાનુબંધીના ઘરની ક્રોધવૃત્તિ અને વિષયતૃષ્ણાનું શમન હોવાથી શમ છે જ માટે સમ્યક્ત્વ પણ છે જ.

૨. સંવેગ : મોક્ષની અભિલાષા એ સંવેગ છે. સમ્યક્ત્વ આત્મા દેવેન્દ્ર-નરેન્દ્રોના સુખને દુઃખમિશ્રિત-દુઃખજનક જ માનીને દુઃખરૂપ જ માને. માત્ર મોક્ષસુખને જ સાચું સુખ માને અને તેની જ અભિલાષા કરે. આથી તેઓ ક્યારેય જ જન્મેન્દ્રદેવ પાસે ઐહિક સુખ-સાધનની અભિલાષા ન કરે.

૩. નિર્વેદ : સંસાર પ્રત્યેના વિરાગભાવને નિર્વેદ કહે છે. દુઃખ દૌર્ભાગ્યાદિ ભરપૂર સંસારમાં અનેક કદર્થનાઓ વેઠવા છતાં તે સંસારથી મુક્ત થવામાં અશક્ત હોવા છતાં સંસાર પ્રત્યેના મમત્વ ધવેનાને હોવાથી સંસાર પ્રત્યેના ભારે કંટાળાવાળો હોય છે. “સંસાર-કારાગારમાંથી હું ક્યારે નીકળું?” એવી તીવ્ર ઝંખના તેને રહ્યા જ કરે છે.

૪. અનુકંપા : નિષ્પક્ષપાતપણે દુઃખીના દુઃખ ટાળવાની ઈચ્છા તે અનુકંપા કહેવાય. પક્ષપાતથી તો સિંહ, વાઘ વગેરે કુર જીવો પણ પોતાનાં બાળ-બચ્ચાંની દયા કરે છે, પણ તે અનુકંપા મનાતી નથી.

અનુકંપા દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે હોય છે. યથાશક્તિ દુઃખિત દુઃખનિવારણની પ્રવૃત્તિ તે દ્રવ્યાનુકંપા અને દુઃખિતને ભેદ ને હૃદયનું દ્રવિત થવું તે ભાવાનુકંપા.

અન્યત્ર દ્રવ્યદયા એટલે શારીરિક દુઃખથી દુઃખિતની દયા કહી છે અને પાપાચરણ વગેરે રૂપ દુઃખોવાળા આત્માની દયા તે ભાવ-દયા કહી છે.

૫. આસ્તિક્ય : જિનોક્ત જીવાદિ તત્ત્વો સત્ છે જ (નિઃશંક છે) એવી બુદ્ધિવાળો આસ્તિક કહેવાય. તેના તે પરિણામને આસ્તિક્ય કહેવાય.

જિનોક્ત તત્ત્વના એકાદ પણ અંશને અસત્ય માનનારો મિથ્યા-દષ્ટિ કહેવાય છે. એટલે કે સમ્યક્ત્વનું સર્ટિફિકેટ મેળવવા માટેની પરીક્ષામાં ૧૦૦માંથી ૯૯-૯૯૯૯ કે ૯૯૯૯૯૯ 'માર્કસે' પણ નાપાસ ગણાય છે. પૂરા ૧૦૦ માર્કે જ આ સર્ટિફિકેટ મળી શકે છે.

અન્ય આચાર્યો શમ-સંવેગાદિ પાંચ લક્ષણો (લિંગો)નું આ નિર્વાચન કરે છે.

(૧) શમ : વિશિષ્ટ વક્તાના યુક્તિયુક્ત પદાર્થ નિરૂપણથી બુદ્ધિમાન શ્રોતાને જે તત્ત્વ-પક્ષપાત થાય અને અતત્ત્વના પક્ષપાત રૂપી દુરાગ્રહ ટળી જાય તેને શમ કહેવાય. અહીં તત્ત્વપરીક્ષાપૂર્વકનો કદાગ્રહ ત્યાગ છે. અને સતતતત્ત્વનો પક્ષપાત છે. આવું લિંગ જેનામાં દર્શન થાય તે સમ્યક્ત્વી છે એમ કહી શકાય.

(૨) સંવેગ : સંવેગ એટલે સંસાર-ભય. જિનાગમને સાંભળવાથી નારકાદિ આરે ય ગતિનાં કારમાં દુઃખોનું ભાન થાય અને તેથી તેનાથી ભય ભળે. અને પછી તે દુઃખોને દૂર કરનારા ઉપાયભૂત જિન-ધર્મનું

શરણું લે. આ ઉપરથી સંવેગ-ક્ષિંગે તે આત્મામાં સમ્યક્ત્વ છે એમ સમજાય.

(૩) નિર્વેદ : નિર્વેદ એટલે વિષયાસક્તિનો ત્યાગ. વિષય-લોગોના પરિણામ રૂપે જ દુઃખો અને દુર્ગતિઓ છે એવું જાણીને જેને વિષયો ઉપરથી આસક્તિ છૂટી ગઈ હોય તે આત્મામાં નિર્વેદ ક્ષિંગથી સમ્યક્ત્વની પ્રતીતિ થાય.

(૪) અનુકંપા : સર્વ જીવો સુખને ઇચ્છે છે અને દુઃખના દ્વેષી છે માટે મારે તેઓને અદ્ય પણ પીડા કરવી ન જોઈએ. આમ સમજીને જેનામાં જીવો પ્રત્યે કરુણા જાગે તે જીવ સમ્યક્ત્વની કહેવાય.

(૫) આસ્તિક્ય : જિનવચનશ્રદ્ધા એટલે આસ્તિક્ય અર્થાત્ શ્રી જિનેશ્વરદેવે ખતાવેલ જીવ-પરલોક-કર્મ વગેરે અતીન્દ્રિય પદાર્થો પણ ચોક્કસ છે-એવું માનવાથી, ખોલવાથી અને એ માન્યતાને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવમાં સમ્યક્ત્વનું અસ્તિત્વ સમજાય.

છ જયણા. ૧. વંદન ૨. નમન ૩. આલાપ. ૪. સંલાપ
૫. દાન ૬. પ્રદાન.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

પરિવ્રજક-લિક્ષુક-સંન્યાસી વગેરે અન્યદર્શનીઓને, મહાદેવાદિ દેવને તથા દિગંબર-વગેરેએ દેવ રૂપે સ્વીકારેલ અસ્તિતાદિ પ્રતિમાદિને કે શિવ-સંપ્રદાય વગેરે કબજે કરેલા અસ્તિતાદિના જિનખિંબને ઉપરોક્ત વંદનાદિ છએ ક્રિયા ન કરવી તે સમ્યક્ત્વની ૬ જયણા છે.

અ. તેમને વંદનાદિ કરવાથી તુકસાન શું થાય ?

ઉ. વંદનાદિ કરવાથી તેમના જકતો તેમના માર્ગમાં વધુ સ્થિર થાય, પોતાના તે ધર્મને સાચો માને, જૈનો પણ સમ્યક્ત્વની આત્માની તે વંદનાદિ પ્રવૃત્તિ જોઈને અનુકરણ કરતા થઈ જાય. આમ થતાં મિથ્યાત્વનો પ્રવાહ વધી જાય માટે વંદનાદિ ન થાય.

વંદન : મરતક નમાવીને વંદન કરવું તે.

નમન : સ્તુતિ-શુભગાન ગાવાપૂર્વક પંચાંગપ્રાણિપાત કરવો તે.

- આલાપ :** તેમના બોલાવ્યા વિના જ કોઈ વખત બોલવું.
સંલાપ : તેમની સાથે વારંવાર બોલવું.
દાન : ઉપરોક્ત અન્યદર્શનીને તથા દિગંબરાદિ (સ્વદર્શના-લાસ)ને પૂજ્ય બુદ્ધિથી દાન આપવું. અનુકંપા-બુદ્ધિદાન આપી શકાય છે.)
પ્રદાન : તે પરદર્શની વગેરેના દેવ-કબજે કરેલા અરિહંતાદિ દેવ-મંદિરો વગેરેની પૂજા-ભક્તિ નિમિત્તે કેસર-સુખડ-આરસ વગેરે આપવા. (અન્યત્ર પુનઃ પુનઃ દાનને પ્રદાન કહ્યું છે)

આ વંદનાદિ દના વર્જનથી સમ્યક્ત્વગુણની જ્યણા-રક્ષા થાય છે. સમ્યક્ત્વ નિર્મળ રહે છે.

છ આગાર : ૧. રાજભિયોગ ૨. ગણાભિયોગ ૩. બલાભિયોગ

૪. દેવાભિયોગ ૫. કાન્તારવૃત્તિ. ૬. ગુરુનિઝહ.

અભિયોગ : 'ધૃત્ત્યા વિના બલાત્કારે'

રાજભિયોગ : રાજ વગરનો કરાઝહ (બલાત્કાર)

ગુણાભિયોગ : સ્વજન-સંબંધી, નાગરિકો વગેરેનો કઠાઝહ.

બલાભિયોગ : હઠ-દ્વારા બલાત્કાર અથવા હઠીલાનો (બગવાનનો)

કઠાઝહ.

દેવાભિયોગ : કુલદેવી વગેરેનો કઠાઝહ

કાન્તારવૃત્તિ : વન વગેરેમાં પ્રાણાન્તે કષ્ટ આવે અથવા આજીવિકાની પણ મુશ્કેલી ઊભી થાય તેવા વિકટ પ્રસંગને 'કાન્તારવૃત્તિ' કહી છે.

ગુરુનિઝહ : માતા-પિતા-વિદ્યાગુરુ-તેમના સંબંધીઓ વદ્ધો-ધર્મીપદ્ધેશકો ઇત્યાદિ ગુરુવર્ગમાંથી ગમે તેનો કઠાઝહ.

આ ૬ સમ્યક્ત્વના અપવાદ માર્ગ છે એટલે કે ૬ જ્યણાના અનુસાર સમ્યક્ત્વની આત્માને અન્યદર્શની આદિને વંદનાદિ કરવાનો

નિષેધ છે છતાં ઉપરોક્ત ૬ કારણે કાયાથી વન્દનાદિ કરવા પડે ત્યારે અપવાદ માર્ગે તે કદી શકે છે. વન્દનાદિ કરતી વખતે પણ અન્તરમાં તે વ્યક્તિ પ્રત્યે ગૌરવ-ભક્તિ પૂજ્યતાનો ભાવ તો ન જ હોય. એ રીતે કેવળ દેખાવ પૂરતું પુષ્ટાલંબને સમ્યક્ત્વીને કરવું પડે તો તેથી તેને દોષ લાગતો નથી.

હા, શક્તિસંપન્ન હોય તો આ આગારતું સેવન ન પણ કરે. અને ઉપરથી શાસન-પ્રભાવના કરે.

કુમારપાળ મહારાજ વગેરેએ આ આગારતું સેવન નથી પણ કયું.

છ ભાવના : ૧. મૂલ ૨. દ્વાર ૩. પીઠિકા ૪. આધાર ૫. ભાજન ૬. નિધિ.

પાંચ અણુવત, ૩ ગુણુવત અને ૪ શિક્ષાવત એમ ૧૨ વતરૂપ શ્રાવકધર્મ છે (જે આગળ કહેવામાં આવશે.) તે શ્રાવકધર્મના મૂલરૂપ, દ્વારરૂપ, પીઠિકારૂપ, આધારરૂપ, ભાજનરૂપ અને નિધિરૂપ આ સમ્યક્ત્વ છે.

મૂલ : સમ્યક્ત્વએ વિરતાધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે અને મુક્તિ એ વિરતિ-વૃક્ષનું ફળ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ નથી, ફળ નથી. તેમ સમ્યક્ત્વ વિનાની વિરતિ નથી, મુક્તિ-ફળની તો વાત જ ક્યાં રહી? જેમ મૂલ વિના વૃક્ષ નહિ તેમ સમ્યક્ત્વ વિના કુદર્શનોના પવનોથી ચલાયમાન થતું વિરતિવૃક્ષ ઊભું રહી શકે નહિ. આ સમ્યક્ત્વ એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે.

દ્વાર : સુંદર નગરની એમીરે કિલ્લો હોય પણ એ કિલ્લાને એકે ય દરવાજો ન હોય તો નગરમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. તેમ જ નગરનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી તેમ સમ્યક્ત્વના દ્વાર વિના ધર્મનગરમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી અને ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પણ જાણી શકાતું નથી. એટલે ધર્મ-તત્ત્વને જાણવા માટે સમ્યક્ત્વ એ ખાસણું છે.

પીઠિકા : પીઠિકા એટલે પાચો.

જેમ પાચા વિના મકાન ટકતું નથી તેમ સમ્યક્ત્વ વિના ધર્મ-મહેલ ટકી શકતો નથી માટે સમ્યક્ત્વ એ ધર્મરૂપી મહેલનો મજબૂત પાચો છે.

આધાર : જેમ જગત પૃથ્વી વિના-નિરાધાર-રહી શકતું નથી તેમ ધર્મજગત પણ સમ્યક્ત્વ વિના-નિરાધાર-રહી શકે નહિ, માટે સમ્યક્ત્વ એ ધર્મજગતનો આધાર છે.

ભાજન : ભાજન (પાત્ર) વિના દૂધ વગેરે રહી ન શકે, તેનો સ્વાદ મેળવી ન શકાય તેમ સમ્યક્ત્વ પાત્ર વિના ધર્મ રહી ન શકે, તેની અનુભૂતિ પણ ન કરી શકાય.

નિધિ : ભંડાર.

તિજોરી વિના રત્નાદની સુરક્ષા ન રહે તેમ સમ્યક્ત્વ વિના વિરતિ-રત્ન સુરક્ષિત રહી શકે નહિ, ચોરાઈ બાધ; માટે ધર્મ-રત્નની તિજોરી સમું સમ્યક્ત્વ છે.

છ સ્થાન : ૧. આત્મા છે. ૨. તે નિત્ય છે. ૩. તે કર્મનો કર્તા છે. ૪. તે કર્મનો લોકતા છે. ૫. મોક્ષ છે. ૬. મોક્ષના ઉપાયો છે.

(૧) આત્મા છે : આ સ્થાનથી આત્માનું અસ્તિત્વ સાબિત થાય છે. નાસ્તિકો આત્મા જેવી ચીજને માનતા નથી, તેમની માન્યતાનું આ સ્થાનથી ખંડન થઈ બાધ છે.

શું આત્મા કોઈ અપેક્ષાએ પણ નથી એમ કહી શકાય ?

ઉ. આત્મા સત્ રૂપે છે જ પણ આત્મા અસત્ રૂપે તે નથી જ.

નાસ્તિકો તે આત્માને સત્ રૂપે સ્વીકારતા નથી.

આત્માના અસ્તિત્વને પુસ્વાર કરવા માટે કેટલીક દલીલો આ રહી.

(૧) જીવને કોઈ વાતનું સ્મરણ થઈ આવે છે, જીવને સંશય વગેરે થાય છે. આ બધા ગુણો છે. ગુણી વિના ગુણ રહી શકતો નથી. શરીરને આ ગુણોનો ગુણી માનીએ તો તે બરાબર નથી કેમ કે શરીરનાં અંગો કપાવા છતાં સ્મરણાદિ થાય છે. માટે શરીરથી અતિરિક્ત એક ગુણી માનવો પડશે, જેમાં સ્મરણાદિ ગુણો રહે એ ગુણી તે આત્મા-જીવ ચેતના.

વળી જો પૃથ્વ્યાદિ પાંચ જૂતના ગુણો માનીએ તો સ્મરણ-
ચો. ગુ. ૮

સંશય આદિ ગુણો દેખાવા જોઈએ. કેમ કે પૃથ્વી આદિના જે ગુણો છે તે કઠિનતા, સ્થિતજતા, ઉષ્ણતા વગેરે દેખાય છે.

(૨) પ્રદેશીરાજના પ્રસંગમાં શાસ્ત્રમાં આત્માના અસ્તિત્વની સાબિતી આવે છે. તેમાં પ્રદેશી રાજ આત્માનું અસ્તિત્વ નકારી નાખતા જણાવે છે કે એકવાર તેમણે એક ચોરને પકડ્યો, અને તેના અંગે અંગના ટુકડા કરી નાખ્યા પણ ક્યાંય જીવ જેવું દેખાયું નથી. માટે જીવ જેવી કોઈ ચીજ જ નથી.

આના સમાધાનમાં ગુરુભગવંતે સમાધાન આપ્યું કે અરણિ કાઢના કકડે-કકડા કરી નાખવામાં આવે તો પણ ક્યાંય અગ્નિ દેખાતો નથી માટે તેમાં અગ્નિ જ નથી, તેમ કેમ કહેવાય ? કેમ કે જે અરણિ કાઢને ઘસવાથી તરત તેમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે બીજા કોઈ કાઢના ઘર્ષણથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થતો નથી. આ જ રીતે શરીરના અંગે અંગના કટકા કરી નાખવાથી જીવ ન દેખાય એટલા માત્રથી 'જીવ નથી' તેવો નિર્ણય ન થાય.

(૩) વળી પ્રદેશીએ પૂછ્યું કે, “એકવાર અરવાળ પડેલા ચોરને કાચની મજબૂત છિદ્ર-રહિત બરણીમાં પૂર્યો.... થોડી વારમાં તે મરી ગયો. પણ તે વખતે કાચની બરણીમાં ક્યાંય કાણું ન પડ્યું. જો જીવ હોત તો શરીરમાંથી નીકળીને કાચને ફેડીને નીકળી જાત ને ? પણ તેમ ન થયું માટે જ મેં નક્કી કર્યું છે કે જીવ જેવું કંઈ છે જ નહીં.

કેશિ-મુનિએ કહ્યું, “ ભાઈ એક માણસને છાણના ગોળ ચોરડામાં એસાડવામાં આવે અને ચોરેથી ચોરડો સખત રીતે બંધ કરી દેવામાં આવે અને પછી અંદરથી તે બૂમ પાડે છે તો બહાર ઊભા રહેલા માણસને સંભળાય છે. આ વખતે શબ્દ-રૂપી પુદ્ગલ ચોરડામાંથી બહાર નીકળવા છતાં ચોરડાની દીવાલને ક્યાંય કાણું ન પડ્યું. કાનોકાન શબ્દ તો સાંભળ્યો જ છે, આ શબ્દ તો મૂર્ત છે જ્યારે આત્મા અમૂર્ત છે. તેને ચાલી જતાં, કાચમાં છિદ્ર તો શેવું પડે ?

આ રીતે અનેક પ્રશ્નો અને પ્રત્યુત્તરો થયા પછી મહારાજ

પ્રદેશીએ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું. એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ અસ્ત જૈન બન્યા.

આત્માના અસ્તિત્વ અંગે વિશેષ વિચારણા આપણે આગળ કરવાના છીએ માટે અહીં આટલેથી જ અટકશું.

(૨) આત્મા નિત્ય છે : આત્માનું સ્વતાંત્ર અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યા પછી તે નિત્ય છે કે અનિત્ય ? નિત્ય હોય તો એકાંતે નિત્ય છે ? અર્થાત્ કોઈ પણ અપેક્ષાએ અનિત્ય નથી જ ? જો અનિત્ય હોય તો એકાંતે અનિત્ય-ક્ષણિક છે ? નિત્ય છે જ નહિ ? એમ બે વિકલ્પ ઊભા થાય એના ઉત્તર રૂપે આ સ્થાન છે.

આત્મા નિત્ય છે. શ્રી જિનશાસનું પ્રત્યેક વચન 'સ્યાત્' (કથંચિત્) પદપૂર્વક જ હોય છે એટલે અહીં પણ એમ સમજવાનું કે આત્મા કથંચિત્ નિત્ય છે. અર્થાત્-આત્મા નિત્ય પણ છે. એટલે કે અનિત્ય પણ છે.

આત્મદ્રવ્યનો કદાપિ નાશ થતો નથી માટે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે, જ્યારે આત્માના દેવ-મનુષ્ય-પુરુષ-સ્ત્રી વગેરે પર્યાયો નાશવંત છે માટે એના પર્યાયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે.

બૌદ્ધો આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે પરંતુ આત્માને એકાંતે અનિત્ય માને છે. એમના સિદ્ધાંતનું ખંડન આ સ્થાનથી થાય છે. પર્યાયાર્થિક-ઋગુસૂત્રનયથી આત્મા જરૂર ક્ષણિક છે પરંતુ એકાંત ક્ષણિક છે. દ્રવ્યાર્થિકનયથી નિત્ય છે જ નહિ એવું કથન નય-ગર્ભિત શ્રી જિનશાસનનું નથી.

અહીં આપણે પ્રસંગતઃ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની વ્યાખ્યાને આત્માના દષ્ટાંતે સમજી લઈએ.

ગુણ અને પર્યાય જેમાં રહે તે દ્રવ્ય કહેવાય.

દ્રવ્યમાં જે ધર્મો રહે તે ગુણ કે પર્યાય કહેવાય.

તેમાં દ્રવ્યની સાથે હંમેશ રહેનારા-કદી ન જનારા ધર્મોને ગુણ કહેવાય, જ્યારે દ્રવ્યમાં કમશઃ નાશ ઉત્પત્તિ પામતાં ધર્મો પર્યાય કહેવાય.

આત્મા દ્રવ્ય છે કેમ કે એ ગુણ અને પર્યાયવાળો છે.

જ્ઞાનાદિ ધર્મો આત્માના ગુણો છે કેમ કે એ હંમેશા આત્માની સાથે રહ્યા છે અને હંમેશા માટે રહેવાના પણ છે.

એટલે આત્મા અને તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો નિત્ય છે. જ્યારે મનુષ્ય-ત્વાદિ આત્માના પર્યાયો છે કેમ કે તેઓ ઉત્પત્તિ-નાશ સ્વભાવવાળા છે. તેઓ એક પછી એક ક્રમશઃ પ્રગટે છે અર્થાત્ એકનો નાશ થાય છે ત્યારે બીજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. આમ પદાર્થનાં રૂપાન્તરો અનિત્ય હોય છે.

એટલે આમ આત્મા દ્રવ્યથી અને ગુણથી નિત્ય છે જ્યારે પર્યાયથી અનિત્ય છે.

(૩) આત્મા કર્મનો કર્તા છે : મિથ્યાત્વ-કષાય વગેરે કર્મબંધના કારણોથી યુક્ત આત્મા તે તે કારણો દ્વારા તે તે કર્મોનો બંધ કરે છે.

જગતમાં દરેક આત્મા સુખ-દુઃખાદિનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે. આ સુખ-દુઃખની વિચિત્રતાઓ દેખાય છે તો તેનું કારણ પણ વિચિત્ર જ હોવું જોઈએ. જો સુખ-દુઃખનું કોઈ કારણ જ ન હોય તો સર્વ આત્માને સર્વદા સુખ કે સર્વદા દુઃખ હોવું જોઈએ અથવા તો કાંઈ જ ન હોવું જોઈએ. પરંતુ તેમ તો છે નહિ. માટે આત્મા ઉપર એવી કોઈ વિચિત્ર કારણતા માનવી જોઈએ જેને માયા કહો, પ્રકૃતિ કહો, કે કર્મ કહો. શ્રી જિનશાસન એ સુખ-દુઃખના સર્વક વિચિત્ર કારણ તરીકે 'કર્મ' કહે છે. (પાંચ કારણોમાંનું એક.)

આ કર્મનો કર્તા આત્મા છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જીવના સુખ-દુઃખો પ્રતિ ઈશ્વરેચ્છા કારણ નથી. કિન્તુ જીવ પોતે જ પોતાનાં શુભાશુભ વ્યાપારો દ્વારા કર્મનું કરીને તેના દ્વારા સુખ-દુઃખાદિ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ ૩ જુ' સ્થાન સાંખ્ય મતનું ખંડન કરે છે. તે મત આત્માને ક્રમગપત્ર જેવો નિર્લેપ, આકાશ જેવો શુદ્ધ માને છે. તેને યુક્ત

માને છે, કર્મને કર્તા માનતો નથી. (આ અંગે આગળ ઉપર વિચારણા આવશે.)

(૪) આત્મા (કર્મને) લોકતા છે : આત્મા જે કાંઈ કર્મ ખાધે છે તે બધું ય કર્મ પ્રદેશ દ્વારા તો અવશ્ય લોગવે છે. રસ દ્વારા લોગવે અને ન પણ લોગવે. સામાન્યતઃ કર્મને લોગ સુખદુઃખાદિના અનુભવ દ્વારા થાય છે. અન્ય ધર્મમાં પણ કહ્યું છે કે, “કોટિશત કલ્પો જાય તો પણ લોગવ્યા વિના કર્મ ક્ષય પામતું નથી.” (આપણે અહીં પ્રદેશથી લોગવવાની વાત ધ્યાનમાં રાખીને આ વાત ચટાવવાની છે.)

(૫) આત્માનો મોક્ષ થાય છે : કર્મથી બંધાએલા આત્માનો કર્મથી મોક્ષ (મુક્તિ) થઈ શકે છે. કર્મની વિટંબણાઓથી મુક્ત થઈ શકાય છે તેમ કર્મને જન્મ દેતાં રાગાદિ શુભાશુભ ભાવોથી પણ મુક્ત થઈ શકાય છે.

જો કોઈ આત્મા થોડા પણ અજ્ઞાનથી મુક્ત છે, ખીલે આત્મા તેનાથી વધુ અજ્ઞાનથી મુક્ત છે, ત્રીલે આત્મા તે બેયથી વધુ અજ્ઞાનથી મુક્ત હોઈને મહાજ્ઞાની છે, તો જરૂર એક એવી અવસ્થા પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ત્યાં સર્વ અજ્ઞાનથી મુક્ત બની જવાય.

એ જ રીતે અન્ય આત્મગુણો સંબંધમાં સમજવું.

આ સ્થાન બૌદ્ધમતનું ખંડન કરે છે કેમ કે તેઓ માને છે કે જેમ દીવો બુઝાઈ ગયા પછી કશું રહેતું નથી તેમ આત્માનું નિર્વાણ થયા પછી કાંઈ જ રહેતું નથી તેઓના ધર્મઅન્યમાં કહ્યું છે કે, “જેમ તેલ ખૂટી જતાં બુઝાઈ ગયેલો દીપક પાતાળમાં, આકાશમાં, વિદિશા કે વિદિશામાં કયાંય જતો નથી માત્ર શાન્ત થઈ જાય છે, તેમ છવનું નિર્વાણ થવાથી તેની પણ બુઝાયા દીપક સમી અવસ્થા થાય છે.”

આ બૌદ્ધોનું દીવાનું દબાનત પણ અહીં સંગત નથી. કેમ કે દીવો બુઝાયા પછી સર્વથા નાશ પામતો જ નથી કિન્તુ દીવાના

(અગ્નિના) તે તેજસ્વી પુદ્ગલો રૂપાન્તર પામીને કાળા થઈ જાય છે માટે જ પ્રકાશને બદલે અંધકાર ઢેખાય છે. એટલે જેમ શ્યામ થયેલો દીવો તેજને છોડીને અંધકાર પરિણામ પ્રાપ્ત કરે છે તેમ આત્મારૂપી દીવો અરૂપી પરિણામ પ્રાપ્ત કરે છે.

વસ્તુતઃ રાગીનો રાગ શમતાં નિરોગિતા પ્રગટે છે તેમ આત્માના વિકૃત ભાવો નષ્ટ થતાં પરમ-આરોગ્યનું અપ્રાધિત સુખ પ્રગટે છે. કેદી પોતાના બંધનથી છૂટો થતાં નાશ પામી જતો નથી, કિન્તુ મુક્ત થાય છે. તેમ આત્માના રાગાદિ દોષોનો નાશ થતાં અને કર્મનાં બંધનો દૂર થતાં તે મુક્ત થાય છે, પણ પોતે નાશ પામી જતો નથી.

રાગા દિસર્વ રાગમુક્તિમાંથી જન્મતી નિરોગી અવસ્થા તે જ આત્માનો મોક્ષ છે.

(૬) મોક્ષના ઉપાય છે : આત્માનો મોક્ષ હોય પણ તેના ઉપાયો ન હોય તો કોઈનો ય મોક્ષ થાય નહિ.

આ સ્થાન મોક્ષના ઉપાયોનું અસ્તિત્વ બતાવે છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય એ મોક્ષસાધક ઉપાયો છે અર્થાત્ આ ત્રણે ય લોગા મળીને મોક્ષનો ઉપાય બની શકે છે. આ ત્રણે ય ગુણો પોતાના પ્રતિપક્ષી દોષોના નાશ કરે છે. સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાત્વને, અને સમ્યક્ચારિત્ર્ય હિંસાદિ સકળ અસદાચારને દૂર કરે છે. જેમ જેમ આ ત્રણે ય ગુણોનો અભ્યાસ વધતો જાય તેમ તેમ તેના પ્રતિપક્ષી દોષોનો નાશ થતો જાય છે. તેમ થતાં નવો કર્મબંધ અટકે છે. જૂના કર્મો લોગવાતાં જાય છે, પરિણામે સકળ કર્મમુક્ત આત્માનો મોક્ષભાવ સિદ્ધ થાય છે.

સમ્યક્ત્વનાં આ ૬ સ્થાન કહેવાય છે. કેમ કે સમ્યક્ત્વ આ ૬ માન્યતામાં સ્થિર રહે છે.

અલબ્ધ ભૂલો પહેલાં ૪ સ્થાનને માને તે બને, પરંતુ મોક્ષ-ગર્ભિત છેલ્લાં બે સ્થાનને કદાપિ ન માને. એટલે જ એમ કહી શકાય કે છેલ્લાં બે સ્થાનનો સ્વીકાર કરે તે અવશ્ય લબ્ધ હોય.

અહીં ૬૭ બોલનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે.

આ ૬૭ બોલમાં કેટલાક જ્ઞાનરૂપ છે, કેટલાક શ્રદ્ધારૂપ છે, તેા કેટલાક ક્રિયારૂપ છે. માટે ત્રણે ય રૂપે આ બધા બોલ સમ્યક્ત્વને ઉપકારક છે.

સમ્યક્ત્વનો અધિકાર આરંભતાં આપણે અચરમાવર્તકાળથી લઈને જીવની વિકાસ દશા વિચારતાં સમ્યક્ત્વભાવની પ્રાપ્તિ અને ૬૭ બોલ ઉપર વિચાર કર્યો.

હવે પ્રસંગતઃ ૧૪ ગુણસ્થાનનો પણ વિચાર કરી લઈ એ, કેમ કે ૧૪ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ આપણે બાણી લેવું અત્યંત હિતાવહ છે.

યદ્યપિ સમ્યક્ત્વભાવવાળા ૪ થા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને પ્રસંગતઃ ૧ લા ચારે ય ગુણસ્થાનનો કેટલોક વિચાર અહીં જ કર્યો છે અને પૂર્વે પણ ચૌદ ય ગુણસ્થાનનું અતિસંક્ષિપ્ત વિવરણ કર્યું છે.

તથાપિ ચૌદે ય ગુણસ્થાન ઉપર અહીં વિસ્તૃત વિચાર કરીશું.

ચૌદ ગુણસ્થાન

[૧૧]

ચૌદ ગુણસ્થાનનાં નામો : ૧. મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક ૨. સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક ૩. નિશ્ચદૃષ્ટિ (સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ) ગુણસ્થાનક ૪. સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક ૫. દ્વેશવિરતિ ગુણસ્થાનક ૬. પ્રમત્તસંયત સર્વાવિરતિ ગુણસ્થાનક ૭ અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનક ૮. અપૂર્વકરણુ (નિવૃત્તિ ખાદર સંપરાય) ગુણસ્થાનક ૯. અનિવૃત્તિ ખાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક ૧૦. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનક ૧૧. ઉપશાન્ત-કપાય-વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક ૧૨. ક્ષીણુકપાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક ૧૩. સયોગી કેવાલ ગુણસ્થાનક ૧૪. અયોગીકેવાલ ગુણસ્થાનક.

૩. ગુણસ્થાનક એટલે શું ?

ઉ. સર્વ જીવના સ્વાભાવિક ગુણો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર્ય છે.

સર્વ સંસારી જીવના આ ગુણો કર્મના આવરણથી ઓછા-વત્તા અંશે ઢંકાએલા છે. છતાં જેટલા અંશમાં એ ગુણોનો ઉઘાડ થયો છે તેટલા અંશમાં તે જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્થાન-લેદ અને સ્વરૂપને ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ નિગોદના જીવોમાં પણ જ્ઞાનાદિ ગુણો અત્યલ્પ ઉઘાડ છે માટે તેમને પણ ૧ લા ગુણસ્થાનકે ગણવામાં આવ્યા છે. જો તેમનામાં તેટલો પણ જ્ઞાનાદિ પ્રકાશ ન હોત તો તેઓ જીવ મટીને જડ બની જાત. જીવ-જડની ભેદરેખા જ્ઞાનાદિ ગુણોના સદ્ભાવ-અભાવથી જ અંકાય છે.

જે આત્મા ઉપર જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવરી દેતાં (ઢાંકી દેતાં) કર્મ વિપુલ પ્રમાણમાં છે તે બધા આત્મા ૧ લા ગુણસ્થાને ગણાય છે. જેમ જેમ આ આવરક કર્મ ઓછું થતું જાય છે તેમ તેમ આત્મ-

શુદ્ધિ વધતી જાય છે, જ્ઞાનાદિ ગુણો વિશેષ રૂપે પ્રગટ થતા જાય છે અને તેથી તે તે આત્માઓ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાને ગણાય છે.

યદ્યપિ જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપોના અસંખ્ય ભેદ પડે છે. તેથી ગુણસ્થાન પણ અસંખ્ય થાય છે તથાતિ તે વિશેષતાઓને ૧૪ વિભાગમાં જ સમાવી લઇને શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ સર્વજીવોને ૧૪ ગુણસ્થાનમાં સમાવી લીધા છે.

૧. મિથ્યા દષ્ટિગુણસ્થાનકે : જીવ-અજીવ તત્ત્વનું જે અનંત ધર્માત્મક નિત્યાનિત્ય, સિન્નાસિન્ન ઈત્યાદિ સ્યાદ્વાદ ગર્ભિત જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તેના સંબંધમાં વિપરીત શ્રદ્ધા, અથવા તે તેવા વિપરીત જ્ઞાનનો અભાવ કે વાસ્તવ જ્ઞાનીની નિશ્ચાનો પણ જેનામાં અભાવ છે તે બધા આત્મા આ ૧ લા મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાને કહેવાય.

કામળ દોષવાળાને જેમ ઘોળું પણ પીળું દેખાય તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી આત્માને જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપની ચર્ચા પ્રતીતિ ન થાય. છતાં આવા આત્મામાં કાંઈક પણ જ્ઞાનાદિ ગુણ છે જ માટે તેના તે જ્ઞાનાદિ ગુણને મિથ્યાદષ્ટિ-ગુણસ્થાન કહેવાય. અહીં ઉપરના ગુણસ્થાનથી અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ વધુ હોય છે અને શુદ્ધિ અલ્પ હોય છે માટે ગુણ પણ અલ્પ પ્રમાણમાં જ ઉઘાડા થયેલા હોય છે.

બ. તમે કહેલા ૧ લા ગુણસ્થાને રહેલા જીવોમાં સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપ ગુણ તો છે જ નહિ તેના પ્રત્યે તો વિપરીત શ્રદ્ધા છે પછી તેમને ૧ લા ગુણસ્થાને કેમ કહેવાય ?

ઉ. યદ્યપિ તત્ત્વસંબંધી વાસ્તવિક શ્રદ્ધા નથી, જ્ઞાન પણ નથી, તથાપિ આ મનુષ્ય છે ઈત્યાદિ જ્ઞાન કે નિગોઠના જીવને પણ ઠંડી-ગરમીનું સ્પર્શનેન્દ્રિય જ્ઞાન તો અવિપરીત રૂપે થવાનું શક્ય છે જ, માટે તે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તે જીવોનું ૧ લું ગુ.સ્થા. કહેવાય.

કહેવાનો આશય એ છે કે પ્રબળ મિથ્યાત્વના ઉદયને લીધે આત્મા વગેરેના સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ વિનાના તે જીવો હોવાં છતાં તેમને અતાર્ત્રિક વિષયની વ્યાવહારિક અવિપરીત પ્રતીતિ થાય છે માટે તે

આંશિક ગુણની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ હોવા છતાં તેને ગુણસ્થાનનો સંભવ રહે છે.

પ્ર. તો પછી આંશિક પણ અવિપરીત પ્રતીતિવાળા તે જીવને મિથ્યાત્વી કેમ કહેવાય ? સમ્યક્દષ્ટિ જ કહો ને ?

ઉ. શ્રી જિનોક્ત એક પણ પદની અશ્રદ્ધામાં મિથ્યાત્વ કહું છે તો પછી જીવનિ તત્ત્વોની આખી ય વિપરીત શ્રદ્ધામાં મિથ્યાત્વ કેમ ન કહેવાય ?

પ્ર. જેને જિનોક્ત એકાદ—બે પદમાં અશ્રદ્ધા છે અને બાકી બધાય પદમાં શ્રદ્ધા છે તો તેને મિથ્યાત્વી કેમ કહેવાય ? મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવો જોઈએ ને ?

ઉ. ના, જિનોક્ત સર્વ તત્ત્વની યથાર્થરૂપે શ્રદ્ધા કરનાર સમ્યક્દષ્ટિ કહેવાય. અને એકાન્ત શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા વિનાનો જીવને મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય. આ જીવને જીવનિ તાત્ત્વિક પદાર્થ ઉપર રુચિ નથી હોતી તેમ અરુચિ પણ નથી હોતી.

એટલે જ્યારે એક પણ પદની એકાન્ત અશ્રદ્ધા થાય છે ત્યારે તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ કહી શકાય નહિ કિન્તુ મિથ્યાત્વી જ કહેવાય.

મિથ્યાત્વના અભિગ્રહિક-અનભિગ્રહિક વગેરે પાંચ પ્રકારો પૂર્વે કહેવાઈ ગયા છે.

૨. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક : આય એટલે લાભ અને સાદન એટલે નાશ.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વના લાભનો જે નાશ કરે તે ‘આયસાદન’ કહેવાય. ‘પૃષ્ઠોદસદયઃ સૂત્રથી ‘ય’ નો લોપ થતાં ‘આસાદન’ શબ્દ બને.

આપણે સમ્યક્ત્વ—લાભના વિવેચનમાં જોઈ ગયા કે ઉપશમ-સમ્યક્ત્વના અંતરકરણ કાળમાં વર્તાતા કોઈ જીવને જ. થી ૧ સમય કે ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવાલિકા એ અંતર્મુહૂર્તની બાકી રહે ત્યારે અનંતા-નુબંધી કષાયનો ઉદય થઈ જાય છે અને ત્યાં જ તેનું ઉપશમ સમ્યક્ત્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. આથી અનંતાનુબંધી કષાય જ ઉપશમ.

સમ્યક્ત્વના લાભનો નાશ કરનારા હોવાથી તે કષાયોને (કષાયોના ઉદયને) 'આસાદન' કહેવામાં આવે છે.

આ અનંતાનુ-કષાયના ઉદય સહિત (આસાદન સહિત = સ) જે વર્તે તે જીવ સાસાદન (સ + આસાદન) કહેવાય છે.

અનંતાનુ કષાયના આ (ઉ.થી) ૬ આવલિકા જેટલા કાળમાં પણ જીવમાં સમ્યગ્દર્શન તો છે જ કેમ કે હજી અશુદ્ધ પૂંજનો ઉદય થયો નથી.

એટલે આ જીવ સાસાદન-સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે.

આ જીવનું જે ગુણુસ્થાન તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાન કહેવાય છે. આ ગુણુસ્થાનને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાન પણ કહેવામાં આવે છે. આધેણું ક્ષીરનું વમન કરતાં જેમ તે ક્ષીરનો કાંઈક આસ્વાદ આવે છે તેમ સમ્યક્ત્વભાવનું વમન કરતાં આ જીવને સમ્યક્ત્વભાવનો આસ્વાદ રહે છે. માટે આસ્વાદ સહિત આ જીવ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ પણ કહી શકાય.

આ કાળમાં જીવને સમ્યક્ત્વ-ભાવ ઉપર અરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે છતાં તેને વમતાં તે આસ્વાદવાળો જરૂર હોય છે. આથી જ આ જીવના તે વખતના જ્ઞાનાદિ ગુણુના સ્વરૂપને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાન કહેવાય છે.

અંતરકરણનો જેટલો કાળ (જ.થી ૧ સમય ઉ.થી ૬ આવલિકા = અસંખ્ય સમય) બાકી હોય તેટલો કાળ આ જીવ બીજા ગુણુસ્થાને રહે છે પછી તરત જ અશુદ્ધ પૂંજનો ઉદય થઈ જતાં તે જીવ અવશ્યમેવ મિથ્યાત્વભાવ પામીને ૧ લા ગુણુસ્થાનકે ઊતરી જાય છે.

આ ગુણુસ્થાન ૧ લે ગુણુસ્થાનેથી ઉપર ચડતાં કોઈને ય ન હોય અને પડતામાં ઉપશમભાવથી જ પડતાં જીવોને હોય. બીજા કોઈ પણ-ક્ષયોપ. ભાવના સમ્યક્ત્વાદિથી પડતા જીવને વગેરેને ન જ હોય.

૩. મિશ્રદષ્ટિ (સમ્યગ્-મિથ્યા-દષ્ટિ) ગુણુસ્થાનક-

આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા કે અંતરકરણમાં પ્રવેશ કરતો જીવ

સત્તામાં પડેલા મિથ્યાત્વ મોહનીયના દલિકોને પોતાના અધ્યવસાયના બળથી એવા ઝપાટામાં લે છે કે કેટલાક મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દલિકોનો રસ એકદમ મંદ કરીને એક સ્થાનકનો કે મંદ કે બે સ્થાનકનો કરી નાંખે છે. જે પૂંજ ઉદયમાં આવતાં જીવને જિનોક્ત તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા કેટલાક મિથ્યાત્વ મોહ કર્મના સત્તાગત દલિકોનો રસ મધ્યમ બે સ્થાનકનો કરી દે છે જેનો પૂંજ ઉદયમાં આવતા જીવ મિશ્રભાવ પ્રાપ્ત કરે છે, બીજા કેટલાક મિથ્યાત્વ મોહ કર્મના પુદ્ગલો તીવ્ર બે સ્થાનક-ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસપાળા રહી બંધ છે જેમનો મિથ્યાત્વ મોહ કર્મનો અશુદ્ધ પૂંજ કહેવાય છે. એ ઉદયમાં આવતાં જીવ મિથ્યાત્વભાવને અનુભવે છે.

આમાં જે અર્ધશુદ્ધ (મિશ્ર) પૂંજ કહ્યો તેનો ઉદય થતાં જીવને જિનોક્ત તત્ત્વ પ્રતિ અર્ધશુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય છે. અર્થાત્ જિનપ્રણીત તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ કે અરુચિ હોતી નથી. ત્યારે સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂર્વે જણાવ્યા સુજબ આ ગુણસ્થાને પહેલેથી અને ચોથેથી બંને ગુણસ્થાનથી આવે છે. પહેલેથી આપનારને જે જિનોક્ત તત્ત્વ પ્રતિ અરુચિ હતી તે દૂર થાય છે, રુચિ તો હતી જ નહિ; ચોથેથી આપનારને જે રુચિ હતી તે દૂર થાય છે, એને અરુચિ તો હતી જ નહિ. એટલે જ ત્રીજે ગુણસ્થાને જિનોક્ત તત્ત્વપ્રતિ એકે ય હોતા નથી તેમ કહ્યું છે.

આ ગુણસ્થાનનો કાળ એક અંતર્મુદ્દર્તનો જ છે. ત્યાર પછી તે જીવ પરિણામના અનુસારે પહેલે કે ચોથે ગુણસ્થાને અવશ્ય ચલાવી બંધ છે.

૪. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ : સર્વ પાપવ્યાપારથી નિવૃત્ત થનાર સર્વવિરત કહેવાય છે. તેનાથી અંશતઃ પણ નિવૃત્ત થનાર દેશવિરત કહેવાય છે. જ્યારે બિલકુલ નિવૃત્ત ન થનાર આત્મા અવિરત (અવિરતિ) કહેવાય છે.

પ સુ' ગુણુસ્થાન દેશવિરત આત્માનું છે માટે તેની પૂર્વેના ૧ લા આરે ય ગુણુસ્થાનવર્તી' આત્માઓ અવિરત કહેવાય છે. એમાં જે અવિરત આત્મા ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ છે તે અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ૪ થા ગુણુસ્થાને કહેવાય છે.

આ આત્માઓ જિનોકત-તત્ત્વને જ સાચું માને છે અને બાકીનું બધું અતત્ત્વરૂપ માનીને આત્માનું નિકંઠન કાઢનારું માને છે. નારકાદિ અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું જિનેશ્વરદેવે નિરૂપણ કર્યું છે માટે તેને તે જ રૂપે સર્વથા માને છે છતાં તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. કેમ કે ચારિત્ર મોહ, કર્મનું તેમની ઉપર ભાર વજન લદાયેલું રહે છે. ટૂંકમાં આ આત્માઓ મોક્ષ અને તેના ઉપાયભૂત વિરતિને હૃદયથી સ્વીકારવા છતાં વિરતિમાર્ગે ચાલી શકતા નથી. વિરતિધર્મનું પાલન કરી શકતા નથી.

એમના અનંતાનુબંધી ૪ કષાયોનો ક્ષયોપશમ ઘર્ષ ગયો હોવાથી તેમને સમ્યક્ત્વ (તત્ત્વ-રુચિ) પ્રાપ્ત થયું પરંતુ જ્યાં સુધી ચારિત્ર્ય-મોહનીયકર્મનો પેટાલેદરૂપ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૪ કષાયનો ક્ષયોપશમ થાય નહિ ત્યાં સુધી તેઓ દેશથી (અંશથી) પણ પ્રત્યાખ્યાન (વરતિ-ધર્મ) આદરી શકે નહિ. આ અપ્ર. કષાયચતુષ્ટય અદ્ય પણ અટકાવી રાખે છે.

આથી જ આ આત્મા વિરતિ-ધર્મને પાળી ન શકે તો ય એટલું પાપ તો કરે જ નહિ છતાં અને જે કાંઈ પાપ-કર્મ કરવું પડે તેને પણ તે કદાપિ સારું માને તો નહિ જ.

શાસ્ત્રાકાર ભગવંતોએ જ્ઞાન-સ્વીકાર અને પાલનની અદ્યલંગી અતાવી છે. વિરતિના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન-વિરતિનો સ્વીકાર.

વિરતિનું પાલન

વિરતિનું યથાર્થ જ્ઞાન છે ?	વિરતિનો સ્વીકાર કર્યો છે ? પ્રતિજ્ઞા કરી છે.	વિરતિનું યથાર્થ પાલન કરે છે ?	કેણ ?
૧. x (ના)	x	x (ના)	સઘળા જીવો.
૨. x	x	√ (હા)	અજ્ઞાન તપસ્વી
૩. x	√	x	પાસત્યા વિ.
૪. x	√	√	કે. સાધુઓ
૫. √	x	x	અગીતાથ મુનિ
૬. √	x	√	શ્રેણિકાદિ
૭. √	√	x	અનુતરવાસી દેવ
૮. √	√	√	સવિગ્ન પાક્ષિક દેશસર્વવિરત આત્મા

આ આઠ ભંગમાંથી ૧ લા ૪ ભંગે મિથ્યાદષ્ટિ છે. કેમ કે તે ચારે ય સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત છે. જ્યારે બાકીના ૪ માંથી ૧ લા ૩ (૫-૬-૭) અવિરત સમ્યક્ત્વી છે કેમ કે તે ય સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત છે. અને છેલ્લા (૮મા) ભંગવાળા દેશથી કે સર્વથી વિરત શ્રાવક કે સાધુ છે. કેમકે તેઓ સ.જ્ઞાન સહિત વિરતિનો સ્વીકાર અને પાલન કરે છે.

આ ૪થા ગુણુસ્થાનવર્તી આત્માઓને પાપનો ભારે પશ્ચાત્તાપ હોય છે અને સુકૃતનો ઉલ્લાસ પણ જોરદાર હોય છે.

નીચેના ૩ ગુણુસ્થાનની અપેક્ષાએ અહીં અનન્તગુણુ વિશુદ્ધિ હોય છે. જ્યારે ૫ મા ગુણુસ્થાનની અપેક્ષાએ અનન્નગુણુહીન વિશુદ્ધિ હોય છે.

૫. દેશવિરતિ ગુણુસ્થાન : અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માના અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થઈ જતાં અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયનો ઉદય ચાલુ રહેતા તે આત્મા દેશથી (અંશતઃ) પાપવ્યાપારથી વિરામ પામે છે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સર્વથા પાપવ્યાપારથી વિરતિ થવામાં અંતરાયભૂત અને છે.

અહીં રહેલો આત્મા કેઈ પણ એક-બે ચાવત બાર વ્રતવિષયક અનુમતિ સિવાયના સાવધયોગનો સ્વૃણથી ત્યાગ કરે છે.

દેશવિરત શ્રાવક દેશવિરતિભાવની અવસ્થામાં ગમે તેટલી ઊંચી કક્ષા પામે તો ય તે સાવધયોગના અનુમતિ વ્યાપારથી સર્વથી મુક્ત થઈ શકતો નથી, માટે જ અહીં અનુમતિ સિવાયના સાવધ-યોગનો ત્યાગ કહ્યો છે.

અનુમતિ ૩ પ્રકારની છે.

૧. પ્રતિસેવનાનુમતિ ૨. પ્રતિશ્રવણુનુમતિ ૩. પ્રતિ સંવાસાનુમતિ.

૧. પ્રતિસેવનાનુમતિ : યોતે કે ખીજાએ કરેલા પાપકાર્યને જે જે વખાણે તથા સાવધારંભથી તૈયાર કરેલા ભોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિસેવનાનુમતિ દોષ લાગે

૨. પ્રતિશ્રવણુનુમતિ : પુત્રાદિએ કરેલા હિંસાદિ સાવધ કાર્યને વખાણે, તેને સંમત થાય, નિષેધ ન કરે ત્યારે પ્રતિશ્રવણુનુમતિ દોષ લાગે છે.

૩. પ્રતિસંવાસાનુમતિ : હિંસાદિ સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુત્રાદિમાં મમત્વ રાખે પણ તેના પાપ-કાર્યને સંભાળે નહિ કે વખાણે પણ નહિ ત્યારે પ્રતિસંવાસનુમતિ દોષ લાગે છે.

આમા સંવાસાનુમતિ સિવાયની બે ય અનુમતિ આદિ સર્વપાપ-વ્યાપારોનો જે ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક કહેવાય છે. જ્યારે તે સંવાસાનુમતિનો પણ ત્યાગ કરી દે ત્યારે તે સર્વવિરત સંયત કહેવાય છે.

આ ગુણસ્થાનકે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ અનંતગુણુ વિશુદ્ધિ હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનકથી આરંભીને ઉત્તરોત્તર વધતી વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વક્રમે વિશુદ્ધિનાં અનેક સ્થાનો પર આરૂઢ થાય છે અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોનો ક્ષયોપશમ કરે છે, તેથી તેને અલ્પઅલ્પ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે. આ અંગે વિશેષ વિવેચન આગળ કરશું.

૬. પ્રમત્ત. સંયત્ત ગુણસ્થાનકે : પૂર્વોક્ત સંવાસાનુમતિથી પણ મુક્ત થનાર સર્વપાપવ્યાપારના ત્યાગી આ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. આ ગુણસ્થાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય ચતુષ્ટયનો ક્ષયોપશમ થઈ જતાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં તથા આગળના કેટલાક ગુણસ્થાને સંજવલન કષાય ચતુષ્ટયનો ઉદય હોવાથી સરાગ અવસ્થા હોય છે. જ્યારે આ કષાય દૂર થઈ જાય છે ત્યારે ૧૧ માં વગેરે ગુણસ્થાને વીતરાગ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સર્વવિરતભાવમાં પાંચ પ્રકારના ચારિત્ર્ય છે.

સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીય - પરિહારવિશુદ્ધિ. - સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર્ય.

આમાંથી ૧ લા ૩ ચારિત્ર્ય આ ગુણસ્થાને હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર્ય કોઈક વખત જ હોય છે એટલે તેની વિવક્ષા ન કરીએ તો આ ગુણસ્થાને પાંચમાંથી બે જ ચારિત્ર્ય હોય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર્ય ૧૦ માં જ ગુણસ્થાને હોય છે, જ્યારે વીતરાગ ભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર્ય ૧૧ થી ૧૪ માં ગુણસ્થાન હોય છે.

આ ગુણસ્થાને વર્તતા સર્વવિરતિ આત્મા યદ્યપિ ત્રિકરણયોગે પાપા-વ્યાપારના ત્યાગી હોય છે. તથાપિ મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયના સામર્થ્યથી તીવ્ર સંજવલન કષાય અને નિદ્રા વગેરે કોઈ પણ પ્રમાદના યોગે ચારિત્ર્યમાં સીદાય-કિલ્બટ પરિણામવાળો થાય છે. માટે જ આ ગુણસ્થાનવર્તી મુનિને પ્રમત્ત (નિદ્રાદિ પ્રમાદવાળા) કહેવાય છે.

અહીં દેશવિરતિ આત્મની અપેક્ષાએ અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે, અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ તો અહીં અનંતગુણ હીન વિશુદ્ધિ હોય છે. એટલે વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ હોય છે. અહીં અસંખ્ય સંયમ-સ્થાનકો હોય છે, જેના સ્થૂલથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ૩ લેદ પડે.

૭. અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનકે : સંજ્વલન કષાયનો ઉદય દસમા ગુણસ્થાનક સુધી રહે છે એટલે અહીં પણ એનો ઉદય તો છે જ પરંતુ અહીં દેહા ગુણસ્થાન જેટલી તીવ્રતા નથી કિન્તુ મન્દતા છે માટે નિદ્રા વિકથા આદિ-પ્રમાદ વિનાની અવસ્થા હોય છે. આથી જ અહીં રહેલા મુનિનો અપ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે, પ્રમત્ત સંયતની અપેક્ષાએ અહીં અનંતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે. અહીં પણ અસંખ્ય લોકોકાશ પ્રદેશની સંખ્યા જેટલાં વિશુદ્ધિસ્થાનકો હોય છે. આમાંના જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થાને રહેલો મુનિ પણ અપ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે. વિશિષ્ટ તપ, ધર્મધ્યાન આદિના યોગે જેમ જેમ કર્મની નિર્જરા થતી જાય તેમ તેમ ઉપર ઉપરના વિશુદ્ધ-સ્થાને આત્મા ચડતો જાય છે.

અવધિજ્ઞાન-મનઃ પર્યવજ્ઞાનાદિ લબ્ધિઓ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે.

આ ગુણસ્થાન એક જ અન્તર્મુદૂર્તનું હોય છે. જીવ વારંવાર પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાને હિંચકાની જેમ આવજા કરે છે. મતાંતરે પ્રમત્ત ગુણસ્થાન પણ એક અન્તર્મુદૂર્તનું છે. પરંતુ એનું અન્તર્મુદૂર્ત મોટું છે, જ્યારે અપ્રમત્ત સંયત ગુ.સ્થાનનું અન્તર્મુદૂર્ત નાનું છે. આથી પ્રત્યેક અન્તર્મુદૂર્તે જે ય ગુણસ્થાને દેશાનપૂર્વકોડ વર્ષ સુધી આવજા ચાલ્યા કરે તો પણ અપ્રમત્ત ગુ. સ્થાનના બધા અન્તર્મુ. કાળનો સરવાળો ૧ મોટું અન્તર્મુ. થાય અને એ એક અન્તર્મુ. ન્યૂન બાકીનો બધો કાળ પ્રમત્તગુણસ્થાનની સ્પર્શનામાં જાય.

૮. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે : (નિવૃત્તિ બાહર સંપ્રસાય)

અપૂર્વ એટલે પૂર્વે નહિ થએલો-અથવા નીચેના અન્ય ગુ.સ્થાનો સાથે સરખાવી ન શકાય તેવા જે કરણ-સ્થિતઘાત વગેરે ક્રિયાઓ-અથવા કરણ એટલે પરિણામ જ્યાં થાય છે તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય. તાત્પર્ય એ છે કે, પૂર્વે કદી નહિ થયેલા પાંચ અપૂર્વ અહીં થાય જેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

ચૌ. ગુ. ૯

૧. અપૂર્વસ્થિતિઘાત ૨. અપૂર્વરસઘાત ૩. અપૂર્વગુણુશ્રેણિ
૪. અપૂર્વગુણુસંકેમ ૫. અપૂર્વસ્થિતિબંધ.

આ પાંચે ય અપૂર્વ પદાર્થો નીપજાવનારા પરિણામ પણ અપૂર્વ જ હોય એટલે અપૂર્વપરિણામને પણ અપૂર્વકરણરૂપ કહી શકાય.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વખતે પણ આવું અપૂર્વકરણ થયું હતું. પરંતુ તેના કરતાં ય અપૂર્વ પદાર્થો અહીં થાય છે માટે આને અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. ત્યાં અપૂર્વકરણ એ ગુણુસ્થાનરૂપ ન હતું ન્યારે અહીં ૮ મા ગુણુસ્થાન રૂપે છે. આને શ્રેણિતું અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. કેમ કે અહીંથી જીવ ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર ચડે છે.

પૂર્વે જે સામર્થ્યયોગ કહ્યો હતો અને શાસ્ત્રકાર ભગવંતો નિકાચિત કર્મ તપથી તૂટે એમ કહીને 'તપ' એટલે શ્રેણિના અપૂર્વ-કરણનો આત્મ-પરિણામ કહે છે તે અપૂર્વકરણ એટલે આ જ અપૂર્વકરણ-ગુણુસ્થાન સમજવું.

અપૂર્વસ્થિતિઘાત : જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્તના કરણ વડે ઘટાડીને અદ્ય કરવી તે સ્થિતિઘાત.

અપૂર્વરસઘાત : સત્તામાં રહેલ જ્ઞાના. આદિ અશુભ પ્રકૃતિના તીવ્ર રસને અપવર્તના કરણથી ઘટાડીને અદ્ય કરવો.

અપૂર્વગુણુશ્રેણિ : અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે અપવર્તના કરણથી ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારેલા દલિકોને શીઘ્ર અપાવવા માટે ઉદ્ય સમયથી આરંભી અન્તર્મુ.ના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકોની અંદર પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનકથી ઉત્તરઉત્તર સ્થાનોમાં અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણુકારે દલિકોને જે ગોઠવવા તે ગુણુશ્રેણિ. ઉપરની સ્થિતિમાંથી પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણુ દલિકો ઉતારે છે અને તેને ઉદ્ય સમયથી આરંભી અન્તર્મુ. પ્રમાણુ સ્થાનકોમાં અસંખ્યાતગુણુ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. જેમ કે પહેલે સમયે જે દલિક ઉતાર્યા તેમાંથી ઉદ્ય સમયમાં થોડા તેનાથી પછીના સ્થિતિ-સ્થાનમાં અસંખ્ય ગુણુ, તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં વળી અસં. ગુણુ એમ

ઉત્તરોત્તર અસં. અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. વળી બીજા સમયે પૂર્વ સમયથી અસં.ગુણા વધુ દલિકો ઉતારે અને તેને પણ એ જ ક્રમે અસં. ગુ. વૃદ્ધિએ ગોઠવે.

પૂર્વ ગુ.સ્થાનોમાં મંદ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણથી ઉપરનાં સ્થાનોમાંથી જીવ અલ્પે દલિક ઉતારતો હતો. અને તેથી વધારે કાળમાં થોડા દલિક ભોગવાય તે પ્રમાણે રચના કરતો હતો. અહીં તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણથી ઉપરનાં સ્થાનોમાંથી વધુ પ્રમાણમાં દલિકો ઉતારે છે અને થોડા કાળમાં ઘણા દૂર થાય એમ તેની રચના કરે છે.

ગુણસંક્રમ : સત્તામાં રહેલા અબંધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિના દલિકોને બંધ્યમાન શુભ પ્ર.માં પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયે અસં.ગુણ વૃદ્ધિએ સંક્રમવાવા તેનું નામ ગુણસંક્રમ.

અપૂર્વસ્થિતિબંધ : પૂર્વ અશુદ્ધ પરિણામને લીધે કર્મોની દીર્ઘ સ્થિતિ બંધાતી હતી. હવે આ ગુ.સ્થાને તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અલ્પ અલ્પ સ્થિતિ બંધાય છે. અને તે પણ પૂર્વ પૂર્વથી પછી પછીનો સ્થિતિબંધ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગે ઘટતો જાય છે. અથવા અપૂર્વકરણના ૧ લા સમયનો જે સ્થિતિબંધ થાય છે તેનાથી અનુક્રમે ઘટતા ત્યાર પછીનો સ્થિતિબંધ પલ્લોના અસં.માં ભાગે હોત થાય છે, એ રીતે દરેક સ્થિતિબંધનું સમજવું.

પ્રત્યેક સ્થિતિબંધનો કાળ બે પ્રકારે છે.

અ. અપૂર્વકરણ બે પ્રકારે છે.

ક્ષપક-ઉપશમક

યદ્યપિ આ ૮ મા ગુ.સ્થાને ચાસ્તિય મોહનીય કર્મની ક્ષપણા કે ઉપશમનાતું કાર્ય આરંભાઈ જતું નથી, કેમ કે તે કાર્યારંભ તો ૯મા ગુ. સ્થાનથી થાય છે. તથાપિ ભાવિમાં રાજા થવાની લાયકાતવાળા કુમારને જેમ રાજા કહેવાય છે તેમ આ ગુણસ્થાનમાં આ. મોહ.કર્મની પ્રકૃતિના

ક્ષય કે ઉપશમ કરવાની ચેત્સવતા હોવાથી આ ગુણસ્થાનને ક્ષપકત્વ અને ઉપશમકત્વ ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

કોઈ પણ શ્રેણિમાં મોહની. કર્મ ઉપર જ જીવનો મોટો હલ્લો થાય છે કેમ કે તેનો ક્ષય કે ઉપશમ સર્વ પ્રથમ અનિવાર્ય છે. ક્ષપકશ્રેણિએ ચડતો આત્મા આ મોહની ૨૮ ય પ્રકૃતિનો ક્ષય કરે છે, પછી જ જ્ઞાનાવ. આદિ ૩ ધાતી કર્મોનો સર્વાનાશ શક્ય બને છે.

મોહનીય કર્મની મુખ્ય પેટા પ્રકૃતિ બે છે.

દર્શન મોહ. અને ચારિત્ર્ય મોહનીય.

એમાં દર્શનમોહ.ના ૩ તથા ચારિ.મોહ.ના ૨૫ લેદ પડતા મોહ. કર્મના ૨૮ લેદ થાય છે.

૩ દર્શનમોહ - ૧. મિથ્યાત્વ ૨. મિશ્ર ૩. સમ્યક્ત્વમોહ.

૨૫ ચારિત્ર્યમોહ-૧૬ કષાય +૯ નોકષાય.

૧૬ કષાય : અનંતાનુ-અપ્રત્યા-પ્રત્યા-સંજ્વલન કષાય-પ્રત્યેક ક્રોધ-માન-માયા અને દોષ ૩૫

$$૪ \times ૪ = ૧૬,$$

૯ નોકષાય : ૬ હાસ્ય-રતિ-અરતિ-ભય-શોક-ગુણુષ્ણા (હાસ્યવદક).
૩ પુરુષ-સ્ત્રી-નપુંસકવેદ.
૯

આ ૨૮ પ્રકૃતિમાંથી સા.ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ મોહનીય-એ ૩ તથા અનંતાનુબંધી કષાય ચતુષ્ટય એ ૪ = કુલ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષય કે ક્ષયોપશમભાવ થઈ જાય પછી જ બાકીની ૨૧ પ્રકૃતિને શાન્ત કરી દેવા ૩૫ ઉપશમશ્રેણિ કે ક્ષીણ કરી દેવા ૩૫ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ થાય છે.

જે જીવ ૨૧ પ્રકૃતિને દબાવતો દબાવતો આ ગુણસ્થાનેથી આગળ વધતો જાય છે તે મોહ.નો ઉપશમક કહેવાય છે તે ૮મે-૯મે ગુણસ્થાને જઈને સીધો ૧૧ મે જાય છે. ત્યાં અન્તમુ. સુધી ૨૧ ય.

અકૃતિ તદ્દન શાન્ત થયેલી હોવાથી વીતરાગ અવસ્થા અનુભવીને તરત જ તે શુભ અવશ્ય નીચે પડે છે.

અને જે શુભ ૨૧ પ્ર.નો આત્મા ઉપરથી નાશ કરતો કરતો આગળ વધતો જાય છે તે ૮મે-૯મે-૧૦મે ગુણસ્થાને ચડી જઈને સીધા ૧૨મે ગુ.સ્થાને જાય છે. ત્યાંથી અન્તર્મુ.માં જ ૧૩ મે ગુ.સ્થાને જાય છે. ત્યાં તેને અનંતજ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત થયા હોય છે. આયુષ્યનું એક અન્તર્મુ. બાકી રહે ત્યારે તે કેટલીક ક્રિયા (જે આગળ કહેવાશે) કરે છે અને પ હસ્વાક્ષરના (અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌના) ઉચ્ચાર જેટલા કાળમાં ૧૪ મા ગુ.સ્થાનને સ્પર્શીને મોક્ષ-પદ પામી જાય છે.

આ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનના અંતર્મુ.કાળનાં ત્રિકાળવર્તી શુભોચ્ચે સ્પર્શેલા-દરેક સમયના-અધ્યવસાય સ્થાનકો અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ છે. અને તે પણ પૂર્વપૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમાં વધતા વધતા હોય છે. જેઓએ જૂતકાળમાં આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરે છે અને સવિધ્યમાં પ્રાપ્ત કરશે તે સઘળા શુભોની અપેક્ષાએ જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યાન્ત અનુક્રમે ચડતા ચડતા અધ્ય. સ્થા. હોય છે. કેમ કે એપ્રીસાથે આ ગુણસ્થાને ચડેલા શુભોના અધ્ય.માં તારતમ્ય હોય છે. આ ગુણસ્થાનને ત્રિકાળમાં અનંતાશુભો સ્પર્શ્યા છતાં દરેક સમયના અધ્યવ. સ્થા. અનંતા ન હોઈને અસંખ્યતા જ હોય છે કેમ કે ઘણા શુભોને એકસરખો અધ્યવ. હોઈને તેમનું એક જ અધ્ય.સ્થા. થાય છે. આથી અનંતાશુભો છતાં અધ્ય.સ્થા. અસંખ્ય છે. જેમ ૧ લા સમયના અધ્ય.સ્થા. અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ છે તેમ ૨જા-૩જા વગેરે દરેક સમયના અધ્ય.સ્થા. પણ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ અસંખ્ય-લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. વળી પૂર્વ પૂર્વના સમયના અધ્ય.સ્થા ઉત્તરોત્તર સમયના અધ્ય.સ્થા આવતા નથી કિન્તુ પૂર્વથી અન્ય જ આવે છે. કેમ કે આગળ વધતા શુભોની વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે. આથી જ ૧ લા સમયના જઘન્ય અધ્યવ. સ્થા.થી એ જ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્ય.સ્થાન અનંતાગુણ વિશુદ્ધિવાળું

કહ્યું છે. ૧ લા સમયના એ ઉ. અધ્ય.સ્થાનથી બીજા સમયનું જ. અ. સ્થાન અનંતગુણ-વિશુદ્ધ છે. તેનાથી એ જ બીજા સમયનું ઉ. અ. સ્થાન અનંત-ગુણવિશુદ્ધ છે એમ યાવત્ અપૂર્વકરણ ગુ.સ્થાના ચરમ સમય સુધી કહેવું.

આ ઉપરથી આપણે જ્ઞેયું કે આ ગુ.સ્થાનના દરેક સમયમાં રહેલા જીવોના અધ્ય. સ્થા. અસં. લોકાકાશ પ્ર. પ્રમાણ છે.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનના ૧ લા સમયને એક સાથે સ્પર્શતા જીવોના અધ્યસ્થાનમાં પણ પરસ્પર જે તારતમ્ય છે તે ૬ પ્રકારની છે. કેઈ એક જીવના અધ્ય.સ્થાનથી એ જ સમયને સ્પર્શતા અન્ય જીવોમાંના કેટલાકના અધ્ય. અનંતભાગવૃદ્ધ કેટલાકના અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધ, કેટલાકના સંખ્યાતભાગવૃદ્ધ, કેટલાકના સંખ્યાતગુણવૃદ્ધ, કેટલાકના અનંતગુણવૃદ્ધ અધ્ય. હોય છે. એટલે કે એક જીવની વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ કેટલાક જીવની વિશુદ્ધિ પણ જીવની વિશુદ્ધિથી અનંતભાગની જેટલી વધુ, કેટલાકની વિશુદ્ધિ એ જીવની વિશુદ્ધિની અસંખ્યાતભાગ જેટલી વધુ યાવત્ કેટલાક જીવની વિશુદ્ધિ એ જીવની વિશુદ્ધિથી અનંતગુણી વધુ જોવા મળે છે. આ રીતે આ ગુણસ્થાનના કેઈ પણ એક સમયમાં રહેલા અસં. અધ્ય. સ્થા.માં પરસ્પરની જીવ-વિશુદ્ધિ ઉપરોક્ત રીતે પરસ્થાનપતિત હોય છે.

અહીં આ ૬ પ્રકારનું પરસ્પર તારતમ્ય હોવાથી જ આ ગુણસ્થાનને નિવૃત્તિ (તારતમ્ય) ગુણસ્થાન પણ કહેવાય છે.

૯. અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુ.સ્થાનકે : આ ગુ.સ્થા.માં એકીસાથે પ્રવેશતા જીવોની વિશુદ્ધિમાં અપૂર્વ ગુ.સ્થા.ની માફક વિશુદ્ધિનું તારતમ્ય નથી હોતું, માટે અનિવૃત્તિગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. અહીં એક જ સમયના સઘળા જીવોની વિશુદ્ધિ એક સરખી હોવાથી સઘળાય જીવોનું એક જ અધ્ય.સ્થા. થાય છે.

પ્રથમ સમયના સઘળા જીવો બીજા સમયે સ્પર્શે છે ત્યારે તેમની બધાની વિશુદ્ધિ અનંતગુણ થઈ જાય છે. એટલે કે પહેલા

સમયથી બીજા સમયનું અધ્ય. સ્થા. બદલાય છે. પરંતુ ત્યાં ય બધાયની એક સરખી વિશુદ્ધિ છે; માટે પરસ્પરનું અધ્યવ. સ્થા. એક જ રહે છે. એટલે આ ગુ.સ્થાને જેટલા સમય તેટલા અધ્યવસ્થા. થાય છે. ૮ મા અને ૯ મા ગુણસ્થાનમાં આ મોટો તફાવત છે.

વળી આ ગુણસ્થાનને બાહર-સંપરાય ગુણસ્થાન પણ કહેવામાં આવે છે. કેમ કે અહીં બાહર એટલે સ્થૂત કષાયનો ઉદય હોય છે. આગળ ૧૦મા ગુણસ્થાને લોભ કષાયની સૂક્ષ્મ કિટ્ટીઓ કરવાની છે, એની અપેક્ષાએ અહીં સ્થૂત કષાયનો ઉદય હોય છે માટે આ ગુણ-સ્થાનને બાહર (સ્થૂલ) સંપરાય (કષાયોદય) કહેવામાં આવે છે.

જીવોના અધ્યવ.ની તરતમતાનો એ રીતે આપણે વિચાર કર્યો. એક તો એક સમયને સ્પર્શેલા જીવોના પરસ્પરના અધ્યની તરતમતા વિચારી અને બીજું ઉપર ઉપરના સમયને સ્પર્શતા જીવોની પૂર્વપૂર્વ સમયની અધ્ય. વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ તરતમતા વિચારી. આમાંની પહેલી તિયગ્મુખી વિશુદ્ધિથી અને બીજી ઊર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિથી વિચારણા છે. ૮ મા ગુણસ્થાને એ ય પ્રકારની વિચારણા થઈ શકે છે, જ્યારે ૯ મા ગુણસ્થાને માત્ર ઊર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિથી વિચારણા થઈ શકે છે.

આ ૯ મા ગુણસ્થાને પણ ૮ મા ગુણસ્થાનની જેમ સ્થિતિધા-તાદિ પાંચે ય પ્રવર્તે છે.

અહીં ઉપશમ શ્રેણિવાળો જીવ મોહ. કર્મની ૨૧ માંથી સંજવ. લોભ સિવાયની ૨૦ પ્રકૃતિનો સર્વથા ઉપશમ કરી દે છે જ્યારે ક્ષયક શ્રેણિવાળો આત્મા એ ૨૦ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરી દે છે. એટલે હવે માત્ર મોહ. કર્મમાંથી સંજવ. લોભનો ઉપશમ કે ક્ષય કરવાનું કાર્ય તેમને બાકી રહે છે.

૧૦. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનક : અહીં સંજવલન લોભ કષાયના સૂક્ષ્મ કિટ્ટીરૂપે કરી દીધેલા (સૂક્ષ્મ) આણુઓને જીવ ઉપશમાવી દે છે કે ક્ષીણ કરી દે છે. આ ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય હોય છે. માટે આ ગુ.સ્થા. ને સૂક્ષ્મ સંપરાય (કષાયોદય)

કહેવાય છે. ક્ષપક અહીં શેષ રહેલ સંજવલન લોભનો સર્વથા ક્ષય કરે છે જ્યારે ઉપશામક સર્વથા ઉપશાન્ત કરે છે.

૧૧. ઉપશાન્તકષાય-વીતરાગ છદ્મસ્થ-ગુણસ્થાનક : આ ગુણસ્થાને જેણે ૨૧ ય મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિને ઉપશાન્ત કરી છે તે જ ઉપશમ શ્રેણિવાળા જીવો આવી શકે છે. ક્ષપકશ્રેણિ મારનારા અહીં ન આવતા ૧૦ મેથી સીધા ૧૨ મે ગુસ્થાને આવી જાય છે.

આત્માના જ્ઞાનાં શુભોનો ઘાત કરનાર જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ઉદયને 'છદ્મ' કહેવાય છે. ઘાતી કર્મના ઉદયવાળા જીવો છદ્મસ્થ કહેવાય છે. ૧૨મા ગુણસ્થાનના અંતિમ સમયે ઘાતી કર્મો નષ્ટ થાય છે, માટે ૧૨ ય ગુણસ્થાનના જીવો છદ્મસ્થ કહેવાય છે. એમાં ૧૦મા ગુણસ્થાન સુધી મોહનીય કર્મનો ઉદય હતો માટે ૧૦ ગુણસ્થાનના છદ્મસ્થ જીવો રાગી કહેવાય છે. ૧૦ માના અંતે મોહ કર્મનો સર્વથા ઉપશમભાવ કે ક્ષીણભાવ થાય છે એટલે ૧૧મા-૧૨મા ગુણસ્થાને રાગ-દ્રેષને ઉદયભાવ ન હોવાથી વીતરાગ બને છે. એથી ૧૧ મા ૧૨ મા ગુણસ્થાનના છદ્મસ્થ જીવને 'વીતરાગ છદ્મસ્થ' કહેવાય છે.

આમ આ એ ય ગુણસ્થાનના જીવો વીતરાગ-છદ્મસ્થ કહેવાય છે એટલે તેમનો ભેદ પાડવા ૧૧મા ગુણસ્થાનના વીતરાગ છદ્મસ્થને ઉપશાન્તકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ કહેવાય છે. કેમ કે તેમના આત્મામાં સત્તામાં પડેલા મોહ. કર્મને તેમણે સર્વથા ઉપશાન્ત કરી મૂક્યા છે. જ્યારે ૧૨ મા ગુણ.ના જીવોએ તે મોહ.કર્મના એક પણ કલ્પિયાને સત્તામાં રહેવા જ નથી દીધું માટે તે વીતરાગ. છદ્મસ્થને ક્ષીણકષાય વીતરાગ-છદ્મસ્થ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે આ એ ગુણસ્થાનના જીવોના વિશેષજ્ઞભેદથી ભેદ પડી જાય છે.

આ ગુસ્થા.ના જીવે સત્તામાં રહેલા સઘળા મોહ કર્મને સર્વથા ઉપશાન્ત કરી દીધું છે. એનો અર્થ એ છે કે એ કર્મ ઉપર સંક્રમણ ઉદ્વર્તનાદિ કરણો, વિપાકોદય કે પ્રદેશોદય કાંઈ પણ પ્રવર્તતું નથી

આ ગુણસ્થાન ઉપશમશ્રેણિએ ચડેલા જીવોને જ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે આ ગુ.સ્થાને સારી રીતે સમજવા માટે છેવટે ઉપ. શ્રેણિનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ પણ સમજ લેવું જોઈએ.

ઉપશમશ્રેણિ : ઉપશમ શ્રેણિનો આરંભક ૭મા ગુ.સ્થાનો અપ્રમત્ત સંયત જ હોય છે. અને ઉપ. શ્રે. થી પડતા જીવો અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, દેશવિરત કે અવિરત પણ થાય છે. એટલે કે પડતા અનુક્રમે ૪થા સુધી જાય છે. અને ૪થે થી ૨ જે ગુ.સ્થાને પણ ચાલી જાય છે.

ઉપશમ શ્રેણિના બે અંશ છે. ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવનું ચારિત્ર્ય.

ચારિત્ર્ય મોહ. કર્મની ઉપશમના કરતા પહેલા ઉપ. ભાવનું સમ્યક્ત્વ ૭ મે ગુણસ્થાને જ પ્રાપ્ત થાય છે કેમ કે દર્શનસપ્તક (દર્શન મોહની ૩+અનંતાનું ૪)ને ૭ મે જ ગુણસ્થાને ઉપશમાવે છે. આથી જ ઉપ. શ્રેણિનો આરંભક ૭મા ગુણસ્થાનનો અપ્રમત્તમુનિ કહ્યો છે. અન્ય આચાર્યો કહે છે કે, “અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરત, પ્રમત્તસંયત કે અપ્રમત્તસંયત ગુ. સ્થાનમાને કોઈ પણ જીવ અનંતાનુ. ૪ કષાય ઉપશમાવી શકે છે અને દર્શનત્રિકને તે સંયમ-ભાવમાં જ ઉપશમાવી છે.” આ મતે ૪ થા ગુણસ્થાનથી જ ઉપ. શ્રેણિના આરંભક કહી શકાય.

તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધી ઉપશમાવે છે (મતાંતરે અનંતાની વિસંયોજન ૪થા થી ૭મા ગુ.સ્થા સુધીમાંનાં ગમે ત્યાં કરે છે) પછી અંતર્મુહૂર્તે દર્શનત્રિકની ઉપશમના કરે છે. આમ દર્શનસપ્તકનો ઉપશમ થઈ ગયા બાદ તે આત્મા પ્રમત્ત (રૂઠા) અપ્રમત્ત (૭મા) ગુ. સ્થાને સેંકડો વાર આવજ કરે છે અને પછી અપૂર્વકરણ (૮મા) ગુ.સ્થાને ચડી જાય છે. અપૂર્વકરણની પૂર્વવર્તી (છેલ્લી) અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનની તે આત્માની સ્પર્શનાને યથાપ્રવૃત્તકરણ કહેવાય છે.

૮મા અને ૯ મા ગુણસ્થાને એકેક અંતર્મુ. સુધી રહીને તે આત્મા પૂર્વોક્ત સ્થિતિધાતાનિ પાંચ કાર્યો કરે છે. તેનાથી અશુભ

કર્મોની સ્થિતિ અને રસને ખૂબ ઘટાડી નાંખે છે. હમાં અનિવૃત્તિ ગુ. સ્થાન સંખ્યાતા ભાગ બંધ અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે આસ્થિ મીઠનીયની ૨૧ પ્ર. (૧૨ કષાય x ૯ નોકષાય)નું અંતકરણ (તે ૨૧ પ્ર.ના દલિકૌઠ્ય વિનાની શુદ્ધભૂમિ) કરવાનું કાર્ય આરંભી દે છે. પછી ક્રમશઃ નપું. વેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યપદક, પુરુષવેદ અપ્રત્યા. પ્રત્ય ક્રોધ, અપ્ર.પ્ર.માન, અપ્ર.પ્ર. માયા, સંજવલન માયા, ઉપશમાવે છે, જે સમયે અપ્ર.પ્ર. માયા ઉપશમે તે જ સમયે સંજવલન માયાના બંધ ઉદય. ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય છે. એટલે ત્યાર પછીના સમયથી ૯ મા ગુ.સ્થા. વર્તી જીવ માત્ર સં. લોભનો વેદક થાય છે. અહીંથી લોભના ઉદયનો જેટલો કાળ છે તેના ૩ વિભાગ થાય છે.

૧. અધિકર્ણકરણાદ્યા ૨. કિટ્ટીકરણાદ્યા : ૩. કિટ્ટીવેદનાદ્યા

જે કાળમાં સત્તામાં રહેલા રસસ્પર્ધકો ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસવાળા પરમાણુનો ક્રમ તોડતા સિવાય અત્યંત ઓછા રસવાળા થાય તે અધિકર્ણકરણાદ્યા (અદ્યા = કાળ) કહેવાય. આ અધિકર્ણકરણ કાળમાં વર્તી જીવ અપૂર્વસ્પર્ધક કરે છે. પૂર્વે કદી પણ જેવા અલ્પ રસવાળા સ્પર્ધક થયા નથી તેવા અલ્પ રસવાળા સ્પર્ધકો અહીં થવાથી આ જીવ અપૂર્વસ્પર્ધક કરનારો કહેવાય છે.

હમાં ગુણસ્થાનના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી જે એક અંશ બાકી રહ્યો છે, તેમાં જે કાર્ય થાય છે એક તો અપૂર્વ સ્પર્ધક કરવાનું અને બીજું સંજવ. લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટી કરવાનું આ જે કાર્ય પૂર્ણ થતાં જ હમું ગુણસ્થાન પૂર્ણ થાય છે.

અધિકર્ણકરણાદ્યાના કાળના અંતર્ગતમાં સમયે સમયે પૂર્વસ્પર્ધક-માની વર્ગણુઓને અનંતગુણહીન રસવાળી કરીને તેના અપૂર્વસ્પર્ધકો કરે છે. અહીં એટલું સમજવું કે સત્તામાં જે પૂર્વસ્પર્ધક રહેલા છે તે બધા અપૂર્વસ્પર્ધકરૂપે પણ રહે છે.

સંજવલન માયાના બંધાદિના વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં સંજવલન માયાને ઉપશાન્ત કરી છે. અહીં અધિકર્ણકરણાદ્યા પૂર્ણ થાય છે.

હવે એ આત્મા કિટ્ટીકરણાદ્યામાં પ્રવેશ કરે છે. આ કાળમાં તે લોભની કિટ્ટી કરે છે.

કિટ્ટી એટલે વર્ગણાઓની વચ્ચે મોટું ગાબડું (અંતર) પાડી દેવું. અર્થાત્ પૂર્વસ્પર્ધક અને અપૂર્વસ્પર્ધકમાંથી પ્રથમ-દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરીને તીવ્રનિશુદ્ધિના બળથી તેમને અનંતગુણહીન રસવાળી કરીને, તે વર્ગણાઓના એક અધિક, બે અધિક, ત્રણ અધિક ઇત્યાદિ સ્વરૂપ ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસાણુના ક્રમને તોડી નાંખીને વર્ગણા વર્ગણાની વચ્ચે મોટું અંતર પાડી દેવું.

દા. ત., એક વર્ગણામાં અસત્યરૂપનાએ ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨ ઇત્યાદિ રસાણું છે તે તેમાંથી નિશુદ્ધિના બળથી રસ ઘટાડીને ૧૦, ૧૫ કે ૨૫ રસાણુ રાખવા તેને કિટ્ટી કહેવાય છે. અપૂર્વસ્પર્ધકકાળે જે રસ હતો તેનાથી પણ અહીં અનંતગુણહીન રસ કરે છે. અને ચડતા ચડતા રસાણુનો ક્રમ તોડે છે. આમ, આ બે વસ્તુ અહીં બને છે

આ કિટ્ટીકરણકાળમાં પૂર્વ-અપૂર્વ-સ્પર્ધકોની અનંતી કિટ્ટીએક થાય છે છતાં સત્તામાં કેટલાક પૂર્વ-અપૂર્વ-સ્પર્ધકોના પોતાના રૂપમાં પણ રહે છે. અર્થાત્ બધા પૂર્વ-પૂર્વસ્પર્ધકોની કિટ્ટી થતી નથી.

કિટ્ટીકરણકાળના (૬ મા ગુ.સ્થાનના) ચરમ સમયે એકસાથે અપ્ર. પ્રત્યા. લોભને ઉપશમાવી દે છે. તથા સંજ્વલન લોભનો અંધ વિચ્છેદ અને બાહર લોભનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે. હવે માત્ર સૂક્ષ્મ સંજ્વ. લોભનો ઉદય વર્તે છે.

તે વખતે આત્મા ૧૦મા સૂક્ષ્મસંપ્રાય ગુણસ્થાને જાય છે. અહીં પ્રતિસમય પૂર્વે કરેલી કિટ્ટીમાંથી કેટલાક કિટ્ટીને ઉદય-ઉદીરણાથી લોગવે છે અને કેટલીક કિટ્ટીને ઉપશમાવે છે, તથા સમયન્યન બે આવલિકાના કાળમાં અંધાએલા લોભના દલિકોને તેટલા જ કાળે શાન્ત કરી દે છે. આમ કરતો કરતો તે આત્મા એક અનંતમુ.ના ગુ. સ્થા.ના ચરમ સમયે પહોંચે છે. ત્યારે સૂક્ષ્મ સંજ્વ, લોભ સર્વથા શાન્ત થાય છે.

એટલે એ આત્મા ૧૧મા ઉપશાન્તક્રમ વીતરાગ-છન્નસ્થ ગુણસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રશ્ન. ૧૧મા ગુ.સ્થાની પ્રાપ્તિની સાધનામાં અપ્ર. પ્રત્યા. ક્રમવાચના ઉપશમની વાતો તમે કેમ કરી? કેમ કે તેનો ઉપશમ તો અનુક્રમે દ્વેશનિરતિ-સર્વનિરતિપણું પ્રાપ્ત થતાં જ થઈ ગયો છે. કેમ કે તેના ઉપશમ વિન. તો ક્રમશઃ દ્વેશસર્વનિરતિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી? એટલે ઉપશમનો વળી શ્રેણિમાં ઉપશમ શેનો?

ઉ. દ્વેશ-સર્વનિરતિ ભાવ પ્રાપ્ત થતાં ક્રમશઃ અપ્ર. પ્રત્યા. ક્રમવાચનો ક્ષયોપશમ થયો હતો. યદ્યપિ ક્ષયોપશમમાં પણ ઉદયગતનો ક્ષય અને સત્તામાં રહેલાનો ઉપશમ છે, પરન્તુ ત્યાં સર્વથા ઉપશમ નથી કેમ કે પ્રદેશોદય તો ચાલુ જ છે. જ્યારે શ્રેણિમાં એ ક્રમવાચનો સર્વથા ઉપશમ થાય છે અર્થાત્ પ્રદેશોદય પણ રહેતો નથી.

પ્ર. જો સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રાપ્ત થતાં અનંતાનું વગેરે ક્રમવાચનો પ્રદેશોદય ચાલુ રહે તો તે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનો ઘાત થઈ જાય? અનંતાનું ઉદય થતાં જ ઉપ.સ.ત્વી આત્મા ૪ થા ગુ.સ્થાનેથી પડી જાય છે તેમ પ્રદેશોદય વખતે કેમ ન બને?

ઉ. પ્રદેશોદય અત્યંત મંદ શક્તિવાળો હોવાથી ઉપરોક્ત દોષ સંભવતો નથી. મન્દશક્તિવાળો-કર્મના પ્રદેશોનો ઉદય થતાનાથી ઘાતી શકાય તેવા ગુણોનો ઘાત કરી શકતો નથી. મનઃપર્થવ સુધીના ૪ જ્ઞાનના સ્વામીઓને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો વિષાકોદય પણ તેમના જ્ઞાનને દબાવવા સમર્થ બનતો નથી. મતિજ્ઞાનાવ. આદિ પ્રકૃતિ ધ્રુવોદયી છે એટલે ૧૨ મા ગુ.સ્થાના ચરમ સમય સુધી તેનો અવશ્ય ઉદય રહ્યા જ કરે. અહીં ઉદય પણ તે કર્મના પ્રદેશના ઉદયની વિવક્ષાથી નથી, કિન્તુ તે કર્મના રસના ઉદયની વિવક્ષાથી જ કલ્યો છે. પરન્તુ આ મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો રસોદય અતિ મંદ રૂપે હોવાથી તે મતિજ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઘાત કરી શકતો નથી. હવે મંદરસોદયવાળા કર્મ પણ જો ગુણ-ઘાત કરવા અસમર્થ બને છે તો પ્રદેશોદયથી અનુભવાતા અનંતાનું આદિકર્મો તો ગુણ-ઘાત કરવા સુતરાં અસમર્થ

છે. તે તે પ્રકૃતિનો સ્વ-વસ્વરૂપે અનુભવ કરવો તે તેનો સ્સોદય કહેવાય છે.

આ ઉપશાન્ત ક્ર્પાય વીતરાગ છન્નસ્થ-ગુણસ્થાને આત્મા ઓછામાં ઓછો ૧ સમય અને વધુમાં વધુ અંતર્મુ. સુધી રહી શકે છે. ત્યાર પછી ત્યાંથી અવશ્ય પડે છે. આ પતન બે રીતે થાય છે :

૧. ભવક્ષયથી, ૨. કાલક્ષય (અર્ધક્ષય)થી.

તે ગુ.સ્થાને જ આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જતાં જે પતન થાય તે ભવક્ષયથી પતન કહેવાય. જેમ કોઈ આત્મા આ ગુ.સ્થાનને ૧ સમય માત્ર સ્પર્શે અને ત્યાં જ આયુ પૂર્ણ થઈ ગયું. આ આત્મા મૃત્યુ પામીને અનુત્તરવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં એને ૪થું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. એને મનુષ્યાયુના ચરમ સમય સુધી ૧૧મું અને દેવાયુના પ્રથમ સમયથી ૪થું ગુ.સ્થાન હોય છે.

આ રીતે મૃત્યુ પામનારની અપેક્ષાએ જ આ ગુણસ્થાનો ૧ સમયનો જઘન્યકાળ ઘટી શકે છે. જે તે ગુ.સ્થાનેથી મૃત્યુ દ્વારા પતન પામતો નથી તેનો તો એક અંતર્મુ. નો જ કાળ હોય છે.

જે આ ગુ.સ્થાનને મૃત્યુ ન પામે તે અંતર્મુ. સુધી ઉપશાન્તભાવની વીતરાગ અવસ્થાને લોગવીને અવશ્ય પતન પામે છે. એ આત્મા જે ક્રમે ચડયો હોય છે તે જ ક્રમે પડે છે. પડતા અનુક્રમે ૭ મે-૬ ક્ર્પે તો બધા આવે છે. બે ત્યાં સ્થિર ન થાય તો કોઈ આત્મા ૫ મે ગુ.સ્થાને પણ આવે અને કોઈ વળી ૪ થે પણ આવે ત્યાંથી કોઈ ૩ જે થઈને ૧ હે પણ બચ અથવા બીજે ગુ.સ્થા.ને થઈને પહેલે બચ.

એક ભવમાં વધુમાં વધુ બેવાર ઉપશમ્ત્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જે આત્મા એક ભવમાં બેવાર ઉપ શ્રેણિ માંડે છે તે આત્મા તે જ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો નથી. અને એક ભવમાં એક જ વાર ઉપ.શ્રેણિ માંડનાર આત્મા તે જ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર ચડી શકે છે.

આમ એક ભવમાં ૧ ઉપ.ત્રેણિ અને ૧ ક્ષપકત્રેણિ અથવા બે ઉપ.ત્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એવું કાર્મગ્રન્થિકો માને છે. જ્યારે શૈલ્લાન્તિકૌતુલું કહેવું છે કે એક ભવમાં બેમાંથી ગમે તે એક જ ત્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ (બે થી નવ પદ્યો.) જેટલી મોહનીયકર્મની સ્થિતિ ઓછી થાય ત્યારે દેશવ. પ્રાપ્ત થાય, પછી સર્વવ. ઉપ.ત્રેણિ અને ક્ષપકત્રેણિમાંના દરેકની પ્રાપ્તિ વખતે સંખ્યાતા સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિનો ઘટાડો જરૂરી બને છે.

એટલે જે આત્મા દેવ કે મનુષ્ય ભવમાં સમ્યક્ત્વથી ન પડે તે બેમાંથી એક ત્રેણિ વિના યથાયોગ્ય બધું પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે, “જે ભવમાં ઉપ.ત્રેણિ માંડી હોય તે ભવમાં ક્ષપક-ત્રેણિ માંડી શકાય નહિ.

૧૨. ક્ષીણુકપાય-વીતરાગછન્નસ્થ-ગુણુસ્થાનક :

સર્વથા જેના કપાયો નષ્ટ થયા છે તે મહાત્મા ક્ષીણુકપાય કહેવાય. ‘ક્ષીણુકપાયવીતરાગ’ ગુ.સ્થાન એટલું જ કહે તે તે તેવા તે ૧૩મા ગુ.સ્થાનના કવસિભગવંત પણ છે. એટલે તેટલું જ ન કહેતાં ‘છન્નસ્થ’ શબ્દ ઉમેર્યો. ‘ક્ષીણુકપાય છન્નસ્થ’ જ કહે તે તે તેવા તે ૯-મા ૧૦-મા ગુ.સ્થાનવાળા પણ છે કેમ કે તે ગુણુસ્થાને ક્ષપકત્રેણિથી આવેલા આત્માઓએ ત્યાં કેટલાક કપાયનો ક્ષય કર્યો છે. આ ઠોપ દૂર કરવા ‘વીતરાગ’ શબ્દ મૂક્યો. ‘વીતરાગછન્નસ્થ’ જ કહે તે તેવા તે ૧૧મા ગુ.સ્થા.વાળા આત્મા પણ છે માટે ક્ષીણુ-કપાય’ પદ મૂક્યું.

આ ગુણુસ્થાને ક્ષપકત્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલા આત્મા જ આવી શકે છે, એટલે ક્ષપકત્રેણિનું સ્વરૂપ જોઈ લઈએ.

ક્ષપકત્રેણિ : ઉત્તરોત્તર વર્ધમાન અધ્યવસાયથી આત્મા દર્શન મોહ. કર્મનો અને પછી ચારિત્ર્ય મોહ.નો સર્વથા ક્ષય કરે તે ક્ષપક-ત્રેણિ કહેવાય. તેના બે અંશ છે :

૧. ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨. ક્ષાયિકભાવનું ચારિત્ર્ય.

આક્ષયકશ્રેણિનો આરંભ માત્ર મનુષ્ય કરી શકે છે. તે પણ (૧) ૮ વર્ષથી અધિક ઉંમરનો (૨) ૧ લા વબ્ધકૃષ્ણ નારાય સંઘયણુવાળો (૩) શુદ્ધ ધ્યાનયુક્ત મનવાળો (૪) ૪ થી ૭ માંના કોઈ પણ ગુ.સ્થાને વર્તતો (૫) ક્ષયોપ, સમ્યક્ત્વી હોવો જોઈએ.

આ શ્રેણિના આરંભક જો ૭ મા ગુ.સ્થાનવર્તી આત્મા હોય અને જો તે પૂર્વધર હોય તો શુક્લધ્યાનયુક્ત હોય અને પૂર્વધર ન હોય તો ધર્મધ્યાનયુક્ત હોય.

ઉપરોક્ત ૪ થી ૭ માંના કોઈ પણ ગુણસ્થાને વર્તતો આત્મા યથા-પ્રવૃત્તકરણ અપૂવકરણ - અનિવૃત્તિકરણ - એમ ૩ કરણ વડે પહેલાં અનંતાનુ. ૪ કષાયનો ક્ષય કરે છે. પછી ક્રમશઃ મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમ્યક્ત્વ - મોહનો ક્ષય કરે છે.

ક્ષયકશ્રેણિનો આરંભ કરનારા જીવો જે પ્રકારના હોય છે. શ્રેણિકાંદ જેવા બુદ્ધ - આયુવાળા અને બીજા અબુદ્ધ આયુવાળા.

તેમાં જો આયુષ્ય કર્મ નિકાચિત્ કરી દીધા પછી (બદ્ધાયુ) શ્રેણિનો આરંભ કરે તો તે આત્મા અનંતાનુ. ૪ કષાયનો ક્ષય કરી દહને જો મૃત્યુનો સંભવ હોવાથી ત્યાં જ અટકી પડે તો ક્યારેક મિથ્યાત્વ મોહ. કર્મનો ઉદય થઈ જતાં ફરી અનંતાનુ. કર્મ બાંધે. કેમ કે તેણે અનંતાનુ. કર્મબંધના બીજરૂપ મિથ્યાત્વ મોહનો હજી નાશ કર્યો નથી.

પરંતુ અનંતાનુ.નો ક્ષય કરીને વર્ધમાન પરિણામે જે બદ્ધાયુ જીવ મિથ્યાત્વમોહનો પણ ક્ષય કરી નાંખે તેને હવે બીજનાશ થતાં અનંતાનુ.નો ફરી બંધ થવાનો નથી. આમ, જે જીવ અનંતાનુ.નો ક્ષય કરીને અથવા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને અપતિત પરિણામે મરણ પામે તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવ થાય અને પતિત પરિણામે તો ચારે ય ગતિમાં જાય. બદ્ધાયુ આત્મા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરી દીધા પછી જો મૃત્યુ ન પામી જાય તો પણ તે ચારિત્ર્યમોહનો ક્ષય કરવાનો ઉદ્ધમ કરતો નથી.

પ્રશ્ન. - દર્શનસમ્પત્કનો ક્ષય કરનાર આત્મા સમ્યક્ત્વી કે અસમ્યક્ત્વી કહેવાય ? મિથ્યાત્વમોહના શુદ્ધ પૂંજના ઉદયથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે તે પૂંજનો તો ક્ષય થઈ ગયો એટલે સમ્યક્ત્વ પણ નષ્ટ થયું. એટલે તેને સમ્યક્ત્વી કેમ કહેવાય ? વળી, મિથ્યાત્વ-મિશ્રમોહ ભાવનાનો પણ ઉદય નથી કેમ કે તેના એ ય પૂંજનો પણ ક્ષય થઈ ગયો છે માટે તેને અસમ્યક્ત્વી પણ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર. કે જે ન ઉત્પન્ન કરે એવા કરાએલા કોઈશ જેવા કે જેની અંદરથી મિથ્યાત્વભાવ નષ્ટ થયો છે. એવા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો કે જે પુદ્ગલો તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ જીવનસ્વભાવને આવરતા નહિ હોવાથી ઉપચારથી સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે તેનો જ ક્ષય થાય છે. પરન્તુ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ જે આત્મપરિણામ તે રૂપ જે સમ્યગ્દર્શન તેને ક્ષય થતો નથી. મનુષ્યની આંખ આડે આવેલ શુદ્ધ અખરખ સમાન સમ્યક્ત્વમોહના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકાશે છે. માટે જ દર્શનમોહને ક્ષય થવાથી આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે.

હવે જેણે આવતા ભવનું આયુ. ખાંધું નથી તે અખદાસુ આત્મા ક્ષયકોષ્ટિ માંડે તો તે દર્શનસમ્પત્કનો ક્ષય કરીને પરિણામથી પતન પામ્યા વિના જ અસ્તિત્વમોહનીય કર્મ ખપાવવા માટે યત્ન કરે છે. આ મોહનો ક્ષય કરવા માટે તે અપૂર્વાદિ ઉ કરણ કરે છે. જેમાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણ, અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન અપૂર્વકરણરૂપ અને અનિવૃત્તિગુણસ્થાન અનિવૃત્તિકરણરૂપ બને છે.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાને સ્થિતિઘાતાદિ વડે અપ્ર.પ્રત્યા. એ આકેય કષાયનો એવી રીતે ક્ષય કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલે સમયે પદ્યો. ના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બંધ ત્યારે સ્થાનધર્મિક આદિ ૧૬ પ્રકૃતિને ઉદ્દલના સંકેમ વડે ખપાવતા ખપાવતા પદ્યો.ના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ થાય. ત્યાર પછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંકેમ વડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંકેમાવતા સંકેમાવતા સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય. જો કે અપ્ર. પ્રત્યા. કષયાબ્દકને ક્ષય કરવાની શરૂઆત પહેલાં જ કરી હતી પરન્તુ

હજી તેનો ક્ષય થયો નથી, વચમાં જ પૂર્વોક્ત ૧૬ પ્ર.ને ખપાવી નાંખે છે. ત્યાર બાદ અંતર્મુ. કાળે એ કપાયાબ્દકને ખપાવે છે. (અહીં મતાંતર પણ છે.)

આમ ૮ કપાય અને ૧૬ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી અંતર્મુ.માં નવનો કપાય અને સંજવલન ચતુષ્ક એ ૧૩ પ્રકૃતિનું અંતરકરણ કરે છે. ત્યાર બાદ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલાં નપું. વેદના દલિકને ઉદ્દલના સંક્રમથી એવી રીતે ઉકેલે કે અંતર્મુ. કાળે પડ્યો.ના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે, ત્યાર પછી તેનો ગુણસંક્રમ વડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા અંતર્મુ. કાળે સંપૂર્ણ ક્ષય થાય.

જે નપું. વેદ શ્રેણિ માંડી હોય તે પ્રથમ સ્થિતિના દલિકને લોગવીને ક્ષય કરે છે. અને જે નપું. વેદ શ્રેણિ ન માંડી હોય તે આવલિકા માત્ર પ્રથમ સ્થિતિને વેદમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમાવી દૂર કરે છે.

આ રીતે નપું. વેદનો સત્તામાંથી નાશ કરીને આ જ ક્રમે સ્ત્રીવેદને અંતર્મુ.માં નષ્ટ કરે છે. ત્યાર બાદ ૬ નોકપાયને એકીસાથે ક્ષીણ કરવાનો આરંભ કરે છે. આની સાથે જ સત્તાગત નોકપાયના દલિકોને પુ. વેદમાં ન સંક્રમાવતા સંજવલન ક્રોધમાં સંક્રમાવે છે. ૬ નોકપાયનો પણ પૂર્વોક્ત વિધિએ ક્ષય થતાં થતાં અંતર્મુ.કાળે સર્વથા ક્ષય થાય છે. તેનો ક્ષય થતાં જ પુરુષવેદના અંધ-ઉદય-ઉદ્દીરણનો વિચ્છેદ થાય છે અને સમયન્યૂત જે આવલિકાળમાં અંધાયેલ દલિક છોડી શેષ સંપૂર્ણ દલિકો પણ ક્ષય થાય છે. પુ. વેદનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી આત્મા અવેદિ થાય છે. આ અધું પુરુષવેદના ઉદયે શ્રેણિ માંડનારને આશ્રયીને સમજવું.

જે નપું. વેદના ઉદયે શ્રેણિ માંડે તે પહેલાં સ્ત્રી. નપું. વેદને એકસાથે ખપાવે. તે એનો ક્ષય થતાની સાથે જ પુ.વેદનો અંધ વિચ્છેદ થાય, ત્યાર પછી સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળે પુરુષવેદ અને હાસ્યપદ્ધતનો એકસાથે ક્ષય થાય છે.

ચૌ. ગુ. ૧૦

આવેદના ઉદ્યે શ્રેણિ માંડે ત્યારે પ્રથમ નપું. વે.નો, પછી આવેદનો ક્ષય કરે. તેની સાથે જ પુરુ વેદનો વિચ્છેદ થાય પછી પુરુષ-વેદ અને હાસ્યપદ્ધત્કનો એકસાથે ક્ષય થાય. પછી ક્રોધાદિનો ક્ષય કરવાનો યત્ન કરે. (ક્રોધાદિની ક્ષયણા અંગેનું વિવેચન કર્મપ્રકૃતિ સંશ્રહમાંથી લેઈ લેવું. (૧૦મા ગુણુસ્થાનના ચરમ સમય પર્યન્ત સંભવ. લોભના દલિકાને ઉદ્યથી ભોગવીને સર્વથા નબટ કરે અને તે ચરમ સમયે જ્ઞાનાવ. ૫, દર્શના. ૪, યશક્રીતિ, ઉચ્ચગોત્ર અંતરાય ૫ - એ ૧૬ કર્મપ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થાય અને મોહનીય કર્મના ઉદ્યનો અને તેની સત્તાનો સર્વથા વિચ્છેદ થાય. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ૧૨મા ક્ષીણુકપાય વીતરાગ-છદ્મસ્થ ગુ સ્થાને આવે.

આ ગુ.સ્થાનના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવ. ૫, દર્શના ૪, અંતરાય ૫, અને નિદ્રાદિક એ ૧૬ પ્ર. ની સત્તાગત સ્થિતિને સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તીને, હવે આ ગુ.સ્થાના બાકીના કાળ જેટલી બાકી રાખે. માત્ર નિદ્રાદિકની સ્થિતિ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન રાખે છે. સામાન્યથી કર્મસ્વરૂપે તે તૂટ્ય છે કેમ કે દ્વિચરમ સમયે તેની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે. પરન્તુ જેની અંદર સ્તિબુકસંક્રમથી તે સંક્રમે છે તે રૂપે છેલ્લા સમયે પણ તેની સત્તા હોય છે. હજી આ ગુ.સ્થાનનો કાળ અંતરુ. બાકી છે. અહીંથી માંડીને પૂર્વોક્ત ઘાતીકર્મની પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી, શેષ કર્મમાં થાય છે. નિદ્રાદિક વિનાની તે સોળ કર્મ-પ્રકૃતિને ઉદ્ય ઉદ્દીરણા વડે ભોગવતો ત્યાં સુધી જાય કે તેઓની સમયાધિક આવલિકા માત્ર સ્થિતે રહે.

ત્યાર પછીના સમયે ઉદ્દીરણા પણ બંધ થાય. માત્ર ઉદ્યાવલિકા જ શેષ રહે. તેને ઉદ્ય વડે જ અનુભવતો ક્ષીણુ મોહ ગુ. સ્થાનકના દ્વિચરમ સમયપર્યન્ત જાય, દ્વિચરમ સમયે નિદ્રાદિકનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ક્ષય થાય અને ૧૪ પ્ર.નો ચરમ સમયે ક્ષય થાય. ત્યાર પછીના સમયે ચારે ઘાતીકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો હોવાથી કેવલી થાય.

સયોગી કેવલિ ગુણુસ્થાનક : મન-વચન-કાયા વડે જેમની વીર્યપ્રવૃત્તિ થતી હોય તેઓ સયોગી કહેવાય. આ ગુ.સ્થાને ધાતી-કર્મનો સર્વથા ક્ષય થઈ ગયો હોવાથી કેવળજ્ઞાન-કેવળ દર્શનાદિ ગુણુ પ્રગટ થાય છે. માટે આ ગુ.સ્થાના પરમાત્માને 'કેવલિ' કહેવાય છે.

તેમનો કાય-યોગ વિહાર અને નિમખ-ઉન્મેષાદિમાં પ્રવર્તે છે, વાગ્યોગ દેશનાદિમાં અને મનોયોગ અનુત્તરવાસી દેવના સંદેહહતું સમાધાન આપવામાં પ્રવર્તે છે. આવા મનાદિયોગવાળા કેવલીભગવંતનું ગુણુસ્થાનક તે સયોગી કેવલી ગુ.સ્થાન. કહેવાય છે.

જેને અંતર્મુ.તું આયુષ્ય બાકી હોય તે જ વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો તે ૧૩મું ગુ.સ્થાન એક અંતર્મુ. સુધી જ રહે એટલે જઘન્યથી આ ગુ.સ્થાનનો કાળ ૧ અન્તર્મુ.નો ગણાય. અને પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા ગર્ભમાં સાત માસ રહીને ઉત્પન્ન થયા પછી આઠ વરસની ઉંમર થયા બાદ કેવળ-જ્ઞાનદર્શન પ્રગટ કરે તેમને આશ્રયીને દેશીન પૂર્વકોટિનો ઉ.કાળ ગણાય.

યોતાનું જેટલું આયુ અવશેષ છે તેનાથી અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીય નામ અને ગોત્ર રૂપ ૩ અઘાતી કર્મની સ્થિતિને આયુષ્યની સ્થિતિ સમાન કરી દેવાનો જે ચત્ત તે સમુદ્ધાત કહેવાય છે. તે સમુદ્ધાત કરવાની ઈચ્છાવાળા સઘળા કેવલી પહેલા પ્રથમ આયોજિકાકરણુ કરે છે.

આ = મર્યાદા, યોજિકા = વ્યાપાર; કરણુ = ક્રિયા.

કેવલીની દષ્ટિરૂપ મર્યાદાથી અત્યન્ત પ્રશસ્ત એવા મનાદિનો જે વ્યાપાર તે આયોજિકાકરણુ કહેવાય. જો કે કેવલી મહારાજનો યોગનો વ્યાપાર પ્રશસ્ત જ હોય છે છતાં અહીં એવી વિશિષ્ટ યોગપ્રવૃત્તિ થાય છે કે જેની પછી સમુદ્ધાત અથવા યોગના નિરોધરૂપ ક્રિયાઓ થાય છે.

કેટલાક આચાર્યો આયોજિકાકરણુને આવર્જિતકરણુ કે આવશ્યકરણુ પણ કહે છે. સમુદ્ધાત તો તેઓ જ કરે છે, જેમની આયુકર્મની સ્થિતિથી વેદનીય નામ-ગોત્ર-કર્મની સ્થિતિ વધુ હોય છે, તેમને જ તે સ્થિતિને કાપીને આયુની સ્થિતિ સમાન કરવાની રહે છે. જેમને

એ ચારેય કર્મની સ્થિતિ સમાન જ હોય તેમને તો સમુદ્ધાત કરવાનો હોતો નથી. પરંતુ આ આયોજિક રહે તો દરેક કેવલીભગવંતો અવશ્ય કરે છે માટે તેને આવશ્યકરણવાળા કેવલી સમુદ્ધાત કરે છે જ્યારે ખીલા કેવલીઓ યોગનિરોધ કરે છે.

આ સમુદ્ધાત પણ અન્તઃક્રિયા આયુ શેષ રહે ત્યારે જ કરવામાં આવે છે. મતાંતરે ૬ માસનું આયુ શેષ રહે ત્યારે સમુદ્ધાત કહ્યો છે પરંતુ તે મતનું યુક્તિઓથી ખંડન કરીને પ્રસ્તુત મતને જ સ્થિર કરવામાં આવ્યો.

પ્ર. શું એવો જ નિયમ છે કે કેવલીને વેદનીયાદિ કર્મોથી આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ ઓછી જ હોય? શું એમ ન અને કે ક્યારેક કેવલી-મહારાજને વેદનીયાદિ કર્મોથી આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ વધુ પણ હોય! જો તેમ હોય તો સમુદ્ધાત કેવી રીતે કરે?

ઉ. નહિ. વેદનીયાદિની સ્થિતિથી આયુની સ્થિતિ તેમને વધારે હોઈ શકે જ, તેમાં છવસ્વભાવ જ કારણ છે એટલે હવે આયુષ્યની સ્થિતિને કાપવાનો અને તેને વેદનીયાદિની સ્થિતિની સમાન બનાવવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. જેમ આયુષ્યકર્મ સમયે સમયે નથી ખંધાતું જ્યારે જ્ઞાનાવ. આદિ ૭ ય કર્મ સામાન્ય પ્રતિસમય ખંધાય છે તેમાં છવસ્વભાવ જ કારણ છે તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સમજવું.

આયોજિકાકરણ કયાં પછી ઉપરોક્ત કારણે જેમને સમુદ્ધાત કરવાની જરૂર પડે છે તે તે કેવલી ભગવાન સમુદ્ધાત કરે છે.

સમુદ્ધાત : સમ = ફરી વાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે,
ઉત = અધિકતાથી
ઘાતે = વેદનીયાદિ કર્મનો વિનાશ.

જે ક્રિયાવિશેષમાં થાય તે ક્રિયાને સમુદ્ધાત કહેવામાં આવે છે. આ સમુદ્ધાતનો કાળ પૂરા ૮ સમયનો હોય છે.

૧ લા સમયે-આત્મા જાડાઈ વડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને લાંબાઈમાં ઊર્ધ્વ અથવા લોકાન્ત-૧૪ રાજલોક પ્રમાણ લાંબા દંડરૂપ-રૂપે ફેલાઈ જાય છે.

૨ જા સમયે-ફેલાયેલા તે આત્મપ્રદેશોને પૂર્વ-પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં ફેલાવી દઈને કપાટ રૂપે બને છે.

૩ જા સમયે બાકી રહેલી બે દિશામાં લોકપર્યન્ત ફેલાઈ જઈને મંથાન (સ્વેદા) રૂપે બને છે.

૪ થા સમયે-હવે ખાંચાખૂંચાવાળો લોકનો જે અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહ્યો છે ત્યાં પણ તે ફેલાઈ જાય છે. આમ એ આંતરા (નિદિશાના) પૂરી દઈને આ ૪ થા સમયે આત્મા ૧૪ રાજલોક વ્યાપી બની જાય છે.

હવે ઊલટી ક્રિયા થતી જાય છે.

૫ મા સમયે-આંતરાના ભાગમાંથી પાછા નીકળી જાય છે અને મંથનરૂપે રહે છે.

૬ ઠા સમયે- બે દિશા છોડી દઈને કપાટ રૂપે રહે છે.

૭ મા સમયે- કપાટ સ્વરૂપ ફેલાવો સંહરી લઈને દંડરૂપે રહે છે અને

૮ મા સમયે-દંડસ્વરૂપ ફેલાવો સંહરી લઈને શરીરમાં સ્થિર થઈ જાય છે.

આ રીતે અષ્ટસામયિક સમુદ્ઘાત કરીને કેવલિ ભગવંત આયુષ્યની અંતર્ગત સ્થિતિ પ્રમાણ વેદનીયાદિ ૩ ય કર્મની સ્થિતિ કરી દે છે.

યોગનિરોધ : જે કેવલિ ભગવંતો સમુદ્ઘાત કરે છે કે તેઓ સમુદ્ઘાત કર્યા પછી અને જે કેવલિ ભગવંતોને ૪ અઘાતી કર્મની સ્થિતિ સમાન હોવાથી આયોગિકાકરણ કર્યા પછી સમુદ્ઘાત કરવાનો નથી. તે બધા ય અંતર્ગત આયુ શેષ રહેતાં યોગનિરોધ કરે.

આ યોગનિરોધથી લેશ્યાનો નિરોધ થાય છે અને યોગ નિમિત્તે વ્યથતા બંધનો (શાતવેદ. રૂપ) નાશ થાય છે.

૧૩ મા ગુણુસ્થાનવર્તી કેવલિભગવંત સલેશ્ય અને સંયોગી કહેવાય છે. યોગનિરોધ થતાં ૧૪ મા ગુ.સ્થાને તેઓ અલેશ્ય અને અયોગી બને છે.

જો પ્રતિસમય યોગ ચાલુ રહે તો યોગનિમિત્તક કર્મબંધ પણ ચાલુ રહે, તેમ થતાં કદાપિ કોઈનો મોક્ષ થાય નહિ માટે યોગનિરોધ અનિવાર્ય છે.

યોગનિરોધની ક્રિયા કરતાં સયોગી કેવલિ પરમાત્મા પહેલા બાહર-કાયયોગના બળથી બાહર-વચનયોગનો નિરોધ કરે છે. તે પછી અંતર્મુ. સુધી તે જ અવસ્થામાં સ્થિર રહીને બા. કાયયોગના બળથી બા. મનોયોગનો નિરોધ કરે છે. આ બેય વચન મનોયોગના નિરોધ માટે બા. કાયયોગ એ અવલંબન લેવા માટે વીર્યવાન આત્માનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન (કરણ) મનાયું છે.

હવે બા. મનોયોગનો નિરોધ કર્યા પછી અંતર્મુ. સુધી એ જ સ્થિતિમાં રહીને ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસને અંતર્મુ.માં રોકે છે. ત્યાર બાદ અંતર્મુ. સુધી એજ સ્થિતિમાં રહીને સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી બા.કા. યોગનો નિરોધ કરે છે. કેમ કે જ્યાં સુધી બાહરયોગ હોય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મયોગનું રૂંધન થઈ શકતું નથી. (કેટલાક બા.કા. યોથી જ બા.કા. યોનું રૂંધન રહે છે.)

ત્યાર બાદ સૂક્ષ્મ કા.યોથી અંતર્મુ.માં સૂ.વ.યો.નો નિરોધ કરે છે. પછી અંતર્મુ. સુધી તે જ અવસ્થામાં રહે છે. ત્યાર બાદ સૂ.કા. યો.થી મૂ.મનોયોગ રૂંધે છે. પછી અંતર્મુ. તદવસ્થ રહે છે. ત્યાર બાદ સુ.કા. યો.ને અંતર્મુ.માં રોકે છે. તે સુ.કા.યો.ને રોકવાની ક્રિયા તે આત્મા સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી નામના શુકલધ્યાનના ઉબ્બ પાયા ઉપર આરૂઢ થાય છે.

આ ધ્યાનના બળથી શરીરના વહન-ઉદરાદિના પોલાણ ભાગ પુરાઈ જાય છે અને શરીરના એક ભાગમાંથી આત્મ-પ્રદેશી સંકેત્યાઈ. જઈને શરીરના બે ભાગમાં સ્થિર થાય છે.

સયોગી કેવલિ ગુ.સ્થાનના ચરમ સમયે જે કર્મે સત્તામાં રહ્યા છે તે બધાની સ્થિતિ ૧૪મા અયોગીગુણસ્થાનના કાળ જેટલી જ રહે છે. માત્ર જે પ્રકૃતિનો અયોગીગુણસ્થાને ઉદય નથી તેમની સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તા આશ્રયીને ૧ સમય ન્યૂન રાખે છે. સત્તાકાળ આશ્રયીને સામાન્યતઃ દરેક પ્ર. નો કાળ અયોગી ગુ.સ્થા જેટલો જ હોય છે.

આ ૧૩ મા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિયાતી ધ્યાન, સઘળી કિટ્ટી (જેવું વર્ણન શસ્ત્રઅન્ધમાંથી જોઈ લેવું.)

શાતાવેદ.નો બંધ, નામ-ગોત્રકર્મની ઉદીચ્છા, યોગ; શુકલલેશ્યા, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, એ સાતે ય પદાર્થનો એકસાથે નાશ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા અયોગી કેવલિ થાય છે, જેને ૧૪મું ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

૧૪. અયોગીકેવલી ગુણસ્થાનક : સૂક્ષ્મ કે બાહર કોઈ પણ પ્રકારના મન-વચન કે ક્રિયાના યોગ વિનાના કેવલિ-ભગવતનું જે ગુ.સ્થાનને અયોગીકેવલિ ગુ.સ્થાન કહેવાય. આ ગુ.સ્થાને રહેલા આત્મા કર્મેનો ક્ષય કરવા માટે વ્યુપરત-ક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના શુકલધ્યાનના ૪ થા પાયા ઉપર આરૂઢ થાય છે.

સ્થિતિઘાતાદિ કોઈ પણ યત્ન વિનાના આ પરમાત્મા જે કર્મેનો અહીં ઉદય છે. તેમનો ભોગ દ્વારા ક્ષય કરે છે અને જે કર્મેનો અહીં ઉદય નથી તેમને વેદમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિભુક્સંક્રમ વડે સંક્રમવતા અથવા સ્તિ. સં.વડે વેદમાન પ્રકૃતિરૂપે અનુભવતા ત્યાં સુધી ભય કે અયોગી અવસ્થાનો દિવ્યરમ સમય આવે. તે દિવ્યરમ સમયે દેવદિક આદિ પ્રકૃતિનો સ્વરૂપસત્તાને આશ્રયીને નાશ કરે. કેમ કે ચરમ સમયે અનુભવાતી પ્રકૃતિમાં તે પ્રકૃતિમાંઓ સ્તિ.સં.થી સંક્રમી ભય છે.

જેનો ઉદય છે તે શાતા કે અશાતામાંની એક વેદનીય, મનુ. ગતિ, મનુ. આનુપૂર્વી, મનુબ્યાયુ, પચ્ચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેય,

યશ, પર્યાપ્ત, ખાદર, જિનનામ, ઉચ્ચગોત્ર એ ૧૩ પ્રકૃતિની સત્તાને ચરમ સમયે વિચ્છેદ થાય છે. મતાંતરે મનુષ્યાનુપૃથીને ચરમ સમયે ઉદય ન હોવાથી દ્વિચરમસમયે નાશ થાય છે.

તેમનું કહેવું એ છે કે “જે પ્રકૃતિનો ઉદય હોય તેને. સ્તિ.સં. થતો નથી, તેથી તે પ્ર.ના દલિક ચરમ સમયે સ્વરૂપે સત્તામાં ટૂંખાય છે. અને તેથી તે પ્ર.નો ચરમ સમયે વિચ્છેદ થાય તે પણ ખરાખર છે. પરંતુ જે પ્ર. નો ચરમ સમયે ઉદય ન હોય તેના દલિક ચરમ સમયે સ્વરૂપે સત્તામાં કયી રીતે હેઠ શકે? ૪ આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકી પ્ર. હોવાથી વિચ્છેદગતિમાં જ તેનો ઉદય હોઈ શકે છે. ભવસ્થને તેના ઉદયના સંભવ નથી. એટલે અયોગીના દ્વિચરમ સમયે જ તેની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે.”

આ મતે દ્વિચરમ સમયે ૭૩ પ્રકૃતિઓની અને ચરમ સમયે ૧૨ પ્રકૃતિની ઉદય અને સત્તાનો નાશ થાય છે.

ત્યાર પછી શિંગના અંધમાંથી છૂટા થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવથી જેમ એરંડી ઊંચે જાય છે તેમ ભગવાન પણ કર્મના સંબંધથી મુક્ત થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી ઊંચે લોકના અંતે જાય છે. ઋગુ (સીધી) શ્રેણિ વડે જતો આત્મા જેટલો આકાશપ્રદેશને અવગાહીને અહીં રહેલો છે, તેટલા જ આકાશપ્રદેશને ઊંચે જતા પણ અવગાહ તે ૧ જ સમયમાં-૧૪ ગુણસ્થાનના ચરમ સમય પછીના જ સમયે લોકના અંતે પહોંચી સ્થિર થઈ જાય છે. આ આત્મા લોકાન્તથી આગળ જઈ શકતો નથી કેમ કે આલોકમાં ગતિસહાયક દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય નથી.

સિદ્ધશિલની ઉપરના ભાગમાં ગયેલા તે ભગવાન શાન્તકાળ પર્યાન્ત એ જ સ્થિતિમાં રહે છે. ફરી ક્યારે પણ સંસારમાં આવતા નથી કે જન્મ-મરણ પામતા નથી, કેમ કે સંસારના બીજાનૂત રાગ અને દ્વેષથી જ આત્માનો મોક્ષ-પર્યાય નબંધ થઈ શકે પરંતુ આ પરમાત્માએ તો તે રાગ-દ્વેષના બીજને બાળીને ખાખ કરી દીધું

છે. સર્વથા નષ્ટ થયેલા તે રાગાદિ ફરી ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. કેમ કે રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિનું કારણ છે મોહનીયકર્મના પુદ્ગલો. આને તો તે પરમાત્માએ આત્માની ઉપર સર્વથા રહેવા દીધા નથી. તેનો પુદ્ગલો બંધ ત્યારે જ થાય જ્યારે જીવ સંકલેશભાવ પામે. સિદ્ધ-ભગવંતો સર્વથા સંકલેશ મુક્ત મન્યા છે. માટે જ તેઓ અનંતકાળ પર્યંત તે જ સ્થિતિમાં રહે છે.

તેમ કર્મોના આવરણનો નાશ થવાથી તેમનામાં આઠ અક્ષય-ગુણો (પૂર્વે કહ્યા છે તે) ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તુતઃ તે અનંત-ગુણના સ્વામી છે. કેમ કે અનંત દોષોનો તેમણે વિનાશ કર્યો છે.

અચરમાવર્તકાળથી માંડીને ચરમાવર્તકાળની અંતિમ સિદ્ધાવસ્થા સુધીનું વિવેચન અહીં પૂર્ણ થાય છે.

વિરતિ-ધર્મ

[૧૨]

આમ ૧૪ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ વિચારી આપણે સમ્યક્ત્વ-ધર્મના હેતુભૂત માર્ગાનુસારિતાનો ભાવ વગેરે વિચાર્યા તેની સાથે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ પણ જોયું. હવે સમ્યક્ત્વના કાર્યરૂપ ધર્મને વિચારશું અને પછી આ વિવેચન પૂર્ણ કરશું.

સમ્યક્ત્વનું કાર્ય વિરતિરૂપ ધર્મ છે. આ ધર્મ બે પ્રકારે છે. દેશવિરતિ અને સર્વાવિરતિરૂપ ધર્મ.

વિરતિ-ધર્મ એટલે હિંસાદિ સાવધયોગથી વિરામ પામી જવું એટલું જ નહિ કિંતુ હિંસાદિ સાવધયોગની પ્રતિક્ષાપૂર્વક વિરામ પામવું તે છે.

એટલે હિંસા ન કરવી, જૂઠું ન ખોલવું, ચોરી ન કરવી વગેરે ધર્મ નથી કિંતુ હિંસા ન કરવાની, જૂઠું ન ખોલવાની, ચોરી નહિ કરવાવી ઇત્યાદિ પ્રતિજ્ઞા કરવી તે ધર્મ છે. જ્યાં સુધી પાપ-કાર્યની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી પાપ-કાર્ય ન કરવામાં આવે તો પણ પાપ-કર્મબંધ થયા જ કરે છે. આથી જ શ્રી જિનશાસનમાં 'કરે તે બાંધે' એટલો જ નિયમ નથી કિન્તુ 'ન કરે તે બાંધે' તેવો પણ નિયમ છે.

પ્રતિજ્ઞા વિનાના જીવનને અવિરતિનું જીવન કહેવાય છે. કર્મબાધ થવામાં મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કષાય અને યોગ એ ૪ કારણો છે. ૧ લા ૩ ગુણસ્થાને આ ૪ ય બારણાં ખુલ્લાં હોવાથી કર્મબંધ ચાલે છે, ૪ થા ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વનું બારણું બંધ થતાં બાકીનાં ૩ થી કર્મનો પ્રવાહ ધસ્થો આવે છે.

૫ મા ગુણસ્થાને અવિરતિનું બારણું અડધું બંધ થાય છે. ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાને અવિરતિનું આખું બારણું બંધ થતાં કષાય અને યોગના

ખુલ્લા ખાસણેથી કર્મો ધસ્યાં આવે છે. ઠેઠ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી આ સ્થિતિ ચાલુ રહે છે. ૧૧-૧૨-૧૩ મા ગુણસ્થાને કષાયતું ખાસણું ખંધ હોવાથી માત્ર યોગ પ્રત્યયિક કર્મખંધ થાય છે અને ૧૪ મા ગુણસ્થાને અયોગી ભગવાનને યોગ ન હોવાથી તે ખંધ પણ થતો નથી.

૫ મા વગેરે ગુણસ્થાને વિરતિધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે નીચેના ૪ ગુણસ્થાને પાપ ન કરે તો પણ પાપની અપ્રતિજ્ઞા રૂપ અવિરતિને અંગે તો જ્ઞેશ્વર કર્મખંધ ચાલુ જ રહે છે.

પ્ર. પ્રતિજ્ઞા ન કરે પણ મનથી પાપ ન કરવાતું નહીં કરી. લે પછી પણ કર્મખંધ ચાલુ રહે ?

ઉ. હા. મનથી જ નહીં કરવાની તૈયારી હોય તો તે પ્રતિજ્ઞા લેતાં કેમ અચકાય ? તે જ સૂચવે છે કે કસોટીની પળે પાપ સેવવાની તૈયારી છે.

પ્ર. બટાટાની પ્રતિજ્ઞા ન કરે અને ખાય નહિ તો પછી બટાટા ખાધાતું પાપ શી રીતે લાગે ? જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ઉ. આ અવિરતિતું પાપ છે. ભલે બટાટા જિંદગીમાં ક્યારે જ ન ખાય છતાં તેની પ્રતિજ્ઞા ન કરનારને એવી સંભાવના તો ઊભી જ છે ને કે ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં, ગમે તે બટાટો તે ખાઈ શકે તો છે જ ! જેને પ્રતિજ્ઞા છે તે તો બેધડક કહેશે કે મારે તેવી કેઈ સંભાવના જ નથી. જ્યારે મનથી નહીં કરનારો તેવી સંભાવનાનો ઇન્કાર કરી શકતો નથી.

પ્ર. સંભાવના હોય તેથી શું ? ખાતો તો નથી ને ?

ઉ. ન ખાવા છતાં લાખો ટન બટાટામાંના ગમે તે બટાટા ખાવાની સંભાવના છે માટે જ તે પાપ બાધે છે.

આ વાતને ઠાપલાઓથી વિચારીએ.

(૧) ભાડાતું ઘર છે. ભાડુઆત ૧ વર્ષ માટે ખીજે રહેવા બંધ છે. ભાડાના આ ઘરને તાણું વાસી દે છે, કોઈને સોંપતો નથી.

પોતે તેમાં કાયાથી રહેતો નથી, વાણીથી રહેવાનું બિલતો નથી અને મનથી ત્યાં રહેવાનો તે વર્ષ માટે વિચાર પણ કરતો નથી. છતાં તેણે મકાન માલિકને ભાડું ભર્યા કરવું પડે ને? ન રહેવા છતાં રહેવાની સંભાવના ઊભી રાખી છે માટે રહેવાથી જેમ ભાડું ભરવું પડે તેમ ન રહેવાથી પણ ભાડું ભરવું જ પડે.

(૨) તમે ઇલેક્ટ્રિક લાઈટ લીધી. આખા મહિનામાં બિલકુલ વાપરવામાં ન આવે તો પણ અમુક રકમ તમારે ભરવી જ પડે.

(૩) શત્રુજયની તમેટીએ પાંચ હજાર માણસનો સંઘ ચૈત્યવન્દન કરી રહ્યો છે. એ વખતે પર્વત ઉપરથી એક ચિત્તો છલાંગ મારતો ઢોડી આવે તો પાંચે પાંચ હજાર માણસ નાસભાગ કરે કે એ-ચાર માણસ? શું ચિત્તો પાંચે પાંચ હજારને ધાયલ કરવાનો કે મારી નાખવાનો છે? બહુ બહુ તો ૪-૫ માણસને મારશે. છતાં બધા ય કેમ નાસભાગ કરે છે? એનું સમાધાન એ જ છે કે ચિત્તો ૪-૫ ને જ ધાયલ કરવાનો હોવા છતાં કયા ૪-૫ ને ધાયલ કરશે તેનું કાંઈ નિશ્ચિત નથી હોતું એટલે દરેકના મનમાં એમ જ થાય છે કે, “સંભવ છે એ ૪-૫ માં જ મારો નાંખરે લાગી જાય!” આમ સંભાવનાની રૂએ બધા ય નાસી જાય છે.

આજે લોકો સરકાર પાસેથી પ્રાઈઝ-બોન્ડ ખરીદે છે. લાખ માણસમાંથી હજાર-દોઢ હજારની જ લોટરી લાગે છે છતાં લાખ માણસ તે બોન્ડ લે છે તેમાં પોતાની લોટરી લાગી જવાની સંભાવનાની કલ્પના સિવાય બીજું શું કારણ છે?

એટલે જ્યાં સુધી પાપની પ્રતિજ્ઞા નથી ત્યાં સુધી તે પાપની સંભાવના તો ઊભી જ રહે છે અને તેથી જ તે ‘અવિરતિ’ ને લીધે પાપ કર્મબંધ થયા જ કરે છે.

જો આમ ન હોય તો આપણા કરતાં નિગોદાદિના છવે પહેલાં જ મોક્ષે ચાલ્યા જવા જોઈએ. એ રીતે આપણે પણ નિગોદમાંથી સ્વીધા જ મોક્ષે ગયા હોત. આ જગતમાં ત્રસ છવે હોત જ નહિ.

કેમ કે એ નિગોદાદિના જીવો બારે મોટા ધર્મ કરે છે. તેઓ હિંસા, જૂઠ-ચોરી-મૈથુન વગેરે પાપો કયાં સેવે છે? 'હિંસા વગેરે પાપ ન કરવાં' એ જ અહિંસા-સત્ય--અસ્તેયાદિ ધર્મ બની જાય. તો તો નિગોદમાંથી જ સીધા મુકિતપુરીમાં જવાનું સુલભ થઈ જાય. પરંતુ તે જીવો સીધા મુકિતમાં જતા નથી એ જ વાત બતાવી આપે છે કે, 'હિંસા ન કરવી' એ જ અહિંસા-ધર્મ નથી કિન્તુ હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી એ જ અહિંસા-ધર્મ છે. આવો પ્રતિજ્ઞારૂપ ધર્મ તે જીવોને નથી માટે જ તેઓ તે અવિરતિના નિમિત્તે ઘોર પાપ-કર્મનું ઉપાજન કરતા રહે છે.

વળી જો હિંસા ન કરવી એ જ ધર્મ હોય તો તો હિંસા કરનાર કસાઈ પણ સ્વર્ગે જશે. કેમ કે ભલે તે રાજ સો જીવોની હિંસા કરતો હોય છતાં વિશ્વમાં રહેલા બાકીના કરોડો જીવોની હિંસા તો નથી જ કરતો ને?

આથી તેને પણ હિંસાનું પાપ સંધના દાણા જ જેટલું થશે અને હિંસા ન કરવા રૂપ ધર્મ તો પહાડ જેટલો થઈ જશે. પહાડ જેટલો ધર્મ સંધના દાણા જેટલા પાપને તો કયાંય કચડી ન નાંખે? આવા આત્માને પણ સ્વર્ગાદિ મળી જાય તો હિંસા વગેરે કરવામાં પણ નારકાદિનો ભય કયાં રહ્યો?

સહુ કોઈ માને છે કે કતલખાનાને રાજપુશીથી ચલાવનારા એ કસાઈઓ કદી સ્વર્ગે જાય નહિ. આર્યદેશમાં એવા બધા પાપ-ધંધાઓનો જોરશોરથી વિરોધ થતો જ આવ્યો છે.

માટે જ માનવું પડશે કે હિંસાદિ ન કરવા માત્રથી ધર્મ નથી કિન્તુ હિંસાદિ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞાથી જ ધર્મ છે.

આ ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે આપણા જીવનમાં જેનો કદી પણ ઉપયોગ કરતા નથી તેવી અઢળક વસ્તુઓ નહિ સેવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લેવામાં ન આવે તો તે બધાંયની અવિરતિનું પાપ સતત ચાલુ રહે અને તેથી પ્રતિજ્ઞાસમય ઘોર કર્મબંધ પણ ચાલુ જ રહે.

ખટાટા નહિ ખાનારે, સિનેમા નહિ જોનારે, રાત્રે નહિ ખાનારે, પરદેશ કદાપિ નહિ જનારે, લીલોતરી નહિ ખાનારે, તેની તેની પ્રતિજ્ઞા ન કરી હોય તો તે બધું ય પાપ ચાલુ જ રહે છે કેમ કે પ્રતિજ્ઞાવિહોણો જીવ તે પાપ ગમે ત્યારે કરવાની છૂટવાળો (સંભાવનાવાળો) છે એ જ એનો ઘોર અપરાધ છે.

આવા વગર મહત્તના પાપોથી વિરામ પામી જવા માટે દેશાવગાશિક નામનું ૧૦મું શિક્ષાપત્ર (જેને આપણે ૧૪ નિયમ ધારવાનું કહીએ છીએ તે) રોજ આદરવું જ જોઈએ.

વંદિતા સૂત્રમાં સર્વસાવધ પાપોના સંક્ષિપ્ત પ્રતિક્રમણુ રૂપ 'વંદિસિધ્ધાણ' કરણે....ગાથામાં નિષિદ્ધને કરવાનું પાપ કહ્યું છે તેમ ત્રિહિતને નહિ કરવાનું પણ પાપ કહ્યું છે.

અ. પ્રતિજ્ઞાથી લાલ શું ?

ઉ. ઉપર જણાવ્યો તે અવિરતિ દૂર થયાનો મોટો લાભ પ્રતિજ્ઞાથી જ થાય છે. વળી પ્રતિજ્ઞા કરવાથી મન ઉપર અહુ જ સારો કાબૂ સહજ રીતે આવી જાય છે.

જે માણસ પ્રતિજ્ઞા (વિરતિ) સ્વીકારતો નથી અને મનથી નહકી કરે છે તેને અવસરે મન ઉપર કાબૂ રાખવાનું અતિશય મુશ્કેલ કાર્ય બની જાય છે. બનતાં સુધી તો તે વખતે તે માણસ મન ઉપરથી પોતાનો કાબૂ ખોઈ જ બેસે છે અને પાપ કાર્ય સેવી નાંખે છે. જ્યારે પ્રતિજ્ઞાવાળા માણસને તે પાપ સેવવાનો વિચાર પણ આવતો નથી.

દા. ત., એક માણસ રાત્રે ખાય છે પરંતુ સહુગુરુના ઉપદેશથી તેણે રાત્રિભોજનની પ્રતિજ્ઞા કરી. આ પ્રતિજ્ઞા કરવાથી રાત્રે ખાવાના વિચારો સૂર્યાસ્ત થતાં પહેલાં જ મરવા પડે છે. અને વધુમાં વધુ સૂર્યાસ્ત થતાં સુધીમાં તો એ વિચારો મરી જ પરચારે છે. આખી રાતમાં ગમે ત્યારે તેને ખાવાનો વિચાર જ થતો નથી.

હવે આ પ્રતિજ્ઞા જો અમુક મુદતની હોય તો તે મુદત પૂરી થઈ ગયા પછી તે માણસ ફરી પ્રતિજ્ઞા ન લે અને હવે મનથી નહીં કરી શકે કે, 'હવે રાતે ખાવું જ નથી.' તો પણ તે ક્યારેક મન ઉપરનો કાબૂ ગુમાવી જ બેસશે અને રાત્રે ખાઈ જ લેશે.

આ ઉપરથી એક બીજી પણ વાત ફલિત થાય છે તે પ્રતિજ્ઞા દ્વારા જો કાયાને કાબૂમાં લઈ લેવામાં આવે તો મન કાબૂમાં આવી જાય છે.

જેને મન કાબૂમાં લેવું હોય તેણે કાયાને જ કાબૂમાં લેવી પડશે.

કેઈ માણસ મોઢું ન ખોલતો હોય તો તેનું મોં ખોલાવવા નાક બંધ કરવું પડે, પ્રકાશ જોઈ તો હોય તો દીવો પકડવો પડે, તેમ મનના નિયંત્રણ માટે કાયાને કાબૂમાં લેવી પડે.

આની ઉપર આપણા શસ્ત્રિંદ્રા વ્યવહારમાં દેખાતો જ દાખલો લઈએ.

૧ માણસ દર પક્ષે એક ઉપવાસનું વ્રત કરે છે. પણ બીજે દિવસે સવારે થાકી જાય છે, એકદમ નબળો પડી જાય છે. પરંતુ પર્યુષણના દિવસોમાં જો તે મન મજબૂત કરી લઈને એકસાથે આઠ ઉપવાસનું પચ્ય. કરી લે છે તો બીજે દિવસે જરાય નબળો થયેલો દેખાતો નથી. અરે ૫-૫ દિવસ સુધી તેના મોં ઉપર ઉચ્ચ તપની અસર દેખાતી નથી.

આ જ હકીકત સૂચવે છે કે કાયાના નિયંત્રણથી મન ઉપર સબજડ નિયંત્રણ આવી જાય છે. જેમ જેમ કાયાના નિયંત્રણમાંથી છૂટવાની મુદતની નજદીક આવતા જવાય છે તેમ તેમ મન ઉપરની પકડ પણ આપોઆપ ઠીલી પડતી જાય છે અને મન ખાવા-પીવાના વિચાર કરવા લાગી જાય છે.

૧ ઉપવાસની પ્રતિજ્ઞા ૧૮ કલાક સુધી મન ઉપર કાબૂ જમાવી શકે છે, પછી તે પકડ ઠીલી પડે છે. કેમ કે મન જાણે છે કે હવે ૪ કલાકમાં આ નિયંત્રણમાંથી મુક્તિ મળવાની છે અને ૮ ઉપવાસની

પ્રતિજ્ઞાવાળાનું મન ૫-૬ દિવસ સુધી સ્વસ્થ રહી શકે છે, ત્યાર બાદ નિયંત્રણ મુક્તિનો કાળ નજદીક આવતાંની બાજુ યતાં તે ઢીલું પડવા લાગે છે.

એટલે આપણે એક સિદ્ધાન્ત બાંધી શકીએ કે કાયાની વિરતિમાં મનની વિરતિ બહુ જ સુલભ થઈ બન્ય છે.

જો કે અહીં એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો જ કે વસ્તુને છોડવાની પ્રતિજ્ઞા માત્રથી મુક્તિપદ અફર બની જતું નથી. કિન્તુ જેમ વસ્તુ છોડી તેમ વસ્તુ ઉપરનો રાગ પણ છોડવો જ જોઈએ. વસ્તુ હોય કે ન હોય પરન્તુ જો તેની ઉપર રાગ-ભાવ ન હોય તો અવશ્ય મુક્તિપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પરન્તુ મનનો રાગ-ભાવ છોડવા માટે કાયાથી વસ્તુનો સંગ છોડવો આવશ્યક બની બન્ય છે. માટે વસ્તુનો રાગ ટાળવા વસ્તુ છોડવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી જ રહી. રાગભાવને દૂર કરવા માટે આ જ રાજમાર્ગ છે.

અનંતા આત્માઓ બાહ્ય સંગત્યાગરૂપ વિરતિમાર્ગના આ રાજ-માર્ગથી પસાર થઈને મુક્તિપદ પામ્યા ત્યારે આંગળીના વેઢે ગણી શકાય તેટલા જૂઝ આત્માઓ બાહ્ય સંગ ત્યાગ્યા વિના રાગભાવને ટાળીને મુક્તિપદ પામ્યા અને બાકીના અનંતાનંત બાહ્ય સંગવાળા આત્માઓ મનુષ્યજીવન-ધર્મશ્રવણ પામીને પણ રાગભાવને ટાળી ન શક્યા અને સંસારમાં સ્વડી ગયા.

કેવલિ ભગવંતોની નજર સામે આ પરિસ્થિતિ હતી, માટે જ તેઓએ મુક્તિનાં માર્ગ તરીકે બાહ્ય સંગત્યાગરૂપ વિરતિમાર્ગને- પ્રતિજ્ઞાપૂર્વકના સાવધ વ્યાપારના ત્યાગને ‘ધર્મ’ રૂપે કહ્યો.

આજે કેટલાય અજ્ઞાની કહે છે કે, “બાહ્ય સંગ ત્યાગ્યા વિના પણ ભરત વગેરે મુક્તિપદ પામ્યા છે માટે મહાવ્રતપ્રતિજ્ઞા કે અલુપ્ત પ્રતિજ્ઞારૂપ સર્વવિરતિ-દેશવિરતિ જીવનની શી જરૂર છે? સંસારમાં રહીને પણ જો રાગનાશ થયો છે તો તેમ જ કેમ ન કરવું?”

અંતરની લોગ લાલસાઓ જ જીવનોનાં જીવનોને ખતરામાં ઉતારી જ દે તેવા અભિપ્રાયો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. અનંતા ખાલ્લ-સંગીમાંથી બે-પાંચને મુક્તિ મળી, ખાકીના બધા રૂખી ગયા છતાં એ બે-પાંચનો દાખલો લઈને અનંતા રૂખી ગયા એ ન જાઈને સંસારમાં રહીને ધર્મ કરવાની વાતો કઈ બુદ્ધિથી કરતા હશે એ જ સમસ્યા છે !

એવાઓને તો અગ્નિમાં ઝંપલાવવામાં ચ વાંધો નહિ આવે કેમ કે ભલે અગ્નિમાં અનંતા સળગી ગયા હોય પણ સીતાજી વગેરે સતીઓએ તો મોજ માણી હતી માટે આ સતિયાઓ પણ એમનું જ દખ્તાનત લેશે ને ?

ભલે અનંતા જીવો ઝેર ખાઈને મર્યા હોય પણ બે-પાંચ તો બચ્યા હશે માટે એમનો જ દાખલો લઈને એ ચ ઝેર ખાવા તૈયાર થશે ને ?

ભલે નાગાઓને દુનિયા ધિઝારતી હોય પણ કેટલાય નગ્નને તો દુનિયા પૂજે છે ને ? માટે તેમનો જ દાખલો લઈને તેઓ કપડાં ઉતારી જ નાંખશે તેમ લાગે છે.

ભલે લાખો ખુદાબક્ષો વગર પૈસે મુસાફરી કરવાથી પકડાઈ ગયા હોય કે ખૂનીઓ ખૂન કરીને ફાંસીને માંચડે ચડ્યા હોય પણ કેટલાક તો તેમાંથી ઉગરી પણ ગયા છે. માટે તેમનો જ દાખલો લઈને તેઓ પણ એવું જ તોફાન કરે તો ચ નવાઈ નહિ. કેમ કે આ લોકો વ્યવહારને તો માનતા જ નથી. (વસ્તુતઃ તો શુભ વ્યવહારને જ માનતા નથી.)

એટલે ખૂન વગેરે કરવાનો વ્યવહાર નિર્લેપ ભાવે કરે તો તેમને તો મુક્તિપદ જ મળે છે ને ? ગમે તેની મા-બેટી ઉપર બળાત્કાર કરે કે પોતાના તેવા સ્વજનો ઉપર બળાત્કાર કરે તો ચ નિર્લેપ ભાવે તેઓ કરવાતું કહે એટલે તે અવસ્થામાં ચ મુક્તિપદ હથેલીમાં આવીને પડી જાય !

અસ્તુ. એવા પામરોની વાતોથી સચું! શ્રી જિનેશ્વરદેવે તે પોતાના કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશમાં મન ઉપરના વિરાગ-ભાવને પ્રાપ્ત કરવા મનનું નિયંત્રણ અનિવાર્ય જોયું પણ તે માટે કાયાના નિયંત્રણ વિના ચાલી નથી શકતું તેવો રાજભાગ જોયો અને આપણને જણાવ્યો.

માટે હવે ખડું જ સાફી ફીતે નિશ્ચિત થાય છે કે મનની રાગ રોષભાવની વિરતિ વિના મુક્તિ નથી. એની સાથે એ વાત પણ નિશ્ચિત થાય છે કે મનની વિરતિ કાયાની વિરતિ વિના શક્ય નથી.

રાજ્ય-વ્યવહારમાં પણ તે તે પક્ષના પૂરેપૂરા વફાદાર માણસોને ય તે તે હોદ્દો સ્વીકારતી વખતે વફાદારીના સોગંદ લેવા પડે છે. પછી તે સરદાર, મોરારજી કે નહેરુ કાં ન હોય! તે વખતે તે તે અધિકારી પુરુષો જે ધર્મ પાળતા હોય તે ધર્મનું વિશિષ્ટ પુસ્તક હાથમાં રાખવું પડે છે. ખ્રિસ્તી હોય તો હાથમાં બાઇબલ રાખીને, મુસલમાન હોય તો કુરાન રાખીને, હિન્દુ હોય તો ગીતા રાખીને કે જૈન હોય તો કલ્પસૂત્ર રાખીને સોગંદ લે છે. કોર્ટોમાં કે ઈન્કમટેક્સ ઓફિસોમાં પણ કેટલીક વાર આ રીતે ધર્મગ્રન્થ પકડાવીને, તેની સાથે સઘળા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનું જણાવવામાં આવે છે.

આમ દેવ-શુરૂની સાક્ષીએ વિરતિ (પાપવ્યાપાર નિવૃત્તિ)ની સોગંદ (પ્રતિજ્ઞા) વિધિ કરાય ત્યારે જ તે તે વસ્તુની અવિરતિને માનવજીવનમાંથી અસ્ત થયે જણાય.

શ્રી જિનશાસનમાં માત્ર મનના રાગ-રોષ વિનાની માનસિક વિરતિને જ જણાવવામાં આવી નથી. કિન્તુ વાહી અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોની વિરતિને પણ એટલું જ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે. આથી જ સર્વ સાવધ યોગાદિની પ્રતિજ્ઞાનું ઉચ્ચારણ કરતાં માત્ર 'મર્જોણ' ન કહેતાં તેની સાથે 'વાયાએ કાણ' પણ કહ્યું જ છે.

દેશ-પ્રતિજ્ઞા કરનારાઓને પણ મનાદિ ૩ યોગની યથાયોગ્ય પ્રતિજ્ઞા હોય જ છે.

અ. પાંચ ઇન્દ્રિય પોતપોતાના જે વિષયોતું ગ્રહણ કરે છે તેમાં જે કર્મસંબંધ થાય છે તેમાં સુખ્ય કારણુ તો તે તે વિષયમાં રાગ-દ્વેષ રૂપે પરિણમતું મન જ છે, તો પછી મનથી જ પ્રતિજ્ઞા કેમ ન કરવી ? 'વાચાદ કારણ' કહેવાની શી જરૂર ?

ઉ. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન એ બન્નેને કર્મસંબંધના પૃથક્ પૃથક્ કારણુ તરીકે એટલા માટે જણાવ્યાં છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયોમાં ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ વિના વિકલ્પ માત્રથી પણ જીવ કર્મસંબંધ કરે છે. આ અંગે શાસ્ત્રમાં તન્દુલ-મત્સ્યની વાત આવે છે કે એ મત્સ્ય માત્ર મનના રોદ્રપરિણામથી જ જીવી નારકતું આચુ નિકાચિત કરે છે.

જેમ આ રીતે એકલું મન પાપ કરી શકે છે અને તેથી જ મનની શુદ્ધિ વિના કાયાના શુદ્ધ વ્યાપારો પણ નિષ્ફળ કહ્યા છે, તેમ એ પણ સમજી શકાય છે કે કાયાની શુદ્ધ-પ્રવૃત્તિ વિના મનની શુદ્ધિ પ્રાયઃ અશક્ય છે. એટલે મન અને વચન-કાયા બંધાયેલી શુદ્ધિ અનિવાર્ય બની રહે છે. માટે એ ડાહ્યાના સાવધયોગી પ્રતિજ્ઞા આવશ્યક બની છે.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

આજે કેટલાક કહે છે કે 'ખાવા-પીવામાં, કે લોગ લોગવવામાં અમને કશું પાપ લાગતું નથી કેમ કે અમારું મન એકદમ શુદ્ધ છે, એને ખાવા-પીવામાં કશો રાગ નથી. દેહ અને આત્માની ભિન્નતાતું વિવેકજ્ઞાન જે મનને ઘડી જાય છે તે મન ખાતાં-પીતાં જાણે છે કે એ તો કાયા ખાય છે, આત્મા નહિ, ઇત્યાદિ.' આ બધી વાતો જીવલેણ લોગ-લાલસામાંથી જન્મ પામી છે. એકાન્ત નિશ્ચયતું સેવન લોગ-લાલસા વિના શક્ય જ નથી. એવાને પૂછવું જોઈએ કે, જો તારું મન શુદ્ધ જ હોય તો તારો હાથ લોજનમાં કેમ પડે છે ? તું સ્ત્રીનો સ્પર્શ કેમ કરે છે ? શરીરને સ્નાન કેમ કરાવે છે ? શુદ્ધ મનથી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય ખરી ?

શુદ્ધ મન તો વિતરાગ પાસે કાયાને દોડાવે, વિરાગીનાં વચન કાનને સંભળાવે, જિનેશ્વરના વ્યવહાર-માર્ગ તરફ ઝૂકી ઝૂકીને માથું

નમાવડાવે શુદ્ધ મન શુભ-વ્યવહારમાં કાયર બને અને અશુભ-વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરે, છતાં વ્યવહાર માત્રને વાણીથી ઇન્કારે ! અને અશુભ વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ થવામાં કેમબદ્ધ પર્યાયનું ઓહું ધરે !

જિનોક્ત વ્યવહારમાર્ગમાં તે શુભ વ્યવહારનું જોરદાર આચરણ કરીને અશુભ વ્યવહારને ધક્કો મારવાનો છે, જે અશુભ વ્યવહાર ટાળ્યો ન ટળે તેને માટે ય ભારે અજ્ઞપો અનુભવવાનો છે. કાંટાથી કાંટો નીકળે તેમ (શુભ) વ્યવહારથી (અશુભ) વ્યવહાર ફર થાય. આટલું થયા પછી જ નિશ્ચયની સાધના થાય, જેમાં શુભ વ્યવહાર પણ ફર થાય.

આ પામરો-નિશ્ચયવાદીઓ-નિશ્ચયમાર્ગમાં તે છે જ નહિ. કિન્તુ વ્યવહારમાર્ગમાં પણ ઊભા રહી શક્યા નથી કેમ કે એમના જીવનમાં અશુભ વ્યવહાર ખીચીખીચી ભર્યો પડ્યો છે. જિનોક્ત વ્યવહાર માર્ગવાળા જીવમાં અશુભ વ્યવહાર હોય નહિ અને હોય તો ય જી તેને ભૂંડો-હેય-માનતો હોય તો જ તે આત્મા તેમના શુભ વ્યવહારથી જિનોક્ત વ્યવહારમાર્ગે રહી શકવાને લાયક છે.

શુભ વ્યવહાર એટલે પ્રતિજ્ઞા (વિરતિ)મય જીવન અથવા તેવી જીવનની પૂરી તાલાવેલીપૂર્વકતું ધાર્મિક જીવન.

પ્ર. જયા ગુણસ્થાને પણ વ્રત-પચ્ચખખાણ વગેરે હોય છે તો પણ ત્યાં રહેલા જીવને અવિરતિ કેમ કહ્યો છે ?

કૃષ્ણમહારાજએ પણ ઉપવાસ વગેરે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તો તેમને પ મા દેશવિરતિ ગુણસ્થાને કેમ ન કહ્યા ?

ઉ. શાસ્ત્ર-પરિભાષામાં પ્રાણ્ણતિપાત વિરમણ્ણદિ રૂપ ગુણ્ણવ્રતો-ઉત્તરવ્રતો કે મહાવ્રતોમાંના એકનો પણ સ્વીકાર-તેને વિરતિ કહ્યો છે. કૃષ્ણાદિમાં તેમાંનું એક પણ વ્રત સ્થૂલથી પણ ન હતું માટે તેમને પ મા ગુણસ્થાનના સ્વામી કહ્યા નથી.

પ્ર. પાપ તો પ્રાણ્ણતિપાતાદિ ૧૮ છે છતાં પ્રતિજ્ઞા ૧ લા પાંચની જ સ્થૂલથી કે સર્વથી કેમ લેવાય છે ?

ક્રિ. ૧ લા પાંચની પ્રતિજ્ઞા થયા પછી બાકીના ૧૩માં આપોઆપ વિવેક આવી જાય છે. ૧૩ ય પાપનું અધું બળ આ પાંચમાં છે. એ પાંચનું બળ તૂટયા પછી બાકીનાં ૧૩ પાપોનું બળ તૂટી પડે છે. આટલે ૫ ની વિરતિ લેનાર ૧૮ યની વિરતિ લેનારો કહેવાય.

આત્માના કાર્તિક દુશ્મન સમાં ૧ લાં પાંચ પાપ છે. તેમને કાબૂમાં લઈ લીધા પછી બીજા ૧૩ દુશ્મનો તદ્દન કાયર બની જાય છે. તેઓ આપોઆપ કાબૂમાં આવી જાય છે. અથવા તો એ ૧૩ પાપના હથિયાર રૂપ પહેલાં ૫ પાપો છે. એટલે પાંચ પાપોની વિરતિ રૂપે એ હથિયાર ચૂંટવાઈ જતા નિઃશસ્ત્ર બનેલાં તે ૧૩ પાપ કાંઈ જ કરી શકતાં નથી.

અ. અભવ્યજીવ ચારિત્ર્ય લેતાં પહેલાં પાંચેય પાપનું પરચખખાણું કરે છે. તો ય બાકીનાં ૧૩ પાપો તેમાં ય છેલ્લું મિથ્યાત્વનું પાપ તો જરાય નબળું નથી.

ક્રિ. પહેલાં પાંચ પાપના અભવ્યને પરચખખાણું એ વસ્તુતઃ પરચખખાણું જ નથી. કેમ કે તેની પાછળ મોક્ષનો આશય જ નથી. એથી એમનાં એ પરચખખાણું પણ કદાપિ મોક્ષસાધક બની શકતા નથી. આથી દ્રવ્યથી પરચ. લેવા છતાં પણ વસ્તુતઃ તેઓ ૧૮ ય પાપના સેવનારા જ કહેવાય છે. અસ્તુ.

આ ઉપરથી આપણે જોયું કે 'વિરતિ' ભાવનું આ જીવનમાં કેટલું મહત્ત્વ છે? વિરતિ એ જ ધર્મ છે, અવિરતિ એ જ ભયંકર પાપ છે.

વિરતિધરને અનાલોગાદિથી કદાચ હિંસા થઈ જાય તો ય તે અહિંસક છે અને અવિરતિધર હિંસા ન કરે તો ય હિંસક છે.

સમ્યક્ત્વનો ભાવ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા પ્રત-પરચખખાણાદિ વિરતિના વ્યવહારમાર્ગ તરફ અવરથ ચૂકે છે. કર્મવશાત્ વિરતિ વિનાનું જીવન જીવવું પડે તો ય તે અવિરતિના જીવનમાં પાણી વિના આછાં જોમ તરફડે તેમ તરફડતો રહે છે. અવિરતિની

પાસે રહેવા છતાં અવિરતિની તરફ તેને બારે ધિક્કાર-સૂગ હોય છે અને વિરતિ દૂર હોવા છતાં તેનો બારે પ્રેમી હોય છે.

સમ્યક્ત્વભાવના કાર્યરૂપ વિરતિ બે પ્રકારની છે :

(૧) દેશવિરતિ અને (૨) સર્વવિરતિ.

દેશથી વિરતિભાવ પ્રાપ્ત કરનાર સમ્યક્ત્વી ૫ મા ગુણસ્થાનનો સ્વામી બને છે જ્યારે સર્વથી વિરતિભાવ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે અવિરત સમ્યક્ત્વી કે દેશવિરત સમ્યક્ત્વી આત્મા ૬ ઠા સર્વવિરતાદિ ગુણસ્થાનનો સ્વામી બની શકે છે.

અહીં આપણે જાણ, ૫ મા અને ૬ ઠા ગુણસ્થાનનો વિચાર કરવો છે. આ ૩ ય ગુણસ્થાનની પૂર્વભૂમિકારૂપ સામાન્યતઃ માર્ગાનુસારી ભાવ છે. યદ્યપિ કેટલીક વાર એવું પણ બની શકે છે કે માર્ગાનુસારિતાનો ભાવ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થયા વિના જ ૪ થા વગેરે ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તથાપિ સામાન્યતઃ ક્રમ પ્રમાણે એમ કહી શકાય કે માર્ગાનુસારિતાના ગુણોની પ્રાપ્તિપૂર્વક સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ થાય. પરંતુ આ હકીકતને નિયમ રૂપ માની લેવી જોઈએ નહિ.

માર્ગાનુભાવના ૩૫ ગુણો આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા. આ ૩૫ ગુણોમાં આપણે એવા અનેક ગુણો જોયા જેમાં સાંસારિક વ્યવહાર-કૌટુંબિક-દષ્ટિ પણ જણાતી હોય.

હવે આપણે વિરતિધર્મની પૂર્વભૂમિકારૂપ શ્રાવકના ૨૧ ગુણો જોવા છે. આ ૨૧ ય ગુણો વ્યક્તિગત છે અને સાંસારિક વ્યવહારને અનુલક્ષીને નથી.

માર્ગાનુભાવના ૩૫ ગુણો વ્યવહારબુદ્ધિ કરે છે અને શ્રાવકના ૨૧ ગુણ વ્યવહારશુદ્ધિ સાથે વિરતિધર્મના ખીજને યોગ્ય આત્માની ભૂમિ તૈયાર કરે છે.

લૌકિક વ્યવહારશુદ્ધિ વિના આત્મશુદ્ધિની લોકોત્તર સાધનાને યોગ્ય ભૂમિ તૈયાર થતી નથી. માટે પ્રથમ માર્ગાનુભાવના ગુણોનું જીવન અને ત્યાર પછી વિરતિધર્મની ભૂમિકારૂપ ૨૧ ગુણોનું જીવન.

પ્ર. આ ૨૧ ગુણુો કયા ગુણુસ્થાને હોય ?

ઉ. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા પૂર્વે એ વાત સમજી લેવી જોઈએ કે આ ૨૧ ગુણુો ધર્મની-વિરતિધર્મની યોગ્યતા માટેના છે. દેશવિરતિધર-૫ મા ગુણુસ્થાનનો સ્વામી, સર્વવિરતિધર ૬ ઠૂા વગેરે ગુ. સ્થા. નો સ્વામી—આ જો જેમ ધર્મી છે તેમ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ-૪થા ગુ.સ્થા.નો સ્વામી પણ આદ્ય ત્યાગ-તપાદિ કરવાથી ધર્મી છે.

આમાં ૫ મા ગુણુસ્થાનનો વિરતિધર્મ એ ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ કહેવાય છે. ૬ ઠૂા ગુ.સ્થા. નો સર્વવિરતધર્મ એ સુનિ-ધર્મ છે, જ્યારે ૪ થા ગુણુસ્થાને રહેલા સમ્યગ્દષ્ટિનો જિન-પૂજ, દેશના-શ્રવણુ, નવકારશી વગેરે વ્રત-પચ્ચખખાણુનો તેનો ધર્મ એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. આમ ૩ પ્રકારના ધર્મ થયા.

અવિરતિ શ્રાવકધર્મ - વિરતિ શ્રાવકધર્મ - સર્વવિરતિ સાધુધર્મ.
ગૃહસ્થનો સામાન્યધર્મ - ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ - સાધુધર્મ

(૪ થુ ગુ. સ્થા) (૫ સુ ગુ. સ્થા) (૬ ઠૂં ગુ. સ્થા)

આ ૩ ય પ્રકારના ધર્મની યોગ્યતા માટે ૨૧ ગુણુો કહ્યા છે.

જેમ એક જ દીવાલ ઉપર શ્રેષ્ઠ - શ્રેષ્ઠતર-શ્રેષ્ઠતમ ચિત્ર દોરી શકાય છે તેમ ૨૧ ગુણુોથી ૩ ય પ્રકારની યોગ્યતાનો પારિપાક થતાં ૩ ય પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ધર્મસંપ્રદાના આ વચન ઉપરથી એમ કહી શકાય કે ૨૧ ગુણુો અવિરતશ્રાવક જીવનની પ્રાપ્તિ માટે પણ હોઈ શકે છે એટલે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિના ૪ થા ગુણુસ્થાનથી આ ગુણુોનો સદલાવ હોય.

પ્ર. ૨૧ ય ગુણુોની સિદ્ધિ થાય તો ઉપરોક્ત ૩ માંથી ગમે તે ધર્મ પ્રાપ્ત થઈ શકે કે ઓછા ગુણુ પણ ચાલે ?

ઉ. જે આત્મા ૨૧ ય ગુણુયુક્ત હોય તે ઉપરોક્ત ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્તમ ગણાય, ૨૧ માંથી ૧૫-૧૬ ગુણુોવાળો (પોણુ ભાગના ગુણુોવાળો) હોય તો તે ધર્મયોગ્યતામાં મધ્યમપાત્ર ગણાય

અને ૨૧ માંથી ૧૦-૧૧ (અડધા) ગુણવાળો હોય તે જઘન્યપાત્ર ગણાય. જેનામાં ૧૦-૧૧ ગુણ પણ ન હોય તે ધર્મયોગ્ય ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે ધર્મરત્ન-પ્રકરણમાં કહ્યું છે.

શ્રાવકના ૨૧ ગુણો : (ગુણ-ગુણીનો કથાચિત્ અલોક છે માટે અહીં ગુણોનો નિર્દેશ કર્યો છે.)

૧. અક્ષુદ્ર :- ઉતાવળીયો અને છીછરો નહિ કિન્તુ ઉદાર-ધીર-ગંભીર.

૨. રૂપવાન :- પાંચેય ઇન્દ્રિયોથી પૂર્ણ-ખોડરહિત પરિપૂર્ણ અંગોપાંગવાળું અને સુંદર શરીર જેને હોય તે રૂપવાન કહેવાય.

૩. પ્રકૃતિસૌમ્ય :- સ્વભાવથી જ પાપકર્મ નહિ કરનારો.

૪. લોકપ્રિય :- નિંદા, જુગાર, શિકાર વગેરે શાસ્ત્રોક્ત લોકવિરુદ્ધ કાર્યોને નહિ કરનારો—સદાચારી.

૫. અકૂર :- પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો, કપાયના કલેશ વિનાનો પ્રસન્ન ચિત્તવાળો.

૬. ભીરુ :- અલોક-પરલોકનાં દુઃખો અને અપયશથી ડરનારો.

૭. અશઠ :- વિશ્વાસનું પાત્ર, કોઈ ને નહિ ઠગનારો, પ્રશંસાને યોગ્ય.

૮. સુદાક્ષિણ્ય :- ખીજની પ્રાર્થનાનો ભંગ નહિ કરતાં સ્વકાર્ય છોડીને પણ તેનું કાર્ય કરનારો.

૯. લલ્લગુ :- અયોગ્ય કાર્યો કરતાં લલ્લ પામનારો અને અંગીકૃત કાર્યને પૂર્ણ કરનારો.

૧૦. દયાળુ :- દુઃખી, દારિદ્રી વગેરે પ્રાણી પ્રત્યેના દયાના પરિણામવાળો.

૧૧. મધ્યસ્થ-સૌમ્યદષ્ટિ :- રાગદ્વેષરહિત હોવાથી યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયમાં વિવેકવાળો.

૧૨. ગુણરાગી :- ગુણ-ગુણીને પક્ષપાત કરનાર, નિર્ગુણીની ઉપેક્ષા કરનાર, પ્રાપ્તગુણની રક્ષામાં તથા નવા ગુણની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્યમવંત.

૧૩. સત્કથક :- ધર્મકથાની રુચિવાળો અને વિકથામાં અરુચિવાળો.

૧૪. સુપક્ષયુક્ત :- આજ્ઞાંકિત, ધર્મી, સદાચારી અને ધર્મકાર્યોમાં સહાયક પરિવારવાળો.

૧૫. સુદીર્ઘદર્શી :- સૂક્ષ્મવિચારપૂર્વક જેતું પરિણામ સુંદર જણાય તેવાં કાર્ય કરનારો.

૧૬. વિશેષજ્ઞ :- પક્ષપાત વિના વસ્તુના ગુણદોષને સમજનારો.

૧૭. વૃદ્ધાતુગ :- નાના કે મોટા શુદ્ધ પરિણુત બુદ્ધિવાળા હોય તે સાચા વૃદ્ધ કહેવાય. તેવા પુરુષોની સેવા કરનારો અને તેમની શિખામણને અનુસરનારો.

૧૮. વિનીત :- મોક્ષતું મૂળ વિનય છે એમ સમજી અધિક ગુણીનો વિનય કરનારો.

૧૯. કૃતજ્ઞ :- બીજાએ કરેલા ઉપકારને નહિ વિસરતાં પ્રત્યુપકારની ભાવનાવાળો.

૨૦. પરહિતાર્થકારી :- નિઃસ્વાર્થ પરોપકારકરણુ સ્વભાવવાળો. (દાક્ષિણ્ય ગુણવાળો પ્રાર્થના કરનાર પ્રત્યે ઉપકાર કરે છે જ્યારે આ પર-પ્રાર્થના વિના સ્વભાવથી જ પરહિતરત હોય છે.)

૨૧. લખ્ધલક્ષ્ય :- ચતુર, ધર્મવ્યવહારને જલદી સમજનારો. અવિરત શ્રાવક-ધર્મનો આધિકારી કોણ ?

અવિરત શ્રાવક-ધર્મનો અધિકારી જીવ (૪ થા ગુણસ્થાનવાળા) : શ્રાવકધર્મ વિધિપ્રકરણની ૪ થી ૭ મી ગાથામાં ભગવાન હરિભદ્ર-સૂરિજી મહારાજાએ અવિરતશ્રાવક (૪ થા ગુ.સ્થાને શ્રાવક) જીવના અધિકારી જીવનાં ૩ લક્ષણ બતાવ્યાં છે.

૧. અર્થી, ૨. સમર્થ, ૩. શાસ્ત્રઅનિષિદ્ધ.

અર્થી : વિનયવાન, આપમેળે સામે આવેલો, ધર્મજિજ્ઞાસુ.

સમર્થ :- ધર્મધીર, ધર્મનિર્ભય-ધર્મસ્થિર.

શાસ્ત્ર-અનિષિદ્ધ :- ૧. બહુમાન, ૨. વિધિતત્પરતા, ૩. ઔચિત્યવાન

(૧) બહુમાનયુક્ત : ધર્મકથાપ્રિય, નિંદાતું શ્રવણુ નહિ કરતો, નિંદકની દયા ચિંતવતો, તત્ત્વમાં મનની એકાગ્રતાવાળો અને તત્ત્વને તીવ્ર જિજ્ઞાસુ.

(૨) વિધિતત્પર :- ગુરુવિનયકારી, કાલે ક્રિયાકારી, ઉચિત આસનસેવી. યુક્ત સ્વરવાળો અને સત્રોપયોગવાળો બધી ધર્મક્રિયામાં આદરવાળો.

(૩) ઔચિત્યવાન :- લોકપ્રિય, અનિંદિત ક્રિયાકારી, આપત્તિમાં ધૈર્ય રાખનારો, યથાશક્તિ ત્યાગવાળો, લબ્ધલક્ષ્ય ઇત્યાદિ ઔચિત્યને બાળવતો.

આવી યોગ્યતાવાળાને તેઓશ્રીએ અવિરતશ્રાવકધર્મનો અધિકારી જણાવ્યો છે.

વિરત શ્રાવકધર્મની યોગ્યતા :

એ જ અન્યની ખીજ ગાથામાં તેઓશ્રીએ વિરત-શ્રાવકધર્મની યોગ્યતાઓ બતાવી છે. ત્યાં તેઓશ્રીએ કહ્યું છે કે,

(૧) જે આત્માને સમ્યક્દર્શન આદિ ગુણ પ્રાપ્ત થયા હોય અને જે નિત્ય ગુરુગુણે જિનવાણીતું શ્રવણુ કરતો હોય શ્રાવકજીવનની ઉત્તમ સમાચારીને સાંભળતો હોય તે સાચો વિરત શ્રાવક કહેવાય. વળી અતિ તીવ્ર કર્મનો હાસ થતાં જિનવાણીને જે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળે તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક કહેવાય. દૂંકમાં શ્રાવક શબ્દને ઘટતા અસાધારણ ગુણો જેનામાં હોય તે જ વિરત શ્રાવકધર્મનો અધિકારી બની શકે છે.

આ જ રીતે સાધુધર્મની યોગ્યતા પણ અન્યત્ર જણાવેલ છે. પરંતુ આપણે તે વિચાર આગળ ઉપર કરશું.

૩. ૪થા ગુણસ્થાના અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને તમે અવિરત શ્રાવક કેમ કહો છો ? શ્રાવક તો દેશવિરત જ હોય. અને તે અવશ્ય પાંચમે ગુણસ્થાને જ હોય. જો છુવ અવિરત છે તો તે શ્રાવક હોઈ શકે જ નહિ, અને જો શ્રાવક હોય તો તેને અવિરત કહેવાય નહિ. છતાં અવિરત-શ્રાવક-ધર્મ એવું ધર્મતુ' વિરોધાભાસી વિશેષણ કેમ આપ્યું છે ?

૭. ૫ મા ગુણસ્થાનકની દેશવિરતિ શ્રાવકની કક્ષાને ખેંચી લાવનાર ૪થા ગુણસ્થાનની જિનપૂજા, વ્રત-પચ્ચ. રૂપ દ્રવ્યવિરતિની ક્રિયાઓ બને છે માટે તેવી ક્રિયાઓ કરનાર ૪ થા ગુણસ્થાનના અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને શ્રાવક કહી શકાય. આ હકીકત વ્યવહારનયથી કારણમાં કાર્યોપચાર કરીને સમજાવી. આથી જ ધર્મ સંગ્રહકારે કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વનો અંગીકાર કરનારે શરૂઆતથી જ સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ માટે અને વિરતિના અભ્યાસ માટે ધર્માતુષ્ઠાને કરવાં જોઈએ.

શ્રાદ્ધવિધિ અન્યની રીકામાં પણ પૂ રત્નશેખરસૂરિજી મહાસાબજીએ આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે “આત્માર્થીએ (૧) મિથ્યાત્વનાં કાર્યોને ત્યજી દેવાં જોઈએ, (૨) પ્રતિદિન ત્રિકાળ જિનપૂજાદિ-છેવટે એકવાર પણ જિનપૂજાદિ કરવાં અને દેવવંદન-ચૈત્યવંદન કરવું, (૩) જ. થી એકવાર પણ ગુરુ પાસે જઈ ને દ્વાદશાવર્તાદિ વંદન કરવું. ગુરુનો યોગ ન મળે તો પણ તેમનો નામચર્ય કરીને રોજ ભાવવંદન કરવું. (૪) વળી અષાઠ ચોમાસીમાં રોજ અને શેષકાળમાં પાંચ વર્ષતિચિએ-યથાશક્તિ અષ્ટપ્રકારી જિનપૂજા કરવી ઈત્યાદિ.... દેવ-ગુરુ-સંબંધિત અનેક ધર્માતુષ્ઠાને કરવાતું કહ્યું છે. તે સિવાય નવપદજી વગેરે નિમિત્તને કાઉસગ્ગ, ઓછામાં ઓછા ૩૦૦ શ્લોકનો સ્વાધ્યાય જ. થી, નમુસ્કાર સહિત પચ્ચખાણુ, સાંજે ચૌવિહારાદિતું પચ્ચખાણુ, પ્રતિક્રમણુ સામાયિક વગેરે સ્વશક્તિ અનુસાર કરવાનો નિયમ કરવાતું જણાવેલ છે. આ રીતે ૪ થા ગુણસ્થાને અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ (શ્રાવક)ને વિરતિધર્મનો અભ્યાસ કરવાતું વિધાન કયું છે.

૩. વિરતિના પરિણામ વિના જ પચ્ચખાણુ પ્રતિક્રમણુ વગેરે વિરતિ-કાર્યો કરવાતું કહેવામાં આવે તો પછી ગુણસ્થાનની મર્યાદા

કયાં રહે? ૪ થા ગુણસ્થાને જિનપૂજ. જિનવાણીશ્રવણ વગેરે ભલે હોય પણ વિરતિરૂપ પરચખખાણ વગેરે ૫ મા ગુણસ્થાનની ક્રિયાઓ કેમ સંભવે? તેમ થતાં તે અવિરતિ ગુ.સ્થાન કેમ રહેશે?

વળી ૫ મા વગેરે ગુણસ્થાનના વિરતિના અધ્યવસાય તેા તે તે કર્મના ક્ષયા-ક્ષયોપશમાદિથી પ્રગટે છે તે અધ્યવસાય (ભાવ) શું ઔદયિક ભાવની આપણી ક્રિયાઓથી ખેંચાઈ આવવાના છે? એમ કાંઈ ૪ થું ગુ.સ્થાન પમું બની જશે ?

ઉ. શાસ્ત્રકારોએ અવિરતિ ગુ.સ્થાને વિરતિધર્મની ક્રિયાઓના અભ્યાસરૂપે અભાવ કહ્યો નથી. માત્ર વિરતિના યથાર્થ અધ્યવસાયરૂપ ધર્મનો ત્યાં અભાવ કહ્યો છે. વિરતિના પરિણામ ન હોવા છતાં વિધિપૂર્વક શુદ્ધતતાદિનું શ્રદ્ધા-પાલન કરનારાઓને તે ક્રિયાના અભ્યાસથી જ વિરતિના અધ્યવસાયને પ્રાપ્ત કરી આપે તેવો ક્ષયોપશમાભાવ વગેરે પ્રગટી જાય છે. અને તેથી વિરતિનું પરિણામ પણ પ્રગટે છે. ત્યાર પછી વિરતિ પરિણામપૂર્વક કરાતી ક્રિયાથી એ પરિણામ વધુને વધુ શુદ્ધ થતું જાય છે. આમ શુદ્ધક્રિયાથી પરિણામ શુદ્ધિ અને પરિણામશુદ્ધિથી ક્રિયાશુદ્ધિ વધતી જાય છે. અહીં પરિણામથી પતન થતું નથી.

માટે ‘કોરી ઔદયિક ક્રિયા નિષ્ક્રમ છે’ એવું કહીને સમ્યક્ક્રિયામાં પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. યત્ન કરવાથી ઉપર ઉપરનાં ગુણસ્થાનોની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ બની જાય છે.

લગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજને પણ પંચાશકજી પ્રકરણના પ્રથમ પંચાશકમાં કહ્યું છે કે, “ગુરુની પાસે શ્રુત-ધર્માદિનું શ્રદ્ધા કરવું. સમ્યક્ત્વ તથા ત્રતાદિનું દ્રવ્યથી શ્રદ્ધા કર્યા બાદ તેની ક્રિયાઓમાં યત્ન કરવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પરિણામ ન પ્રગટયા હોય તેને તે પરિણામ વધુ શુદ્ધ થાય છે.

સમ્યક્ત્વભાવને કે વિરતિ-પરિણામને રોકનારું મોહનીયકર્મ સોપકમી હોય છે એટલે કે યત્ન કરવાથી નાશ પામે તેવું હોય છે.

ને તેવો ક્રિયાદિનો યત્ન કરવામાં ન આવે તો તે અશુભકર્મોના ઉદય થઈ જતાં સમ્યક્ત્વાદિ ઉચ્ચારતાં જે શુભ પરિણામ હોય તે ય નબટ થઈ જાય છે.

પ્ર. સમ્યક્ત્વનો કે નિરતિનું પરિણામ પ્રગટયા વિના તેનું અહણુ થાય શી રીતે ?

ઉ. ગુર્વાહિના યોગે થયેલા શસ્ત્રશ્રવણાદિ બાહ્ય નિમિત્તોથી જીવ તે તે પરિણામ વિનાનો હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ કે વ્રતાદિનું અહણુ કરે છે. આગમમાં પણ કહ્યું છે કે, ‘જીવ ચક્રમાં જીવ દ્રવ્યથી અનંતીવાર-શ્રાવકાદિપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે.’ આ ઉપરથી એમ કહેવાય કે પરિણામ વિના પણ તે વ્રતાદિનું અહણુ થઈ શકે છે. પછી વિધિપૂર્વક તે વ્રતાદિનું પાલન કરવામાં આવે તો તે તે આવારક કર્મોના ક્ષયોપ થઈ જતાં પરિણામો પ્રગટી જાય છે. આમ ક્રિયા કરવાથી અછતાં પરિણામ પણ પ્રગટી શકે છે અને તે યત્ન ન કરવાથી પ્રાપ્ત પરિણામો પણ નબટ થાય છે માટે અહણુ કરેલા સમ્યક્ત્વ કે અણુવ્રતાદિનું નિત્ય સ્મરણ કરવું જોઈએ. અંગીકૃત સમ્યક્ત્વાદિનું બહુમાન કરવું જોઈએ. તેના પ્રતિપક્ષી મિથ્યાત્વાદિનું હેય રૂપે ચિન્તન કરવું જોઈએ. અને પ્રાપ્ત કરેલા દ્રવ્ય ગુણસ્થાનથી ઉપરના ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે તલપવું જોઈએ.

ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજાએ પણ સમ્યક્ત્વાદિના પરિણામ ન હોવા છતાં ગુરુ પાસે સમ્યક્ત્વાદિનો સ્વીકાર કરવાનું જણાવ્યું છે. સઘળી ક્રિયામાં અભ્યાસથી જ કુશળતા પ્રગટે છે.

લૌકિક-વ્યવહારમાં પણ આ બાબત સર્વાનુભાવસિદ્ધ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ‘જીવ આ જન્મમાં ગુણ કે દોષનો જે જે અભ્યાસ કરે છે, તે તે અભ્યાસના યોગે પરલોકમાં તે તેવા તેવા ગુણો કે દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે.’

આપણે પૂર્વે જોયું કે ૧૨ વ્રતમાંથી એકાદ વ્રતનું પણ પાલન હોય તો જ તે સમ્યક્ત્વની આત્મા દેશવિરત શ્રાવક કહેવાય છે, તેમનામાં

એક પણ વ્રતના પાલન વિનાનો જિનપૂજા નવકારશી, પરચખખાણુ-પ્રતિક્રમણાદિ કરતો શ્રાવક ૪ થા ગુણસ્થાનનો અવિરત શ્રાવક કહેવાય છે. ઉપદેશરત્નાકર ગ્રન્થમાં પૂ. મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરજી મહારાજજીએ તો કહ્યું છે કે, “૧૨માંથી ૧ પણ વ્રતના પાલન વિનાનો સમ્યક્ત્વી (કે મંદમિથ્યાત્વી) આત્મા નવકારશી પરચ. વગેરે કરે તો પણ શ્રાવક ન કહેવાય કેમ કે એ તો શ્રાવકભાસ છે. કેમ કે વસ્તુતઃ તેને શ્રાવકધર્મ હજી પરિણમ્યો નથી.”

પ્ર. ધર્મસંગ્રહ ગ્રન્થની ૨૧ મી ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે કે, “સમ્યક્દર્શનનો પરિણામ થયા વિના વ્રતાદિ ગ્રહણ કરવાથી તેણું સાચું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે સમ્યક્ત્વ વિના વ્રતો લઈ શકાય નહિ.’ વળી ત્યાં જ કહ્યું છે કે, ‘પ્રલયકાળના અગ્નિથી ફળવાન વૃક્ષો પણ નમી પડે, બળી જાય અને લક્ષ્મીભૂત થાય તેમ મિથ્યાત્વ ભાવથી સર્વ પવિત્ર વ્રતાદિ નાશ પામે છે.’ આ વાક્યો તો સમ્યક્ત્વના ભાવમાં વિરતિ—ક્રિયાનો અને મિથ્યાત્વભાવમાં સમ્યક્ત્વાદિની બધી ક્રિયાનો નિવેધ નથી કરતા? જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ઉ. આ વાક્યો નિશ્ચયનયનાં છે. અર્થાત્ પ્રસ્તુત નિવેધ નિશ્ચય-નયથી કરવામાં આવ્યો છે. એ જ ગ્રન્થકારે આગળ ઉપર વ્યવહાર-નયથી અછતા પરિણામે પણ તે તે ગુ.સ્થા.ની ક્રિયાઓ કરવાનું વિધાન કહ્યું જ છે, છતાં તે એ વાતો ભિન્ન ભિન્ન નયથી હોવાથી પરસ્પર વિરોધી બનતી નથી. હા, એ વાત સાચી છે કે તે તે પરિણામ પૂર્વકના તે તે વ્રતાદિ જ સાચું ફળ આપી શકે છે પરંતુ એ પરિણામ ભાવવા માટે અભ્યાસ દશારૂપે તે તે વ્રતોનું પાલન તો કરવું જ રહ્યું. તે અભ્યાસથી પરિણામ પ્રાપ્ત થાય એટલે પરિણામપૂર્વકના તે વ્રતાદિ બની જતાં મુક્તિનું સાચું ફળ આપનારા બને.

ભાવશ્રાવકનાં લક્ષણો

પ્ર. ૪ થા ગુણસ્થાને રહેલા પ્રતિક્રમણુ-પરચખખાણુ વગેરે કરતા સમ્યક્ત્વીને પણ તમે શ્રાવક કહો છો તો તે દ્રવ્યશ્રાવકરૂપે કે ભાવ-શ્રાવક રૂપે કહો છો ?

ઉ. વ્યવહારનયથી ભાવશ્રાવક રૂપે કેમ કે વ્યવહારનય તો શ્રાવકશબ્દની વ્યુત્પત્તિ જેનામાં ઘટે તેને ભાવશ્રાવક માને છે. 'શુરુ-પદ્દેશને સાંભળે તે શ્રાવક' એ વ્યુત્પત્તિએ ૪ થા ગુ.સ્થાનનો સમ્પક્તવી પણ શુરુપદ્દેશ સાંભળે માટે ભાવ-શ્રાવક જ કહેવાય.

જ્યારે નિશ્ચયનયથી તો સમ્યક્ત્વવાન નિત્ય શુરુપદ્દેશશ્રવણ કરનાર, આણુવતી ૫ મા ગુ.સ્થાનનો સ્વામી જ ભાવશ્રાવક કહેવાય.

ભાવશ્રાવકના પણ ૩ લેદ કહ્યા છે.

૧. દર્શનશ્રાવક ૨. ભાવશ્રાવક ૩. ઉત્તરગુણશ્રાવક.

હવે આપણે ૫ મા ગુણસ્થાનના સ્વામી દેશવિરતિધર્મધર ભાવશ્રાવકનાં લક્ષણો જોઈએ.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ ભાવશ્રાવકનાં ૨૩ લક્ષણો બતાવ્યાં છે. જેમા ૬ ક્રિયાગત લક્ષણો છે અને ૧૭ ભાગવત લક્ષણો છે.

ભાવશ્રાવકની ક્રિયાને ઉદ્દેશીને કરતાં લક્ષણો ક્રિયાગત લક્ષણો કહેવાય, જ્યારે તેના ભાવને ઉદ્દેશીને કરતાં લક્ષણો ભાવગત લક્ષણો કહેવાય.

આ લક્ષણોનું વિવેચન ધર્મરત્ન પ્રકરણના આધારે આપણે જોઈશું

ક્રિયાગત છ લક્ષણુ : :— ૧. કૃતવ્રતકર્મા, ૨. શીલવંત ૩. શુભવંત, ૪. ઋણવ્યવહારી, ૫. શુરુસુશ્રુષક, ૬. પ્રવચનકુશલ.

૧. કૃતવ્રતકર્મા :— આ ક્રિયાગત ૧ લા લક્ષણના ૪ પ્રકારો પડે છે.

(૧) ધર્મશ્રવણોદ્યત-પોતે જેનો અંગીકાર કર્યો છે તે સમ્યક્ત્વવ્રતાદિ શુભોત્તુ અને જે વ્રતોનો અંગીકાર હવે કરવાનો છે તે વ્રતોત્તુ વર્ણન વિનય બહુમાનપૂર્વક હંમેશ ગીતાર્થ શુરુ પાસેથી સાંભળે.

(૨) જાણકાર-વ્રતાદિના લેહ, ભાંગા, અતિચારાદિનો જાણુ.

(૩) વ્રતગ્રાહક-તે વ્રતાદિને ટેવ-શુરુ સાખે યાવજગુણુ માટે કે મર્યાદિત કાળ માટે ઉચ્ચરનારો.

(૪) વ્રતપાલક-રોગાદિના કે દેવાદિ ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ સત્વથી ચલાયમાન ન થઈ સ્થિરતાપૂર્વક વ્રતને સંપૂર્ણપણે પાળનારો.

૨. શીલવંત :-સહચારી.

આ લક્ષણના ૬ અવાન્તર પ્રકારો પડે છે.

(૧) આયાતનસેવી-જ્યાં ધર્મોજનોનો સંબંધ થાય તે ઉપાશ્રયાદિ આયાતન કહેવાય. આવા સ્થાનોમાં વધુ સમય રહેનારો અને આનાથી વિરુદ્ધ અનાયતનને વર્જનારો.

(૨) નિષ્કારણ પરગૃહ-અગમન : સુદર્શન શેકને નિષ્કારણ પરગૃહગમન કરવાથી કલંક લાગ્યું હતું. માટે ભાવશ્રાવક કારણ વિના પરગૃહમાં ન જાય.

(૩) ઉદ્દલટવેપત્યાગી-ધર્મો શાન્ત પ્રકૃતિવાળો હોય તેથી તે ઉદ્દલટવેષ ન પહેરે. એવો સિદ્ધાન્ત બાંધીને ભાવશ્રાવક પોતાના સ્થાનદેશકુલના આચારને ઉચિત પોષાક પહેરે.

(૪) અસભ્યવચનત્યાગી-કામવિકારજનક શબ્દો કે ગાળો વગેરે અસભ્ય શબ્દો તે ન બોલે.

(૫) બાલકીડાવર્જક : અજ્ઞાનીને ઘટે તેવી જુગાર વગેરે અનર્થદંડના કારણીભૂત બનતી ક્રિયાઓ નહિ કરનારો.

(૬) ત્રિપટભાષિકાર્યકર- નોકરો વગેરે પાસેથી મીઠાં વચનોથી કામ લેનારો.

૩. ગુણુવંત : આ લક્ષણો પાંચ પ્રકારનાં છે.

(૧) સ્વાધ્યાયોદ્યમી :- વૈરાગ્યના કારણભૂત વચનાદિ સ્વાધ્યાયમાં પ્રમાદ નહિ સેવનારો.

(૨) ક્રિયોદ્યમી તપ- નિયમ-વંદનાદિ જિનોક્ત ક્રિયામાં ઉદ્યમી રહેનારો.

(૩) વિનયોદ્યમી : ગુણિયલનો કે વડીલો વગેરેનો-ભીલા થવું-આસન આપવું; વગેરે વિનય કરનારો.

(૪) સર્વગ અનભિનિવેશી :- સર્વકાર્યમાં કદાચહ વિનાનો ગુરુ-વચન માન્ય કરનારો, અસત્ય સમજતાં અટ છોડી દઈને સત્યને સ્વીકારનારો.

(૫) જિનવચન ટુચિવાળો :- 'ધર્મશ્રવણુ વિના સમ્યક્ત્વ નિર્માળ ન થાય.' એવી માન્યતાપૂર્વક હંમેશ ધર્મશ્રવણુ કરનારો.

૪. મંડળુ શુદ્ધ વ્યવહારી: ભાવશ્રાવકનાં ક્રિયાગત ૪ લક્ષણના ૪ પ્રકાર છે.

(૧) યથાર્થ ઓલનારો - નિષ્કપટભાવે સ્પષ્ટ સત્યવક્તા.

(૨) અવંચક ક્રિયાવાળો - ખીજાને ડગવાના ઉદ્દેશથી કોઈ પણ કામ નહિ કરનારો.

(૩) ભાગિ અપાયનિવેદક - અન્ય યોગ્ય જીવોને સાંસારિક સુખ-લોગથી નીપજનારાં દુર્ગતિ દુઃખોની સમજણુ આપી તેમને તે સુખ-લોગનો ત્યાગ કરવાના માર્ગે વાળવાનો યત્ન કરનારો.

(૪) નિષ્કપટ મૈત્રીવાળો - યોગ્ય જીવો સાથે નિઃસ્વાર્થભાવે શુદ્ધ મૈત્રી કરનારો.

માયા-અસત્યાદિ સ્વ-પરને અહિત કરનારા હોય છે માટે તેના ત્યાગવાળા આ ૪ ય પ્રકારને ભાવશ્રાવક સેવે છે.

૫. ગુરુસુશ્રૂષક : ગુરુસેવાકારી-આ લક્ષણના પણ ચાર પ્રકાર પડે છે.

(૧) સેવાકારી - ગુરુને જ્ઞાનાર્જનાદિમાં વિધન ન થાય તેમ, તેમની ઇચ્છાનુસાર અનુકૂળતા જાળવીને સ્વયં સેવા કરનારો.

(૨) સેવાકારક - ગુરુના ઉપકાર આદિના વર્ણુન દ્વારા અન્ય જીવોમાં ગુરુ-ખડુમાન પેકા કરી તેમના દ્વારા ગુરુની સેવા કરાવનારો.

(૩) ઔષધાદિપ્રાપ્તક - સ્વયં અથવા અન્ય દ્વારા જરૂર પડે ત્યારે ગુરુને ઔષધાદિ આપનારો.

ચૌ. ગુ. ૧૨

(૪) ઇન્દ્રાનુસારી - નિત્ય ગુરુબહુમાનપૂર્વક તેમની ઇન્દ્રાને અનુસરનારો, યદ્યપિ માતા-પિતાદિ પશુ ગુરુ કહ્યા છે તથાપિ અહીં ધર્મગુરુનો અધિકાર હોવાથી આચાર્ય ભગવંતાદિ ધર્મગુરુને લીધા છે.

૬. પ્રવચનકુશલ સિદ્ધાન્ત સમજવામાં કુશલ. આ લક્ષણના છ પ્રકાર પડે છે.

(૧) સૂત્રકુશલ :- જે કાળે શ્રાવકને ઉચિત જે જે મૂળસૂત્રો લખવાનો અધિકાર હોય તે સૂત્રોને ગુરુ પાસે વિધિપૂર્વક ભણેલો.

(૨) અર્થકુશલ :- ગીતાર્થ સંવિગ્ન ગુરુ પાસે સૂત્રોનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળીને સૂતાર્થજ્ઞાનમાં નિપુણ બનેલો.

(૩-૪) ઉત્સર્ગ :- અપવાદ કુશલ - ઉત્સર્ગ એટલે સર્વસામાન્ય સુખ્ય માર્ગ અને અપવાદ એટલે તથાવિધ જીવને ઉદ્દેશીને પુષ્ટાલંબનનો કારણિક માર્ગ. આ બે માર્ગમાં પ્રવીણ હોય તે શ્રાવક કેવળ ઉત્સર્ગ કે અપવાદને નહિ સેવતાં, જ્યારે કારણ ન હોય ત્યારે ઉત્સર્ગમાર્ગે ચાલે અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ તથાવિધ કારણ ઉપસ્થિત થતાં અપવાદનું આલંબન લઈને પશુ પોતાના દાનાદિ ધર્મો કે વ્રતાદિનું પાલન કરે.

દા. ત., સાધુને ઉત્સર્ગમાર્ગે નિર્દોષ આહારાદિ વહોરાવવામાં શ્રાવકને ઘણો લાભ કલો છે માટે તે નિર્દોષ જ વહોરાવે, પણ સાધુને આદગી હોય કે આહારાદિ દુર્લભ હોય, તેવા પ્રસંગોમાં આધાકર્મી આદિ દોષિત વાપરવાનું પણ વિધાન છે, એમ જાણતો હોવાથી તેવા સમયે દોષિત આહારાદિ પણ વહોરાવે. તે વખતે દોષિત કેમ વહોરાવાય ? એવો વિચાર ન કરે.

(૫) ભાવકુશલ :- વિધિસહ ધર્માનુષ્ઠાન કરવામાં કુશલ સ્વયં વિધિમાં આદરવાળો, વિધિ-અનુષ્ઠાન કરનારાનું બહુમાન કરનારો અને સામગ્રીના અભાવે પોતે વિધિપૂર્વક ન કરી શકે તો પણ વિધિપૂર્વક કરવાના મનોરથવાળો. વિધિમાર્ગ (જિનાસા)નો પક્ષપાતી.

(૬) વ્યવહારકુશલ : ગીતાર્થપુરુષોએ ચક્રાવેશા ધર્મવ્યવહારોમાં કુશલ અર્થાત્ દેશકાકાદિની અપેક્ષાએ લાભ-હાનિ કે વધુ લાભ-ઓછું નુકસાન વગેરે ગુરુલાઘવને સમજનારો.

આ રીતે ૬ પ્રકારે પ્રવીણ શ્રાવકને પ્રવચનકુશલ કહ્યો છે. ભાવશ્રાવકનાં ભાવગત ૧૭ લક્ષણો :

ભાવશ્રાવકની ક્રિયાને ઉદ્દેશીને તેનાં (ક્રિયાગત) ૬ લક્ષણ કહ્યાં. હવે ભાવગત ૧૭ લક્ષણો જ્ઞેઈએ.

૧. સ્ત્રી-પરાધીનતા મુક્ત : અનર્થના ધર સમી, દુર્ગતિના દ્વારા રૂપ સ્ત્રીને બાણુતો ભાવશ્રાવક સ્ત્રીને પરાધીન ન હોય.

૨. ઇન્દ્રિય-પરાધીનતામુક્ત : સ્વભાવથી જ ઘોડા જેવી ચપલ પાંચ ઇન્દ્રિયો દુર્ગતિના માર્ગે આત્માને તાણી બંધ છે એમ સમજતો ભાવશ્રાવક ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ ન હોય કિન્તુ જ્ઞાનાદિ બળથી તેનો નિયંત્ર કરનારો હોય.

૩. ધન-લોભત્યાગી : 'ધન-કહેવાય છે અર્થ, પણ કરે છે અનર્થ. તેને મેળવવાનો યત્ન એટલે કલેશ-કંકાસ અને દુર્ગતિ મેળવવાનો યત્ન. અન્તતઃ અસાર.' આવું સમજતો ભાવશ્રાવક ધન મેળવવાનો લોભ ન કરે, પણ સંતોષી રહે અને પુણ્યયોગે મળેલી લક્ષ્મીને પણ દાનાદે માર્ગે વાપરે.

૪. સંસારથી ઉદાસીન : "સ્વરૂપતઃ દુઃખોની ખાણુ સમો સંસાર. જેણે તેનો પક્ષપાત કર્યો તેઓએ અતિ કડવા વિપાકો જ્ઞેયા."

વિડંબનામય સંસાર બાણીને તેના કાર્યોમાં ભાવશ્રાવક આનંદ ન માણુ કિન્તુ ઉદાસ રહે.

૫. અનાસક્ત : વિષયોને અપાતમધુર અને વિપાકકટુ બાણુ. તેનો લોક્તા દીર્ઘકાળ સુધી દુઃખી થાય એમ બાણીને ભાવશ્રાવક એ વિષય-લોગોમાં આશક્ત ન થાય.

૬. અદપારંલી : જીવનનિર્વાહ ન થાય એટલે આરંભ કરવો પડે તો ય દુભાતા દિલે શક્ય એટલો થોડો જ આરંભ કરે. તીવ્ર

આરંભવાળાં કાર્યો તો ઇચ્છે પણ નહિ. આરંભ-મુક્ત બનેલા બીજા ધર્મી જીવોની પ્રશંસા કરે. તેમ જ સર્વ જીવો તરફ દયાળુ હોવાથી ગૃહસ્થાવાસમાં પણ આરંભોને વહેલામાં વહેલી તકે તજવાની ભાવના સેવે.

૭. કારાગાર સમો ગૃહસ્થાવાસ : ચારિત્ર્ય મોહકર્મના ઉદયે ધરવાસ ન છોડે તો પણ તે કર્મોના આવરણને ખસેડવા માટે શુદ્ધશ્રાવકધર્મપાળે. ગૃહસ્થાવાસને કારાગાર સમો માને. એવા કારાગારમાં પુણ્યોદયે ગમે તેટલું સુખ મળે તો ય કારાગારનું. એ તેને ન ગમે. કર્મરાજની નગરકેદમાં રહીને સુખ ભોગવવાનું તેને જરાય રુચે નહિ.

૮. સમ્યક્ત્વી : જિન-વચનની અવિહંગ શ્રદ્ધાવાળો એને જ અર્થ પરમઅર્થ માને. બાકી બધું જુલમગાર માને. જૈન-ધર્મની શોભા વધે તેવી પ્રભાવના કરે, ગુરુ-ભક્તિ કરે. અને નિર્મળ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે, ચિન્તામણિરત્નને પણ આ સમ્યક્ત્વ રત્ન પાસે તુચ્છ માને.

૯. લોકહેરીત્યાગી : ગાહરિયા પ્રવાહે ચાલતા ગતાનુગતિક લોકનું સ્વરૂપ સમજે અને તેથી લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરી દરેક કાર્યમાં ધૈર્યપૂર્વક સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારીને જેમ વિશેષ લાભ થાય તેમ વર્તવા ઇચ્છે. (છતાં લોકમાં ધર્મ-હીલના ન થાય તેની કાળજી રાખે.)

૧૦. જૈનાગમપક્ષપાતી : પરલોકમાં સુખી કરનાર જિનાગમ સિવાય કોઈ જ નથી એમ માનતો ભાવશ્રાવક દરેક કાર્યમાં જિનાગમનું પાલન કરવા પૂર્ણ ભાવના રાખે.

૧૧. દાનાદિ ધર્મ-સેવી : આવક-જવક અને શરીરબળ વગેરેનો વિચાર કરી, શક્તિને ગોપવ્યા વિના જેમ ઉત્તરોત્તર વધુ થઈ શકે તેમ દાનાદિ ધર્મોની આરાધના કરે.

૧૨. ધર્મક્રિયાકારી : ચિન્તામણિરત્ન સમાં દુર્લભ અને એકાન્તે હિતકર ધર્માનુષ્ઠાનોને કરવાનો અવસર પામી નિરતિચાર-પણ તે ધર્મોનું આરાધન કરે. અજ્ઞાની માણસો તેની હાંસી કરે તો તેની ઉપેક્ષા કરીને મહાકલ્યાણકારી ધર્માનુષ્ઠાનોનું પુનઃ પુનઃ સેવન કરે.

૧૩. મંદકેવાય : શરીરને ટકાવવા પૂરતા જરૂરી ધન-આહાર-સ્વચ્છન-ધર આદિ સંસારગત પદાર્થોને માનીને તેની ઉપર રાગ-દ્વેષ ન કરે; પુણ્યયોગે બધું સાડું મળે તો ય તેમાં આનંદ ન માને અને પાપકર્મયોગે ખરાબ કે ઓછું મળે તો ય મનથી દીન ન બને. અર્થાત્ સુખમાં દીનતા ન પામે, દુઃખમાં દીનતા ન અનુભવે. બેયમાં સમતા સેવે.

૧૪. કદાચ્છ-ત્યાગી : ઉપશમને જ ધર્મનો સાર માનતો. આત્મહિતાર્થી ભાવશ્રાવક ધર્મવિષયમાં રાગ-દ્વેષથી દુરાચ્છ ન કરે. પણ સર્વ વિષયમાં તે દુરાચ્છ છેડે. સત્યનો આચ્છી બને. મધ્યસ્થ રહે, પણ 'પોતાનું જ સાચું' એમ ન માને.

૧૫. સ્વજનાદિ સંબંધનો સ્વરૂપજ્ઞાતા : સઘળા પદાર્થો ક્ષણ-ભંગુર છે, અનિત્ય છે. એમ સમજતો ધન-સ્વચ્છન વગેરેનો બાહ્ય સંબંધ રાખવા છતાં તેને આત્માથી પર માને.

૧૬. વિષય-લોગ સ્વરૂપજ્ઞાતા : ભાવશ્રાવક સંસારના વિષયોના લોગસુખથી વિરક્ત બનેલો હોય છે. "પાંચે ય ઇન્દ્રિયોના લોગો ગમે તેટલા લોગવવા છતાં કદી તૃપ્તિ થવાની જ નથી, વાસનાની તૃપ્તિ કરવા દ્વારા વાસનાને શમાવવા, એક વાર પણ વિષય-સંયોગ કરતો આત્મા જીવલેણુ ભૂલ કરી દઈને પોતાની જાતને દુર્ગતિના દ્વારે ધકેલી દે છે. કેમ કે વિષય-લોગથી તૃપ્ત ન થતાં તે વધુ પડતો અતૃપ્ત થતો જાય છે."

આવી દૃઢ માન્યતાને લીધે ભાવશ્રાવક સ્વેચ્છાથી વિષય-લોગ કરતો નથી. માત્ર ખીલ્યોતું દાક્ષિણ્યતાથી લોગવે તો ય સ્વયં તે લોગોને અસાર માને, તેમાં આનંદ ન માને, તીવ્ર આસક્તિ ન કરે.

૧૭. નિરસ ગૃહસ્થજીવન : ગૃહસ્થજીવનને 'આજે છોડું કાલે છોડું' એવી સંસારત્યાગી તીવ્ર ભાવનાપૂર્વક જ્યાં સુધી સંસારમાં રહેવું પડે ત્યાં સુધી રહે પણ એ ઘરવાસને પારકી વેઠ રૂપ માની 'વેશ્યાની માફક હૃદયના પ્રેમ વિના એને સંભાળે.

અહીં ભાવશ્રાવકનાં ભાગવત ૧૭ લક્ષણનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે.

શ્રી યોગશાસ્ત્રના ૩૯ પ્રકાશના ૧૯ માં શ્લોકમાં મહાશ્રાવકનું લક્ષણ કરતાં કહ્યું છે કે વ્રતધારી ભક્તિપૂર્વક સાત ક્ષેત્રમાં

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭

(ગ્નિમંદિર, મૂર્તિ, ગ્નિનાગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા) તથા દયાથી અતિ દીન-દુઃખીઓમાં પોતાના ધનને વાપરતો શ્રાવક મહાશ્રાવક કહેવાય છે.

શ્રાવક અને મહાશ્રાવકનો ભેદ :

અ. શ્રાવક અને મહાશ્રાવકમાં ફેર શું છે ?

ઉ. શ્રાવકધર્મની કરણી કરતાં અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને પણ શ્રાવક કહેવાય છે તેમ એક-એ-ત્રણ વગેરે વ્રતને ધારણ કરતો દેશવિરત શ્રાવક પણ શ્રાવક કહેવાય છે; જ્યારે નિરતિચારપણે ૧૨ વ્રતનું પાલન કરતો શ્રાવક મહાશ્રાવક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે, જેને સમ્યગ્દર્શનાદિ પ્રાપ્ત થયાં હોય અને જે સાધુપુરુષોના મુખે શ્રાવકનાં કર્તવ્યો વગેરે રૂપ ઉત્તમ સમાચારીનું નિત્ય શ્રવણ કરે તે શ્રાવક કહેવાય. અથવા નિરુક્ત અર્થ મુજબ પદાર્થોના ચિંતનથી પોતાની શ્રદ્ધાને દૃઢ કરે (શ્રા) હંમેશાં સુપાત્રમાં દાન વાવું (વ) અને ઉત્તમ મુનિની સેવાથી પાપને વિખેરે છે (ક) તેને શ્રાવક કહેવાય છે.

જ્યારે સઘળાં વ્રતોનું નિરતિચાર પાલન કરનારો, ૭ વ્ર ક્ષેત્રમાં નિર્મળ ભક્તિથી ધન ખર્ચવાથી જૈનદર્શનનો પ્રભાવક બનેલો, અને દીન-દુઃખીઓમાં પણ અત્યંત કૃપાવંત હોય-તે મહાશ્રાવક કહેવાય છે.

૫ માં ગુણસ્થાનનું શ્રાવકપણું કે મહાશ્રાવકપણું જે ૧૨ વ્રતોથી પ્રાપ્ત થાય છે તે વ્રતોનું સ્વરૂપ આપણે જોઈ લઈએ.

૧૨ વ્રતોમાં-૫ અણુવ્રત, ૩ ગુણુવ્રત, અને ૪ શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે.

હિંસા-જૂઠ-ચોરી-અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ એ પાંચ પાપોનો સ્થૂળથી ત્યાગ કરવારૂપ પાંચ અણુવ્રતો છે. અર્થાત્ આ પાંચ પાપો (સાવધો)ની સ્થૂળથી વિરતિ તે પાંચ અણુવ્રતો છે. અર્થાત્ સ્થૂળથી

અહિંસા-સત્ય- અસ્તેય- બ્રહ્મચર્ય અને અપરિચ્છેદ નામના પાંચ અભ્યુવ્રત કહ્યા છે.

અભ્યુવ્રત એટલે સાધુના મહાવ્રતની અપેક્ષાએ નાનાં વ્રત અથવા સાધુના મોટા ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ ૫ મું ગુણસ્થાન નાનું છે માટે તેના વ્રતો પણ નાના—વ્રત અભ્યુવ્રત કહેવાય.

અથવા આ અભ્યુ એટલે અનુ.

અનુ = પશ્ચાત્ - પછીથી—ઉપદેશક ગુરુચોગ્ય આત્માને પ્રથમ તો મહાવ્રતો ઉચ્ચારવારૂપ સર્વાવિરતિ સાધુભવનના સ્વીકારનો જ ઉપદેશ આપે. ત્યાર પછી જો ઉપદેશકને એમ લાગે કે, “સર્વાવિરતિ સ્વીકારવામાં તે વ્યક્તિ અસમર્થ છે” તો પછી (અનુ) તેને સ્થૂળ-વિરતિરૂપ શ્રાવકધર્મની વાત કરે. આથી જ આ સ્થૂળવિરતિરૂપ વ્રતોને ‘અનુવ્રત’ (અનુ = પશ્ચાત્) કહેવામાં આવે છે.

સર્વાવિરતિધર્મરૂપ મહાવ્રતમાં તો મન-વચન-ક્રિયાથી સાવ-ધયોગ સેવવાનું, સેવકાવવાનું અને સેવતાની અનુમોહના કરવાનું ત્રિવિધ ત્રિવિધ પરચખ્યાણુ હોય છે એટલે મહાવ્રતોને ત્રિવિધ ત્રિવિધ’ એક જ ભાગો (વિકલ્પ) હોય છે. જ્યારે અભ્યુવ્રતોમાં તેમ નથી. અહીં તો ‘દ્વિવિધ-ત્રિવિધ વગેરે છ ભાગા ધાય છે.

આવશ્યકસૂત્ર નિર્ચુકિતની ૧૫૫૭મી ગાથામાં કહ્યું છે કે સામાન્યતઃ શ્રાવકો બે પ્રકારના હોય છે. એક તો અભિચ્છેદવાળા (આનંદ-કામદેવ) જેવા વ્રતધારી અને બીજા અભિચ્છેદ વિનાના (કૃષ્ણ શ્રેણિક વગેરે જેવા વ્રતરહિત.)

આમાં અભિચ્છેદવાળા વ્રતધારી શ્રાવક ૭ પ્રકારના થાય છે. જ્યારે અભિચ્છેદ વિનાના અવિરતિ શ્રાવક એક જ પ્રકારના છે.

એટલે કુલ ૮ (૭+૧) પ્રકારના શ્રાવકો છે.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ છ ભાગમાંથી ગમે તે ભાગે અભ્યુવ્રત ઉચ્ચરી ૬ પ્રકારના વ્રતધારી શ્રાવક થયા. વળી ૩ ગુણુવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રતરૂપ

ઉત્તર ગુણને અંગીકાર કરે તે વ્રતધારી શ્રાવકનો ૭ મો પ્રકાર થાય અને પૂર્વે કહ્યા મુજબ અવિરત શ્રાવકનો ૮ મો પ્રકાર થાય.

૬. ભાંગ : કરવું— કરાવવું— અનુમોદન— ત્રિવિધ
મન— વચન — કાયા — ત્રિવિધ.

કરવું, કરાવવું, અનુમોદન એ ૩ (ક્રિયારૂપ હોવાથી) કરણ કહેવાય. અને તેના સાધનભૂત (યોજક) મન-વચન-કાયાથી હોવાથી એ ૩ ને યોગ કહેવાય.

૧ લો ભાંગ : ઉત્તરભાંગ = ૧. દ્વિવિધ-ત્રિવિધ.

હિંસાદિ કરવી નહિ, કરાવવી નહિ—મનથી, વચનથી કાયાથી
દ્વિવિધ ત્રિવિધ

અહીં હિંસાદિની અનુમોદનાનો ત્યાગ કરાતો નથી. કેમ કે ગૃહસ્થને પુત્રાદિ પરિવાર રૂપ પરિશદ્ હોય છે. તેના ઉપરની ૩ પ્રકારમાંની છેવટે સંવાસાનુમતિ નામની અનુમોદના પણ હોય જ છે. તે અનુમોદના પણ દૂર થાય ત્યારે તો સર્વાવિરત બની જાય છે. (આ અંગે પૂર્વે વિચાર થઈ ગયો છે.)

આમ પુત્રાદિ પરિવાર વગેરે પણ જે પાપવૃત્તિ કરે તેની અનુમોદના પાપના અનિષેધરૂપ, ઉપલોગરૂપે કે સહવાસરૂપે પણ લાગી જ જાય છે. એટલે કે શ્રાવકને હિંસાદિ અનુમોદનાનું પચ્ચ. ન હોવાથી દ્વિવિધ-ત્રિવિધ પચ્ચ. જ હોઈ શકે. કિન્તુ 'ત્રિવિધ-ત્રિવિધ' પચ્ચ. ન હોય. યદ્યપિ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં શ્રાવકને પણ ત્રિવિધ-ત્રિવિધ પચ્ચ કહ્યું છે પરંતુ તે કોઈક જ શ્રાવકને હોવાથી અહીં તેની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. કોઈ દીક્ષાલિલાપી શ્રાવકને પુત્રાદિના પાલન માટે ઘરવાસની ફરજ પડે ત્યારે તે શ્રાવક ૧૧ પ્રતિમાને અંગીકાર કરે તો તેને 'ત્રિવિધ-ત્રિવિધ' પચ્ચ. હોઈ શકે છે, અથવા તો કોઈ શ્રાવક સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના માછલાના માંસનું કે હાથીના હાંત કે ચિત્તાના ચામડાનું પચ્ચ. કરે તો તે પચ્ચ. 'ત્રિવિધ-ત્રિવિધ' હોઈ શકે છે. અથવા કોઈ ગૃહસ્થ વિશિષ્ટ નિવૃત્ત અવસ્થામાં સ્થૂત

હિંસાદિવું પરચખખાણુ કરે તે ત્રિવિધ ભાંગો પરચખખાણુમાં સંભવે છે. પરંતુ કોઈક શ્રાવકને જ કોઈ અમુક વિષયને અંગે જ હોવાથી અદ્ય પ્રમાણુને લીધે તેની વિવક્ષા કરી નથી.

૨ ભે ભંગ : દ્વિવિધ-દ્વિવિધ

ઉત્તરભંગ - ૩ હિંસાદિ પાપો કરવાં નહિ, કરાવવાં નહિ.

મનથી અને વચનથી

અથવા મનથી અને કાયાથી

અથવા વચનથી અને કાયાથી.

૩ ભે ભંગ : દ્વિવિધ-એકવિધ

ઉત્તરભંગ-૩ હિંસાદિ પાપો કરવાં નહિ, કરાવવાં નહિ

મનથી

અથવા વચનથી

અથવા કાયાથી.

૪ થો ભંગ : એકવિધ-ત્રિવિધ

ઉત્તરભંગ-૨ હિંસાદિ પાપો કરવાં નહિ મન-વચન-કાયાથી

અથવા " " કરાવવું નહિ. મન-વચન-કાયાથી

અહીં "હિંસાદિ પાપ અનુમોદવું" નહિ મન-વચન-કાયાથી

એ ઉત્તરભંગ ન સંભવે કેમ કે શ્રાવક અનુમોદના વિના રહી

શકતો નથી.

૫ મો ભંગ : એકવિધ-દ્વિવિધ

ઉત્તરભંગ-૬ હિંસાદિ પાપ કરવું નહિ મનથી-વચનથી

અથવા " " " " મનથી-કાયાથી

અથવા " " " " વચનથી-કાયાથી

અથવા " " કરાવવું નહિ મનથી-વચનથી

અથવા " " " " મનથી-કાયાથી

અથવા " " " " વચનથી-કાયાથી

૬ ઠો ભંગ :

એકવિધ-એકવધ

ઉત્તરભંગ-૬	હિંસાદિ	પાપ કરવું	નહિ	- મનથી
અથવા	"	"	"	- વચનથી
"	"	"	"	- કાયાથી
"	"	કરાવવું	નહિ	- મનથી
"	"	"	"	- વચનથી
"	"	"	"	- કાયાથી

આમ ૬ મૂળભંગ અને ૨૧ ઉત્તરભંગ થયા.

મૂળભંગ	ઉત્તરભંગ
૨-૩	
(દ્વિવિધ-ત્રિવિધ)	- ૧
૨-૩	- ૩
૨-૧	- ૩
૧-૩	- ૨
૧-૨	- ૧૧૫૬ શાસનમ્
૧-૧	- ૬
<u>૬ મૂળભંગ</u>	<u>૨૧ ઉત્તરભંગ</u>

આમાંના કેઈ પણ ભાંગે પાંચમાંથી કેઈ પણ અણુવ્રત ઉચ્ચરનાર દેશવિરત શ્રાવક કહેવાય છે. આ રીતે ૬ ભાંગાથી ૬ પ્રકારના શ્રાવક થયા.

આ અણુવ્રતોમાં વિશેષ ગુણુ ઉત્પન્ન કરનારા ૩ વ્રતોને ગુણુવ્રત કહેવાય છે અને પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી (શિક્ષાથી) સિદ્ધ થનારાં ૪ વ્રતોને શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. આ ગુણુવ્રત અને શિક્ષાવ્રતને (૭ વ્રતને) ઉત્તરગુણુ કહેવાય છે.

આ ૭ય ઉત્તરગુણુનો કે ૭માંના એકાદ પણ ઉત્તરગુણુનો સ્વીકાર કરનાર - ૭મા પ્રકારનો દેશવિરત શ્રાવક કહેવાય છે.

અને જેણે પૂર્વોક્ત પાંચ મૂલગુણુ (અણુવ્રત) કે ૭ ઉત્તરગુણુ (ગુણુવ્રત અને શિક્ષાવ્રત)માંથી એકેયનો સ્વીકાર કર્યો નથી તેવા અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિનો ૮મા પ્રકારના શ્રાવક તરીકે ઉલ્લેખ થાય છે.

આ ૮ પ્રકારના ૩ પ્રકાર આ રીતે પડે.

૧ લા ૬ ભંગવાળા ૬ પ્રકારના શ્રાવકો મૂલગુણુવ્રતધારી છે. માટે મૂલગુણુશ્રાવક કહેવાય.

૭મા પ્રકારના શ્રાવકો ઉત્તરગુણુ ૩૫ વ્રતધારી છે માટે ઉત્તર ગુણુશ્રાવક કહેવાય.

અને ૮ મા પ્રકારના અવિરત-સમ્યગ્દર્શની જીવો ઉપરોક્ત વ્રતધારી છતાં ધર્મદેશનાનું શ્રવણ કરે છે માટે તેમને દર્શનશ્રાવક કહેવાય.

આ ૩ ભાવશ્રાવક જ કહેવાય.

જેનામાં સમ્યક્ત્વ નથી તેવા મંદમિથ્યાત્વી જીવો કે જે જિન-પૂજાદિ કરે છે તેમને દ્રવ્યશ્રાવક કહેવાય.

આમ દ્રવ્ય-ભાવ ભેદથી શ્રાવકો બે પ્રકારે અથવા અભિગ્રહ સહિત, અભિગ્રહરહિત એમ બે પ્રકારે, મૂલ-ઉત્તરગુણુ-દર્શનશ્રાવક ભેદથી ત્રણ પ્રકારે, અને

૬ ભંગ + ઉત્તરગુણુ + અવિરત = એમ ૮ પ્રકારે પણ શ્રાવકો કહેવાય.

હવે ૫ અણુવ્રત + ૩ ગુણુવ્રત + ૪ શિક્ષાવ્રત એમ ૧૨ વ્રતોનું (૧) સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ અને દરેક વ્રતમાં સંભવિત (૨) પાંચ પાંચ અતિચારોનું સ્વરૂપ (૩) વ્રતના પાલન, અપાલનથી થતું હિતાહિત. (૪) વ્રત-ભાવના (૫) વ્રતકરણી જોઈએ.

૧૨ વ્રતસ્વરૂપ-અને અતિચારો :
વ્રતપાલનનું રૂળ

[૧૩]

નામો :

પાંચ આણુવ્રત : સ્થૂલહિંસા-મૃષા-સ્તૈય - અબ્રહ્મ પરિગ્રહ
વિરમણુ વ્રત રૂપ.

સ્થૂલ અહિંસા-સત્ય-અસ્તૈય-બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ.

ત્રણ ગુણુવ્રત : દિ + પરિણામ-લોભોપલોભ-અનર્થદંડ
વિરમણુવ્રત.

ચાર શિક્ષાવ્રત : સામાયિક - દ્વેશાવગાશિક - પૌષ્ઠોપવાસ
અતિથિ સંવિભાગ વ્રત.

* પાંચ આણુવ્રત :

૧. સ્થૂલ હિંસાવિરમણુવ્રત : નિરપરાધી-ત્રસ (એ ઇન્દ્રિયાદિ)
જીવોને નિરપેક્ષ રીતે (અપેક્ષા વિના) સંકલ્પપૂર્વક હિંસા કરવાના
નિષેધરૂપ ૧ હું આણુવ્રત છે.

(૧) નિરપરાધી એઈ. આદિ જીવોના હાડકાં-ચામડાં-હાંત વગેરે
માટે.

(૨) હું મારું એવા સંકલ્પપૂર્વક.

(૩) કારણ વિના હિંસા કરવાની વિરતિ અર્થાત્ એ રીતે હિંસા
નહિ કરવાનું વ્રત કરવું તે ૧ હું આણુવ્રત કહેવાય છે.

અહીં (૧) નિરપરાધી જીવોની હિંસા તજવાની કહી એઈ
સ્પષ્ટ થાય છે કે અપરાધી જીવોની હિંસા માટે શ્રાવકને પ્રતિબંધ નથી.

(૪) ત્રસજીવોની હિંસાના નિષેધથી નક્કી થાય છે કે એકેન્દ્રિય
સ્થાવર જીવોની હિંસાનો શ્રાવકને નિષેધ થતો નથી. કેમ કે તેવો
નિયમ કરવા માટે પોતે અસમર્થ છે.

(૩) સંકલ્પપૂર્વક હિંસા નહિ કરવાના નિયમથી સામિત થાય છે કે તેને ધરાદાપૂર્વકની અનુબંધ હિંસાને ત્યાગ થાય છે પણ આરંભથી થતી હિંસાને ત્યાગ તેના નિયમમાં આવતો નથી. માત્ર આરંભજન્ય હિંસામાં શ્રાવકે બને તેટલી જયણા સાચવવી એ નિશ્ચિત થયું.

(૪) અને કારણ વિના (અપેક્ષા વિના) હિંસા કરવી નહિ એવા નિયમથી નક્કી થયું કે નિરપરાધી છતાં કામ ન આપે તેવા ઘોડા વગેરે નિરંકુશ-તોફાની પશુઓની કે અવિનીત અસહાયારી પુત્રાદિ પરિવારની વધ બંધનાદિ હિંસા તેમના હિતને અનુલક્ષીને કરવી પડે. માટે તેનો ત્યાગ શ્રાવકને થઈ શકતો નથી એમ કહ્યું.

આમ હોવાથી જ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકને પણ ૨૦ માંથી ૧૧ વસો જેટલી જ જીવહયા પાળાય છે. જ્યારે જઘન્ય કોટિનો સાધુ વીર્યેય વસાની જીવહયા પાળતા હોય છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે જિંયામાં જિંચી કોટિનો શ્રાવક પણ માત્ર ૧૧ વસાની જીવહયા પાળી શકે છે, તેથી વધુ તો નહિ જ. આ વાત જોના ખ્યાલમાં આવી જાય તે કદાપિ એમ ન કહે કે સંસારમાં રહીને પણ ઉત્કૃષ્ટ કોટિનું જીવન પાળી શકાય છે. માટે સાધુપણું લેવાથી કાંઈ વિશેષ નથી.

૨૦ વસાની પૂર્ણ જીવહયામાંથી શ્રાવક ૧૧ વસાની જ જીવહયા કેમ પાળે છે તે જાણ્યો.

પૂર્વે આપણે જોયું કે શ્રાવક સ્થાવર જીવની હયા પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી.

સાધુ તો ત્રસ અને સ્થાવર યેય જીવોની હયા પાળે છે એટલે તેમને ત્રસની હયાના ૧૦ અને સ્થાવરની હયાના ૧૦ એમ ૨૦ વસા (વસા એટલે આધુનિક ભાષામાં 'માર્કસ' - ટકા હશે ?) મળે છે. જ્યારે શ્રાવકને ત્રસની હયાના ૧૦ વસા પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રસની હિંસા પણ સંકલ્પપૂર્વક થાય છે અને સંકલ્પ વિના આરંભાદિ કરતા થઈ જાય છે. સાધુ તો સંકલ્પથી હિંસા નથી કરતા, અને આરંભાદિથી (સંકલ્પ વિના) પણ નથી કરતા.

જ્યારે શ્રાવક સંકલ્પપૂર્વકની જ હિંસા નથી. કરતો અલ્પ પણ આરંભાદિ વિના તેનો જીવન નિર્વાહ શક્ય નથી. એટલે તેને હિંસાનો સંકલ્પ ન હોય તો પણ આરંભાદિમાં ત્રસની હિંસા થઈ જ ન્તય છે. આમ શ્રાવક ત્રસ જીવોની પણ સંકલ્પપૂર્વકની હિંસા જ નથી કરતો આરંભમાં તો કરે છે માટે ત્રસના ૧૦ વસામાંથી ૫ દૂર થતાં ૫ વસાની દયા જ રહી.

વળી ત્રસ જીવની સંકલ્પથી હિંસાના ત્યાગરૂપ ૫ વસાની દયા પણ તે પૂરી પાળી શકતો નથી કેમ કે અપરાધી ત્રસ જીવોની તો તે શ્રાવક સંકલ્પપૂર્વક હિંસા કરે છે એટલે અપરાધ અને નિરપરાધ બે પ્રકારના ત્રસ જીવોની સંકલ્પના પૂર્વક હિંસામાંથી સાપરાધની હિંસા તો તે કરે છે માટે ૫ વસામાંથી ૨ા વસા દૂર થતાં ૨ા વસાની જ દયા રહી. અર્થાત્ શ્રાવક નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પપૂર્વક હિંસા નકરવાના ૨ા વસા પ્રાપ્ત કરે છે.

પણ હિંદુ ય એ ૨ા વસાના અડધા થઈ ન્તય છે. નિરપરાધી જીવોની હિંસા પણ સકારણ અને નિષ્કારણ એમ બે પ્રકારે હોય છે. ઘોડા વગેરે નિરપરાધી જીવ તોફાની હોય તો અથવા પુત્ર અસહાચારી હોય તો તેના હિંતની દૃષ્ટિએ તે નિરપરાધી છતાં તેવા કોઈ કારણે તેમને મારપીટ કરવા વગેરેની હિંસા કરવી પડે છે.

એટલે નિરઅપરાધી જીવમાં પણ નિષ્કારણ નિરઅપરાધી જીવની તે હિંસા કરતો નથી કિન્તુ સકારણ તો નિરઅપરાધી જીવની પણ હિંસા કરે છે માટે ૨ા વસામાંથી ૫ અડધા (૧ા) વસા દૂર થતાં શ્રાવકની ૧ા વસાની જ દયા રહે છે. નિષ્કારણ-સંકલ્પપૂર્વક-નિરપરાધી-ત્રસ-જીવની હિંસા ન કરવારૂપ ૧ા વસાની જ દયા ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક પાળી શકે છે (૧ા વસાની દયા એટલે રૂપિયામાં એક આના જેટલી દયા.)

જ્યારે સાધુ તો વીસે વીસ વસાની પુણ્ય અહિંસાના હોય છે. અર્થાત્ તેઓ સકારણ કે નિષ્કારણ, નિરપરાધી કે સાપરાધી, સંકલ્પ-પૂર્વક કે સંકલ્પ વિના ત્રસ કે સ્વાવર કોઈ પણ જીવની હિંસા કરતા નથી.

❖ પહેલા વ્રતના પાંચ અતિચાર :

- ક્રોધથી (૧) વધ કરવો (મારવું)
- (૨) બંધન બાંધવું
- (૩) ચામડીનો (ઉપલક્ષણથી અંગોપાંગનો) છેદ કરવો = છવિચ્છેદ.
- (૪) અતિ ભાર ઉપડાવવો
- (૫) જીવોને ભૂખ્યાતસ્થા રાખવા.

૧. વધ : લાકડી વગેરેથી ક્રોધથી મારવા.

જીવોને હિતચિક્ષા કે વિનયાદિ કરાવવા માટે પણ મારવાનો પ્રસંગ આવે પણ તે સકારણ હોવાથી તેમાં અતિચાર લાગતો નથી. પણ ત્યાં ક્રોધાદિની તીવ્રતા ન હોય ત્યારે તીવ્ર કષાયોદયથી કષાય-વશ થઈને ગાય લેંસાદિને માર મારવો તે ૧ લા વ્રતનો વધ-અતિચાર ગણાય છે.

૨. બંધ : દોરડા વગેરેથી બાંધવું તે બંધ.

અહીં પણ 'વધ' અતિચારના વિવેચન કર્યા મુજબ સકારણ બંધમાં અતિચાર નથી. કિન્તુ તીવ્રકષાયથી બંધ કરવામાં અતિચાર છે

૩. છવિચ્છેદ : છવિ એટલે શરીર અથવા ચામડી.

ક્રોધથી કોઈના કાન- નાક- પૂછડું વગેરે છેદી નાંખવા તે આ વ્રતના અતિચાર રૂપ છે. રોગીના અંગ કાપતા ડોક્ટરો વગેરેને ક્રોધ નથી કિન્તુ અનુબંધદયા છે માટે તે અતિચાર રૂપ પ્રવૃત્તિ ન કહેવાય.

૪. અતિ ભારવહન :

બળદ વગેરે ખેંચી કે ઉપાડી ન શકે તેટલો વધુ ભાર ઉપડાવવો કે ખેંચાવવો. કોઈપ્રસંગે નિરૂપાય થઈને આમ કરવું પડે તો તે અતિચાર રૂપ નથી કિન્તુ ક્રોધને વશ થઈ દુઃખિત કરવાની વૃત્તિથી કે લોભવશ થઈને તેમ કરવામાં આવે તો તે અતિચાર રૂપ છે.

આવશ્યકસૂત્રની ચૂર્ણિ વગેરેમાં કહ્યું છે કે શક્ય હોય ત્યાં સુધી શ્રાવકે પોતાના સ્વજનાદિ પરિવારને એવો વિનીત બનાવવો જોઈએ જેથી તેને ક્યારેય કોઈથી વધ-અંધાદિ સંકારણુ પણ કરવાની જરૂર ન પડે. વળી શક્ય હોય તો ચાકર-ઊંટ-ખગદ વગેરે દ્વારા ભાડાં વગેરે કરવાનો ધંધો પણ નહિ કરવો જોઈએ, જેથી એ સંબંધિત અતિચારો લાગે જ નહિ.

૫. ભક્તપાનવ્યવસ્થા :

ક્રોધ કે લોભને વશ થઈને પશુ આદિને ખાવા-પીવાનું ન આપવું અથવા અતિઅદ્ય આપવું, ખીલ્લો આપતો હોય તેને રોકવો. આવો અંતરાય કરવાથી અતિશુધાને લીધે પશુ વગેરે મરી જાય. શ્રાવકનો તો આચાર એવો છે કે પોતે જમવાના અવસરે પોતાનાં નિશ્રાવતીં સર્વ મનુષ્ય-પશુ આદિના ભોજનની વ્યવસ્થા કરીને ભોજન કરવું જોઈએ.

હા, પશુ આદિના રોગાદિના કારણે તેમને ભૂખ્યાં રાખવાં પડે તો તે અતિસાર રૂપ નથી. અપરાધીને પણ મૈંએથી કહે કે, આજે તને ખાવાનું નહિ મળે. પણ છતાં તેને ભૂખ્યાં રાખવાં જ સખે.

૩. પચ્ચખાણુ તો સ્થૂલ હિંસાના ત્યાગનું છે. વધ અંધનના ત્યાગનું પચ્ચ જ નથી પછી વધાદિમાં દોષ કેમ ? જો સ્થૂલ હિંસાના પચ્ચ થઈ જ જતું હોય તો તે વધાદિ કરવાથી વ્રતનો ભંગ જ થઈ જાય છે. તમે તો વ્રતનો ભંગ ન કરો તો વ્રતનો અતિચાર રૂપ દોષ (વ્રતની અશુદ્ધિ) જ કહે છે. વળી સ્થૂલ હિંસાદિના પચ્ચ-ખાણુમાં દરેક વ્રતના અતિચારોના પણ પચ્ચખાણુ આવી જતા હોય તો તે ૧૨ જ હિંસાદિ વિરમણાદિરૂપ વ્રત ન રહેતાં વધાદિ વિરમણાદિરૂપ અનેક ખીલ્લાં વ્રતો પણ થઈ જશે. આમ થતાં ૧૨ વ્રતોના સંખ્યા નિયમ તૂટી જશે. એટલે વધાદિને સ્થૂલ હિંસાદિના વિરમણીની પ્રતિજ્ઞામાં ગણી શકાય નહિ અને તેથી પ્રતિજ્ઞા બહારના વધાદિ બનતાં કોઈ વધાદિ કરે તો તેને વ્રતભંગનો દોષ ન લાગવો જોઈએ તેમ અતિચાર પણ ન લાગવો જોઈએ.

ઉ. તમારી વ્રત સાચી છે. હિંસા પચ્ચ.માં સાક્ષાત્ રીતે વધાદિના પચ્ચ. આવી જતા નથી તો પણ હિંસાના પચ્ચ.માં વધ-ખંધાદિના પચ્ચ. અર્થાપત્તિથી તો થઈ જાય છે, કેમ કે હિંસામાં કારણુ-રૂપ વધ-ખંધાદિ છે. માટે હિંસાની પ્રતિજ્ઞા કરનારે તેનાં કારણોનો ખાસ ત્યાગ કરવો જ પડે.

અ. જો અર્થાપત્તિ પણ હિંસાના પચ્ચ.માં વધાદિના પચ્ચ. આવી જાય તો વધાદિ કરનારે વ્રતનો ભંગ જ કર્યો કહેવાય. તમે તો વ્રત-ભંગ ન કહેતાં વ્રતની અશુદ્ધિ થવા રૂપ અતિચાર કહો છો ?

ઉ. વ્રત બે પ્રકારનાં છે એક અંતર્વૃત્તિથી અને બીજું બહિર્વૃત્તિથી.

એ જીવને 'મારી નાંખુ' એવા વિચાર વિના જ માત્ર ક્રોધાદિ આવેશથી જ્યારે વ્રતની નિરપેક્ષ રીતે વધાદિ કરે અને તે જીવ મરી ન જાય તો પણ તે જીવની હિંસા કરી કહેવાય કેમ કે 'આમ મરવાથી તે જીવ મરી જશે તો મારો નિયમ તૂટી જશે' એવો ખ્યાલ નિર્દય-તાને લીધે અહિંસા વ્રતધારીએ રાખ્યો નથી. અર્થાત્ વ્રતનું પાલન કરવાની તેને કાળજી રાખી નથી એટલે અંતર્વૃત્તિથી વ્રતભંગ થયે કહેવાય પરંતુ 'જીવ મરી નથી ગયો' એટલે બહિર્વૃત્તિથી વ્રત અખંડ રહ્યું. આમ એક દેશથી વ્રતનો ભંગ થયો અને એક દેશથી વ્રત અખંડ રહ્યું માટે તે પ્રવૃત્તિને અતિચારરૂપ ગણાય, પણ વ્રતભંગરૂપ ન ગણાય.

જ્યાં વ્રતનો દેશથી ભંગ હોય અને દેશથી પાલન હોય ત્યાંની તે પ્રવૃત્તિને જ્ઞાની પુરુષો 'અતિચાર' કહે છે.

વધાદિની પ્રતિજ્ઞા હિંસાની પ્રતિજ્ઞામાં આવી જાય તેથી ખારથી અધિક વ્રત-સંખ્યા થઈ જવાની આપત્તિ ઊભી રહેતી નથી કેમ કે નિરતિચારપણે અહિંસાનું પાલન કરવામાં વધાદિ થતા નથી માટે વધાદિને નિશ્ચયથી સમજવું કે વધાદિ અતિચારો જ છે.

અથવા તો અનાલોગ (અસાવધપણા)થી, સહસાકાર (વગર વિચાર્યે)થી કે અતિક્રમ આદિથી જે થાય તે અતિચાર સમજવા. ચૌ. ગુ. ૧૩

(સહસાકારતું દયાન્ત-ભવ ન જોઈને પગ મૂકવા ગયા પણ પગ મૂકતાં ભવ દેખાયો પણ પગ એકદમ મુકાઈ જ ગયો, અટકાવી શકાયો નહિ. આ રીતે જે હિંસા થાય તે સહસાકારથી કહેવાય.)

અતિક્રમ : કોઈ માણસ વ્રતભંગ થાય તેવું કાર્ય કરવા વ્રત ધારીને નિમંત્રે તે વખતે વ્રતધારી તેનો ઇન્કાર ન કરે તો તેને અતિક્રમ કહેવાય.

વ્યતિક્રમ : તે વ્રતધારી જો તે કાર્ય કરવા તૈયાર થાય તો તે વ્યતિક્રમ કહેવાય.

અતિચાર : ક્રોધથી વધાદિ કરે અને હિંસા (મૃત્યુ) ન થાય તો તે અતિચાર કહેવાય.

અનાચાર : ભવહિંસા થાય તો અનાચાર કહેવાય.

*** વ્રતપાલનથી લાભ, અપાલનથી ગેરલાભ :**

શ્રી સંબોધપ્રકરણ, શ્રાવકવ્રતાધિકારની ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે ભવદયા (૧) નિરોગી શરીર (૨) સર્વામાન્ય કરે તેવું આસ્પદું ઐશ્વર્ય (૩) સુરૂપ (૪) નિષ્કલંક યશ્ન (૫) ન્યાયોપાજિત ધન (૬) નિર્વિકાર યૌવન (૭) દીર્ઘાયુ (૮) અપચક પરિવાર (૯) વિનીત પુત્ર વગેરેનાં ઉત્તમ સુખો પ્રાપ્ત થાય છે.

ભવદયા નહિ પાળનારને (૧) યાંગળાપણું, ઠંડાપણું; કોઠિયાપણું વગેરે મહારોગો (૨) સ્વજનાદિ વિયોગ (૩) શોક (૪) અપૂર્ણ આયુ (અકાળ મૃત્યુ) (૫) દુઃખ (૬) દુર્ભાગતા વગેરે મહાદુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્રતભાવના : અહો ! તે વન્દનીય મહાત્માઓને ધન્ય હો, જેમણે મન-વચન અને કાયાના ત્રિકરણયોગથી સર્વભવોની હિંસાના ત્યાગ કરી દીધો છે ! ક્યારે એ ધન્યાતિધન્ય અવસ્થાને હું પામીશ ! ક્યારે સમગ્ર ભવલોકમાં અમારે-પટલ ખભાવીશ ! (આત્મા-પ્રબોધ અન્ધના શ્લોકોનો ભાવાર્થ)

વ્રત-કરણી : (૧) ધાન્ય, શાકભાજી વગેરેમાં જીવરક્ષાનો ખ્યાલ રાખવો. (૨) ઇંચળ વગેરે શાક સુધારતાં નીકળે તો તેને એવા સ્થાને મૂકવી, જ્યાં કોઈ જીવ તેને ઉપદ્રવ ન કરે. (૩) માંકડ વગેરે જીવોની પણ રક્ષા કરવી. (૪) વાસણુ વગેરે જોઈને વાપરવા. (૫) ચૂલા વગેરે પૂજ્યા-પ્રમાણ્યા વિના વાપરવા નહિ. (૬) ચોમા-સામાં કોલસા ચાલીને વાપરવા. (૭) લીલકૂંગ ન થાય તે માટે પહેલેથી જ સાવધાની રાખવી. (૮) ડી.ડી.ટી. વગેરે હિંસક દ્રવ્યોનો કદી ઉપયોગ કરવો નહિ.

(વિશેષ દર્શનરત્નરત્નાકરમાંથી જોઈ લેવું.)

ખીજું, સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુવ્રત :

(૧) વ્રતસ્વરૂપ-પાંચ પ્રકાર :

૧. કન્યાલીક ૨. ગવાલીક ૩. ભૂમિ અલીક ૪. થાપણુ ઝોળ-વવી ૫. ખોટી સાક્ષી પૂરવી.

આ પાંચ પ્રકારની અસત્યોથી અટકવું (તેનો ત્યાગ કરવો) તેને ખીજું સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુવ્રત કહ્યું છે.

આ પાંચ પ્રકારનાં અસત્ય વચનો અતિદુષ્ટ અધ્યવસાયથી ખોલાય છે, માટે તેને ખોટાં-સ્થૂલ અસત્યો કહ્યાં છે.

૧. કન્યાલીક : રાગ-દ્વેષાદિથી કન્યાના સંબંધમાં અસત્ય ખોલવું. દુરાચારિણી કે સદાચારિણી કે સદાચારિણીને દુરાચારિણી કહેવી. અહીં કન્યા શબ્દના ઉપલક્ષણથી કુમાર-દાસ-દાસી આદિ સંબંધિત અલીક (મૃષા)વું વિરમણુ પણ સમજી લેવું.

૨. ગવાલીક : રાગ-દ્વેષાદિ દુષ્ટ આશયથી ગાયને અંગે અસત્ય ખોલવું. જેમ કે થોડું દૂધ આપતી હોય તો ઘણું દૂધ ફેલી કહેવી. તેની ખોટી પ્રશંસા કરવી. અહીં પણ ગાયના ઉપલક્ષણથી બળદાદિ પશુઓ વગેરે સમજી લેવાં.

૩. ભૂમ્યલીક : જમીન સંબંધમાં રાગાદિથી અસત્ય ખોલવું. ઘર વગેરે ખીજનાં હોય છતાં પોતાનાં કે અન્ય કોઈનાં કહેવાં. ઊપર

ભૂમિને રસાળ ભૂમિ કહેવી. અહીં પણ ભૂમિ શબ્દથી દ્વિપદ-ચતુષ્પદ સિવાયની સઘળી અપદ વસ્તુ લઈ લેવી. કહ્યું છે કે, કન્યા શબ્દથી સઘળા દ્વિપદનું, ગાય શબ્દથી સઘળા ચતુષ્પદનું અને ભૂમિ શબ્દથી સઘળા અપદનું ગ્રહણ કરવું.

૩. જો તેમ જ હોય તો દ્વિપદ અલીક-ચતુષ્પદ અલીક-અપદ અલીક જ કેમ ન કહ્યું ?

ઉ. તમારો પ્રશ્ન બરોબર છે છતાં અધા દ્વિપદાદિમાં કન્યા-ગાય અને ભૂમિને અંગે રાગાદિથી અસત્ય બોલવું એ અતિ નિંદનીય ગણાય છે માટે તેના અસત્યને વિશેષે કરીને વર્ણવાં જોઈએ એ વાત જણાવવા આમ કયું છે.

૪. ન્યાસાયહાર : ન્યાસ એટલે રક્ષા, બીજાએ સોંપેલી વસ્તુ; થાપણ. તેને અંગે અસત્ય બોલવું. જેમ કે મારે ત્યાં તે કોઈ પણ થાપણ મૂકી જ નથી અથવા વધારે મૂકી હોય અને કહે કે “ઓછી મૂકી છે.” અમુક વસ્તુ મૂકી હોય ત્યારે તે મૂક્યાનું ન કહેતાં બીજી વસ્તુ મૂક્યાનું કહે. વસ્તુતઃ તો આ અસત્યનો પ્રકાર નથી કિન્તુ એક ભાતની ચોરી છે, છતાં એ ચોરી જૂઠું બોલીને કરાય છે. માટે અસત્ય વચનની મુખ્યતાને લીધે મૃવાવાદમાં ગણેલ છે.

૫. ફૂટસાક્ષી : લેવડ-દેવડ વગેરેના વ્યવહારમાં બીજાએ એક માણસને પ્રામાણિક માનીને સાક્ષી તરીકે રાખ્યો હોય છતાં પેલો લાંચ આદિને વશ થઈને જૂઠી સાક્ષી ભરે તે ફૂટસાક્ષી કહેવાય.

આ પાંચે ય પ્રકારનાં અસત્યો ક્રોધાદિ કષાયોથી, કામરાગાદિ રાગોથી કે હાસ્યાદિથી કુષ્ટ આશયપૂર્વક બોલાય છે માટે અસત્ય-વચન છે. એટલું જ નહિ પણ અન્યને નુકસાન કરવા માટે બોલાતું દુષ્ટાશયપૂર્વકનું સત્યવચન પણ અસત્ય કહેવાય છે. જેમ નિર્મળ પણ પાણીમાં ધૂળ પડવાથી તે મલિન કહેવાય છે તેમ સ્વરૂપતઃ સત્ય પણ વચન ક્રોધાદિ દુષ્ટાશયનો મેલ લગતાં અસત્ય બની જાય છે.

સંતો-સદાચારીઓને હિતકર વચન તે સત્યવચન કહ્યું છે. એટલે બીજાને પીડા કરનારું સત્યવચન સત્યરૂપ કહેવાય જ નહિ. શ્રી.

સંબોધ પ્ર. શ્રાદ્ધવ્રતાધિકારની ૧૬ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “જેમ જૂહું ન બોલવું જોઈએ તેમ સત્ય પણ કેટલુંક એવું હોય છે કે જે નહિ બોલવું જોઈએ કેમ કે સ્વરૂપે સત્ય છતાં પણ તે ખીજને પીડાકર બને છે માટે સત્ય જ નથી.

સત્ય છે સોનાની પાટ જેવું. પણ ધગધગતી સોનાની પાટ કોઈના હાથમાં ન અપાય. તેમ દુષ્ટાશયવાળું સત્યવચન પણ ન બોલાય.

આ મૃષાવાદ બે પ્રકારે હોય છે : સ્થૂલ મૃષાવાદ અને સૂક્ષ્મ-મૃષાવાદ.

બહુમૂલ્ય વસ્તુઓને અંગે અસત્ય બોલવાથી સ્વ-પરને ઘણું અહિત થાય છે. તેવું અસત્ય અતિદુષ્ટ આશયથી જ બોલાય છે માટે તેને સ્થૂલ (મોટું) અસત્ય કહેવાય છે. તેથી વિપરીત સૂક્ષ્મ અસત્ય કહેવાય છે.

આવકને ખીજ વ્રતની પ્રતિસામાં સ્થૂલ (મોટા) જૂઠનો જ નિષેધ હોય છે. સૂક્ષ્મ મૃષાવાદની તેણે યતના કરવાની હોય છે.

* સ્થૂલઅસત્યના ૪ પ્રકાર :

૧. ભૂતનિહવ ૨. અભૂતોદ્ભાવન ૩. અર્થાન્તર ૪. ગર્હા.

૧. ભૂતનિહવન : સત્યને છુપાવવા માટે બોલાતું વચન.

દા. ત., આત્મા નથી, પુણ્ય-પાપ નથી, મોક્ષ નથી વગેરે ભૂતનિહવ સ્થૂલ અસત્ય કહેવાય છે.

૨. અભૂતોદ્ભાવન : જે ન હોય તેને ‘છે’ એમ કહેવું અથવા જે હોય તેને ખીજ સ્વરૂપે કહેવું.

દા. ત., આત્મા શ્યામક (સામો) નામના ધાન્ય જેવો કે તન્દુલ (તાંદળા) જેવો બારીક (અણુ) છે. અથવા તો વિશ્વવ્યાપી અહાન છે.

૩. અર્થાન્તર : હોય કાંઈ અને બોલવું કાંઈ. તે અર્થાન્તર સ્થૂલ અસત્ય કહેવાય.

દા. ત., ગાયને ઘોડો કહેવો, મનુષ્યને ઇશ્વર કહેવો, પુણ્યને પાપ કહેવું ઇત્યાદિ.

૪. ગહર્ણી : ગહર્ણી ૩ પ્રકારે છે.

૧. જેનાથી પાપકાર્યની પ્રવૃત્તિ થાય તેવું સાવધ વચન દા. ત., ખેતર ખેડો, સાંઢને બળદ બનાવો.

૨. જેનાથી અપ્રીતિ થાય તેવું અપ્રિય વચન દા. ત., કાણુને કાણુ, નિર્ધનને દન્દ્રી કહેવો વગેરે.

૩. ક્રોધથી તિરસ્કાર થાય તેવું વચન. દા. ત., પુત્રને 'હો દુરાચારી ! પાપી' ઇત્યાદિ કહેવું.

* બીજા વ્રતના પાંચ અતિચારો :

૧. સહસાકથન ૨. મિત્રયોપદેશ ૩. ગુણભાષણ ૪. કૂટલેખસાક્ષી ૫. ગુપ્તમન્ત્રલેદ.

૧. સહસાકથન : વિચાર્યા વિના જ કોઈને એકદમ કહી દેવું : તું ચેર છે. વ્યભિચારી છે. આ રીતે કોઈ ઉપર આળ ચડાવવું તે સહસા અભ્યાખ્યાન કહેવાય છે.

મતાંતરે સ્ત્રીને પતિસંબંધિત કે પતિને તેની સંબંધિત અવળી વાતો કરવી કે તારી સ્ત્રી (અથવા તારો પતિ) અને આમ કહેતો હોતો.

એ ય મતથી એટલું તો જરૂર નહીં થાય છે કે બીજાને આઘાત થાય તેવું વચન બાણુતાં-અબાણુતાં મશ્કરીમાં બોલાઈ જાય ત્યારે હૃદયમાં ખરાબ કરવાનો ઉદ્દેશ ન હોવા છતાં-એટલે કે, વ્રત પાળવાની ખેદરકારી ન હોવાથી વ્રતભંગ ન ગણાય. કિન્તુ બીજી બાજુ તેવા આઘાતજનક વચનથી બીજાને આઘાત થાય માટે વ્રતભંગ ગણાય પણ છે એટલે દેશથી વ્રતભંગ અને દેશથી વ્રતપાલન હોવાથી આવી પ્રવૃત્તિ બીજા વ્રતના અતિચાર રૂપ ગણાય.

૨. મિથ્યોપદેશ : પરપીડકારી વ્યવન ઝોલવું તે મિથ્યો-પદેશ કહેવાય. દા. ત., શત્રુઓને મારી નાંખો વગેરે અથવા વસ્તુના સ્વરૂપથી વિપરીત રૂપે વસ્તુને ઉપદેશ કરવો.

દા. ત., કોઈને સંદેહ પડતાં તેણે પૂછ્યું કે, “આમાં સત્ય શું છે ?” આ વખતે તેને સત્ય કહેવામાં તુકસાન બાણવા છતાં યથાર્થ ન કહેવું અથવા તકરારનો નિકાલ લાવવા આવેલને અવગું જ (જૂઠું) ઝોલવાની સલાહ આપવી.

અહીં યદ્યપિ વ્રતધારી મનમાં એમ સમજે છે કે, “હું તો માત્ર ખીબને અસત્યની સલાહ આપું છું, હું પોતે તો અસત્ય ઝોલતો નથી માટે મારું વ્રત ભાગતું નથી તથાપિ અતિચાર તો છે જ કેમ કે અનાભોગાદિથી કે અતિક્રમ આદિથી ખીબને અસત્ય ઝોલવાની પ્રેરણા કરવી તે વ્રતનો અતિચાર જ છે.

અથવા તો વ્રતભંગ-સચથી સૌધા શબ્દોમાં ખોટી સલાહ ન આપતાં ‘કોઈ એ આવા પ્રસંગે આમ કરેલું એમ કહેવા વડે સલાહ આપે તો પણ ત્યાં દેશથી વ્રતભંગ અને દેશથી વ્રતપાલન હોવાથી તે અતિચારરૂપ છે.

૩. ગુહ્ય ભાષણુ : કોઈની ગુપ્ત વાત ખીબ આગળ (અનધિકર છતાં) પ્રગટ કરી દેવી. દા. ત., કોઈએ કોઈ ખીબ માણસ સાથે અમુક રાજ્ય-વિરુદ્ધ વિચાર કર્યો. ત્રીજો માણસ તેના મુખાદિ ઉપરના હાવભાવ વગેરે જોઈને અનુમાનથી તેની વાત બાણી લઈને અન્ય માણસને કહી દે કે, “અમુક માણસ રાજાની વિરુદ્ધમાં અમુક કાર્ય કરવાનું વિચારે છે.

અથવા તો ગુહ્ય ભાષણુ એટલે ચાડી કરવી. દા. ત., પરસ્પરની પ્રીતિ-મૈત્રીવાળાની પ્રીતિ તોડવા અન્ય માણસ તેમાંના એકને ખીબની વાત એવી રીતે કરે કે તે પ્રીતિ તૂટી જાય.

૪. કૂટલેખ સાક્ષી : ખોટું લખાણ કરવું.

ખીબના હસ્તાક્ષર જેવા અક્ષરો લખવા.

આવું કરનારે જો કાયાથી અસત્ય નહિ બોલું તેવા ભાંગે અથવા કાયાથી અસત્ય બોલવું નહિ, બોલાવવું નહિ, તેવા ભાંગે વ્રત લીધું હોય તો તેને તો આમ કરવાથી વ્રતને ભાંગ જ થાય છે તો પણ વગર વિચાર્યે, અબજાણતાં, કે અતિક્રમ વગેરેથી લખાઈ બંધ છે, ત્યારે તે અતિચારરૂપ અને છે. અથવા તો અસત્ય એટલે જૂઠું બોલવાનો નિયમ છે આ તો લખાણ છે તેથી વ્રતને કરો બાધ નથી એવી સમજણવાળો વ્રતને સાપેક્ષ છે માટે તે પ્રવૃત્તિ વ્રતભંગરૂપ ન બનતાં અતિચારરૂપ અને છે.

૫. ગુપ્ત મન્ત્રલેહ : વિશ્વાસુ સ્ત્રી-મિત્રાદિની વિશ્વાસથી જણાવેલી વાત બહાર કરવી. યદ્યપિ જેવું જેવું કહ્યું તેવું જ બહાર કરવાથી તે સત્યવચન હોવાથી અતિચાર લાગતો નથી તથાપિ પોતાની અરાબ વાત પ્રગટ થતાં-લબ્ધાદિના ચોગે મિત્ર કે સ્ત્રીના આપઘાતને સંભવ હોવાથી પરપીડાકારી તે સત્યવચન અસત્યરૂપ જ અને છે. આમ અહીં સ્વરૂપે સત્ય અને પરિણામે અસત્ય હોવાથી દુઃખથી વ્રતભંગ અને દેશથી વ્રતરક્ષા હોવાથી આ પ્રવૃત્તિને ખીજા વ્રતના અતિચારરૂપ કહેવાય.

૩. ત્રીજામાં ગુહ્ય ભાષણ કરવું અને પાંચમામાં વિશ્વાસુની ગુપ્ત વાત બહાર કરવી-આ બે ય અતિચાર એક સ્વરૂપ બનતા નથી ?

ઉ. ના, ગુહ્ય ભાષણમાં ઈંગિતાદિ આકાર દ્વારા અનુમાનથી ખીજાની વાત બહાર લઈને કહેવાઈ છે. જ્યારે ૫ મા અતિચારમાં સ્ત્રી આદિએ વિશ્વાસ મૂકીને કહેલી વાત ખીજાને કહેવાય છે. એટલે ત્રીજા અતિચાર કલંક કે ચાડીરૂપ છે જ્યારે પાંચમો અતિચાર વિશ્વાસઘાતરૂપ છે માટે બે ય બુદ્ધા છે.

* વ્રતથી લાભ-અવ્રતથી ગેરલાભ :

કન્યાને અકન્યા બોલનારને લોગાન્તરાય થાય છે, દ્વેષ થાય છે. અગર કન્યા દુષ્ટ હોય તો આપઘાત કરે કે કરાવે, વગેરે અનેક કટુ રૂપો આવે છે. આ રીતે બાકીના ૪ ય અસત્યમાં સમજવું (ગુરુઓ પરચ. આવ, ચૂ. પા. ૨૮૫)

મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવાથી વિશ્વાસ, યશ અને ઇષ્ટસિદ્ધિ વગેરે અનેક લાભો થાય છે, ખોતે બોલેલું બીજાને પ્રિય લાગે છે. બીજાઓ સત્યવાદીનું વચન કબૂલ કરે છે. તેનું વચન અમીઘ (અનિષ્ઠા) હોય છે. કહ્યું છે કે, “સત્યથી સર્વમન્ત્રો સર્વયોગો સિદ્ધ થાય છે. ધર્માદિ ઓ ય પુરુષાર્થ સત્યને આધીન છે. અને શાગ-શોકાદિ સત્યથી નાશ પામે છે. વળી યશનું મૂળ, વિશ્વાસનું પરમ કારણ સ્વર્ગનું દ્વાર અને સિદ્ધિનું સોપાન આ સત્ય જ છે.”

શ્રી સંબોધ સિત્તરી પ્રક. શ્રાદ્ધવ્રતાધિકારની ૨૩ થી ૨૫મી ગાથામાં મૃષાવાદિતાના ફળ બતાવતાં કહ્યું છે કે, “મૃષાવાદિ જે જે જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ત્યાં અપ્રિયભાષી થાય. બીજાઓ નિષ્કારણ તેનો તિરસ્કારાદિ કરે, તે સારું કરે તો ય તેનો યશવાદ ન થાય, તેને દુર્ગંધીભયું શરીર મળે, તેનું બોલેલું કોઈને ન ગમે, ભાષા કઠવી કઠોર હોય, તે બુદ્ધિહીન-મૂર્ખ બોલડો-તોતડો હોય. અરે ! આ જન્મમાં પણ અસત્યવાદી લડવા છેલ્લે-જેલ-શ્રાંસી વગેરે અનેક પીડાઓ પામે, અપયશ મેળવે, નિર્ધન થઈ જાય.

બીજા વ્રતની ભાવના : અરે ! થોડું પણ ગુંઠાણું મનથી પણ જેઓ ચિંતવતા નથી ! તે ય સમગ્રજીવનની કોઈ પણ પળમાં ! સત્યમાં જ જેમનું જીવન આતપ્રોત છે, તે સર્વ મહનીય મુનિ-ભગવંતોને પુનઃ પુનઃ વંદના.

બીજા વ્રતની કરણી : (૧) જે બોલવું તે બીજાને હિતકર હોય તે જ બોલવું. (૨) તે પણ સાંભળનારને પ્રિય થાય તે રીતે બોલવું. (૩) અપાત્રને સારી રીતે સમજાવતાં પણ વધુ તુકસાન થતું લાગે તો કાંઈ જ ન કહેવું. (૪) કન્યા વગેરે સંબંધમાં ખોટી સલાહ આપવી નહિ. (૫) કોઈની થાપણુ ઓળવવી નહિ. (૬) જૂઠી સાક્ષી ભરવી નહિ. (૭) દેખીતી રીતે સાચું લાગે તેવું પણ આત્મવચના-પૂર્વક બોલવું નહિ, કેમ કે વસ્તુતઃ તે અસત્ય જ છે.

* ત્રીણું, સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણુવ્રત :

વ્રતસ્વરૂપ : ખીખનું ધન લેવાથી 'આ ચોર છે' એવું આળ અડે તેવું પરાયુ ધન નહિ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરવા રૂપ આ ૩ ગુ' વ્રત છે. અદત્ત એટલે તેના માલિકે નહિ આપેલું.

અદત્ત ૪ પ્રકારે છે.

૧. સ્વામી-અદત્ત, ૨. જીવ-અદત્ત, ૩. તીર્થ'કર-અદત્ત,

૪. ગુરુ-અદત્ત.

૧. સ્વામી-અદત્ત : સુવર્ણ-વસ્ત્ર-પાત્ર આદિના માલિકે (સ્વામીએ) નહિ આપેલી વસ્તુ સ્વામી-અદત્ત કહેવાય છે.

તેનું ગ્રહણ (આદાન) કરવું તે સ્વામી-અદત્તાદાન નામનું પાપ કહેવાય છે. તેનો ત્યાગ કરવો તે સ્વામી-અદત્તાદાન વિરમણુવ્રત કહેવાય છે. આ રીતે અન્યત્ર પણ સમજી લેવું.

૨. જીવ-અદત્ત : સચિત્ત (જીવ સહિત) ફળ-ફૂલ આદિ પદાર્થોને તે ફળાદિના માલિક કાપે-ખાય ગમે તે કરે પરન્તુ તેમ કરવામાં ફળાદિના શરીરવાળા તે એકેન્દ્રિય જીવની સંમતિ તો મળી નથી જ માટે તે રીતનું ફળાદિ ખાવું તે જીવાદત્તનું આદાન કહેવાય. બલે વ્યવહારમાં તે ફળ-ફૂલાદિનો માલિક માળી-શેઠ વગેરે કહેવાતો હોય પણ તેમના છેદનાદિ કરવાની ફળાદિના જીવોએ સંમતિ તો આપી નથી જ માટે તે માલિકોને માટે (માલિક નથી તેને તો સુતરાં જીવદત્ત સમજવું) તે ફળાદિ જીવાદત્ત કહેવાય.

૩. તીર્થ'કર-અદત્ત : સાધુને માટે આધાકર્માદિ અચિત્ત દ્રવ્ય પણ નિષ્કારણુ લેવાની તીર્થ'કરદેવે અનુજ્ઞા આપી નથી. માટે તેવું આધાકર્માદિ દ્રવ્ય તીર્થ'કર-અદત્ત કહેવાય. તેને સ્વીકારનારો તીર્થ'કર-અદત્તાદાનના પાપને સેવનારો કહેવાય. આ તો સાધુને આશ્રયી તીર્થ'કર-અદત્ત થયું.

ગૃહસ્થને પણ સચિત્ત-અનંતકાય-અભક્ષ્ય વગેરે પદાર્થો વાપરવાની તીર્થ'કરદેવે અનુજ્ઞા આપી નથી માટે તે પદાર્થો તેમને માટે તીર્થ'કર અદત્ત કહેવાય.

૪. ગુરુ-અદત્ત : ઉપરોક્ત બધા દોષોથી રહિત, એવી જે વસ્તુ શુદ્ધ, કલ્પ્ય હોય તેા પણ સાધુ જેની નિશામાં હોય તે ગુર્વાદિને નિમન્ન્યા વિના, બતાવ્યા વિના કે તેઓની સંમતિ વિના વાપરે તેા તેને ગુરુ-અદત્તના ગ્રહણનો દોષ લાગે.

ઉપરોક્ત ૪ અદત્તાદાનમાંથી શ્રાવકને તેા સ્વામિ-અદત્તાદાનનું જ વિરમણ થઈ શકે છે.

આ સ્વામી-અદત્ત બે પ્રકારનું છે : સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ.

સ્થૂલ : જે વસ્તુ કલા વિના લેવાથી ચોરીનું કલંક લાગે એમ સમજવા છતાં માલિકની સંમતિ વિના તે વસ્તુને લેવી તે સ્થૂલ (મોટું) સ્વામી-અદત્તાદાન કહેવાય. આ વખતે વસ્તુ લેનારના અધ્યવસાય ઘણા દુષ્ટ હોવાથી તેને સ્થૂલ અદત્તાદાન કહેવાય છે. આનાથી વિપરીત એટલે કે ચોરી કરવાની બુદ્ધિ વિના ધાસ-માટી જેવી તુચ્છ વસ્તુ લેવી તે સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન કહેવાય છે.

શ્રાવકને સૂક્ષ્મ સ્વામી અદત્તાદાનનો ત્યાગ હોતો નથી કિન્તુ તેની જયણ જ રાખવાની હોય છે, જ્યારે સ્થૂલ સ્વામીઅદત્તાદાનના ત્યાગ (વિરમણ) રૂપ પ્રતિજ્ઞા કરવાની હોય છે.

ત્રીજા વ્રતના અતિચારો : ૧. સ્તેનાહતગ્રહ ૨. સ્તેનપ્રયોગ. ૩. માનવિપ્લવ ૪. હિરૂશબ્ધગતિ ૫. પ્રતિરૂપેણ ક્રિયા.

૧. સ્તેનાહતગ્રહ : ચોરે ચોરી કરીને આણેલ વસ્તુ લેવી.

ચોરીથી આણેલું સાધુનું વગેરે જાણવા છતાં વેચાણથી કે મફત લેવું. નીતિશાસ્ત્રમાં ૭ પ્રકારના ચોર કલા છે, જેમાં ચોરીની વસ્તુ લેનારને પણ ચોર કલા છે. વસ્તુતઃ આ વ્રતભંગ બને છે. છતાં પોતે ચોરી નથી કરી કિન્તુ વેપાર કર્યો છે એવી વ્રતની સાપેક્ષ સમજણ હોવાથી દેશથી વ્રતપાલન પણ થાય છે માટે દેશભંગ, દેશપાલનરૂપ આ પ્રવૃત્તિ અતિચારરૂપ બને છે.

૨. સ્તેનપ્રયોગ : ચોરને ચોરી કરવા પ્રેરવો, ચોરીનાં સાધનો મફત પૂરાં પાઠવાં કે તેવાં સાધનોનું વેચાણ કરવું.

અહીં 'ચોરી કરું' નહિ-કરાવું નહિ' એવા વ્રતવાળાને તો વ્રતભંગ જ થાય. પણ વ્રતધારી માણસ ચોરને કહે કે, "તમે ઉઘમ વિના કેમ ખેડા છે? દાણા વગેરે ન હોય તો હું આપું. ચોરીને માલ ખરીદનાર ન હોય તો હું ખરીદું" વગેરે વચન દ્વારા ચોરને ચોરી કરવામાં પ્રેર અને પોતાની સ્થૂલમતિથી માને કે, "હું ચોરી કરાવતો નથી કિન્તુ તેમની આજીવિકા માટે પ્રેરણા કરું છું" તો વ્રતસાપેક્ષતા હોવાથી આ પ્રવૃત્તિ અતિચારરૂપ અને છે.

૩. માનવિપ્લવ : અનાજ વગેરે જોખવાના માપા અવળા વગેરે કરવા. કુડવાદિ માપા તથા તોલ કરવાના પદ્ધતિ વગેરે તોલાને નાના-મોટા રાખવા કે ભારે-હલકા રાખવા, નાના-હલકાથી વસ્તુ આપવી અને મોટા-ભારે માપાથી વસ્તુ લેવી. આ બધી પ્રવૃત્તિ અતિચારરૂપ કહેવાય.

૪. ઝિંડુ (શત્રુ) રાજ્યગતિ : શત્રુ રાજના નિષેધ છતાં તેની હદમાં જવું તે સ્વામીઅદત્તાદાન કહેવાય. આ રીતે જનારો શત્રુરાજ્યથી પકડાય ત્યારે તેને ચોર જેવો જ દંડ થાય છે છતાં આમ કરવાથી વ્રત-ભંગ થયો ન કહેવાય કેમ કે, એ રીતે જનાર એમ માને છે કે, "હું તો વેપાર માટે ત્યાં ગયો હતો, ચોરી કરવા નહિ." વળી લોકમાં પણ એ માણસ ચોર તરીકે કહેવાતો પણ નથી.

૫. પ્રતિરૂપેણુ ક્રિયા : સરખા વર્ણ, ગંધાદિવાળી હલકી વસ્તુ સારીમાં લેખવીને આપવી. દા. ત., ધોમાં ચરખી, તેલમાં મૂત, હિંગમાં ખેર વગેરે લાકડાનો વેર, હિંગાષ્ટકમાં હળદર, કેસરમાં બનાવટી કેસર, સાચા મોતીને બદલે કલ્પ્યર આપવું વગેરે.

બધું ચ તત્પ્રતિરૂપક નામના અતિચારરૂપ અને છે.

અહીં ખીજાને ઠગીને ધન લેવાતું હોવાથી સ્પષ્ટ ચોરી દેખાય છે એટલે વ્રત-ભંગ જ થાય છે પણ તેવા ધંધા કરનાર એમ વિચારે કે, "ચોરી તો ખાતર-પાડવું વગેરેને કહેવાય, હું તો તેમ કરતો નથી." આવી વ્રતસાપેક્ષતા હોવાથી દેશથી વ્રત અખંડ પણ રહે છે માટે તે બધી પ્રવૃત્તિ અતિચારરૂપ કહેવાય અથવા તો

ઉપરોક્ત પાંચેય કાર્ય સ્પષ્ટ ચોરીરૂપ છે છતાં અનાભોગાદિથી લેવાય ત્યારે અતિચારરૂપ બને છે એમ સમજવું.

વ્રતના પાલન-અપાલથી ગુણુ-દોષ : શ્રી સંજો. પ્ર. ની ૩૩-૩૪ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે ત્રીજા વ્રતના પાલનથી સર્વ મનુષ્યોનો વિશ્વાસ, તેમની પ્રશંસા, ધનાદિની વૃદ્ધિ, નિર્ભયતા, ઠંકુરાઈ, સદ્ગતિ વગેરે ઘણાં ઉત્તમ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે. ચોરી વિના નીતિથી મેળવેલું ધન ગમે તેવા સંયોગમાં નાશ પામતું નથી; હરાઈ જતું નથી. આ વ્રતનો પાલક ભાવીમાં રાજાદિના ઉચ્ચ અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે.

ચોરી કરનાર મનુષ્યોને આ જન્મમાં ગર્વેડા વગેરે ઉપર એસીને ભારે વિટંબણાઓ વેઠવાનો અવસર આવી જાય છે, શૂળી વગેરેની સજા પણ મળે છે. પરલોકમાં નારકાદિનાં ઘોર દુઃખો વેઠે છે. ત્યાંથી નીકળીને ય માછીમાર, હૂંડા, બહેરા વગેરે થાય છે.

ત્રીજા વ્રતની ભાવના : જેમની આંખોને તણુખલાં કે મણિમાં કશી વિશેષતા જ દેખાતી નથી, એ ય તુલ્ય દેખાય છે, સ્તેયના સર્વ પ્રકારના પાપથી જેઓ વિરામ પામ્યા છે તે સર્વ શ્રમણોને અંતરના નમસ્કાર.

ત્રીજા વ્રતની કરણી : (૧) વ્યવહાર પ્રામાણિક રાખવા. (૨) રસ્તે પરુલી ચીજ લેવી નહિ. (૩) ખોટા તોલા વગેરે રાખવા નહિ. (૪) ચોરીના ધંધાને ઉત્તેજન આપવું નહિ.

* ચોથું, સ્થૂલ અધ્રહ વિરમણવ્રત :

વ્રતસ્વરૂપ : એ પ્રકાર—સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ અથવા પરસ્ત્રી ત્યાગ રૂપ આ વ્રત છે.

સ્વસ્ત્રી એટલે પરિણીત એક કે અનેક સ્ત્રી.

પરસ્ત્રી એટલે અન્ય મનુષ્યોની પરિણીત સ્ત્રી કે રખાત વગેરે મનુષ્ય લોકની સ્ત્રી, દેવલોકની પરિગૃહીતા-અપરિગૃહીતા દેવી, પશુજાતની સ્ત્રી.

અપ્રદા જે પ્રકારે છે : સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ.

મન-વચન-કાયાથી ઔદારિક આદિ શરીર દ્વારા વિભતીયનો સંલોગ કરવો તે સ્થુલ (મોટું) અપ્રદા, અને વેદ. મોહ. કર્મના ઉદય થતાં કામના જોરે ઇન્દ્રિયમાં જે સહજ વિકાર થાય તે સૂક્ષ્મ અપ્રદા છે. આ બેયના ત્યાગરૂપ પ્રદાયર્થ પશુ સંપૂર્ણ અને આંશિક જે પ્રકારનું અને છે.

તેમાં સર્વ સ્ત્રીઓ સાથે સર્વ પ્રકારના સંલોગનો મનાદિ ૩ ય યોગથી ત્યાગ કરવો તે સંપૂર્ણ પ્રદાયર્થ છે. જેના ૧૮ ભેદ (પ્રકાર) થાય છે.

ઔદા અને વૈ. બન્ને પ્રકારના કામલોગને

મન-વચન-કાયાથી (૨ × ૩ = ૬)

લોગવવા નહિ, લોગવાવા નહિ, અનુમોદવા નહિ. (૬ × ૩ = ૧૮)

અમુક આંશે પાળવું તે દેશ (આંશિક) પ્રદાયર્થ કહેવાય છે.

સર્વથા પ્રદાયર્થ પાળવાને અસમર્થ શ્રાવક દેશથી-સ્વદારાસંતોષરૂપ કે પરદારાના ત્યાગરૂપ-પ્રદાયર્થ સ્વીકારે. અહીં આ દેશપ્રદાયર્થને જ સ્થુલમૈથુન વિરમણવ્રત તરીકે બાણવું.

જે પુરુષ પરદારાત્યાગરૂપે આ વ્રત લે છે તેને તે બધી સ્ત્રીના સંલોગનો ત્યાગ થાય છે. જે સ્ત્રીઓ અંગે 'આ બીજાની છે-પરસ્ત્રી છે' એવો શખ્દવ્યવહાર થઈ શકતો હોય પણ સર્વસાધારણ કુમારિકા વગેરેનો ત્યાગ થતો નથી.

જ્યારે સ્વદારાસંતોષરૂપે આ વ્રત લેનારને કુમારિકાનો પણ ત્યાગ થાય છે. આ અપેક્ષાએ સ્વદારાસંતોષવ્રત ઉત્તમ ગણાય. (ઉપલક્ષણથી સ્ત્રીએ પુરુષ માટે સમજી લેવું.)

સ્ત્રી માટે સ્વયતિસંતોષરૂપ એક જ પ્રકારે આ વ્રત હોય છે.

અતિચારો : (૧) પરિવાહકરણ (૨) અનાત-ગમન (૩) ઇત્તરાતગમન (૪) અનંગક્રીડા (૫) તીવ્ર રાગ.

૧. પરવિવાહકરણુ : પોતાના નહિ તેવા પુત્ર-પુત્રી વગેરેના વિવાહ કરાવવા (જેથી મારા પુત્રાદિને તેઓ કન્યા આપે).

આ અતિચાર તેને લાગે કે જો, “મારે મારી પોતાની સ્ત્રી સિવાય મૈથુન સેવવું, સેવસાવવું નહિ” એ ભાગે સ્વદાસસંતોષવ્રત લીધું હોય અથવા પોતાની સ્ત્રી કે વેશ્યા સિવાય મૈથુન સેવવું, સેવસાવવું નહિ એ ભાગે પરદાસત્યાગરૂપ વ્રત લીધું હોય. અહીં પણ આ વસ્તુતઃ; વ્રતભંગ છતાં વ્રતસાપેક્ષતા હોવાથી અતિચારરૂપ કહેવાય.

સ્વ-પુત્રી આદિના વિવાહમાં પણ પર-પુત્રાદિ વિવાહતુલ્ય દોષ છે. છતાં પોતાની કન્યાને ન પરણાવે તો તે વ્યભિચારિણી બની જાય તેથી ધર્મ-હીનના થાય માટે મોટા દોષના ત્યાગ માટે વ્રતધારીને અલ્પદોષ સેવવો પડે છે. આ પોતાના સ્વજનાદિ તે ચિંતા-ભાર માથે લઈ જતા હોય તો સ્વપુત્રીઆદિ વિવાહકરણુનો ય શ્રાવક ત્યાગ કરી શકે છે.

૨, ૩. અનાત્તગમન-ઇત્વરગમન : અનાત્ત એટલે વેશ્યા, પતિવિરહિણી, સ્વચ્છેદ્યારિણી, કુલવતી વિધવા, કન્યા (કુમારિકા), દૂકમાં માલિક વિનાની.

ઇત્વરી એટલે પગારથી અમુક કાળ માટે બાંધેલી રખાત. માલિક વિનાની અથવા અલ્પકાળના માલિકવાળી સ્ત્રી સાથે વિષય-સેવન કરવું તે ૨ જા અને ૩ જા અતિચારરૂપ છે.

માલિક વિનાની (ઉપરોક્ત) સ્ત્રી સાથે અનાભોગાદિથી અતિચાર લાગે, જ્યારે અલ્પકાળના માલિકવાળી રખાત ભોગવતાં વસ્તુતઃ તે પરદાસા હોઈને વ્રતખંડન જ થાય પરંતુ તેને ભોગવનાર વ્રતધારી એમ માને કે ‘હું તો ભાડું આપીને મારી જ માલિકીની સ્ત્રી બનાવીને ભોગવું છું’, માટે આ પરસ્ત્રીભોગ નથી’ એમ વ્રતસાપેક્ષ રહે માટે અતિચારરૂપ બને.

આ એ ય અતિચાર 'સ્વહારાસ'તોષ' વ્રતવાળાને લાગે છે કિન્તુ પરહારાત્યાગીને નહિ કેમ કે અનાત અને ઈત્વસાત સ્ત્રી પરહારા તરીકે ગણાતી નથી.

મતાંતરે અલ્પકાળની માલિકીવાળી વેશ્યા પરહારા જ ગણાય છે માટે પરહારાત્યાગીને ૩ જો અતિચાર લાગુ પડી શકે છે.

૪. અનંગકૌડા : અનંગ એટલે ભોગવવાની ઈચ્છા અથવા હસ્તમૈથુન વગેરેની ઈચ્છા.

આવી ઈચ્છાના બળે જે કૌડા, ચાળા, ચેબ્ટા કરવી તે અનંગકૌડા કહેવાય.

અથવા તે સ્ત્રી પુરુષના ગુહ્યાંગ (યોનિ-લિંગ)ને છોડીને ખીબા અંગે કહેવાય. તે અનંગ દ્વારા જે વિષયસેવનેચ્છાપૂર્વક કૌડાઓ કરવી તે ય અનંગકૌડા કહેવાય.

અન્ય પણ રીતે અનંગકૌડા કહેવાય છે તે ગ્નથાન્તરથી જોઈ લેવું. ટૂંકમાં, તીવ્રવેદોદયથી વિવેકશૂન્ય જે જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તે સર્વ અનંગકૌડા અતિચાર સમજવો.

૫. તીવ્ર કામરાગ : સંભોગ આદ પણ તીવ્રરાગપૂર્વક વિગતીય સાથે ગલીચ એટાઓ કરવી, તેની સાથે મડહાની જેમ પડી રહેવું.... વગેરે પ્રવૃત્તિ આ અતિચાર રૂપ કહેવાય છે.

શ્રાવક સંપૂર્ણ પ્રહાર્યનો જ અભિલાષી હોવા છતાં વેદોદયને સહી ન શકે ત્યારે કેવળ તેની શાન્તિના ઉદ્દેશથી પોતાની સ્ત્રી સાથે વિષયસેવન કરે અને સર્વ અન્ય સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે.

સ્વસ્ત્રી સાથેના સંભોગમાત્રથી વિકાર શાન્તિ થઈ જાય છે માટે તેણે ખીબા અનંગકૌડા તીવ્રસહિત વગેરે કરવા ન જોઈએ. આવે! નિષેધ છતાં તે તેમ કરે તો તેને વ્રતખંડન થાય છતાં તેવી ક્રિયાઓ મૈથુન ક્રિયા રૂપ નથી માટે વ્રતખંડન ન પણ થાય એટલે આવી પ્રવૃત્તિ અતિચારરૂપ બને છે.

આ અતિચારોના સ્વરૂપ અંગે અનેક મતાંતરો છે જે ગ્નથાન્તરથી જોઈ લેવા.

વ્રતપાલનથી-અપાલનથી હિતાહિત :

(૧) કે.ઇ કોટો સોનૈયાનું દાન કરે અથવા સોનાનું જિનમંદિર બંધાવે તેને પણ તેટલું ફળ પ્રાપ્ત ન થાય જેટલું બ્રહ્મચર્ય-વ્રતની થાય. (૨) દેવાદિ પણ બ્રહ્મચારીને નમે છે કેમ કે બ્રહ્મચર્ય દેવાને બ દુર્લભ છે. (૩) ઉત્તમ ઠંકુરાઈ, ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ, સ્વર્ગાદિ સુખો, નિર્વિકારી બળ, અલ્પકાળમાં મોક્ષ બ્રહ્મચારીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪) કલહ કરાવનાર, મનુષ્યોને મરાવનાર, પાપકાર્યોમાં રક્ત એવા પણ 'નારક' મોક્ષે ગયા તેમાં તેઓનું બ્રહ્મચર્ય-વ્રત જ કારણ હતું.

પરદારાગમનથી વધ-બંધાદિ પ્રાપ્ત થાય છે. નારકમાં તીક્ષ્ણ કાંટાવાળા શાકમંત્રિ-વૃક્ષને લોટવું પડે છે. દુરાચારી પુરુષોને જન્માન્તરમાં નપુંસક બનવું પડે છે, તેમને ભગંદર આદિ ભયંકર રોગો લાગુ પડે છે. દુરાચારીણી સ્ત્રી-જન્માન્તરમાં વિષકન્યા બને છે, જેને સ્પર્શવા માત્રથી ઝેર ચડી જાય તેવી બને છે.

શાસનપતિ મહાવીરદેવે ગૌતમ-ગણધર્મને કહ્યું છે કે, “હે ! ગૌતમ, દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરનારને અને પરદારાગુ સેવન કરનારને સાત વાર સાતમી નારકમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે.

સ્વદારાસંતોષ વ્રતનો મહિમા કેવો અદ્ભુત છે, તે તો સુદર્શન શેઠના જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાથી સહેલાઈથી સમભય તેવું છે.

મૈથુન-સેવનથી આપણા જેવા જ માનવ બનવાની યોગ્યતા ધરાવતા ઉ. થી ૯ લાખ જીવોનો નાશ થાય છે તે સિવાય બીજા પણ બેઈન્દ્રિયાદિ અસંખ્ય જીવો તથા અસંખ્ય સંમૂર્ચિત્તમ જીવો પણ ઉત્પન્ન થઈને મરી જાય છે.

એક જ વારના વિષય-સુખના ક્ષણિક ભાગમાં અસંખ્ય જીવોના જીવનનો કચરધાણ !

પરચ. આવ. ચૂર્ણિમાં ૪ થા વ્રતના અધિકારમાં જણાવ્યું છે કે બ્રહ્મચારી ઊભયલોકમાં વિશિષ્ટ સુખો પ્રાપ્ત કરે છે અને અલ્પકાળે ચૌ. ગુ. ૧૪

મુક્તિગામી બને છે. આ અંગે ત્યાં વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણીનું પ્રસિદ્ધ કથાનક મૂક્યું છે.

વ્રતલાવના : સમગ્ર પાપના મૂળ સમું આ મૈથુનનું પાપ ! એ પાપના મૂળિયાને જેમણે ઊખેડી નાંખ્યું છે તે સર્વપાપવિરત અનેલા-ત્રિવિધ બ્રહ્મચારીઓનાં ચરણોની પુનઃ પુનઃ સેવા પ્રાપ્ત થજે.

વ્રત-સાવધાની : (૧) પરસ્ત્રી સાથે વાત પણુ કરવી નહિ. વાત કરવી પડે તો ય હસીને તો ન જ કરવી. (૨) હ મેશ નીચી દષ્ટિ રાખીને ચાલવું (૩) સ્થૂલભદ્રણ, વિજય શેઠ-વિજયા શેઠાણી વગેરે બ્રહ્મ-ચારીનાં જીવનો યાદ કરવાં. પરસ્ત્રી સાથે એકાન્તવાસ કદાપિ સેવવો નહિ. વચ્ચાદિ સાદાં પહેરવાં.

* પાંચમું, સ્થૂલ પરિગ્રહપરિમાણુ વ્રત :

વ્રતસ્વરૂપ : નવે ય પ્રકારના પદાર્થોના અપરિમિત પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક ઇચ્છાને મર્યાદિત કરવી તે પાંચમું અણુવ્રત કહેવાય મળેલા કે નહિ મળેલા કોઈ પદાર્થ ઉપર સમત્વ (મૂર્છા) રાખવી તે પરિગ્રહ.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ગૃહસ્થના પરિગ્રહના વિષયમાં આવતા બાહ્ય પદાર્થોની સામાન્યતઃ ૬ પ્રકારોમાં ગણતરી કરવામાં આવી છે.

ધન-ધાન્ય-ક્ષેત્ર-વાસ્તુ-સૌખ્ય-સુવર્ણ-કુખ્ય-દ્વિપદ-ચતુષ્પદ.

દશવૈ. સૂત્રના ૬ઠ્ઠા અધ્યયનની પાંચમી ગાથાની નિર્ચુકિતમાં ગૃહસ્થન પરિગ્રહના ૬ પ્રકાર જણાવ્યા છે.

ધાન્ય-રત્ન-સ્થાવર-દ્વિપદ-ચતુષ્પદ-કુખ્ય.

ધાન્ય—જવ, ઘઉં, તુવર વગેરે ૨૪ પ્રકારનાં ધાન્યો છે.

રત્ન—ભાત્યરત્ન, પ્રવાલ, સોલું, ત્રપુ, તાંબુ, લોખંડ, સીસું, ચંદન સુતરનાં વસ્ત્ર, ઊનનાં વસ્ત્ર, કાળં, દ્રવ્યોપધિ (સૂંઠ, મરી, પીપર વગેરે) વગેરે ૨૪ પ્રકારનાં રત્નો છે.

સ્થાવર : ક્ષેત્ર-ખજાં વગેરે ભૂમિ, ઘર-ઠુકાન વગેરે મકાન, નાળિયેર-ખજૂરી વગેરે વનજંગલ-એમ ૩ પ્રકારના સ્થાવર છે.

દ્વિપદ : ગાડાં-ગાડી, દાસ-દાસી એમ બે પ્રકારના દ્વિપદ છે.

ચતુષ્પદ : ગાય-ભેંસ વગેરે ૧૦ પ્રકારના ચતુષ્પદ છે.

કુખ્ય : ભિન્ન ભિન્ન જાતની ધરવખરી એમ ૧ જ લેહ થાય છે.

કુલ. ૨૪+૨૪+૩+૨+૧૦+૧=૬૪ પ્રકારના પરિગ્રહ થાય

ઉપરોક્ત ૯ પ્રકારોનો પ્રસ્તુત ૬ પ્રકારમાં સમાવેશ થઈ જાય છે.

સર્વવસ્તુની સર્વપ્રકારે મૂર્છા છોડવી તે સર્વત્યાગ.

અમુક વસ્તુની અમુક પ્રમાણમાં મૂર્છા છોડવી તે દેશત્યાગ કહેવાય છે.

શ્રાવકને દેશત્યાગ ૩૫ આ વ્રત હોય છે.

પ્ર. શેડું ધનાદિ પાસે છતાં વધુ ધનાદિની મર્યાદા ખાંધીને વ્રત કરવામાં શું લાભ ?

ઉ. જીવને ઇચ્છાની કોઈ મર્યાદા જ નથી છતાં તે અમુક પણ મર્યાદા કરે છે અને તેથી ખાકીના ધનાદિની મૂર્છાને ટાળે છે એ જ ઘણો લાભ છે.

પ્ર. આનંદ-કામદેવાદિતું પરિગ્રહ પરિમાણ વાંચતાં અચળો થાય છે. આટલો બધો પરિગ્રહ સંખવા છતાં તેમને પરમ-શ્રાવક કેમ કહ્યા ? તે પછી અમારી પાસે તે તેમનામાંનું કાંઈ જ નથી એમ કહેવાય. તે અમે કેવા શ્રાવક ગણાઈએ ?

ઉ. આનંદ-કામદેવાદિના વિપુલ પુણ્યોદયે અલગક સમૃદ્ધિનો ઘસારો ચાલુ જ હતો. તેમાં મહાવીર પરમાત્મા મળી ગયા અને વ્રત લઈને જ્ઞાનબંધ ધસી આવતી સમૃદ્ધિને એકદમ રોકી દીધી. તે વખતે પણ તેમની પાસે જેટલું હતું તેટલું તેમણે સંખ્યું અને નવું આવતું અટકાવી દીધું.

વળી વસ્તુની સંખ્યા ઉપર પરિગ્રહ-અપરિગ્રહ ગણાતો નથી કિન્તુ મૂર્છા ઉપર ગણાય છે. આનંદ-કામદેવાદિ શ્રાવકો પાસે જે હતું તેની ઉપર પણ ઝાઝી મૂર્છા ન હતી અને તેથી જ તેઓ ધર્મને જીવનમાં શ્રેષ્ઠ-સ્થાન આપી શક્યા હતા.

ન્યારે આજની સ્થિતિ તદ્દન ગુઢી છે.

મળ્યા ઉચર મૂર્છાનો પાર ન હોય, ન મળ્યાતું ભારે દુઃખ અને દીનતા હોય ત્યાં એ હજાર રૂપિયા હોય તેથી અપરિશ્રદ્ધી ન કહેવાય.

આજે પણ જેઓ દિનમાં ધી ચોપડી રાટલીવાળું એ ટંક લોજન કરી શકે છે અને સાંધા વિનાનું વસ્ત્ર પહેરી શકે છે તેઓ માટે જરૂરી ગણ્યાતા ધનથી જ સંતોષ માને અને હવે નવું વધુ નહિ મેળવવાનો નિયમ કરે તો વ્રતધારી બની શકે છે. પરંતુ જરૂરિયાતોને વધારી મૂકી, અસંતુષ્ટ બની જઈને અનીતિના પૈસા કમાઈ ને તેમાંય રાજીવો માનીને પરિશ્રદ્ધતું ભારે મોટી મર્યાદામાં પરિભ્રમણ કરવું તે વસ્તુતઃ ધર્મ સાથેની વંચનારૂપ છે.

‘પરિશ્રદ્ધતું પરિભ્રમણ એ વસ્તુતઃ મૂર્છાતું પરિભ્રમણ છે’ એ હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવી જ રહી. મૂર્છાના પરિભ્રમણ માટે જ બાહ્ય ધનાદિ દ્રવ્યનું પરિભ્રમણ કરવાનું છે એ હકીકત ભુલાઈ જવી જોઈએ નહિ.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

વ્રત અતિચાર :

ધન-ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સોનું, રૂપું, ગાય, મનુષ્ય, કુપ્ય (ધરવખરી) એ પાંચનું સંખ્યા વગેરેથી જે પ્રમાણ કયું હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવું કે કરેલા પ્રમાણથી વધુ લેવું કરવું તે આ વ્રતના પ અતિચારો છે.

ધન ૪ પ્રકારે છે :

બચકાદિ ગણીને આપી લઈ શકાય તે ગણિમ.

કંકુ, ગોળ વગેરે તોલીને આપી લઈ શકાય છે ધરિમ.

ધી, તેલ, લૂણ, અનાજ વગેરે માપી લઈ શકાય તે મેય.

સ્તન વગાદિ પરીક્ષા કરીને જેને આપી લઈ શકાય તે પારિશ્રદ્ધ.

ધાન્ય ૨૪ પ્રકારે છે : (પૂર્વોક્ત કહેવાઈ ગયું છે.)

ક્ષેત્ર : ધાન્યાદિ પકવવાની ભૂમિ (ખેતર) આ ભૂમિ ૩ પ્રકારની છે.

સેતુ : જે ખેતરમાં રેંટ કોશાદિથી પાણી પૂરું પાડીને અનાજ પકાવાય તે ખેતર.

કેતુ : જે ખેતરમાં વરસાદના પાણીથી જ ધાન્ય પાકે તે ખેતર.

સેતુ-કેતુ : જે ખેતરમાં વરસાદ વખતે વરસાદથી બાકીના સમયમાં રેંટ વગેરેથી અનાજ પકવાય તે ખેતર.

વાસ્તુ : ઘર-ગામ-શહેર વગેરે જેમાં વસવાટ થાય તે ભૂમિ.

આમાં ઘર વગેરે મકાનો ૩ પ્રકારે.

જમીનમાં લોંચરાવાળાં—ખાત.

જમીનમાં ઉપરના ભાગમાં ચણેલાં—ઉચ્છ્રિત

લોંચરા સાથેની હવેલી—ખાતોચ્છ્રિત.

રૂપ્ય : રૂપું કે રૂપાની વસ્તુ.

સોનું : સોતું કે સોનાની વસ્તુ.

ગાય-મનુષ્ય : સઘળા દ્વિપદ-ચતુષ્પદ.

કુપ્ય : વાસણો, ટોપલા, બિછાના વગેરે બધી ઘરવખરી (રાચરચીલું)

પ્ર. પરિગ્રહ તો ૯ કે ૬ પ્રકારના છે અને અહીં ૫ જ અતિચાર (એકેક ભેડેલા રૂપે) કેમ કહ્યા છે ?

ઉ. પરસ્પર સમાન અતિવાળા ભેદોનો તેમાં તેમાં સમાવેશ કર્યો છે. 'વળી અન્ય દરેક વ્રતના ૫-૫ અતિચાર કહ્યા છે માટે અહીં ૫ણ શિષ્યની સરજતા માટે ૫ જ અતિચાર કહેવા માટે ભેડેલા બનાવી દીધા છે. 'વસ્તુતઃ ધન-ધાન્યાદિની જેટલી સંખ્યા હોય તેટલા જ અતિચાર થાય,' આમ ધર્મગ્રંથની ટીકામાં કહ્યું છે.

પ્ર. નિશ્ચિત કરેલા પરિમાણથી વધુ રાખનારને તો વ્રતનો ભંગ જ થાય. તમે તેને અતિચાર કેમ કહો છો ?

ઉ. હા, ધનાદિના પરિમાણનું સાક્ષાત્ ઉલ્લંઘન કરનારને તો વ્રતખંડન જ થાય પરંતુ જે વ્રતધારી વ્રતસાપેક્ષ રહીને પરિણામ લાંઘે તો તેને તે અતિચાર રૂપ બને.

દા. ત., એક માણસે ધનનું પરિણામ ક્યારે પછી કોઈ દેવાદાર પોતાનું દેવું આપવા આવ્યો કે કોઈ કશીક ભેટ આપવા આવ્યો. તેને જો તે વ્રતધારી સ્વીકારે તો વ્રતભંગનો તેને ભય લાગે છે માટે તે કહે કે, 'અમુક માસ પછી વ્રત પૂરું થાય છે માટે ત્યાર બાદ લઈશ. અથવા જે રકમ છે તેમાંથી થોડું ઘટી જતાં લઈશ માટે અમુક માસ પછી દેવા આવજો.

અથવા તો તેને લઈને બાંધીને થાપણની જેમ કોઈને ત્યાં મૂકી રાખે. આમાં વ્રતસાપેક્ષતા રહે છે. માટે તેવી પ્રવૃત્તિ અતિચાર રૂપ જ બને. આ રીતે અન્યાયવચી અન્યથા પણ અતિચાર ઘટના કરી લેવી.

વ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત :

શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, લોભીને કેલાસ પર્વત જેવા અસંખ્ય પર્વત જેટલાં સોનાં-રૂપાં મળે તો ય સંતોષ થાય નહિ. કેમ કે ઇચ્છા આકાશની જેમ અનંત છે.

માટે જ ઇચ્છાને મર્યાદિત કરવામાં મોટો લાભ છે. કહ્યું છે કે જેમ જેમ લોભ અલ્પ થાય, જેમ જેમ પરિગ્રહનો આરંભ ઘટે તેમ તેમ સુખાનુભવ થાય, ધર્મ-સિદ્ધિ થવા લાગે.

સર્વસુખનું મૂળ સંતોષ છે. સંતોષી માણસ ઉભયલોકમાં અનેક સુખ પ્રાપ્ત કરે. જ્યારે અસંતોષી દરિદ્રતા, દુર્ભંગતા, દાસપણું વગેરે મહાદુઃખો પામે છે.

મહારંભી-મહાપરિગ્રહી જીવો નારકીનું આચુખ્ય બાંધે છે.

વ્રત-ભાવના : અરે ઓ જીવ ! અજ્ઞાતાને કાં પરવશ બને ? એની પરાધીનતાને લીધે તો તું ધન-ધાન્યાદિના પરિગ્રહમાં ગળાપૂડ બૂંધી ગયો છે. હજી સંસાર-સાગરના અતળ ઊંડાણે જઈ બેસવું છે.

શું ? જેમ પરિગ્રહ ભાર વધશે તેમ નીચે ને નીચે, ઊંડે ને ઊંડે તારો આત્મા ઊતરતો જશે. એ કૃષ્ણ દશાને ખ્યાલમાં રાખજે.

વ્રતકરણી : મહારંભ-મહાપરિગ્રહ નરકના સૌધા દ્વાર છે એવાત ખ્યાલમાં રાખીને એવા ધંધા કરવા નહિ. શેર વગેરે ખરીદવામાં પણ મહારંભવાળાં કારખાનાં વગેરેની તીવ્ર અનુમોદના થાય છે માટે તેનાથી તો દૂર જ રહેવું. આજીવિકા પૂરતું મળી બંધ કે તરત સંતોષ માનવો. પરિગ્રહ એ ભયંકરમાં ભયંકર પાપ છે. એનાથી મહાનમાં મહાન માનવજીવન ખરબાદ ન થઈ બંધ એની ખૂબ જ કાળજી રાખવી.

અહીં પાંચ અભુવ્રત, જેને મૂલગુણ કહેવાય છે, તેવું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. હવે ૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત-જેમને ઉત્તરગુણ કહેવાય છે તેમનું સ્વરૂપ સમજી લઈએ.

* છઠું, સ્થૂલ દિક્ષ પરિભાણ વ્રત : (સ્થૂલ દિગ્વિરમણ વ્રત :)

વ્રત-સ્વરૂપ : ૪ દિશા ૪ વિદિશા (પૂણ્યાઓની દિશા) અને ઉપરની તથા નીચેની એમ કુલ ૧૦ દિશા કહેવાય છે.

અમુક અમુક દિશામાં અમુક માર્ગલથી (મીટરથી) વધુ જવાના ત્યાગરૂપ આ વ્રત છે.

આ વ્રતને ગુણવ્રત કહ્યું છે કેમ કે તે અહિંસાદિ મૂળવ્રતોને ગુણકારક અને છે. ગુણવ્રતોની સહાય વિના એકલા અભુવ્રતોનું વિશુદ્ધ પાલન થવું શક્ય નથી.

દિશા-વિરમણ વ્રતથી મર્યાદિત કરેલી ભૂમિની ખહાર રહેલા સર્વ વસ-સ્થાવર સર્વજીવોને અભયદાન દેવાય છે તે ક્ષેત્રનો વેપારો નહિ કરવાથી તેટલા અંશમાં સંતોષ-ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્ર. સાધુને આ વ્રત ન હોય ?

ઉ. ના, અષ્ટપ્રવચનમાતાના પાલક મુનિતું જીવન નિષ્પાપ હોવાથી કોઈ પણ કાર્યમાં તેમને હિંસાદિનો સંલવ નથી માટે આ વ્રત ન હોય. જેઓ અવિરતિમાં રહેલા હોય તેમને આ વિરતિ આવશ્યક

અને છે પણ સર્વવિરતિને આ વિરતિ પરચની આવશ્યકતા રહેતી નથી. ચારણશ્રમણે ઊર્ધ્વાદિ દિશામાં ગમન કરે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તેમને દિક્પરિમાણુ વ્રત નથી.

વ્રતાતિચાર : ઊર્ધ્વ-અધો-તિર્થંગુ દિશાની ગમનમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ઉ અતિચાર રૂપ બને. અને દિશાની વૃદ્ધિ કરવી તથા વિસ્મરણ થવાથી ભૂલ થવી-એ બીજા બે અતિચાર છે. આમ કુલ પાંચ અતિચાર થયા.

અનાલોગ-અતિક્રમાદિથી ઉક્ત ઉ દિશાની મર્યાદાની બહાર ચાલો જવાથી વ્રતને અતિચાર લાગે. બાણો જોઈને ઉલ્લંઘન કરે તો તો વ્રતભંગ જ થાય.

જે વ્રતધારીએ 'ગમન કરવું નહિ' એ ભાંગે વ્રત લીધું હોય તેને તો સ્વયં જવાથી કે કોઈને મોકલવાથી થતું ઉક્ત ઉલ્લંઘન અતિચાર રૂપ જ બને.

પણ જે વ્રતધારીએ 'સ્વયં ગમન કરવું નહિ' એટલું વ્રત લીધું હોય તેને બીજાને મોકલવાથી અતિચાર ન લાગે.

ક્ષેત્રવૃદ્ધિ : એક દિશા ઓછી કરીને તેના માઈલ બીજી દિશામાં નાંખીને મર્યાદા વધારવી. પૂર્વેના ૧૦૦, પશ્ચિમના ૧૦૦ અને હોય તો બેય લોગા કરીને ૨૦૦ યોજન ગણીને પૂર્વમાં ૧૫૦ અને પશ્ચિમમાં ૫૦ યોજન ગણી લઈને કામ પડતાં પૂર્વમાં ૧૫૦ યોજન સુધી જઈ આવે. પૂર્વમાં ૧૦૦ ને બદલે ૧૫૦ થો. જનાર વસ્તુતઃ વ્રતભંગ જ કરે છે. કિન્તુ જે ય દિશાને સરવાળો બળવીને તે વ્રત-સાપેક્ષ રહે છે માટે આ પ્રવૃત્તિ વ્રતના અતિચારરૂપ બને છે. અથવા તો સ્મૃતિધ્વંસથી ૧૦૦ થો.થી આગળ વધી જતાં અતિચાર લાગે, આ હેતુથી જ વ્રત-નિયમનું સ્મરણ કરવાનું કહ્યું છે.

તીર્થયાત્રાદિ નિમિત્તે ઈર્થાસમિતિ આદિના પાલનપૂર્વક અધિક ભૂમિ પણ જઈ શકાય છે. કેમ કે વ્રતમાં ધન ધાન્યાદિ મેળવવાનાં કાર્યો માટે અધિક ભૂમિ ન જવાનો નિયમ હોય છે.

વ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિતા : (૧) પૂર્વે કહ્યા મુજબ સંતોષધર્મની સિદ્ધિ (૨) અવિરતિના વગર મહત્તના પાપને ત્યાગ વગેરે લાભો થાય છે. વ્રતના અભાવે તીવ્ર અસંતોષ, અશાંતિ, કલેશ (કંકાસ) પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ પાપનું મૂળ લોભ કલો છે, એટલે આ વ્રતના સેવનથી લોભ પણ કાબૂમાં આવે છે. આમ આ ગુણવ્રત વિશેષે કરીને ૧ થા પ માં આણુવ્રતને ગુણકારક બને છે.

વ્રતભાવના : સદા નિરાસંભ એવા મુનિઓને પુનઃ પુનઃ વંદન હો ! જેઓ કશાય પ્રતિબંધ વિના આત્માનુઆમ પાદવિહાર કરે છે.

વ્રત-કરણી : રોજ દિશા સંકોચ કરવો. વગર મહત્તના પાપના ખારણા ખુલ્લા રાખવાથી ઘણા કર્મબંધ થાય છે તે વાત ખ્યાલમાં રાખીને દેશ-સર્વપાપત્યાગીની ભારેભાર અનુમોદના કરવી.

* સાતમું, સ્થૂલ ભોગોપભોગ વિરમણુવ્રત (ખીજું) ગુણુવ્રત

વ્રત સ્વરૂપ : એક વસ્તુ એક જ વાર ઉપભોગમાં આવી શકે (અનાજ, ફૂલ-પાન વગેરે) તે વસ્તુ પુનઃ પુનઃ ઉપયોગમાં આવે (મોતીની કાંઠી-પડાં-સી-ઘોડો વગેરે) તે ઉપભોગ પદાર્થ કહેવાય.

આ બે ય ભોગ-ઉપભોગ પદાર્થનું સંખ્યાથી નિયમન (પરિમાણ) કરવું તે આ ખીજા ગુણુવ્રતનું સ્વરૂપ છે. શ્રી આવશ્યકસૂત્રમાં આને ઉપભોગ-પરિભોગવ્રત કહ્યું છે.

આ વ્રત બે પ્રકારે છે : ભોજનથી અને કર્મથી.

ભોજનથી : આત્મસાધનામાં તત્પર શ્રાવકો નિરવધનિર્ભવ પદાર્થથી આજીવિકાનો નિર્વાહ કરે તેમ ન બને તો અનંતકાયનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરી દે.

વળી પર્વાદિ પ્રસંગ વિના આશૂષણાદિનો એવી રીતે ઉપભોગ ન કરે જેથી ચિત્તમાં અતિ આસક્તિ ઉન્માદ થાય કે મનુષ્યોમાં અવર્ણુવાદ થાય તેવા ઉદ્દભટ વેષાદિ પણ ન પહેરે.

આથી જ શ્રાવકે ભોજન સંબંધી અને વેષાદિ સંબંધી પદાર્થોનું નિયમન કરી દેવું જોઈએ.

કર્મથી : જેનાથી અતિ તીવ્ર કર્મબંધ થાય, લોકનિન્દાનું કારણ અને તેવા અયોગ્ય દેવડ-દેવડ આદિ વ્યવસાયોને ત્યાગવા અને અલ્પ-આરંભવાળાં કર્મોનું પણ પ્રમાણ નક્કી કરવું.

* આવીશ અલક્ષ્ય :

લોજનમાં અલક્ષ્ય (વર્જનીય-ન ખાવા જેવી) ૨૨ ખાખતો.

૧ થી ૪ - ૪ મહાવિગઈ : (દાડ-માંસ-મધ-માખણ) હરેકમાં સ્વવર્ણે સમાન વર્ણુવાળા અસંખ્ય ત્રસાદિ જીવો જન્મ-મરણ પામ્યા કરે છે.

જીવનો ઘાત થતાં જ તે જ સમયે માંસમાં તે જ વર્ણુની અનંત નિગોદ જીવોની ઉત્પતિ થઈ જાય છે. આ ઉત્પતિ-મરણની પરંપરા ચાલુ જ રહે છે. તે સિવાય ત્રસાદિ જીવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ થી ૯ ઉદુમ્બર પંચક : ઉદુમ્બર એટલે ૫ પ્રકારનાં વૃક્ષો.

૧. વડ ૨. પીપળો તથા પારસ પીપળો ૩. ઉંબર (ગુલરનું વૃક્ષ) ૪. પલ્લ (પીપળાની જાત) ૫. કાકો કમ્બરી (કાલુંબર)

આ પાંચે ૫ પ્રકારનાં વૃક્ષોનાં ફળોમાં મચ્છરના આકારના અતિસૂક્ષ્મ ઘણા ત્રસ જીવો હોય છે માટે તેના ટેટા(ફળ)નું ભક્ષણ કરવું જોઈએ નહીં.

૧૦. ઉમરફ : અસંખ્ય અપકાય રૂપ હોવાથી તથા અતિશીત હોઈને ચિત-વિકારી હોવાથી ત્યાજ્ય છે. (આઈસ્ક્રીમ વગેરે પણ આથી અલક્ષ્ય ભણવા.)

૧૧. વિષ : અરીણ, સોમલ, વચ્છનાગ વગેરે હરેક જાતનાં ઝેર, મારેલાં ઝેર પણ પેટનાં કૃમિ આદિ જન્તુનો ઘાત કરે છે, અરીણાદિનો વ્યસની મરણાદિ કાલે મહાદુઃખી થાય છે માટે ત્યાજ્ય છે.

૧૨. કરા : અસંખ્યાતા અપકાયજીવરૂપ હોવાથી ત્યાજ્ય છે.

૩૩. તેમ તો સચિત્ત પાણી પણ અલભ્ય બની જશે ને ?

ઉ. હા, પણ તેના સિવાય જીવનનિર્વાહ શક્ય નથી માટે તેને અભદ્ય કહ્યું નથી. છતાં શ્રાવકોએ અને સાધુએ ધોની જેમ પાણી વાપરવું જોઈએ.

૧૩. સર્વ પ્રકારની માટી : દેહકાં વગેરેની યોનિરૂપ માટી છે. ક્યારેક પેટમાં જતાં પેટમાં દેહકાદળી ઉત્પત્તિ થઈ જતાં મરણ વગેરે અપાયો થવાનો સંભવ રહે છે. માટીના ત્યાગમાં ખડી, ચૂનો પણ માટીરૂપ હોઈને ત્યાગ્ય છે. કેમ કે તે પણ સંગાદિતું કારણ છે. વળી નીમકમાં પણ અસંખ્યાત પૃથ્વીકાય જીવો હોવાથી સચિત્ત નીમક ત્યાગ્ય છે.

નીમકને અચિત્ત બનાવવા માટે અગ્નિ આદિ અતિ બળવાન શક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. ગમે તેટલું ખાંડવા. દળવાથી પણ મીઠું અચિત્ત થઈ જતું નથી. ભગવતીસૂત્રના ૧૯માં શતકના ૩ જા. ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે, 'વજ્જની ઘંટોમાં અદ્યમાત્ર મીઠું મૂકીને તેને ૨૧ વાર વાટવામાં આવે તો પણ તેમાં કેટલાક જીવો એવા રહી જાય છે જેમને એ વજ્જનો સ્પર્શ સુદ્ધાં થયો હોતો નથી. કુંભારના નીભાડામાં કે સુખડિયાની ભઠ્ઠીમાં મીઠા ભરેલા માટીના ભાજનને સીલ કરીને મૂકી રાખવામાં આવે તો તે અચિત્ત થાય છે અને બે-ચાર વર્ષ સુધી તેવા જ અચિત્ત સ્વરૂપમાં રહે છે. મીઠામાં મીઠા કરતાં બમણું પાણી નાંખીને ઉકાળીને એકરસ બનાવીને પછી ઠારીને, આજે મીઠાને અચિત્ત બનાવવામાં આવે છે પણ આવું મીઠું બે-ચાર માસમાં જ ફરી સચિત્ત થવા સંભવ રહે છે. પાણી વિના જ ભઠ્ઠીમાં રચ્ય એકરસ બનીને ઠરેલું મીઠું જેટલાં દીર્ઘકાળ સુધી અચિત્ત રહે તેટલા કાળ સુધી પાણીપૂર્વક એકરસ કરેલું મીઠું અચિત્ત રહી શકતું નથી. તાવડી વગેરેમાં શેકીને મીઠાને અચિત્ત કરવામાં આવે છે, પણ તે મીઠું શેકાઈને ખૂબ લાલ બની જાય તો જ અચિત્ત સમજવું જોઈએ.

૧૪. રાત્રિલોજન : અનેક સૂક્ષ્મ-બાહર જંતુઓ સૂર્ય આથમતાં વાતાવરણમાં ફેલાય છે. તે જંતુઓ રાત્રે લોજન કરનારના ભાણામાં પડે છે. લોજન સાથે પેટમાં જતાં ઘોર હિંસા થાય છે અને સ્વને

પણ ક્યારેક ભયંકર રોગાહિતું કારણ છે. આ રાત્રિભોજનમાં જિનેશ્વરદેવે અનંતા દોષો કહ્યા છે માટે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. રાત્રિ-ભોજન ત્યાગવાથી અડધી જિંદગીના ઉપવાસ થાય છે.

અન્ય દર્શનોમાં પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં સૂર્યોદયથી બે ઘડી પૂર્વે અને સૂર્યાસ્તની બે ઘડી બાકી રહે ત્યાસ્થી માંડીને બધો કાળ રાત્રિ સમાન સમજીને તેમાં ૪ ય આહારનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. રાત્રિભોજન સંબંધમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તો કહ્યું છે કે ભોજન કરતાં ઊડતા જીવો તેમાં આવી ન પડે તો ય હિંસાદિ પાપની જેમ રાત્રિભોજન સ્વરૂપતઃ જ ત્યાજ્ય છે.

૧૫. બહુખીજ : કોઠીબડા, રીંગણા, ખસખસ, રાજગરો, પટોળા વગેરેમાં વચ્ચે અંતરપટ વિના-લેગાં-ઘણા ખીજ હોય છે, તે દરેક ખીજોના જીવોનો નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી આવા ફળો અભક્ષ્ય કહેવાય છે.

૧૬. દાડમ, ટિન્ડુર વગેરેમાં ઘણાં ખીજ છે છતાં તે બહુખીજ ખરા કે નહિ ?

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ઉ. ના તેમાં ખીજ ઘણાં હોવા છતાં આંતરે આંતરે પડ હોય છે તેથી તે ખીજ પરસ્પર સ્પર્શરહિત હોય છે માટે બહુખીજ માન્ય નથી.

૧૬. અબાણ્યા ફળ : અબાણ્યા ફળની જેમ અબાણ્યા ફલ વગેરે પણ અભક્ષ્ય બાણ્યાં. તે જ રીતે અન્ય ફેશની અબાણી મીઠાઈ વગેરે પણ અભક્ષ્ય સમજવાં જોઈએ.

૧૭. સંધાન : અનેક પ્રસ જીવોની ઉત્પત્તિમાં કારણ બનતાં બોળા અથાણાં (લીંબુ, મરચાં, કેરી, કેરાં, શુંદા, વગેરે) સઘણાં અભક્ષ્ય છે. અથાણાની કેટલીક વસ્તુઓ તો ઘણી રીતે તપાવવામાં આવે છતાં સુકાતી જ નથી અને હવાવાળી રહેવાથી બોળા બની જાય છે. ચોથે દિવસે તો નિયમા બેઈ. આદિ જીવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. બોળા ન હોય તેવાં પણ અથાણાંને વિવેક રાખ્યા વિના એકા હાથ, ભીના

ચમત્યાદિથી કાઢવામાં આવે તો તેમાં પણ સંમૂ. પ'ચે. મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે.

૧૮. અનંતકાયિક : કંદમૂળ વગેરે અનંતકાયિક પદાર્થોમાં એક શરીરમાં અનંતાનંત જીવો હોય છે.

અનંતકાય : (૧) સઘળી જાતના લીલા કંદ (વૃક્ષના થડની નીચે જમીનમાં રહેલો ભાગ) અનંતકાય હોય છે. મગફળી કંદમૂળ, નથી કેમ કે તેનું ફળ જમીનમાં થાય છે. કંદ નહિ. સૂરણકંદ, લીલી હળદર, આદુ, લીલો કચૂરો, શતાવરી, કુંઆર, થોહરી, ગજો (ગડૂચી) ગાજર, દરેક વનસ્પતિના પ્રૌઠ પાંદડાની પૂર્વાવસ્થાનાં કેમળ પાંદડાં (કિસલય) કે દરેક બીજમાંથી પ્રથમ નીકળતા અંકુરા-અનંતકાય હોય છે. જ્યારે તે રૂઠ બને ત્યારે પણ પ્રત્યેક વનસ્પતિના હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય ગણાય અન્યથા અનંતકાય જ રહે. થેગની ભાલ (જેનો પોષ થાય છે) લીલી મીથ, મૂળાનો કંદ (મૂળાના કંદ સિવાયના ડાંડલી, ફૂલ, પત્ર, તેના મોગરા અને દાણા એ બધાં અંગો પ્રત્યેક છતાં અલક્ષ્ય ગણાય છે અને તેનો કંદ તો અનંતકાય હોઈને અલક્ષ્ય છે.) ભૂમિરૂઠ (ભૂમિક્ષેડા-ખિલાડીનો ટોપ) વિરૂઠ (કઠોળમાંથી નીકળતા અંકુરા) પલ્લક (પાલખાની ભાલ) ફૂણી આંબલી (જેમાં ઠંજિયા ન થયા હોય તેવી આંબલીના કાતરા) એલુકંદ જેને રતાણુ (ખટાટા) કહેવાય છે. ઇત્યાદિ ૩૨ અનંતકાય અલક્ષ્ય છે.

અનંતકાયનું લક્ષણુ : જેનાં પાંદડાં વગેરેની નસો (કુંઆરા દિના સાંધા કે શેરડી આદિના) પર્વો ગુપ્ત હોય-અપ્રગટ હોય, વળી ભાંગતાં જેના સરખા ભાગ થાય, તથા જેમાં તાંતણા ન હોય અને છેદવા છતાં ઊગે (કુંઆરાદિની જેમ) એવી વનસ્પતિને અનંતકાય કહેવાય છે.

આ અનંતકાયને અવશ્ય ત્યજવા જોઈએ. કેમ કે કહ્યું છે કે, ૪૮ નરકદ્વાર છે ૧ હું રાત્રિભોજન ૨. પરસૌસંગ, ૩. સંધાન (ખોળ-અથાણું) અને અનંતકાય.

ઈતર દર્શનના શિવપુરાણમાં મૂળાનાં પાંચે ય અંગો તજવાનું કહ્યું છે.

સૂકં, સૂક્રી હળદર વગેરે કેટલીક વસ્તુનો સ્વાદ ખદલાઈ જવાથી તે વ્યવહારથી કહેવે છે.

૧૯. વૃન્તાક : વેંગણુ નિદ્રાવર્ધક—કામોત્તેજક વગેરે અનેક દોષધાન કરનારું હોવાથી અલક્ષ્ય છે. શિવપુરાણમાં પણ કાલિંગડા મૂળા અને વેંગણુના લક્ષણનો નિષેધ કર્યો છે.

૨૦. ચલિતરસ : જેના વર્ણુ, ગન્ધ, સ્વાદ (રસ) ફરી બીય તે બધી વસ્તુઓ ચલિતરસ કહેવાય. વાસી ભાત વગેરે રસોઈ, કાલાતીત પકવાન્ન, બે રાત્રિ વ્યતીત થયા પછીનાં દહીં, છાશ વગેરે ચલિત રસ કહેવાય.

૨૧. તુચ્છ ફળ : તુચ્છ એટલે અસાર. જેને ખાવાથી ભૂખ ભાગે નહિ, શક્તિ આવે નહિ તેવાં બાંધુ વગેરે ફળો, ફૂલો, મૂળ, પાંદડાં, મગની શીંગ વગેરે તુચ્છ છે. આવા પદાર્થો ખાવામાં ખાવાનું થોડું અને ફેંકી દેવાનું ઘણું હોવાથી ઘણા જીવની વિરાધના થાય છે. માટે ત્યાજ્ય છે.

૨૨. કાચાં ગોરસ : કાચાં દૂધ વગેરેમાં દ્વિદલ (કઠોળ) ભળવાથી અતિસૂક્ષ્મ ત્રસ જંતુની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે અલક્ષ્ય છે.

૩. દ્વિદલ કેને કહેવાય ?

ઉ. જેની બે ફાડ-દાળ થાય અને જેને પીલતાં તેલ ન નીકળે તે દ્વિદલ કહેવાય, બે ફાડ થવા છતાં તેલ નીકળે તે (દા.ત, મગફળી) તે વસ્તુ દ્વિદળ ન કહેવાય.

અહીં ૨૨ પ્રકારના અલક્ષ્યનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. શ્રી યોગ-શાસ્ત્રમાં ૧૯ પ્રકારનાં અલક્ષ્ય કહ્યા છે અને બાકીના અલક્ષ્યોને એક સંગઠ-ગાથામાં જન્તુમિશ્રં ફલં પુષ્પં સમાવી લીધા છે.

આ વ્રતધારીએ નિત્ય સચિત દ્રવ્ય આદિ ૧૪ નિયમો સવાર-સાંજ લેવા સંશોધવા જોઈએ. તેનું સ્વરૂપ મન્થાન્તરથી જોઈ લેવું.

મતાતિચાર : ૧. સચિત્ત ૨. સચિત્ત પ્રતિબદ્ધ ૩. મિશ્ર ૪. અભિષવ ૫. દુષ્પકવાહાર.

આ પાંચ વસ્તુના ઉપયોગ કરવારૂપે આ મતના પાંચ અતિચાર છે.

૧. સચિત્ત-જીવયુક્ત હોય તે સચિત્ત (ચિત્ત = જીવ).

૨. સચિત્તપ્રતિબદ્ધ : સચિત્ત સાથે જોડાયેલું.

૩. મિશ્ર : કાંઈક અંશે સચિત્ત અને કાંઈક અંશે અચિત્ત- (અડધું ઉકાળેલું પાણી).

૪. અભિષવ : અનેક ચીજોને મેળવવાથી બનેલા આસત્વ વગેરે.

૫. દુષ્પકવાહાર : પૂરું નહિ પાકેલું.

આવી વસ્તુ નહિ વાપરવાના પરમ્ય. વાળા આ મતધારીને અનાલોગાદિથી, આમાંની કોઈ વસ્તુ વપરાઈ જતાં અતિચાર લાગે. જાણીને વાપરે તો મતભંગ જ થાય. દા.ત., પાંચ સચિત્તની છૂટ-સખતાં ૬-૭ વપરાઈ જાય.

સજીવ વૃક્ષને વળગેલા ગુંદર વગેરે સચિત્ત પ્રતિબદ્ધ અચિત્ત કહેવાય. અચિત્ત થયેલાં પાકી ગયેલાં ફળોને સચિત્ત ખીજથી દૂર કરીને ખાનાર મતસાપેક્ષ રહે છે માટે તેને અતિચાર લાગે.

અડધું ફળેલું મિશ્ર હોય છતાં ફળેલું માનીને અચિત્ત કદખીને વાપરે ત્યારે મત-સાપેક્ષ રહે છે એટલે અતિચાર લાગે.

આસવ પણ અનાલોગાદિથી લેવાના અતિચાર લાગે, ધરાદાપૂર્વક વાપરે તો મતભંગ જ થાય.

અડધો શેકાએલો પોંખ, અડધો રંધાયેલો તાંદળજો વગેરે દુષ્પકવ વસ્તુઓ શરીર-વ્યાધિનું કારણ બને છે. જેટલા અંશમાં સચિત્ત હોય તેટલા અંશમાં પરલોક પણ બગાડે છે. અનાલોગાદિથી ખવાતાં અતિચાર લાગે.

આ ફાતે રાત્રિલોજન આદિમાં પણ અનાલોગાદિથી અતિચાર સમજવો. લોજનને આશ્રયીને ૭ મુ' મત અને તેના અતિચાર કહ્યા.

કર્મને આશ્રયીને કઠોર કર્મોનો ત્યાગ કરવો એ આ ઉમા વ્રતનું સ્વરૂપ છે. તેના અતિચારરૂપે ૧૫ કર્મોદાન છે. તેને યજ્ઞ ત્યજવા જોઈએ.

ભોગોપભોગના કારણ રૂપ વેપારાદિનાં કર્મોમાં કાર્યનો આરોપ કરતાં તે કર્મોને યજ્ઞ ભોગોપભોગ વિરમણવ્રતરૂપ કહેવાય છે. કર્મને આશ્રયીને બનતા આ વ્રતના ૧૫ અતિચાર છે.

* પંદર કર્મોદાન :

આ પંદરેય કર્મો જીવને તીવ્ર પાપકર્મોનું આદાન (બંધન) ક્ષવનાર હોવાથી તેમને કર્મોદાન કહેવાય છે.

૫ કર્મ + ૫ વાણિજ્ય + ૫ સામાન્ય = ૧૫

૧. અંગારકર્મ : બ્રહ્માર-સોનાર-કુંભાર-ભાડલુંબ-હોટલ-વીંશી વગેરેના ધંધા.

૨. વનકર્મ : વન કપાવવા, બાગ-બગીચા સમારવા, ઉગાડવા વગેરે ધંધા.

૩. શાટકકર્મ : ગાડા-ગાડી-મોટર વગેરે બનાવવાના ધંધા.

૪. ભાટકકર્મ : ,, ,, ,, ,, ભાટે ફેરવવાના ધંધા.

૫. સ્ટ્રોટકકર્મ : જમીન-ખાણુ વગેરે ફેરવવાના ધંધા, તળાવ, કૂવા, સ્તલા વગેરે ખોદવા.

પાંચ વેપારરૂપ પાંચ વાણિજ્ય-કર્મ.

૧. દાંતનો વેપાર : હાથીદાંત, ત્રસ જીવોના શરીરના અવયવો, શાંખ, કસ્તૂરી વગેરેના ધંધા ઉપલક્ષણથી સમજી લેવા.

૨. લાખનો વેપાર : લાખ અને જેમાં જીવહિંસા અધિક છે તેવા ઘાતકી વૃક્ષની છાલ-ફૂલ વગેરે પદાર્થો કે જેમાંથી દારૂ બને છે તે ગળી, મનશીલ, ફટકડી. સાણુ વગેરે ક્ષારોનો વેપાર કરવો તે લાક્ષણિક વાણિજ્ય નામનો અતિચાર કહે છે.

૩. રસનો વેપાર : મધ-માખણુ-ધી-તેલ-દૂધ-દહી વગેરે રસનો વેપાર. મધ જીવહિંસાથી જ પ્રાપ્ય છે, છાશથી છૂટાં પડતાંનું

સાથે જ માખણમાં અસંખ્ય જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. દારૂ ઉત્પાદકારક છે, દૂધ વગેરે પ્રવાહી વિગઈઓમાં પડતાં-ઊડતાં જીવોનો નાશ થાય છે.

૪. કેશ-વેપાર : કેશ શબ્દના ઉપલક્ષણથી કેશવાળા જીવો પણ સમજવા. તેથી દાસ-દાસી વગેરે મનુષ્યો, ઘોડા, બકરાં વગેરે પશુઓનો વેપાર કરવો.

૫. વિષ-વેપાર : જીવઘાતના કારણમૂલક વિષ છે માટે તેનો વેપાર અતિચારરૂપ છે. ઉપલક્ષણથી તરવાર-કુહાડા-હથોળ વગેરેનો વેપાર પણ અહીં સમજી લેવો. શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં તે પાણી ખેંચવાના રિંટના વેપારને પણ વિષ-વેપારમાં ગણ્યો છે.

પાંચ સામાન્ય કર્મોના અતિચાર :

૧. યન્ત્રપીડનકર્મ : યન્ત્રપીડણ, ખાંડણી, ઘંટી, યન્ત્રાદિથી અનાજ, ખીયાં, કપાસ વગેરે ખાંડવા-પીસવા-ઘોંટવાના ધંધા.

૨ નિર્લાંછનકર્મ : બળદ-ઘોડા વગેરેના અવયવોને છેદવાનું કામ કરીને આજીવિકા મેળવવી. આવા કર્મથી તે જીવોને ભારે પીડા થાય છે માટે અતિચારરૂપ છે.

૩. દવાગ્નિદાન : ગામ-નગર વગેરેમાં આગ લગાડીએ તે કૂંટકાટ સારી રીતે થાય, જંગલ બાળી નાંખીએ તો સારું નવું ઘાસ ઊગી જાય, ખેતરમાં કાંટાદિ બાળી નાખવાથી અનાજ વગેરે સારું પાકે એવી ખુદ્ધિથી દવ સજાવાવો. આવાં કાર્યો અતિનિર્દયતાથી જ થાય છે.

૪. સર-શોષણ : ધાન્યાદિ વાવવા માટે ખેતરમાં ભરાએલ પાણીને નીકો કરી કાઢી નાંખવા-સુકાવી દેવા, નદી-સરોવર-તળાવના પાણી ખાલી કરવા કે સુકાવી દેવાના ધંધા. (ખોદાવ્યા વિનાનું જળાશય તે સરોવર. અને ખોદીને બંધાવેલું હોય તે તળાવ કહેવાય.)

મૌ. ગુ. ૧૫

પ. અસતીપોષણુ : દુરાચારિણી સ્ત્રી, પુરુષ-લિંગવાળા, પોષક, સુઠા, કૂતરા વગેરે હિંસક જીવનું પોષણ કરવું તે અસતી-પોષણુ કર્મદાન અતિચાર કહેવાય છે.

પ્ર. અન્ય વ્રતોને પાંચ-પાંચ અતિચાર છે. અહીં ૨૦ અતિચાર કેમ ?

ઉ. અન્ય વ્રતમાં પણ અનેક અતિચારો છે, માત્ર પાંચ જ છે તેમ માનવું નહિ. 'પાંચ અતિચાર' તો ઉપલક્ષણરૂપ સમજવા. ટૂંકમાં, દરેક વ્રતમાં વ્રતસાપેક્ષભાવથી અથવા અનાભોગાદિથી જે કાંઈ દોષ સેવાય, તે દોષો જેટલી સંખ્યામાં અતિચારો સમજવા.

વ્રતપાલન-અપાલનથી હિતાહિત: આ અંગે વ્રતસ્વરૂપાદિના વિવેચનમાં કહેવાઈ ગયું છે, એટલે અહીં વિશેષની આવશ્યકતા જણાતી નથી.

વ્રત-ભાવના : તે નિર્ઝન્યોને જ મારા ભાવભીના નમસ્કાર ! જેમણે આપાતરૂપ કામભોગોની પરિણામ-કટુતાને ભાણીને અને દુઃખપ્રતિકાર સ્વરૂપ સમજીને ત્રિવિધ ત્યાગી હીધા.

વ્રત-કરણી : અણ્ણાહારી પદ્મ-મેળવણીની ભાવના ભાવવી. રોજ ૧૪ નિયમ ધારવા, પર્વતિથિ આદિએ વિશેષ ધર્મ કરવો. ૨૨ અભક્ષ્ય, ૩૨ અનંતકાયનો ત્યાગ કરવો. શાક, અનાજ, ફળાદિના ભક્ષ્યમાં પણ શક્ય સંકેત્ય કરવો.

* ૮ સું, સ્થૂલ અનર્થદંડવિરમણુ વ્રત :

વ્રતસ્વરૂપ : શરીરસેવા, કુટુંબ, ઘરખાર આદિને નિર્વાહ કરવાના પ્રયોજન વિના-નિષ્કારણુ જે કાંઈ પાપ કરવામાં આવે તે અધો અનર્થદંડ સમજવો.

ઇન્દ્રિયો શિષ્ટમાન્ય કારણુ કે સ્વજનાદિને કારણુ કરાતું પાપ તે અર્થદંડ છે, શેષ અનર્થદંડ છે.

આ અનર્થદંડ ૪ પ્રકારે કહ્યો છે.

૧. દુષ્ટધ્યાન ૨. પાપકર્મોપદેશ ૩. હિંસક-વસ્તુ અર્પણ ૪.

પ્રમાદાચરણુ.

૧. દુષ્ટધ્યાન : ખરાબ અધ્યવસાયનું સ્થિરતાપૂર્વક ચિંતન કરવું. આ અપધ્યાન આર્ત અને રૌદ્ર એમ બે પ્રકારે છે. “ઋત” એટલે દુઃખ, તેનાથી જે દુષ્ટધ્યાન થાય તે આર્તધ્યાન અને બીજાને રાવડાવે તે રૌદ્ર (દુઃખનું કારણ) તેવા રૌદ્રનું જે દુષ્ટધ્યાન તે રૌદ્રધ્યાન.

આ બંને ય ધ્યાન એક અંતર્મુ.થી વધારે કાળ સુધી ન કરવા એવી પ્રતિજ્ઞા કરવી એ આ વ્રતનું સ્વરૂપ છે. (સુદૂર્ત સુધી થઈ આવતાં દુષ્ટધ્યાનમાંથી બચવાનો અભ્યાસ થાય પણ તેને રોકી દેવાનું દુઃશક્ય હોવાથી ‘ન કરવાની’ પ્રતિજ્ઞા ન કરાય.)

૨. પાપકર્મોપદેશ : જેનાથી જીવ નારકાદિ દુર્ગતિમાં જાય તે પાપ કહેવાય. તેના જનક જેતી વગેરે પાપકર્મ કહેવાય. જેવા પાપકર્મની જેતી કરો, દમન કરો, શત્રુને હણી નાંખો, યત્રો ચાલુ કરો વગેરે સલાહ આપવી તે પાપકર્મોપદેશ કહેવાય.

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આનો પાપોપદેશ દાક્ષિણ્યતા વિના તો કરવો જ નહિ. (શ્રાવકને અપવાદમાર્ગે સ્વજનાદિને દાક્ષિણ્યતાદિના કારણે ક્યારેક તેવો ઉપદેશ કરવો પડે છે.)

૩. હિંસાકર્ષણુ : જીવોની હિંસા કરે તેવા ઘંટી, કેશ, કુહાડા વગેરે શસ્ત્રો (અધિકરણો) તથા અગ્નિ પ્રગટાવવાનાં સાધનો, જેવી વસ્તુઓ વગેરે ઉત્સર્ગથી કોઈને ન આપવાં જોઈએ. પૂર્વોક્ત શીતે દાક્ષિણ્યતાથી આપવાં પડે તો શ્રાવક તેની જયણા રાખે.

૪. પ્રમાદાચરણુ : મદ્ય, વિષય, કપાય, નિદ્રા, વિકૃત્યા એ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ કહ્યા છે. આ પાંચના સેવનને પ્રમાદાચરણુ કહેવાય છે.

જેદરકારીથી દ્વંધ વગેરેનાં ભાજનો ખુલ્લાં રાખવાં, બાણીને નિર્જીવ માર્ગ છોડીને વનસ્પતિવાળા માર્ગે ચાલવું, ગમે તેમ પાણી વગેરે ખારીએથી ફેંકવું, રસોઈ થઈ ગયા પછી પણ ઇન્ધણ વગેરેને ચાલુ રાખવાં ઇત્યાદિ પ્રકારના અનેક પ્રમાદોને પાપભીડ શ્રાવકે અવશ્ય નિવારવા જોઈએ. અનર્થદંડથી કોઈ ઇષ્ટસિદ્ધિ થતી નથી એ વાત ખ્યાત્રમાં રાખીને તેનાથી વિરામ પામવું જોઈએ.

વ્રતાતિચાર : ૧. કન્દર્પ ૨. કૌતુક્ય ૩. ભોગભૂરતા ૪. સંયુક્તાધિકરણત્વ ૫. વાચાળતા.

૧. કન્દર્પ : વિષય-વાસના જાત્રત કરે તેવાં વિકારી વચનો બોલવાં કે વિષયની વાતો કરવી. આવા વચન-વ્યાપારને કન્દર્પ કહેવાય છે. શ્રાવકે આવી વાતો ન કરવી જોઈએ. સુક્ત મોંએ ખડખડાટ હસવું પણ ન જોઈએ.

૨. કૌતુક્ય : ભાંડ-ભવૈયા ક્રાંતડાની જેમ સ્તન, આંખ, મુખ વગેરેથી ખરાબ ચેષ્ટા ચાળા કરવા તે કૌતુક્ય કહેવાય.

આ બંને અતિચાર આ ૮ માં વ્રતના ચોથા પ્રમાદાયરણુ વિરમણુવ્રતને અંગે છે.

૩. ભોગભૂરતા : ભોગ-ઉપભોગ રૂપ વસ્તુનો વધુ પડતો સંગ્રહ કરવો. આ પણ પ્રમાદાયરણુ વિરમણુને અંગેનો અતિચાર છે.

સામુ-પાઉડર-તેલાદિ વધુ રાખવાથી દોલુપતાએ વારંવાર સ્નાનાદિ કરવાનું બને જેથી પુષ્કળ જીવહિંસા થાય.

૪. સંયુક્તાધિકરણત્વ : ખાંડણિયા વગેરે આત્માને દુર્ગતિમાં જવાનો અધિકાર આપે છે માટે તેવાં શસ્ત્રોને અધિકરણુ કહેવાય છે. આવાં અધિકરણુને જોડીને તૈયાર રાખવાં એ સંયુક્તાધિકરણત્વ નામનો અતિચાર છે.

દા. ત., ખાંડણિયા જોડે સાંબેલું, હળની સાથે ફાળ (ચઉડું) કે ફેશ, ગાડાં-ગાડી સાથે ધૂંસરાં વગેરે, ધનુષ્ય સાથે બાણ, ખંદૂક સાથે ગોળી ભરીને તૈયાર રાખવા.

આ રીતે શ્રાવકે આ વસ્તુ તૈયાર રાખવી ન જોઈએ. જો તૈયાર હોય તો કોઈ લઈ જાય, માંગે તો આપવી પડે. જુદા જુદા સ્થાને હોય તો તેમ જણાવીને આપવાનો નિષેધ કરી શકાય.

૫. મૌખ્ય (વાચાળતા) : ધીટ્કાઈ, અસહ્યતાથી અસંબદ્ધ રીતે નિષ્કારણુ ઘણું બોલબોલ કરવું. પાપોપદેશ-વિરમણુ નામના આ

વ્રતના પ્રકારને આ અતિચાર લાગે છે કેમ કે આણું યોલવામાં ઘણું પાપ-પ્રેરક વચનો યોલાઈ જાય છે.

આ વ્રતના અપધ્યાનવિરમણદિ પ્રકારમાં અનાલોગાદિને લીધે અતિચાર જાણવો.

વ્રત પાલનાપાલનથી હિતાહિત : ઉક્ત ચારેય પ્રકારનો અનર્થદંડ મહાઅનર્થકારી બને છે, દુષ્યાનથી કોઈને ઇષ્ટસિદ્ધિ તો ચતી નથી, ઊલટાં નારકાદિનાં અનિષ્ટ દુઃખો તૂટી પડે છે. તન્દુલ-મત્સ્ય માત્ર મનના દુષ્યાનરૂપ અનર્થદંડના પાપે ૭ મી નારકનો જોગી બન્યો.

વ્રતભાવના : તે પરમધિંઓને વંદન હો, જેમણે નિરર્થક પાપોને તો ત્યાગી લીધાં પરન્તુ સાર્થક પાપોને ય સર્વથા ત્યાગીને જેઓ નિઃપાપ બન્યા !

વ્રતકરણી : મન-વચન-કાયાને ધર્મકાર્યોમાં જોડવાં. જરાક પણ સમય મળે કે મહામન્ત્રાદિનું સ્મરણ કરવા લાગી જવું. વૈરાગ્ય. જલપૂર ગ્રન્થોતું નિત્ય વાંચન કરવું. **જેનમ્ જયતિ શાસનમ્**

* શિક્ષાવ્રતનું સ્વરૂપ :

અહીં ૩ ગુણવ્રતનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. હવે ૪ શિક્ષાવ્રતનું સ્વરૂપ જોઈએ.

શિક્ષા એટલે વારંવારનો અભ્યાસ. આવા અભ્યાસ માટેનાં સ્થાનો-સાધનો તેને શિક્ષાપદ કહેવાય છે. આને જ અહીં શિક્ષાવ્રત કહ્યાં છે.

૧. સામાયિક ૨. દેશાવગાશિક ૩. પૌષ્ઠોપવાસ. ૪. અતિધિ-સંવિભાગ.

આ ચારે ય વ્રતો અલ્પકાળ માટે હોય છે જ્યારે પૂર્વોક્ત ૩ ગુણવ્રતો પ્રાયઃ યાવજીવ હોય છે માટે એને બુદ્ધા ગણવામાં આવ્યા છે. તેમાં પણ સામાયિક અને દેશાવગાશિક તો પ્રતિદિન એકથી વધુ

વાર પણ કરી શકાય છે, જ્યારે પૌષ્ઠોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ રોજ કિન્તુ અમુક દિવસે (દિનમાં એક જ વાર) કરી શકાય છે.

* ૯ મું, સામાયિક-વ્રત (૧૭) શિક્ષાવ્રત) :

વ્રતસ્વરૂપ : પાપવ્યાપારો અને દુર્ધર્માનથી રહિત આત્માનો જે એ ઘડી પ્રમાણ (સુદૂત પ્રમાણ) સમતાભાવ તે સામાયિક-વ્રત કહેવાય.

સામાયિકમાં પણ જીવને કેટલીક વાર રાગાદિ થઈ જાય છે તે અનાદિ સ્વભાવતું પરિણામ છે. વારંવાર સામાયિકભાવમાં જેસવામાં આવે ત્યારે જ તે શુદ્ધ સામાયિક પ્રાપ્ત થતાં રાગાદિ ભાવો ટળી જાય છે. આથી જ આ વ્રતને શિક્ષાવ્રત કહેવામાં આવ્યું છે. જ્યાં સુધી એવું શુદ્ધ સામાયિક પણ ‘જિનોક્તમિતિ સદ્મક્સ્વા’ જિનાસા છે કે સામાયિક કરવું જોઈએ એવી ભક્તિથી પણ કરતાં જ રહેવું જોઈએ. આવું અશુદ્ધ-દ્રવ્ય સામાયિક પણ શુદ્ધ-ભાવ સામાયિકતું કારણુ અને છે.

સામાયિક કરતાં શ્રાવક સાધુની સમાન અને છે તેવું સામાયિક પારવાના સૂત્રમાં કહ્યું છે.

વ્રતાતિચાર : મનાદિ ૩ યોગોને પાપવ્યાપારમાં જોડાવા-રૂપ ૩ તથા સ્મૃતિબ્રંશ અને અનાદર એ બે-એમ પાંચ અતિચારો છે.

૧, ૨, ૩. યોગોતું દુષ્પ્રણિધાન : હાથ, પગ વગેરેને લાંબા ટૂંકા કર્યા કરવા તે કાય-યોગ દુષ્પ્રણિધાન.

શબ્દોની યથાયોગ્ય ગોઠવણુ વિના જેમતેમ બોલવું તે વાગ્યેય દુષ્પ્રણિધાન.

મનમાં ક્રાધાદિ કરવા તે મનોયોગ દુષ્પ્રણિધાન.

જેયા કે પ્રમાણ્યા વિના જીઠનાર-જેસનારને જીવ-હિંસા ન થાય તો પણ પ્રમાદરૂપ હિંસા થવાને લીધે તેનું સામાયિક ગણાતું નથી.

૪. સ્મૃતિબ્રંશ : પ્રબળ પ્રમાદાદિ કારણે, “સામાયિક કર્યું કે નહિ?” “મારે ક્યારે સામાયિક કરવાતું છે?” ક્યારે પારવાતું છે?” વગેરે ભૂલી જાય.

દરેક અનુષ્ઠાન મોક્ષાનુષ્ઠાન ત્યારે અને જ્યારે તે ઉપયોગ-સ્મૃતિ ઐકાગ્રતાપૂર્વકનું હોય.

૫. અનાદર : સામાયિક કરવામાં અનુત્સાહ.

નિયમિત ન કરવું, કરવું તો વેઠ ઉતારવા જેવું કરવું, સમય થતાં પહેલાં પારી દેવું ઇત્યાદિ.

અહીં બધે ય અનાભોગાદિથી કે વ્રતસાપેક્ષતાથી અતિચાર સમજવો અન્યથા તો વ્રતભંગ જ ગણાય.

૩. અવિધિથી સામાયિક કરવા કરતાં ન કરવું શ્રેષ્ઠ નહિ ?

ઉ. આવા વચનને ઉત્સૂત્રવચન કહ્યું છે. કેમ કે અવિધિથી કરનારને નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, જ્યારે નહિ કરનારને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. કેમ કે નહિ કરનાર જિનાસાનો ભંગક બને છે.

શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્મા વિધિપૂર્વક સઘળું અનુષ્ઠાન કરે છતાં સામગ્રીના અભાવે તેને અવિધિ અનુષ્ઠાન કરવું પડે તો ય તે વિધિનો કદર પક્ષપાતી તો હોય જ. માટે કહ્યું છે કે, અનુષ્ઠાનમાં વિધિ-પાલકો ધન્ય છે. વિધિપક્ષપાતી પણ ધન્ય છે. વિધિ-અહુમાનકારકો પણ ધન્ય છે. અરે ! વિધિમાર્ગને દુષિત નહિ કરનારા પણ ધન્ય છે. નિકટસુક્તિગામી જીવોને વિધિનો સંતત આદર હોય છે. વિધિ-ત્યાગ અનાદર વગેરે પ્રાયઃ અલભ્ય-દુર્લભ્યને હોય છે.

અવિધિ દ્વેષ 'મિચ્છામિ દુક્કંડ' નામના ખીભ પ્રાયશ્ચિત્તથી નિવારી શકાય તેવો સામાન્ય છે માટે અવિધિપૂર્વકની ક્રિયા પણ અભ્યાસકાળમાં ઉપાદેય જ છે.

* વ્રત-પાલના પાલનથી હિતાહિત :

(૧) લાખ ખાંડી સોનાનું નિત્યદાન કરનાર કરતાં ૧ સામાયિક કરનારો ચડી જાય છે. (૨) બે ઘડીના સામાયિકથી શ્રાવક ૯૨ કોડ, ૫૯ લાખ, ૨૫ હજાર ૯૨૫૩ પદ્યોનું દેવાયું બાંધે. (૬૨ મિનિટે લગભગ ૨ કોડ પદ્યો. નું) સામાયિકના કૃણ અંગે સમતાધિકાર જોઈ લેવા ભલામણ છે.

વ્રત-લાવના : ક્યારે એ મંગળમય દિન પ્રાપ્ત થશે, બ્યારે હું સર્વ-સંગત્યાગી બનીશ ! નિર્ઝન્ધાની જેમ યાવજીવનું સામાયિક લઈને મુક્તિ-માર્ગનું શ્રેષ્ઠ આરાધન કરીશ !

વ્રતકરણી : નિત્ય એક સામાયિક અવશ્ય કરવું.

* દસમું, દેશાવકાશિક વ્રત (બૌદ્ધ) શિક્ષાવ્રત) :

વ્રતસ્વરૂપ : છઠ્ઠા દિવસમાં નક્કી કરેલા પ્રમાણમાં (અમુક) અલ્પકાળ માટે જે સંક્ષેપ કરવો તે દેશાવકાશિક નામનું વ્રત કહેવાય.

છઠ્ઠા વ્રતમાં યાવજીવ કે એકાદિ વર્ષ કે એકાદિ ચાતુર્માસ માટે દશે ય દિશામાં જવા-આવવા અંગેની મોટી મર્યાદા હોય બ્યારે અહીં તેમાંથી ઘટાડીને બહુ જ ઓછી મર્યાદા પ્રહર-કે દિવસના કાળ પૂરતી રાખવામાં આવે છે.

દેશ = છઠ્ઠા વ્રતની મોટી મર્યાદાનો દેશથી (ટૂંકા ભાગમાં)

અવકાશ રાખવો = છૂટ રાખવી. આવા ટૂંકી મર્યાદા કરતાં વ્રતને દેશાવકાશિક કહેવાય.

અહીં છઠ્ઠા વ્રતના ઉપલક્ષણ ૧ લા વગેરે અણુવ્રતો, ૭માં વગેરે ગુણુવ્રતો વગેરે સર્વ વ્રતોમાં નક્કી કરેલી મર્યાદાઓને પણ રાજના માટે ટૂંકાવી દેવાનું સમજી લેવું. યાવજીવ આદિ માટે લોધેલાં વ્રતોમાં છૂટ વધારે રાખી હોય તે સહજ છે. રાજ તેટલી છૂટની જરૂર રહેતી નથી. એટલે તે બધી છૂટમાં પણ રાજના એક દિવસ પૂરતો કે એક રાત્રિ પૂરતો કાપ મૂકી દેવો જોઈએ.

આવા સંક્ષેપીકરણને દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે, જેને આજે ૧૪ નિયમ ધારવારૂપ કહેવાય છે. આ માટે રાજ સવાર-સાંજ એ વાર આ વ્રતનું 'દેશાવકાશિક' પચ્ય. પણ શ્રાવકને લેવાનું હોય છે.

જેમ માનત્રિક, શરીરમાં વ્યાપી ગયેલા વિષને મન્ત્રપદોવ્યાસથી ડંખલાગમાં લાવી દે છે તેમ આ વ્રતમન્ત્ર સર્વપાપવ્યાપારોને ટૂંકાવી દઈને મર્યાદામાં લાવી મૂકે છે. આમ થતાં પાપવ્યાપારોની વધુ છૂટથી બંધાતા કર્મોનો પણ સંક્ષેપ થઈ જાય છે.

વ્રતાતિચાર : ૧. પ્રેષણ ૨. અનાયન ૩. શબ્દાનુપાતન ૪. રૂપાનુપાતન ૫. પુદ્ગલપ્રેરણ.

૧. પ્રેષણ : નક્કી કરેલી મર્યાદાની બહાર કાંઈ કામ પોતે તો ન જઈ શકે એટલે બીજાને મોકલે. વસ્તુત : પોતે જવું કે બીજાને મોકલવો એ બેયમાં જીવ-વિરાધના તો થાય જ છે. એ વિરાધનાથી બચવા માટે તો વ્રત લીધું છે. વળી જાતે જવાથી તો ઈર્ષ્યાસમિતિનું પાલન થવાથી જીવ-વિરાધના ઓછી પણ થાય. આથી બીજાને મોકલે છે માટે અતિચાર ગણાય છે.

૨. અનાયન : નિયમિત કરેલી ભૂમિની બહારથી નોકર વગેરે દ્વારા વસ્તુ મંગાવવી. અહીં પણ પૂર્વવત્ અતિચાર જ લાગે કિન્તુ વ્રતખંડન નહિ.

૩. શબ્દાનુપાતન : જે મકાનમાં પોતે બેઠો છે તે મકાન કે મકાનના 'કમ્પાઉન્ડ' જેટલે જ જવા-આવવાના નિયમ રાખનાર શ્રાવકને કમ્પાઉન્ડની બહારથી પસાર થતાં માણસનું કામ પડે ત્યારે વ્રતભંગના ભયથી પોતે જાતે જ તેમ જ તેને બોલાવે નહિ પરંતુ તે સ્વયં પોતાની તરફ આવી જાય તેવી ઈચ્છાથી અનક્ષર શબ્દરૂપ છીંક ખાય કે ખોંખારો કરે જેથી તે સાંભળતાં પેલા માણસની નજર આ માણસ તરફ જાય અને તે આપમેળે તેની પાસે આવે.

અહીં પણ વ્રતસાપેક્ષતા હોવાથી અતિચાર જ ગણાય.

૪. રૂપાનુપાતન : અહીં પૂર્વવત્ સમજવું; ફરક એટલો જ કે અવાજ દ્વારા ન બોલાવતાં પોતાની જાતને બાદીએ જઈને પ્રગટ કરતાં ઘરમાં પોતાની હાજરી છે એમ જણાવીને પેલા માણસને તેની આવવાની પ્રેરણારૂપ બને.

૫. પુદ્ગલપ્રેરણા : પુદ્ગલ એટલે ઇંટ, કાંકરો વગેરે.

મર્યાદિત ભૂમિની બહાર રહેલા માણસને પોતાની તરફ આવવાની પ્રેરણા કરાવવા તેની પ્રતિ કાંકરો વગેરે ફેંકવો.

આમાંના પહેલા ૨ અતિચાર અનાભોગાદિથી થાય છે. જ્યારે બાકીના ૩ માયાવીપણાથી થાય છે.

મ્ર. આ પાંચેય અતિચાર તો દ્હા વ્રત અંગે જ લાગુ પડે તેવા છે. તમે તો આ વ્રતને સર્વવ્રતના સંક્ષેપરૂપ કહ્યું છે તો ખીબ બધા વ્રતો અંગેના અતિચાર અહીં કેમ ન કલા ?

ઉ. ઉપલક્ષણથી અહીં પણ વધ-અંધાદિ અતિચારો સમજી લેવા.

વ્રતપાલનાદિથી લાભાદિ : નાહકથી અવિરતિમાંથી બચાવ થઈ જવારૂપ આ વ્રત નિત્ય કરતાં નથી તેઓ પાપવ્યાપારોની અવિરતિનાં આરણ્યાં ખુલ્લાં રાખીને પુષ્કળ પાપકર્મઅંધ કરે છે.

વ્રત-ભાવના : સર્વસંગત્યાગી તે શ્રમણોને નમસ્કાર હો ! જેમણે સર્વપ્રકારના સાવધયોગોને યાવજીવ માટે ત્યાગી દીધા !

વ્રત-કરણી : જેમ બને તેમ પાપ-કાર્યોમાં સંકેચ કરતા રહેવો. જેના વિના ન ચાલે તેટલું જ પાપ કરવું પડે તો ય તેમાં ભારે ડંખ અનુભવવો. સગવડિયા છુવનની ધરિછા પણ ન કરવી. શોખીન છુવનની તો સ્વપ્ને ય કલ્પના ન કરવી.

અગિયારમું પોષધોપવાસ વ્રત (ત્રીમું શિક્ષાવ્રત) :

વ્રતસ્વરૂપ : આ વ્રત ૪ પ્રકારે છે.

૧. આહાર, ૨. શરીરસત્કાર, ૩. મૈથુન અને ૪. સાવધકર્મોના પર્વોમાં ત્યાગ કરવા રૂપ આ વ્રત ૪ પ્રકારે છે.

આહાર : અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ વગેરે ખાવું-પીવું...
શરીર સત્કાર : સ્નાન-મર્દન વિલેપનાદિ.

મૈથુન : અબ્રહ્મસેવન

સાવધકર્મ : ખેતી વગેરે સઘળાં પાપકાર્યો.

૪ પર્વ : અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા.

પોષધ = ધર્મની પુષ્ટિને કરે તે પોષધ.

પોષધની સાથે આત્માની સમીપ (ઉપ) વસવું (વાસ) તેને પોષધોપવાસ વ્રત કહેવાય છે.

તાત્પર્ય કે-પર્વદિનોમાં આત્માનો ગુણોની સાથે વસ તેનું નામ પોષધોપવાસ.

કહ્યું છે કે, દોષાવૃત આત્માનો ગુણોની સાથેનો વસવાટ તે પોષધોપવાસ કહેવાય. માત્ર શરીરનું શોષણ પોષધોપવાસ નથી.

વ્યવહારમાં તો આહાર વગેરે પૂર્વોક્ત ૪ કર્મબંધ-કારણોનો ત્યાગ એ પોષધોપવાસ વ્રત કહેવાય.

આહાર-શરીરસત્કાર-મૈથુન-સાવધકર્મ એ ૪ યનો ત્યાગ કહ્યો. તેમાં આહારાદિ પ્રત્યેક એ પ્રકારે છે : દેશથી અને સર્વથી.

અમુક વિગઈનો ત્યાગ કે એકાશન, આર્યખિલ વગેરે દેશથી. આહાર-ત્યાગરૂપ છે. જ્યારે ૪ ય પ્રકારના આહારના ત્યાગરૂપ ઉપવાસ. સર્વથી આહાર ત્યાગરૂપ છે.

અમુક શરીરસત્કારની છૂટપૂર્વકનો શરીરસત્કાર ત્યાગ દેશથી કહેવાય અને સર્વ શરીરસત્કારનો ત્યાગ એ સર્વથી શરીરસત્કાર ત્યાગ કહેવાય.

મૈથુનનો દિવસે જ ત્યાગ કરવો અથવા રાતે એક યા ગેથી વધારે વારના સ્ત્રીલોગનો ત્યાગ કરવો તે દેશથી મૈથુન-ત્યાગ કહેવાય. અને પૂર્ણદિન-પૂર્ણરાત સર્વથી મૈથુનત્યાગ કરવો તે સર્વથી મૈથુન-ત્યાગ કહેવાય.

અમુક સાવધકર્મ સિવાયના સાવધ વ્યાપારત્યાગને દેશથી અવ્યાપાર પોષધ કહેવાય. સર્વ સાવધકર્મના ત્યાગરૂપ સાવધ વ્યાપાર ત્યાગને સર્વથી અવ્યાપાર પોષધ કહેવાય.

દેશથી અવ્યાપાર પોષધમાં સામાયિક ઉચ્ચરે અથવા ન પણ. ઉચ્ચરે જ્યારે સર્વથી અવ્યાપાર પોષધ સામાયિક ઉચ્ચરવું જ જોઈએ.

હાલ તો પોષધ-વ્રતમાં આહારપોષધ જ એકાશનાદિ કરનારને દેશથી પણ લઈ શકાય છે. બાકીના ૩ પાષધ તો સર્વથી જ લેવાની પ્રણાલિકા છે.

વ્રતાતિચાર : ૧. સંસ્તારક અપ્રત્યુપેક્ષણ-અપ્રમાજ્ઞન ૨. અપ્રત્યુપેક્ષ્ય અપ્રમાજ્ઞ્ય આદાન ૩. અપ્રત્યુપેક્ષ્ય-અપ્રમાજ્ઞ્ય હાન ૪. અનાદાર ૫. અસ્મૃતિ.

૧. સંસ્તારક અપ્રત્યુપેક્ષણ-અપ્રમાજ્ઞન : નેત્રથી જોવું તે પ્રત્યુપેક્ષણ અને ચરવણા વગેરેથી પૂજવું તે પ્રમાજ્ઞન સંસ્તારક એટલે પૌષ્ઠનાળાને સુવા માટેની ડાલ નામની વનસ્પતિ અથવા ગરમ વસ્ત્ર (સંધારિયું વગેરે)

સંસ્તારક શબ્દથી સંધારો-શય્યા-વસતિ (મકાન) ૩ ય સમજવા (સંધારો ૨૦૦ હાથ લાંબા હોય, શય્યા ૩૦૦ હાથ લાંબી હોય. વસતિને પણ શય્યા કહેવાય છે.)

આ ત્રણેયને આંખેથી જોયા કે ચરવણાદિથી પ્રમાજ્ઞ્યા વિના જ તેમનો ઉપયોગ કરે તો સંસ્તારક અપ્રત્યુપેક્ષણ-અપ્રમાજ્ઞન અતિચાર લાગે. અથવા બેદરકારીથી (ખરાબ રીતે) જુએ, પ્રમાજ્ઞે તો પણ આ અતિચાર લાગે. આગળના અતિચારમાં પણ આ રીતે એવ અર્થ કરવા.

૨. અપ્રત્યુપેક્ષ્ય-અપ્રમાજ્ઞ્ય આદાન : આદાન એટલે લેવું અર્થ થાય છે. ઉપલક્ષણથી 'મૂકવું' અર્થ પણ સમજવો.

લાકડી-કુંડી-પાટલો-પુસ્તક વગેરે આંખથી જોયા વિના ચરવણા આદિથી પ્રમાજ્ઞ્યા વિના લેવા મૂકવાથી આ અતિચાર લાગે છે. અથવા જેમ-તેમ જોઈ-પૂજીને લેવા-મૂકવાથી આ અતિચાર લાગે છે. (અહીં અપ્રત્યુ-અપ્રમા... એ જોયને એક અતિચાર તરીકે ગણાવેલ છે પણ અન્યત્ર બંનેને જુદા અતિચાર રૂપે કહેલ છે.)

૩. અપ્રત્યુપેક્ષ્ય-અપ્રમાજ્ઞ્ય હાન : હાન એટલે સર્વથા ત્યાગ.

સર્વથા ત્યાગ કરવા જેવા જાડો-પેશાબ-શ્લેષ્માદિને પરઠવવાની જગાને જોયા-પૂજ્યા વિના કે જેમ તેમ જોઈ-પૂજીને પરઠવતાં આ અતિચાર લાગે. પરઠવતાં જમીનના માલિકની રજા લેવા 'અણુ જાણહ

અતિથિ (મુનિને) આધાકર્માદિ દોષમુક્ત એવો સારો (સં.) વિશિષ્ટ રીતિથી (વિ.) પોતાની આવકનો કોઈ (ભાગ) અંશ આપવો તે અતિથિ સંવિભાવ શબ્દનો અર્થ છે.

આજે આ વ્રત કરવા માટેની વૃદ્ધ પરંપરા આ પ્રમાણે છે.

પૌષ્ઠોપવાસ (અહીં આહારાદિ ચારેય પૌષ્ઠ સર્વથી કરવામાં આવે છે.) કરીને ખીજે દિવસે એકાશન કરવું જોઈએ. મુનિને ભિક્ષાર્થે પધારવા વિનંતી કરવી જોઈએ. જ્યારે શ્રાવક વિનંતી કરવા આવે ત્યારે જેમ અને તેમ જલદીથી મુનિએ તૈયાર થવું જોઈએ અન્યથા મુનિને અનેક દોષો લાગે. આ અંગેની વિશેષ વિચારણા ધર્મસંગ્રહમાંથી જોઈ લેવી.

પૂ ઉમાસ્વતિજી મહારાજે શ્રાવકને ધર્મપ્રસૂતિમાં અતિથિ તરીકે માત્ર સાધુ-સાધ્વીને ન કહેતાં શ્રાવકા શ્રાવિકાને પણ કહ્યા છે.

વ્રતાતિચાર : ૧. સચિત્ત ઉપર સ્થાપન ૨. સચિત્ત સ્થગન ૩. મત્સર ૪. કાલ-લંઘન ૫. અન્યાયદેશ.

૧. સચિત્ત-સ્થાપન : સાધુને દેવાયોગ્ય વસ્તુ તેમને નહિ દેવાની બુદ્ધિથી કાચું પાણી, અગ્નિ, ક્ષણાદિ સચિત્ત વસ્તુની ઉપર તે વસ્તુ મૂકે, સચિત્તના સંઘટ્ટવાળી તે ચીજ બનતાં સુધી વહોરી શકે નહિ.

૨. સચિત્ત સ્થગન : ઉપરોક્ત આશયથી કલ્પ્ય વસ્તુને સચિત્તથી ઢાંકે. અથવા સચિત્ત વસ્તુવાળા ઢાંકણથી ઢાંકે.

૩. મત્સર : જો સાધુ કોઈ વસ્તુની માંગણી કરે તો તેની ઉપર ઈર્ષ્યા કરે. અથવા પોતાનાથી સામાન્ય સ્થિતિવાળાએ સાધુની માંગણીથી કાંઈક વહોરાવેલું જોઈને વિચારે, “શું હું આ રાંકથી પણ હલકો છું?” એમ વહોરાવનાર ઉપર-મત્સર કરીને પોતે સાધુને વહોરાવે. (ખીજની સંપત્તિ આદિનો ઉત્કર્ષ સહન ન થતાં તેની ઉપર ક્રોધ કરવો તે મત્સર.)

૪. કાલ-ઉલ્લંઘન : ભિક્ષા કાળથી વહેલા કે મોડા વહોરવા પધારવા માટેનું નિમન્ત્રણ કરવું. વહેલા નિમન્ત્રવાથી સાધુ ભય નહિ

અને મોડા નિમન્ત્રવાદી પણ ન જય કેમ કે ગોચરી તો તેના કાળે આવી ગઈ હોય.

‘પોતે દેવાની બુદ્ધિવાળો છે!’ એવું બીજાના મનમાં ઠસાવવા માટે આ પ્રમાણે કરે. અર્થાત્ દેવાની બુદ્ધિ ન છતાં દેવા માટેની તૈયારી ખતાવવી તે આ અતિચારનું સ્વરૂપ છે.

૫. અન્યાપદેશ : સાધુને દેવા યોગ્ય વસ્તુ છતાં ન દેવાની બુદ્ધિથી સાધુ સાંભળે તેમ ઘરના માણસોને કહે. આ આપણું નથી પારકું છે. માટે સાધુને આપશે નહિ— (અપદેશ-ખહાનું ખતાવવું) અહીં આવું બોલીને સાધુમાં એવો વિશ્વાસ જગાડવાનો યત્ન કરવામાં આવે છે કે, “ભાઈને દેવું તો છે પણ પારકું છે એટલે જ નિષેધ કરે છે!” અથવા તો સાધુ સાંભળે તેમ બોલે કે, “આ ભિક્ષાથી માફી માતા વગેરેને પુણ્ય હોજી.” આવું સાંભળીને સાધુ તે વસ્તુને અકલ્પ્ય માનીને ન વહારે એટલે પેલાનું ધાર્યું થઈ જાય.

ઉપાસકદશાંગ સૂત્રના આધારે આ પાંચ અતિચારોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. આ પાંચે ય પ્રવૃત્તિ સમજીને કરે તો ય અતિચાર જ કહેવાય કિન્તુ વ્રતભંગ ન કહેવાય. (કેમ કે દાનને માટે પ્રયત્ન હોવાથી દેશથી વ્રતરક્ષણ છે અને દાનની ભાવના દૂષિત છે માટે દેશથી જ ભંગ છે.)

જ્યારે ધર્મબિન્દુ અન્ય-યોગ્યશાસ્ત્ર અન્યની ટીકા વગેરેમાં તે અનાભોગાઈથી ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ થાય તો જ તે અતિચાર રૂપ બને અન્યથા વ્રતખંડન જ ગણાય તેમ કહ્યું છે.

વ્રતપાલનાદિથી હિતાહિત : દેવભવમાં દૈવીભોગો, સમૃદ્ધિ, સામ્રાજ્ય કે તીર્થકરપદવીની પ્રાપ્તિ વગેરે આ વ્રતનાં ફળો છે. શાલિ-ભદ્રણ, મૂળદેવ આદિનાથ ભગવંતનો પ્રથમ ભવ વગેરે દાનનાં આર્વાં ફળો જણાવે છે. આવા દાનનો આત્મા પરંપરયા અવશ્ય સુક્તિ-પદ પામે છે.

છતી સામગ્રીએ જેઓ સુનિને દાનાદિ દેતા નથી તેમને દાસપણું, દુર્ભંતિ, દુર્ભાગ્ય આદિ માઠાં ફળો પણ ભોગવવાં પડે છે.

વ્રત-લાવના : અતિથિને દાન દઈને હું કૃતાર્થ કેમ બની શકું? મારે તો એ દાનના ફળરૂપે ખપે છે અતિથિનું ધન્ય ભવન! સર્વથા નિરીહ ભવન! એ મહાર્ષિ અતિથિના દાનાદિથી મને એ જ અતિથિભાવ પ્રાપ્ત થાયો.

વ્રત-કરણી : વર્ષમાં યોછામાં યોછું એકવાર પણ અતિથિ-સંવિભાગ વ્રત કરવું.

અહીં ખાર-વ્રતનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. ખારે ય વ્રતોનું શુદ્ધ-ભાવથી નિરતિચારપણે શ્રાવકે પાલન કરવું જોઈએ.

અતિચાર એટલે અંગીકાર કરેલા વ્રતનો અમુક અંશે (દેશથી) ભંગ કરાવનાર અશુભ અધ્યવસાય.

સમ્યક્ત્વના તથા પ્રત્યેક વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારો આપણે જોઈ ગયા.

અ. અતિચાર તો સર્વવિરતિ સાધુધર્મમાં જ હોઈ શકે છે. કેમ કે માત્ર સંબંધન કષાયના ઉદયથી જ અતિચાર લાગે છે. શ્રાવકદિને તો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયનો પણ ઉદય છે માટે તેને તો તે કષાયના ઉદયથી વ્રતનો ભંગ જ થઈ જાય. આ પ્રમાણે ૧૭ માં પંચા-શકલની ૫૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે, તમે અહીં તો સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરતિ વ્રતોને પણ અતિચારો કહો છો?

દેશવરતિ ચારિત્ર તો સાવ અદ્ય (નાતું) છે. જેમ કુશુઆતું શરીર બહુ નાતું છે તો તેમાં ઘા છિદ્રો થઈ શકતા નથી. તેમ નાનકડા દે. વિ. ચારિત્રમાં વળી વિભાગ શી રીતે થઈ શકે કે તેના અમુક અંશમાં ભંગ છે અને અમુક અંશમાં અભંગ છે! એટલે જ્યારે ભંગ થાય ત્યારે નાનકડા એ ચારિત્રનો આથી ય ભંગ જ થઈ જાય.

હા, મહાવ્રત તો મોટા હાથી જેવા છે માટે તેના ઉપર ઘા લાગે તો ય દેશથી ભંગ, દેશથી અભંગ રૂપ અતિચાર ઘટી જાય.

ઉ. પંચાશકલનો પાઠ સર્વવિરતિના અધિકારમાં હોવાથી સર્વ-વિરતને જ લાગુ પડે છે એટલે સર્વવિરતિના જ સંબંધમાં એમ કહ્યું.

છે કે સર્વાવિરતને સંબલનના ઉદ્યથી જ અતિચાર લાગે પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી થતો કે સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિભાવમાં ભૂત થાય એટલે ત્યાં અપ્રત્યા. આદિ કષાયનો ઉદ્ય હોવાથી મૂળથી જ વ્રત ખંડન થઈ જાય !

એ શ્લોકનો સમગ્ર અર્થ એ છે કે “સર્વાવિરત સાધુને સંબલના કષાયોદ્યથી જે ભૂત થાય તે મહાવ્રતના અતિચારરૂપ ગણાય. અને આકાંના બાર કષાયના ઉદ્યથી થતી તેની ભૂતવું તો મૂલછેદ’ (વ્રતખંડનવું) પ્રાયશ્ચિત્ત જ આવે. પણ શ્લોકની ટીકામાં એવું તો કહ્યું જ નથી કે સમ્યક્ત્વી આદિને ભૂત થતાં તેને અતિચાર ન જ લાગે અને સીધું વ્રતખંડન જ થાય. ઊલટું એ ટીકામાં શ્લોકના ઉત્તરાર્ધનો ખીલ રીતે અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે ૩ જા કષાયના ઉદ્યે સર્વાવિરતને, ખીલ કષાયના ઉદ્યે દે.વિ.ને, અને ૧ લા કષાયના સમ્યક્ત્વીને મૂલછેદ પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે. આ અર્થથી ફલિત થાય છે કે દેશવિરતિને ૩ જા, ૪ થા કષાયના ઉદ્યે અને સમ્યક્ત્વીને ૨ જા, ૩જા ૪ થા કષાયના ઉદ્યે જે ભૂત થાય તે અતિચારરૂપ કહેવાય.

૩ જા કષાયના ઉદ્યમાં તો દે.વિ. ગુણની અને ૨ જા કષાયના ઉદ્યમાં તો સમ્યક્ત્વગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. હવે તે જ કષાયના ઉદ્યથી તે તો વ્રતવું ખંડન કેમ કહી શકાય ? કેટલો જખમર વિરોધાભાસ !

વળી કુંથુઆનું દૃષ્ટાન્ત લઈને તમે જે વાત કરી તે ખીલ દૃષ્ટાન્તથી ઊડી જાય છે. કુંથુઆના શરીરમાં ભલે છિદ્ર ન થઈ શકતું હોય તો પણ હાથી કરતાં નાના મનુષ્યાદિના શરીરમાં છિદ્રાદિ થઈ શકે છે.

પ્ર. અનંતાનુ. આદિ ૧૨ કષાયને સર્વઘાતી કહ્યા છે તેથી એમ ન કહેવાય કે તેના ઉદ્યમાં ગુણનો સર્વથા ઘાત થાય ?

ઉ. ના શતક-કર્મગ્રન્થની ચૂર્ણિમાં તેનું સર્વઘાતીપણું સમ્યક્ત્વ કે દેશવિરતિને અંગે નથી કહ્યું કિન્તુ સર્વાવિરતિની અપેક્ષાએ જ કહ્યું છે.

ચૌ. ગુ. ૧૬

શ્રાવકની દિનચર્યા (ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ)

[૧૪]

પ્રાતઃકાળે : નવકાર મન્ત્રના સ્મરણપૂર્વક જાગવું.

જગ્યા પછી દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિથી પોતાના આત્માનો વિચાર કરવો. દ્રવ્યથી હું કોણ છું? મારા ગુરુ કોણ? વગેરે, વગેરે, ક્ષેત્રથી હું ક્યાં છું? શહેરમાં કે ગામમાં? કેટલામા માળે? ક્યાં ઓરડામાં? કાળથી અત્યારે રાત્રિ છે કે દિવસ? રાત્રિએ પણ અત્યારે ક્યો પ્રહર છે? ક્યો સમય છે? ભાવથી હું ક્યાં કુલનો છું? મારો ધર્મ ક્યો? અથવા મારે ક્યાં વ્રતો પાળવાનાં છે? ઇત્યાદિ સ્મરણ કરવું.

બાહ્યમુહૂર્તમાં (સૂર્યોદય પહેલાં ૯૬ મિનિટ લગભગ ૧૫ કલાકે) શ્રાવકે જાગી જઈને ઉપરોક્ત વિચારણા કરવી જોઈએ.

નમસ્કાર સ્મરણ કરીને ધર્મચિન્તા કરવી. આમ ધર્મસ્તૂતિ પ્રાર્થ થયા બાદ સામયિક પ્રતિક્રમણ કરવું. તે શક્ય ન હોય તો વિશ્વનાં તીર્થો, જિનમંદિરો, પ્રતિમાણ વગેરેને સ્થળપૂર્વક યાદ કરીને વંદના કરવી.

વિચરતા ૨૦ વિહરમાન તીર્થકરોને શત્રુજય તીર્થાધિરાજને વંદના કરવી. તેમની સ્તુતિ કરવી, મહાન સંતો અને સતીઓને યાદ કરવા, ઉપકારીના સ્મરણ કરવા, ગૌત્રી આદિ ભાવના ભાવવી, પછી પચ્ચખખાણુ ધારી લેવું અથવા આત્મસાક્ષીએ કરી લેવું; શ્રાવકે ઓછામાં ઓછું એ ઘડીનું નવકારશી-સુદ્ઠંસીનું પચ્ચખખાણુ અવશ્ય કરવું.

ત્યાર બાદ જિનમંદિરે જઈને પરમાત્માના દર્શન-પ્રભુમ અને સ્તુતિ કરવી. પછી ધૂપ-દીપાદિ પૂજા કરવી, ચૈત્યવંદન-સ્તવના કરીને પચ્ચખખાણુ લેવું.

પછી ઉપાશ્રયે ગુરુ પાસે આવી વંદના કરવી, સુખશાતા પૂછવી અને એમની પાસેથી પરચખખાણુ લેવું. અને ભાત-પાણી ઔષધ-વસ્ત્રાદિમાં જે કાંઈ ખપ હોય તેનો લાભ આપવા વિનંતી કરવી.

પછી ઘેર આવીને, જે નવકારશીતું પરચખખાણુ હોય તો તે કાર્ય પતાવી ફરી ગુરુમહારાજ પાસે આવવું. આત્મહિતકર અમૂલ્ય એવી જિનવાણી સાંભળવી. કાંઈક ને કાંઈક મત-નિયમાદિ કરવા જેથી સાંભળ્યાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

* મધ્યાહ્નને : ત્યાર બાદ જીવજતું ન મરે એની કાળજી રાખી પરિમિત જળથી સ્નાન કરીને પરમાત્માની બીજી વાર પૂજા-ભક્તિ કરવી. પ્રભુપૂજામાં પોતાની શક્તિ ગોપવ્યા વિના ધરના જ ચન્દન-ખરાસ વગેરે દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શક્ય હોય તો સંઘના ભાઈઓએ જ દેરાસરનું સઘળું કાર્ય કરવું જોઈએ. તેમ ન જ બને તો પોતાનું તે કાર્ય કરવા માટે એક ભદ્રક પ્રકૃતિવાળા સારા માણસને શખવામાં આવે તો પણ તેનો યગાર દેવદ્રવ્યમાંથી ન જ આપવો જોઈએ કેમ કે પોતાનું કામ જે માણસ કરે તેને પોતાના જ પૈસા યગાર પેટે આપવા જોઈએ. વસ્તુતઃ તો આવા માણસો આશાતનાદિ ટાળવામાં તત્પર હોતા નથી માટે સ્વયં સઘળું કાર્ય કરવું જોઈએ. સ્વદ્રવ્યથી પૂજા કરવાથી ભાવપૂજામાં અનેરો આનંદ આવે તે સહજ છે. જેનામાં સ્વદ્રવ્યથી પૂજા કરવાની શક્તિ ન હોય તેને ગમે તે ફીતે પૂજા કરવી જ જોઈએ તેવો નિયમ નથી. તે આત્મા સામાયિકાદિ ધર્મોનું સેવન કરી શકે છે. આ અંગે અભ્યંકર શ્રાવકના જે નોકરોનું દૃષ્ટાન્ત જાણી લેવાથી સઘળી હકીકત સ્પષ્ટરૂપે સમજાઈ જશે.

પ્રભુપૂજામાં પાણી આદિના જ-તુની સ્વરૂપ હિંસા થાય છે. પરંતુ તે અનુબંધથી અહિંસા હોવાને કારણે દ્વેષાધાયક નથી. આ અંગે વિશેષ વિચાર આગળ ઉપર કરવામાં આવશે.

પ્રભુ-પૂજા કરીને શ્રાવક ઘેર આવે અને લોજનવિધિ કરવા બેસે. લોજનમાં અસદ્ય-ત્યાગ, દ્રવ્ય-સંકોચ વિગઈ (રસ) ત્યાગાદિના નિયમ હોવા જ જોઈએ.

લોજન બાદ વામકુક્ષી કરીને પછી થોડો સમય સાંભળેલા ધર્મનું ચિંતન કરીને પછી નમસ્કારમન્ત્ર ગણીને જીવન-નિર્વાહ માટે જરૂરી અર્થચિંતા કરવા બંધ.

પ્ર. અર્થચિંતા કરવા જતાં નમસ્કારનું મંગળ કેમ કરવું ?

ઉ. નમસ્કાર એ ધર્મમંગળ છે. ખીબા અર્થકામાદિ પુરુષાર્થ કરવા પડે ત્યારે પણ બધાયમાં અચેસર તો ધર્મપુરુષાર્થ જ રહેવો જોઈએ. આ ધર્મમંગળના પ્રતાપે લક્ષ્મી વગેરે મળે તો પણ તેમાં અનીતિ આદિ કરવાનું દિલ ન થાય. લક્ષ્મી મેળવ્યા પછી કૃપણતા, ઉડાઉવૃત્તિ વગેરે ન આવતા ઉદારતાશુભ પ્રાપ્ત થાય. શ્રાવકે પોતાની કમાણીમાંથી ૮ આની ઘરખર્ચમાં, ૪ આની બચતમાં અને ૪ આની ધાર્મિક કાર્યમાં વાપરવી જોઈએ.

ઉત્સર્ગથી શ્રાવકે એકાશન જ કરવું જોઈએ છતાં તેમ ન કરી શકે તો સાંજનું લોજન સૂર્યાસ્તની ચાર ઘડી બાકી રહે તે વેળા પતાવી દેવું જોઈએ. ૪ ય પ્રકારના લોજન ત્યાગ રૂપ ચોવિહારનું પરચ. કરવું જોઈએ. તેમ ન બને તો છેવટે સૂર્યાસ્તની એ ઘડી બાકી રહે ત્યારે વાળુ કરી દેવું જોઈએ.

* સાંજે-રાત્રે : પછી જિનમંદિરે જઈ ધૂપ-આરતી, ચૈત્યવંદન કરવા રૂપ ૩ જી વેળાની જિનપૂજા કરે. ત્યારબાદ પ્રતિક્રમણ કરવું. પ્રતિક્રમણ બાદ ગુરુદેવની સેવા-શુશ્રુષા કરવી. ઘેર આવી કુટુંબ એકઠું કરીને ધર્મકથા કરવી. ત્યાર બાદ પોતે નવું જ્ઞાન મેળવવું.

સૂતી વેળા સ્વલક્ષદ્રણ, સુહર્શનશેઠ, જંબુકુમાર વગેરે બ્રહ્મચારીઓના જીવન ઉપર વિચાર કરવો. કામ-વાસનાની જુશુપ્સા ચિંતવવી. છેવટે તીર્થયાત્રાનું ચિંતન કરતાં ઊંઘ આવે ત્યારે નવકારમન્ત્રનું સ્મરણ કરી સૂઈ જવું.

* સંવેગવર્ધક દસ વિચારણાઓ :

રાત્રે બગી જવાય તો સંવેગવર્ધક ૧૦ વિચારણા કરવી.

૧. સૂક્ષ્મ પદાર્થ ૨. ભવસ્થિતિ ૩. અધિકરણશમન ૪. આયુ-
વ્યહાનિ ૫. અનુચિત ચેષ્ટા ૬. ક્ષણલાભદીપન ૭. ધર્મગુણો ૮. બાધક-
દોષ વિપક્ષ ૯. ધર્માચાર્ય ૧૦. ઉદ્યતવિહાર.

૧. સૂક્ષ્મ પદાર્થ : કર્મ-કર્મના કારણો તથા કર્મવિપાક આત્માતું
શુદ્ધાશુદ્ધ સ્વરૂપ, પદ્મ-દ્રવ્ય વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણા.

૨. ભવસ્થિતિ : સંસારસ્વરૂપ ચિન્તન કરવું અને તેના દ્વારા
સંસારની અસારતા વિચારવી.

૩. અધિકરણ : અધિકરણ એટલે કનિચો અથવા કૃષિકર્મ આદિ
તથા પાપસાધનો હું ક્યારે અટકાવીશ ? એ વિચારવું.

૪. આયુવ્યહાનિ : “ પ્રતિશ્ણુ આયુ ક્ષીણ ઘર્ષ રહું છે.
વૌજળીના ઝખૂકા જેટલા સમયમાં એનો અન્ત આવી જશે. હું ક્યાં
સુધી પ્રમાદમાં પડ્યો રહીશ ? ” ઇત્યાદિ વિચાર કરવો.

૫. અનુચિત ચેષ્ટા : જીવહિંસાદિ પાપકાર્યો કેવાં બિભત્સ
છે ? એના વિપાકો કેટલા દાઝણુ છે ? તેની વિચારણા કરવી.

૬. ક્ષણલાભદીપન : અલ્પ પળોનાં શુભાશુભ કાર્યો કેવાં
શુભાશુભ કર્મો બાંધીને શુભાશુભ ફળો આપે છે તે વિચારવું નહીં એ,
અથવા મોક્ષસાધના માટે મળેલો આ ક્ષણ-લાભ સાર્થક કરવાનો
વિચાર કરવો.

૭. ધર્મગુણો : શ્રુતધર્મનો ગુણ શમ અને ચારિત્ર્યધર્મનો
વિકરાદિ શમન દ્વારા અસાંયોગિક આત્મ-સુખાનુભવ ગુણ ચિંતવવો.
અથવા ક્ષમાદિ ધર્મના સ્વરૂપ તથા તેનાં કારણો વિચારવાં.

૮. બાધકદોષ વિપક્ષ : જે જે કામરાગાદિ દોષથી જીવ
પીડાતો હોય તેના પ્રતિપક્ષી વિચારો કરીને તે દોષને શાન્ત પાડવા
ચત્ન કરવો.

૯. ધર્માચાર્ય : ગુરુની નિઃસ્વાર્થ પરોપકારિતા વિચારવી.

૧૦. ઉદ્યતવિહાર : નિર્દોષ ભિક્ષુ, પંચાચારપાલન, ઉત્તરવિહાર-સાદિ કઠોર ચર્યાની વિચારણા કરવી. અને “હું તેવું જીવન કયાં પામીશ?” તે વિચારવું.

અહીં શ્રાવકની દિનચર્યાનું અતિ સંક્ષિપ્ત વિવેચન પૂર્ણ થાય છે.

વિસ્તારથી ગૃહસ્થ-ધર્મના જિજ્ઞાસુએ ધર્મસંગ્રહ શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ, સંબોધ પ્રકરણ, ધર્મરત્ન પ્રકરણ, ધર્મખિન્દુ અંથ જોવા એ અન્યોના આધારે જ પ્રસ્તુત વિવેચન લખવામાં આવ્યું છે.

યતિધર્મ

[૧૫]

ગૃહસ્થના સામાન્ય-વિશેષ ધર્મનું સ્વરૂપ જોયા પછી હવે યતિધર્મનું સ્વરૂપ પણ પ્રસંગતઃ જોઈ લઈએ.

સમસ્ત ગૃહસ્થધર્મને ભાવશુદ્ધિપૂર્વક પાળતો ભાવ-શ્રાવક આચર્ય-મોહ. કર્મનો ક્ષયોપશમભાવ પ્રાપ્ત કરીને તેનાથી પ્રગટ થયેલી આત્મ-વિશુદ્ધિ દ્વારા યતિધર્મને લાયક બને છે.

યતિ એટલે તે યોગ્ય આત્મા જેણે ગુરુ પાસે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે દીક્ષા લીધી હોય.

ધર્મ એટલે મૂલ અને ઉત્તર ગુણરૂપ આચારો.

આવા યતિધર્મની યોગ્યતા પૂર્વોક્ત ભાવ શ્રાવકને પ્રાપ્ત થાય છે.

આથી જ ભગવાન હરિભદ્રસૂરિભી મહારાજએ ૧૨મા ષોડશકની ખોલ ગાથામાં 'દીક્ષા' નો નિરૂક્ત અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે કલ્યાણનું ઘાન દેનારી (દી) અને વિધેનોનો ક્ષય (ક્ષા) કરનારી દીક્ષાની યોગ્યતા આવા ભાવ-શ્રાવકમાં જ ઘટે છે.

તેઓશ્રીએ ગુરુસેવારક્ત-૯૬ સમ્પૂર્ણ અને શ્રાવકના સર્વ આચારોના પરિપાલનથી પ્રગટેલા સંવેગના પરિણામવાળા-આત્મામાં વાસ્તવિક જ્ઞાનીપણું કહ્યું છે. તેવા જ્ઞાનીને જ દીક્ષા યોગ્ય કહ્યો છે.

યતિધર્મ યોગ્ય કોણુ ? (૧૬ ગુણો) :

૧. આર્યદેશ સસુતપન્ન ૨. શુદ્ધજાતિ કુલાવન્વિત ૩. ક્ષૌણ્ણપ્રાય-અશુભકર્મા ૪. તેથી જ વશુદ્ધ યુદ્ધિમાન્ ૫. સંસારની અનિત્યતાદિ વિચારવા દ્વારા તેની અસારતાના જ્ઞાનવાળો ૬. તેવા જ્ઞાનીથી જ સંસારથી વિરાગી બનેલો ૭. મન્દકવાથી ૮. હાસ્યાદિના અલ્પ વિકારવાળી ૯. કૃતજ્ઞ ૧૦. વિનીત ૧૧. રાજ વગેરેને માન્ય

૧૨. સુંદર શરીરવાળો (પાંચ ઈન્દ્રિયપૂર્ણ અંગવાળો) ૧૩. શ્રદ્ધાળુ
૧૪. સ્થૈર્ય ગુણવાળો ૧૫. સમપર્ણભાવપૂર્વક દીક્ષા લેવા આવેલો-
આવા સદ્ગુણવાળો ભવ્યાત્મા શ્રી જિનશાસનમાં દીક્ષાને યોગ્ય છે.

પંચવસ્તુ અન્ધમાં નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ એમ ૪ નિર્ણેપાથી
૪ પ્રકારની દીક્ષા કહી છે. તેમાં દ્રવ્ય દીક્ષા ચરક-પરિવ્રાજક-ખૌદ
વગેરેમાં હોય છે જ્યારે ભાવદીક્ષા શ્રી જિનશાસનમાં હોય છે.

* દીક્ષાની અયોગ્યતા કેનામાં ? (૪૮ પ્રકાર) :

૧. ખાલ (જન્મથી આઠ વર્ષ સુધીનો ખાળ કહેવાય છે. આઠ
વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળાને તથાવિધ છવસ્વભાવે જ દેશવિરતિ કે
સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિનો અને તેના પરિણામનો અભાવ હોય છે. (આ
સમજવું.)

અન્ય આચાર્યો તો ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને પણ દીક્ષા
માન્ય કરે છે. નિશીથચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે “વિકલ્પે ગર્ભથી આઠમા
વર્ષમાં વર્તાતાને પણ દીક્ષા હોઈ શકે છે. (જન્મથી ૬ વર્ષ પૂરા
થાય એટલે ગર્ભથી ૭ વર્ષ પૂરા થાય અને ૮મું શરૂ થાય. ગર્ભથી
આઠમા વર્ષને દીક્ષા યોગ્ય ગણવામાં આવે તો જન્મથી ૬ વર્ષ
પૂરા કરનાર ખાળક દીક્ષા યોગ્ય ગણી શકાય.)

૨. વૃદ્ધ : ૭૦ વર્ષથી વધુ વયવાળો દીક્ષા માટે વૃદ્ધ કહેવાય.
મતાંતરે ઈન્દ્રિયો નિર્બળ થતાં ૬૦ વર્ષની ઉંમરવાળો પણ
વૃદ્ધ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે વૃદ્ધ ઊંચા આસનની ઇચ્છા રાખે,
વિનય ન કરે, ગર્વ કરે માટે વાસુદેવનો દીકરો હોય તો પણ તેને
દીક્ષા ન આપવી. (ધર્મખિન્દુવૃત્તિ).

આ આયુષ્યમર્યાદા સો વર્ષના આયુષ્યના કાળની અપેક્ષાએ
સમજવી. વસ્તુતઃ તો તે કાળના ઉત્કૃષ્ટ આયુના આઠમાંથી દશમા
અંશમાં પહોંચેલો વૃદ્ધ કહેવાય.

૩. નપુંસક : સ્ત્રી અને પુરુષ-ઉભયને લોગવવાની અભિલા-
ષાવાળો પુરુષાકૃતિ મનુષ્ય નપુંસક કહેવાય.

૪. કુલીબ : સૌએએ લોગ માટે બોલાવવાથી કે તેના અંગોપાંગાદિ ભેવાથી, કેમળ શબ્દો સાંભળવાથી પ્રગટ થયેલી ભોજેન્દાને શોકવા અસમર્થ-પુરુષાકૃતિ મનુષ્ય કુલીબ કહેવાય. આવો માણસ સૌ ઉપર બલાત્કાર કરી દે તે સુશક્ય છે. તેમ થતાં ધર્મની અપભાગના થાય માટે દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૫. જહુ : ત્રિધા-૧. ભાષાજહુ, ૨. શરીરજહુ, ૩. ક્રિયાજહુ.
મન્મનમુક

(૧) ભાષાજહુ :

જહમુક :-પાણીમાં ખુડેલાની જેમ ખુડખુડ અવાજ કરે.

મન્મનમુક-જીભ ખેંચાતી હોય તેમ બોલતી વખતે જેતું વચન વચ્ચે તૂટ્યા કરે.

એલકમુક-બોકડા (એલક)ની જેમ મૂંગાપણાને લીધે અવ્યક્ત ઉચ્ચાર માત્ર કરે.

(૨) શરીરજહુ : સ્થૂલ શરીરને લીધે વિકારાદમાં, પ્રવચન-પાલનાદિમાં અશક્ત અને અતિજહુતને લીધે તે ક્રિયાને સમજવામાં પણ અસમર્થ.

(૩) ક્રિયાજહુ : ક્રિયાને તદ્દન ન સમજી શકે. આ ૩ ય જીવોમાં જ્ઞાન ક્રિયામાં જહુ હોવાથી, અનેક પ્રકારની વિરાધનાઓના ભાગી બનવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૬. વ્યાધિત : ઘોટા રોગોથી પીડાતો જીવ.

૭. ચોર : ચોરીના વ્યસનવાળો.

૮. રાજા પકારી : રાજ્યના ધન-પરિવાર આદિનો દ્રોહ કરનાર એવાને દીક્ષા આપવાથી રાજા રોષાયમાન થઈને સાધુઓને દેશપાર કરે કે માર મરાવે.

૯. ઉન્મત્ત : યજ્ઞ-વ્યન્તરાદિના ઉપદ્રવાળો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદ્ભવવાળો.

૧૦. દષ્ટિહીન : ખાદ્યદ્રવ્યોની દ્રવ્યઅંધ-આંતરદષ્ટિ સમ્યક્ત્વહીન થિષ્ણુદી (સ્થાનર્ધિ) નિદ્રાવાળો ભાવઅન્ધ.

સ્થાનર્ધિ નિદ્રાવાળો દિવસે ચિંતવેલા, અનુઘાતાદિ કાર્યોને રાત્રે ઊંઘમાંને ઊંઘમાં જ કરી નાંખે છે. તે નિદ્રા ઉદ્ભવકાળમાં ૧ લા સંઘયણુવાળાને વાસુદેવના બળથી અડધું બળ અને ૬ કૃા સંઘયણુવાળાને દ્વિગુણ-ત્રિગુણબળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ છવ નિયમા મિથ્યા-દષ્ટિ હોય છે.

૧૧. દાસ : દાસીપુત્ર અથવા ખરીદેલો ગુલામ.....
આને દીક્ષા આપવાથી તેનો માલિક ઉપદ્રવ કરે.

૧૨. દુષ્ટ : કપાયદુષ્ટ—ઉત્કટ કૌપવાળો. તિ શાસનમ્
વિષયદુષ્ટ—પરસ્તીરકત.

૧૩. મૂઠ : સ્નેહરાગાદિ કે અજ્ઞાનાદિને લીધે યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવામાં મૂઠતાવાળો.

દીક્ષાની મૂળ યોગ્યતામાં જ્ઞાન-વલેક છે. તેના અભાવવાળાને દીક્ષા ન આપાય.

૧૪. દેવાદાર : દેવુદારને તરફથી પરાભવની શક્યતા હોવાને લીધે દેવુદારને દીક્ષા ન આપાય.

૧૫. ભુંગિત : જાતિ-કર્મ-શરીર વગેરેથી દુષિતને ભુંગિત કહેવાય. આણંદ આદિ જાતિભુંગિત, જ્યોત્સના અસ્પૃશ્ય મનાય છે.

સ્પૃશ્ય એવા પણ કસાઈ વગેરે કર્મભુંગિત, પાંગળા, પહેરણ વગેરે શરીરભુંગિત કહેવાય.

આવાઓને દૌક્ષા આપવાથી લોકમાં ધર્મ-હીલના થાય.

૧૬. પરાધીન : ધનાદિને લીધે જે અમુક કાળાદિ માટે ખીજાને પરાધીન હોય તેને દૌક્ષા આપવાથી કલહ વગેરે થાય માટે તે દૌક્ષાને અયોગ્ય છે.

૧૭. આકર : પગારદાર નોકર-તેને દૌક્ષા આપવાથી શેઠને અપ્રીતિ થાય.

૧૮. શૈક્ષનિષ્ટેટિકા : શૈક્ષ એટલે જેને દૌક્ષા આપવાની ઇચ્છા હોય તેની નિષ્ટેટિકા એટલે અપહરણ કરવું તે શૈક્ષનિષ્ટેટિકા કહેવાય. માતાપિતાદિની રબા વિના તેનું અપહરણ કરીને દૌક્ષા આપવી તે પણ શૈક્ષનિષ્ટેટિકા કહેવાય. આ રીતે અપહરણ કરાયેલી વ્યક્તિ દૌક્ષાને અયોગ્ય છે. તે રીતે દૌક્ષા આપવાથી તે વ્યક્તિના સ્વજનાદિને કર્મ-બન્ધ થવાનો સંભવ રહે છે અને દૌક્ષાદાતાને ત્રીબ મહાવ્રતનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે છે.

આ ૧૮ દોષ પુરુષને અંગે સમજવા. સ્ત્રીઓને આ ૧૮ દોષ ઉપરાન્ત ખીજા પણ જે દોષ છે.

(૧) ગર્ભવતી (૨) સબાલવત્સા-(ધાવતા બાળકવાળી સ્ત્રી.)

$$૧૮ + ૨ = ૨૦$$

$$૨૦ + ૧૬ = ૩૬$$

દૌક્ષા માટે અયોગ્ય નપુંસકોના ૧૦ પ્રકારો છે.

હવે પુરુષના ૧૮ દોષમાં ' નપુંસક ' ને ગણાવ્યો છે પુરુષાકૃતિ નપુંસક કહ્યો હતો. બ્યારે આ ૧૦ ય પ્રકારના નપુંસક નપુંસકાકૃતિ. નપુંસક સમજવાના છે. (જુઓ નિશીથચૂર્ણિ)

અ. શાસ્ત્રમાં તે ૧૬ પ્રકારના નપુંસક કહ્યા છે. તમે અહીં ૧૦ જ પ્રકારના નપું. કેમ કહ્યો છે ?

ઉ. અહીં દૌક્ષાને અયોગ્ય કોણ છે ? તેનું વર્ણન ચાલે છે.

એટલે ૧૬માંથી ૬ દૌક્ષા યોગ્ય (કૃત્રિમ) નપું. અહીં ન ગણવામાં આવે તે તદ્દન યોગ્ય છે.

૧. વર્ધિતક-આલ્યકાળમાં જ છેદ કરીને જેનો અણ્ડકોષ-ગોળીઓ ગાળી નાખવામાં આવી હોય.

૨. ચિખીટ-જન્મ વખતે જ જેનો અણ્ડકોષ આંગળીઓ વડે મસળીને ગાળી નાખ્યો હોય.

આ બેયને આ રીતે અણ્ડકોષ ગાળી નાખવાથી નપુંસકવેદનો ઉદય થાય છે.

૩. સ્ત્રી કે પુરુષને મન્ત્રબળથી ૪. ઔષધિ પ્રયાગથી ૫. તપ-સ્વીના શાપથી ૬. દેવના શાપથી નપુંસક થઈ જવું પડ્યું હોય (નપું. વેદોદય થઈ ગયો હોય.)

આ ૬ ય પ્રકારે નપુંસક થયેલા સ્ત્રી-પુરુષમાં દૌક્ષા યોગ્ય ખીબા લક્ષણોના સદ્ભાવમાં દૌક્ષા આપી શકાય છે. માટે તે ૬ ને છોડીને આડીના ૧૦ દૌક્ષા અયોગ્ય નપુંસકોત્તું અહીં ગ્રહણ કર્યું છે.

૧૦ નપુંસકો : ૧. પણ્ડ ૨. વાતિક ૩. કલીબ ૪. કુરલી ૫. ઈર્ષ્યાહુ ૬. શકુની ૭. તત્કર્મસેવી ૮. માક્ષિકા-પાક્ષિક ૯. સૌગન્ધિક ૧૦. આસકત.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

૧. પણ્ડક : (૧) પુરુષાકૃતિ છતાં સ્ત્રી સ્વભાવવાળો (૨) સ્ત્રીની જેમ ચેષ્ટાઓ કરતાં (૩) પુરુષ-સભામાં ભયભીત રહે, સ્ત્રીસભામાં નિર્ભય બનીને બેસનારો (૪) રાંધવા દળવાતું કામ કરનારો (૫) તેના સ્વર-વણું શરીરનો ગન્ધ વગેરે સ્ત્રી પુરુષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ (વિપરીત) હોય (૬) પુરુષ ચિહ્ન મોટું હોય. (૭) સ્ત્રીની જેમ મૂત્ર કરતાં અવાજ થાય (૮) મૂત્ર પણ કીણુ વિનાતું હોય વગેરે પાંડકનાં લક્ષણો છે.

૨. વાતિ : વાયુ પ્રકૃતિવાળો કામોદયથી અથવા અન્ય કારણે વિકાર થતાં સ્ત્રીને લોગવ્યા વિના રહી ન શકે.

૩. કલીબ : અસમર્થને કલીબ કહેવાય.

(૧) દષ્ટિકલીબ : વસ્ત્રવિહોણી સ્ત્રીને ભેદને ક્ષુબ્ધ થઈ જાય.

(૨) શબ્દકલીબ : સ્ત્રીનો શબ્દ સાંભળવામાત્રથી ક્ષુબ્ધ થાય.

(૩) આલિંગકલીખ : સ્ત્રીના આલિંગનથી ક્ષુબ્ધ થાય.

(૪) નિમન્ત્રણકલીખ : સ્ત્રીના લોગ-નિમન્ત્રણથી ક્ષુબ્ધ થાય.

૪. કુમ્ભી : વેદોદયથી જેને પુરુષ ચિહ્ન કે અહુડકૌષ કુંભની જેમ સ્તબ્ધ રહે.

૫. ઈર્ષ્યાલુ : સ્ત્રીને લોગવતા પુરુષને ટેખી જેને ઈર્ષ્યા થાય.

૬. શકુની : વેદના અતિ ઉત્કટ ઉદયથી ચકલાની જેમ પુનઃ-પુનઃ સ્ત્રી-લોગકામી.

૭. તત્કર્મસેવી : મૈથુનથી વીર્યપાત થવા છતાં કૃતરાની જેમ 'શુદ્ધવાથી ચાટવા' વગેરેમાં સુખ અનુભવનારો.

૮. પાક્ષિકાપાક્ષિક : જેને શુકલ પક્ષમાં અતીવ અને કૃષ્ણપક્ષમાં અલ્પ વાસના બગે.

૯. સૌગન્ધક : સુગન્ધ માગીને સ્વલિંગને સૂંઘે તે.

૧૦. આસક્ત : વીર્યપાત પછી પણ સ્ત્રીને આલિંગીને તેની બગલ ગુલાંબ વગેરે અંગોમાં સ્વ અંગોમાં સ્વ અંગ લગાડી પડ્યો રહે. દીક્ષા શબ્દનાં ૮ પર્યાયવાચક નામો :

પ્રવ્રજ્યા પાપમર્મથી ખસી શુદ્ધ ચારિત્ર્યના યોગમાં પ્ર વિશેષતાયાઃ વ્રજનમ્ = ગમન કરવું.

નિષ્કમણુ-દ્રવ્ય અને ભાવ સંયોગથી બહાર નીકળવું (નિષ્કમણુ).

સમતા-તે ઈષ્ટા નિષ્ટામાં સર્વત્ર સમભાવ ધારણુ કરવો તે.

ત્યાગ-આજીવન-અભ્યન્તર પરિબ્રહ્મનો (જડ ભાવોની મુચ્છાનો)

પરિહાર તે.

વૈરાગ્ય-વિષયોનો રાગ છોડવો તે.

ધર્માચરણુ-ક્ષમા વગેરે ૧૦ પ્રકારના ધર્મતું પાલન કરવું તે.

અહિંસા-પ્રાણીઓનો ઘાત વર્જવો તે.

દીક્ષા-સર્વજીવોને અભય આપવા રૂપ ભાવદાનશાળા.

પૂર્વે દીક્ષાની યોગ્યતા જણાવી. હવે ગુરુની યોગ્યતા જોઈએ. કેમ કે યોગ્ય આત્મા યોગ્ય ગુરુ પાસે દીક્ષા લે તો જ શુદ્ધ વ્યવહાર નયથી યતિ કહેવાય છે.

* ગુરુ તરીકેની યોગ્યતા

દીક્ષા લેવાની બધી યોગ્યતાવાળા જેણે (૧) વિધિપૂર્વક દીક્ષા લીધી હોય (૨) ગુરુચરણોની સેવા કરી હોય (૩) જેના વતો અખંડિત હોય (૪) વિધિપૂર્વક જેણે નિત્ય સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કર્યો હોય. (૫) એથી અતિનિર્માળ બોધ થવાથી જે તત્ત્વજ્ઞતા બન્યા હોય (૬) જેમના વિકાર શાન્ત પડ્યા હોય (૭) અતુર્વિધ સંઘ ઉપરના વાતસલ્યવાળા હોય (૮) સર્વજીવહિતચિન્તક હોય (૯) આદ્યેય વચનવાળો હોય (૧૦) ભિન્ન પ્રકૃતિવાળા જીવોને અનુસરીને સંભાળી શકે તેવો હોય (૧૧) ગંભીર હોય (૧૨) ઉપસર્ગાદિ પરાભવ પ્રસંગે પણ ખેદ ન કરતો હોય (૧૩) પરના કષાયોદિને શાન્ત કરવાની શક્તિવાળો હોય (૧૪) સૂત્ર તથા અર્થને સમજાવનારો વ્યાખ્યાતા હોય (૧૫) પોતાના ગુરુએ જેને ગુરુપદ આપ્યું હોય.

આ ૧૫ ય ગુણવાળા ઉત્તમ ગુરુ કહેવાય. તેમાંથી ૪-૫ ગુણ (અતુર્વિધ) હીન મધ્યમ કહેવાય અને અડધા ગુણ ઓછાવાળો યતિ કે ગુરુ જઘન્ય કૌટિના સમજવાં.

પંચવસ્તુ અન્થમાં કહ્યું છે કે અવસર્પિણીકાળના પ્રભાવે ઉપરના ગુણોમાં એક-બે-ત્રણ ગુણ ઓછા હોય અર્થાત્ ગુણોની બહુમતિ અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય તે ગુરુ કે શિષ્ય યોગ્ય સમજવા.

આથી પણ આગળ વધીને વર્તમાનકાળમાં ઉચિત ગુરુનું સ્વરૂપ જણાવતાં ત્યાં કહ્યું છે કે, “જે (૧) ગીતાર્થ હોય (૨) કૃતયોગી (સાધુની કરણીનો જાણુ) હોય (૩) આહુષ્ટાકુશળ શિષ્યને અનુષ્ઠાનાદિ શીખવાડવા વગેરેમાં કુશળ હોય (૫) શિષ્યના સ્વભાવને અનુસરવા પૂર્વક (અનુવર્તક) તેના ચારિત્રની રક્ષા કરતો હોય તે પણ અપવાદમર્ગે દીક્ષા આપવા માટે યોગ્ય સમજવો.

અપવાદમાર્ગના બધન્ય ગુણોમાં ય 'અનુવર્તક' ગુણ લેવામાં આવ્યો છે. આ ગુણ અંગે પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં ભગવાન હરિભદ્ર-સૂરિજી મહારાજ કહે છે કે, “દીક્ષાને પાળતા પૂર્વભવોના અભ્યાસથી સખલનાઓ તો કેની ન થાય ?

પણ શિષ્યની તે ભૂલોને શાસ્ત્રોક્તવિધિથી જે (ગીતાર્થ) ગુરુ દ્વારા કરે તેનું ગુરુપણું સફળ છે. તે જ સાચો ભાવ ગુરુ છે. એવાને કેણુ સારથિ કહે કે જે સારા-સીધા ઘોડાઓને દમ ? હા, વક-તોફાની દુષ્ટ ઘોડાને સરળ અને શાન્ત બનાવે તેને લોક-અશ્વપાલક (સારથિ) કહે તે. વળી જે પહેલાં આદરપૂર્વક દીક્ષા આપીને પાછળથી સૂત્રોક્ત વચનાનુસાર તેનું પાલન કરતો નથી તે ગુરુને શાસન શત્રુ કહ્યો છે. શિષ્યને શાસ્ત્ર-રહસ્યો નહિ સમજાવવાથી શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા શિષ્યો ઉભય લોકમાં જે અનર્થ પામે તે બધા ય ગુરુના નિમિત્તે સમજવા.

દીશાવિધિ-ગુર્વાજ્ઞ મેળવીને દીક્ષા લેવી એ પહેલાં શાસ્ત્રીય વિધિ છે. તેમની અનુજ્ઞાપૂર્વક દીક્ષા લેવી નોઈએ પરંતુ અનુજ્ઞા માંગવા છતાં અનુજ્ઞા ન આપે તો શું કરવું ? તેનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું છે કે માયાનો પ્રયોગ કરવો એ પ્રયોગ એ રીતે કરવો કે બીજા બાણી ન બાય.

માયાના પ્રયોગમાં દુષ્ટ સ્વપ્ન વગેરે કહેવું એટલે કે “હું” ગદ્યેડા વગેરે ઉપર એકલો હતો ઇત્યાદિ કહેવું. અથવા પ્રકૃતિ વિપરીત કરવી. અર્થાત્ મરણ સમયે પ્રાપ્ય પ્રકૃતિલેહ થતો હોવાથી તે ઉપરથી સ્વજનો માને કે, “આનું મરણ નજીકમાં છે” આમ માનીને વડીલો અનુજ્ઞા આપે એ ઉદ્દેશથી બહારથી મરણનાં ચિહ્નો દેખાડવાં.

હવે પણ ન સમજે તો નિમિત્તશાસ્ત્રની વાતો કરીને જોષીએ દ્વારા કહેવડાવવું કે “આવી એટા ઉપરથી આનું મરણ નજીકમાં લાગે છે.”

૩૦. આવી કપટથી દીક્ષા સ્વીકારવામાં લાભ શું થાય ?

ઉ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “ધર્મે માયા ન માયા” ધર્મ સાધનાના એકમાત્ર શુભાશયથી કરાતી માયા વસ્તુતઃ માયા નથી. કેમ કે આમ કરવામાં ઉભયતું હિત સમાચેતું છે. આ રીતે પણ દીક્ષા લેનાર ભાવીમાં પોતાના માતા-પિતાદિને પણ ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરાવીને તેતું કલ્યાણ કરે છે.

ધર્મખિન્દુગ્રન્થમાં (૪-૩૧) કહ્યું છે કે હૃદયથી માયા વિનાને છતાં સ્વ-પરતું હિત રૂપે ત્યારે કોઈ હિતાથી કોઈ પ્રસંગ-વિશેષમાં માયા પણ કરે.

પ્ર. ભલે આ રીતે દીક્ષા લે પરંતુ માતાપિતાદિની આલુચિકાનો પ્રશ્ન આડે આવતો હોય તો ?

ઉ. આલુચિકાતું સાધન કરી આપતું જોઈએ. એ રીતે માતા-પિતાદિ ગુરુવર્ગની ભક્તિ કરવી જોઈએ, એમાં ધર્મની પ્રભાવનાતું બીજ પણ પડતું છે.

પ્ર. તેમ કરવા છતાં મોહની પ્રબળતાને કીધે માતાપિતાદિ રજા ન જ આપે તો શું કરવું ? જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ઉ. ગ્લાનોષધ ન્યાયે માતાપિતાદિનો ત્યાગ કરવો.

જંગલમાં માતાપિતાદિ વ્યાધિથી પીડાતાં હોય ત્યારે સાથે રહેલો પુત્ર બાબુના ગામમાં ઔષધ લેવા માટે માતાપિતાનો ત્યાગ કરે તેમ અહીં પણ મોહવ્યાધિને દૂર કરવા ધર્મતું ઔષધ લેવા જતો પુત્ર માતાપિતાદિને ત્યાગે.

વસ્તુતઃ આને માતાપિતાદિનો ત્યાગ કહેવાય. જે પુત્ર વ્યાધિગ્રસ્ત માતાપિતાદિથી દૂર થતો નથી અને તેમની પાસે જ બેસી રહે છે તે જ વસ્તુતઃ તેમનો ત્યાગ કહેવાય. કેમ કે તેમની પાસે જ બેસી રહેવાથી તેમનો વ્યાધિ દૂર ન થતાં મૃત્યુ થાય છે, જ્યારે ઔષધ લાવીને તેમનો વ્યાધિ દૂર કરીને જીવન અપાય છે.

સાત્ત્વિક પુરુષો ક્રિયાતું સ્વરૂપ ન જોતાં ક્રિયાની વિચારણા કરીને ક્રિયાતું સ્વરૂપ વિચારે છે.

સમ્યક્ત્વરૂપી ઔષધ આપીને માતાપિતાદિના મહારોગને નિવારતો પુત્ર આ રીતે જ તેમના હુર્વાચ' ઉપકારનો બહલો વાળી શકે છે. માતાપિતાના ઉપકારનો બહલો વાળવો એ સજ્જનનો ધર્મ છે.

પ્ર. પરમાત્મા મહાવીરદેવે કેમ આ રીતે ગ્લાનોષધ ન્યાયે માતાપિતાનો ત્યાગ ન કરતાં તેમને અનુકૂળ બનવાનું પસંદ કર્યું ?

ઉ. માતાપિતાનો ઉપકાર હોવાથી જ તેમને કલેશ ન પમાડવાનો ઉદ્દેશ જાળવીને જ મહાવીરદેવે મર્યાદિત ગૃહસ્થાવાસ સ્વીકારેલો છે અને ગ્લાનોષધ ન્યાયથી સંયમ લેનાર પણ એ જ ઉદ્દેશ જાળવે છે કેમ કે તે પણ તેમનો ઉપકાર વાળવા માટે જ ધર્મ-ઔષધ લેવા માટે જ જાય છે નહિ કે તેમને તિરસ્કારીને સ્વાત્મહિતમાત્ર કરવા.

હવે પ્રશ્ન એટલો જ રહે છે કે આ ન્યાયથી દૂર જવામાં માતાપિતાદિને કલેશ થાય તેનું શું? એનું સમાધાન બહુ સરળ છે. ગુરુદેવને પામીને સંસારની અસારતાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતાની જાતને અને માતાપિતાદિને દુખતા જોઈને જે મુમુક્ષુ દ્રવિત થઈ જાય છે અને સ્વના હિત સાથે ઉપકારી માતાપિતાને કોઈ પણ લોગે સંસાર-સાગરમાં દુખતા ઉગારી લેવા તલપે છે અને તે વખતે તેમનાથી દૂર થવાનું અનિવાર્ય બનતાં જો માતાપિતાને કલેશ થાય તો તે કલેશ તેમની મોહમૂઢતા-અજ્ઞાનતાને લીધે જ છે. આવી અજ્ઞાનતાથી મુક્ત થયેલો પુત્ર તેમના એ કલેશને ન વિચારીને પ્રવળ્યાના માર્ગે જાય એ જ એ મુમુક્ષુની માતાપિતા ઉપરની વાસ્તવિક કરૂણા છે. એમાં જરાય નિર્દયતા, નિઃશુકતા નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ ભવિષ્યમાં માતાપિતાને સર્વકલેશથી મુક્ત કરવાની દષ્ટિ હોવાને લીધે મુમુક્ષુ માતાપિતાને કલેશદાયી બનતો જ નથી.

દરદીના પેટનો સડો જાણ્યા પછી ડોક્ટર તેનું પેટ ચીરી નાંખે અને દરદ હર કરતાં દરદી ચીસાચીસ કરી મૂકે તેટલા માત્રથી ડોક્ટરને કોઈ નિર્દય કહેતું નથી બલકે દયાળુ કહે છે કેમ કે એના અંતરમાં રમે છે દરદીને રોગમુક્ત કરીને સુખી બનાવવાની વાત.

બૌ. ગુ. ૧૭

હા, દુરમન આવીને કોઈનો વાળ પથ્થુ તાણે તો તે જરૂર દુષ્ટ ગણાય છે. એ રીતે માતાપિતાને તરછોડીને નવોઢા સાથે નીકળી જનાર પુત્ર પથ્થુ કુલાંગાર ગણાય છે. પરંતુ ભાવીમાં માતાપિતાના એકાન્ત હિતની પ્રત્યુપકારની દૃષ્ટિથી જે પુત્ર તેમને ત્યાગે છે તે પુત્ર અજ્ઞાનતાથી કલેશ કરનારા માતાપિતાદિના કલેશનો જનક બનતો નથી.

પરમાત્મા મહાવીરદેવે ગ્લાનીવધ ન્યાયે માતાપિતાનો ત્યાગ ન કર્યો કેમ કે એ ત્યાગ પાછળ ભાવીમાં માતાપિતાના પ્રત્યુપકારનો ઉદ્દેશ જળવાતો ન હતો. કેમ કે એ ત્યાગની સાથે જ સોપકમ એવું માતાપિતાનું આયુ પૂર્ણ થઈ જવાની સંપૂર્ણ શક્યતા તેઓએ જ્ઞાનબળથી જોઈ લીધી હતી.

દરેક કાર્યનો ઉદ્દેશ જળવવો જોઈએ. ઉદ્દેશ ન જળવાય તો તે કાર્ય અકાર્ય રૂપ બની જાય છે.

દૂધ વગેરે પીવાથી પુષ્ટિ મેળવવી છે. પણ જેને પુષ્ટિનો ઉદ્દેશ ન જળવાતો હોય એવા અગ્રહણીવાણને તે દૂધ ત્યાગ્ય જ બની જાય છે. એને પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ ખર લાવવા દૂધ છોડી દેવું પડે છે અને દહીં લેવું પણ પડે છે. **જનમ્ જયતિ શાસનમ્**

મહાવીરદેવના પ્રસંગમાં પણ આમ બન્યું હતું માટે જ પોતે વિરક્ત બની જઈને સંયમમર્ગે ચાલી જવાનું સાહસ ન કરી બેસે. (તેવું સાહસ ન કરે તો તો ચારિ. મોહ. કર્મ તૂટી પડે. કેમ કે તે કર્મ સોપકમ હતું. તેમ થાત તો ખીજી બાબુ માતાપિતાનું મૃત્યુ થઈ જાત.) તે માટે તેમને અભિગ્રહ કરવો પડ્યો હતો. માતાપિતાના કાળ પછી તેઓ સાધિક બે વર્ષ સંસારમાં રહ્યા ત્યાં પોતે જ્ઞાનબળથી તેટલું નિકાચિત્ લોભાવલિ કર્મ જોયું હતું, માટે રહ્યા હતા, નહિ કે માત્ર ભાઈના આગ્રહથી.

એટલે વિશિષ્ટ જ્ઞાનબળી જે કરે તે રસ્તે જઈને જ આપણે કાર્ય કરવું તેવા નિયમ ન બંધાય. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બેયના કાર્ય અને કાર્યના રસ્તા સરખા હોઈ શકતા નથી. અજ્ઞાની તો જ્ઞાનીએ કલા મુજબ કરનારો હોય.

તે જ મહાવીરદેવે ‘ગ્લાનૌપધાન્યાયે’ પ્રવચ્ચ્યા લેવાતું જણાવ્યું છે માટે આપણે તેમ જ કરવું જોઈએ.

વળી ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિને તે જ પરમાત્માએ સ્વજનોની સંમતિ લેવા જવાતું જણાવ્યા વિના પ્રવચ્ચ્યા કયાં નથી આપી ? એટલું જ નહિ પરંતુ નેમનાથકુમારે માતાપિતાની કાકલુદીઓને હુકરાવીને દીક્ષા લીધી છે તેનું શું ? અને આદિનાથ પ્રભુએ દીક્ષાના નિમિત્તે જ માતાને ૧ હજાર વર્ષ લગી શોષણમાં છે તેનું શું ? અભયકુમારની દીક્ષા પાછળ થનારાં ભીષણ યુદ્ધો વગેરેની વાત મહાવીરદેવના જ્ઞાનની અહાર થોડી જ હતી ? છતાં તેઓશ્રીએ અભયકુમારને સંયમ આપ્યું તેનું શું ? આવા તો ઢગલાબંધ દષ્ટાન્તો છે જે ઉપરથી સાખિત થાય છે કે માતાપિતાના પ્રત્યુકારની દષ્ટિપૂર્વકના ગ્લાનૌપધ ન્યાયના પ્રવચ્ચ્યા વિધાનમાં કોઈ જ વિરોધાભાસ કયાંય પણ છે જ નહિ. દરેક જગાએ સ્વ-પરહિતવું અને જે વૈજ્ઞાનિકતા જોખમી બનતાં હોય ત્યારે સ્વહિતવું પરિપૂર્ણ લક્ષ રાખીને જ કાર્ય કરવાતું એકમાત્ર નિવધાન છે. તેને અનુલક્ષીને જ કરાતી સઘળી પ્રવૃત્તિ ધર્મસ્વરૂપ બની શકે છે. તે લક્ષ ચૂકીને કરાતી સઘળી પ્રવૃત્તિ અધર્મ બને છે.

આ રીતે છેવટે ગ્લાનૌપધ ન્યાયે મુમુક્ષુ દીક્ષા લેવા નીકળે ત્યારે તે મુમુક્ષુ વિધિપૂર્વક દીક્ષા લેવા નીકળ્યો કહેવાય. અર્થાત્ માયા નિમિત્તશાસ્ત્ર-આલ્પિકા નિર્વાહ અને ગ્લાનૌપધ ન્યાયના ક્રમમાંથી ક્રમશઃ પસાર થઈને દીક્ષા લેનારની દીક્ષા, વિધિદીક્ષા કહેવાય.

આ રીતે દીક્ષા લેવા આવનાર મુમુક્ષુની ગુરુપદની યોગ્ય સાધુ પરીક્ષા કરે.

ગુરુપરીક્ષા-પૃચ્છા વગેરે વિધિ :

(૧) દીક્ષા લેવા આવનારને પૂછવું, તું કોણ છે ? શા માટે દીક્ષા લેવી છે ? આનો ઉત્તર આપતાં જો તે કહે કે, “હું આહ્મણ્ણદિ ઉચ્ચકુલપુત્ર છું. સંસારને સઘળાં પાપો-દુઃખોની ખાણ સમજી તેનાથી મુક્ત થવા માટે દીક્ષા લેવી છે.” તો તેને દીક્ષા-યોગ્ય સમજવો.

(૨) ત્યાર પછી તેને માર્ગની કઠોરતા અને મહાનતા સમજાવવી. માર્ગવિરાધક દુર્ગતિનાં કેવાં ફળો પ્રાપ્ત કરે છે તે જણાવવું. માર્ગ-આરાધક સુક્ષિત-સુખ મેળવી લે છે તે સમજાવવું. રાગ પ્રતિકાર માટે દીક્ષા શ્રેષ્ઠ ઔષધ ખરું પણ કુપથ્ય કરે તેને માટે તો એ ઔષધ વહેણું મોત લાવનારું બની જાય. ઈત્યાદિ રીતે તે મુમુક્ષુને ખૂબ સારી રીતે સમજાવવો અને ચકાસવો. કેટલીક વાર પાકા દંભીઓ ઝટ પકડાતાં નથી માટે દીક્ષાની યોગ્યતા ચકાસવા માટે સામાન્યતાઃ ૬ માસ સુધી પરીક્ષા કરવી જોઈએઃ યોગ્ય-પાત્ર અદ્વપકાળમાં પણ દીક્ષા આપી શકાય. અને અપરિણત પાત્રની અપેક્ષાએ ૬ માસથી પણ વધુ પરીક્ષાકાળ હોઈ શકે છે.

(૩) દીક્ષાર્થી' ભવે ઉપધાન ન કર્યા હોય તો પણ તેને શુભદિને સૂત્રાદિ પ્રદાન કરવું. વાસશ્લેષ કરવો, રજોહરણ આપવું, કાર્યોત્સર્ગ કરાવવો વગેરે દીક્ષાની સઘળી ક્રિયા કરાવવી. આ દીક્ષાવિધિ ધર્મ-સંગ્રહાદિ ગ્રન્થાન્તરથી જોઈ લેવી (જેને આજે કાચી દીક્ષા કહેવામાં આવે છે તેની સઘળી વિધિ કરવાનું જણાવેલ હોવાથી એમ લાગે છે કે આ સામાન્યતા ૬ માસનો મુમુક્ષુનો પરીક્ષાકાળ તે આ કાચી દીક્ષા આપ્યા પછીનો હોવો જોઈએ.)

શ્રી ધર્મગિન્દુ ગ્રન્થમાં (૪-૨૨) કહ્યું છે કે આ પ્રમાણે જે ભગ્યાત્મા શુદ્ધ આચાર વિધિપૂર્વક ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને હિંસાદિના ત્યાગરૂપ સંયમ (કાચી દીક્ષારૂપ)માં નિત્ય રક્ત રહે છે તે યતિ કહેવાય છે.

પ્ર. આ તો થોડી જ ભાવદીક્ષા છે? વિરતિના પરિણામ પ્રગટ થઈ ગયા વિનાની મુમુક્ષુની નિષ્કળ ચૈત્યવન્દનાદિ ક્રિયા અનંતીવાર કરી ચૂક્યા તો ય વિરતિ-પરિણામ જાણ્યો નથી એટલે વિરતિ-પરિણામ જગાવવાની દષ્ટિએ આવી ક્રિયા કરવાનું પણ તમે કહી શકો તેમ નથી.

ઉ. દંડ વિના પણ ક્યારેક હાથથી ચક્ર ભમાવતાં ઘડો બની જાય છે તેથી ઘટ પ્રત્યેની દંડની કારણતા ઊડી નથી જતી તેમ ચૈત્ય

આદિ વિધિ વિના ભરત વગેરેને વિરતિ પરિણામ જાગી જવાથી ચૈત્યની વિરતિ પ્રત્યેની કારણતા ઊડી જતી નથી. વળી ભરતને પણ પૂર્વ-જન્મમાં દીક્ષા સ્વીકારવા રૂપ વિધિ-ક્રિયા હતી જ.

વળી જેમ દંડ વગેરે હોવા છતાં ચક્ર જ ન હોય તો ઘટ ન થાય એટલે ઘટ પ્રત્યેની દંડની કારણતા ઊડી ન જાય તેમ અભવ્યમાં ચૈત્ય-વન્દનાદિ વિધિ-ક્રિયા હોવા છતાં વિરતિ પરિણામરૂપ કાર્ય ન થવાથી વિધિ-ક્રિયાની કારણતા ઊડી ન જાય કેમ કે ત્યાં જીવની ચોખ્ખતારૂપ એક કારણ જ ગેરહાજર છે.

માટે ચૈત્યવન્દનાદિ દીક્ષાવિધિ જે જણાવ્યો છે તે વ્યવહાર-નયથી ઘટિત જ છે.

પ્ર. વ્યવહારનય તો ઉપચાર માત્ર છે ને? વસ્તુના નિરૂપચરિત સ્વરૂપને કહેતો નિશ્ચયનય જ વાસ્તવિક નથી?

ઉ. બે ય નય પોતપોતાના સ્થાને વાસ્તવિક છે અને પરસ્પરની અપેક્ષાએ તદ્દન જુઠ્ઠા છે. આ અંગે પૂર્વ વિચાર ધર્ષ ગયો છે.

શ્રીપંચવસ્તુઅન્થની ૧૭૨મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “જે તમે શ્રીજિનમતને સ્વીકારતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય બેમાંથી એકેયને તજશો નહીં. કેમ કે વ્યવહારનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રીજિનશાસનનો (તીર્થનો) નાશ અવશ્ય થાય છે.”

આથી હવે નક્કી થાય છે કે વ્યવહારથી દીક્ષિત થયેલો પણ વ્યવહારનયથી યતિ જ ગણાય છે. કેમ કે વ્યવહારથી પણ ચૈત્યવન્દનાદિ વિધિ કરનારને તે વિધિથી, “હું દીક્ષિત થયો” વગેરે શુભ પરિણામો પ્રગટે છે, જે પરિણામ તેના ચારિ. મોહ. કર્મની મન્દતા કરે છે અને એ રીતે નિશ્ચયનયને માન્ય વિરતિના શુભ-પરિણામ તેનામાં પ્રગટી જાય છે. આ રીતે વ્યવહાર એ નિશ્ચયનું સાધન હોવાથી સાધ્યરૂપ નિશ્ચય જેટલું જ આવશ્યક બને છે.

વ્યવહાર એ નિશ્ચય દ્વારા મુક્તિસાધક છે. જેમ દંડ એ ચક્ર અભાવવા દ્વારા ઘટસાધક છે.

પ્ર. વિરતિ પરિણામ વિનાનાને વિરતિ-ક્રિયા કરાવીને કહેવું કે તું વિરતિધર થયો એ શું અસત્યવાદ ન કહેવાય ?

ઉ. ના, એ વ્યવહારસત્ય છે, ઊલટું એ વિધિ નહિ કરાવવાથી જ તીર્થોચ્છેદ; જિનાજ્ઞાલાંગ વગેરે દ્વેષ કલા છે. આ અંગે પૂર્વે વિચાર થઇ ગયો એટલે અહીં પુનઃ વિચાર નહિ કરીએ.

પ્ર. સાધુ થનારા પાયોદયને લીધે ધરવાસને છોડે છે કેમ કે પૂર્વે દાનાદિ ન દેવાથી તેમને આ ભવમાં સુંદર વૈવયિક ભોગોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. બહુ સુસ્કેલીએ મેળવેલું નિબુણ્યકતું ધન જેમ વિના ભોગવ્યે નાશ પામે તેમ સાધુ થનારને પણ પુણ્યોદયે મળેલો ધરવાસ પાયોદયને લીધે વિના ભોગવ્યે નષ્ટ થાય છે. વળી આહારાદિને માટે ભટકતા તેમને તે સંગઘનું દુર્ધ્યાન પણ કેમ ન હોય ? શુભધ્યાન વિના ધર્મ શેનો થાય ? એટલે ગૃહસ્થાશ્રમનો ભોગી માણસ જ પરહિતની આદરપૂર્વક મધ્યસ્થ ભાવથી ગૃહસ્થ-ધર્મ સાધી શકે.

ઉ. પહેલાં મને કહો કે પાપતું લક્ષણ શું ? ચિત્ત સંકલેશને પાપ કહેતા હોય તો ધનાદિની આકાંક્ષાવાળા ગૃહસ્થને જ તે ચિત્ત-સંકલેશરૂપ પાપ હોય છે. કહ્યું કે, “ધન મેળવનામાં, સાચવવામાં, અધેય દુઃખ.

સુનિને ભલે ધરબાર નથી પણ તે ધરબાર વગેરેનો રાગ ન હોવાથી તેમને આત્મધ્યાન તો થતું નથી કિન્તુ સંયમી જીવનને ભરપૂર આનંદ હોય છે. માટે તેમને તો ચિત્તકલેશરૂપ પાપના ઉદયની શક્યતા જ નથી.

જો એમ કહો કે દુઃખદ ક્રિયાના કષ્ટો કરવાથી સુનિ દુઃખી છે તો તેમાં કાંઈ સાધુ માટે એકાન્ત નથી. સાધુ ભાવીના મહાન લાભને જાઈને સંયમક્રિયાતું કષ્ટ ભોગવે છે તેથી તો તેમના અંતરમાં લાભ-પ્રાપ્તિ અંગેનો ભારે આનંદ હોય છે. મહાત દલ્લો ફેટી કષ્ટ-ક્રિયાને કોઈ કષ્ટરૂપ માનતું નથી. ગૃહસ્થો પણ ક્યાં ઓછી કષ્ટ-ક્રિયા કરે છે ? અને એના ફળની શંકાને લીધે અધીરા બની જઇએ.

તેઓ જ દુઃખી બને છે. સાધુ તો ક્ષમા કરી સંદેહ રાખ્યા વિના ધીરતાપૂર્વક આગળ વધે છે તેમાં તેમને દુઃખનો લેશ પણ કેવો ?

ઈચ્છિત પદાર્થો ન મળવાથી સાધુને દુઃખી કહો તો તે ય બરોબર નથી. કેમકે પહેલાં તો ઈચ્છા જ મહાદુઃખ છે. ઈષ્ટ વિષય મળતાં ઈચ્છાની પૂતિનું સુખ તો આભાસમાત્ર છે.

સાધુને તો ઈચ્છાનો નાશ કરવાની જ સાધના કરવાની હોય છે. તેને ઈચ્છા હોય તો માત્ર મુક્તિની પ્રશસ્ત ઈચ્છા છે. અને આ ઈચ્છા જ સર્વ અન્ય ઈચ્છાનો નાશ કરે છે. આ વાત યાતંજલયોગ દર્શનમાં (૧-૨૦) પણ જણાવી છે.

ભગવત્સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે પ્રતિભાસે મુનિ ઉપર ઉપરના દેવલોકનાં દેવોની તેજલેશ્યાથી પ્રાપ્ત સુખ-સંવેદનાને ઉલ્લંઘતા બંધ છે. યાવત્ ૧૨ માસનો દીક્ષા પર્યાય થતાં તો અનુત્તરવાસી દેવલોકની સુખાસિકાને પણ લંઘી બંધ તેવું અનુપમેય સુખ અનુભવે છે.

સંસારી જીવો ઈચ્છાના શુભામ છે. શુભામી એ જ મહાદુઃખ છે.

બ્યારે સાધુઓ ઈચ્છાના સ્વામી છે. જન-ભાવોથી સ્વતન્ત્ર છે. એ સ્વાતન્ત્ર્ય એ જ એમની મસ્તકકીરી છે. તેમનો મહાનંદ છે.

એટલે સાધુને દુઃખી કહેવા કે પાપના ઉદ્યવાળા કહેવા એ બિલકુલ યોગ્ય નથી. વસ્તુતઃ તેવા તો ગૃહસ્થો જ છે.

યાતંધર્મ પ્રકાર-દ્વિધા.

સાપેક્ષ યતિધર્મ.

નિરપેક્ષ યતિધર્મ.

સાપેક્ષ યતિધર્મ-અહણુશિક્ષા અને આ સેવનાશિક્ષા.

માટે ઉપકારી ગુરુનું શિષ્યપણું યાવજીવ સ્વીકારવું. તેમની સમીપમાં (મન્ત્રે) આત્મયોગીનો આશ્રય કરીને શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવું (વાચ) તેને સાપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય.

ટૂંકમાં શિષ્યભાવે ગુરુકુલવાસમાં શિક્ષાઅહણુ કરવા માટે રહેવું તે સાપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય.

ગુરુ પાસે પ્રતિદિન સૂત્ર-અર્થ લઘુવાક્ય અભ્યાસ કરવો તે શ્રદ્ધાભિષેષ.

ગુરુ પાસે પ્રતિદિન સંયમની ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરવો તે આસેવનાશિક્ષા.

શ્રી સૂચ્યગદગ સૂત્રમાં (૧૪-૪૧) કહ્યું છે કે, “ગુરુની પાસે જ સન્માર્ગ સેવનરૂપ સમાધિને અને અવસાનને ઇચ્છે તો શિષ્ય યાવજીવ તેમની નિશ્ચિત્તમાં જ રહે. પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરનારો જે ગુરુની પાસે ન રહે તે પોતાનાં કર્મોનો અન્ત કરી શકતો નથી તથા ગુરુસેવાથી સંહિત હોય તેનું જ્ઞાન પણ હાંસી-પાત્ર બને છે એમ સમજીને તે શિષ્ય સ્વયં ગુરુસેવાદિ શુદ્ધચાર સેવે અને મુક્તિ યોગ્ય સાધનાચારનું પ્રકાશન કરતો તે બુદ્ધિમાન સાધુ ગણને છોડીને બહાર ન નીકળે.

વિશેષાવશ્યકમાં (ગા. ૩૪૫૯) કહ્યું છે કે, “ગુરુકુલવાસમાં રહેનાર સમ્યગ્જ્ઞાનનું ભાજન બને છે તથા દર્શન અને ચારિત્રમાં અતિદૃઢ બને છે. માટે જ ધન્યાત્માઓ ગુરુકુલવાસને છોડતા નથી.”

આથી જ શ્રી સુધર્માસ્વામીજી જ'પૂસ્વામીજીને જણાવે છે કે “હે આશુભન્ જ'પૂ? ભગવંત મહાવીરે આ પ્રમાણે કહેલું મેં સાંભળ્યું છે” વગેરે વચનો દ્વારા સકળ સદાચારનાં મૂળરૂપ ગુરુકુલવાસને જણાવેલ છે.

ભાવસાધુનું મુખ્યલિંગ પણ ગુરુકુલવાસ જ છે. ઉપદેશપદ (ગા. ૨૦૦)માં કહ્યું છે કે માષ્ટુપાદિ મુનિમાં ગુરુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા તો હોય જ, તદુપરાન્ત ધર્મ-ધનને યોગ્ય એવા તેમને માર્ગાનુસારિતા વગેરે ભાવસાધુનાં લક્ષણો પણ હોય જ. આની નિશાની શું? એના જવાબમાં કહ્યું છે કે ગુરુની સમક્ષ અને પરોક્ષમાં જે ય વખતે ગુર્વાજ્ઞાના પાલન રૂપે પ્રતિલેખનાદિ સાધુસમાચારીનું તેઓ યથાવિધ પાલન કરે. આ ગુરુકુલવાસને કારણે જ જ્ઞાનરહિત જણાતા માષ્ટુપાદિ મુનિમાં ગુરુપારતન્થનું જ્ઞાન અને તેના રૂપ વ્યસ્થિતો સદ્ભાવ કલ્પો છે.

શ્રી પંચાશકલ (૧૧-૭)માં કહ્યું છે કે, “ ગુરુ પ્રત્યે સમર્પિતભાવ એ જ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા એનામાં જ ઘટે છે. એથી જ અતિજડ એવા માપતુલ મુનિ આદિને રત્નત્રયીનેા સદ્ભાવ કહ્યો છે.

અહીં પ્રસંગતઃ ભાવયતિના લિંગો જ્ઞેઈએ.

શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના આધારે આ લિંગો જ્ઞેઈશું.

ભાવસાધુનાં લિંગો :

૧. પ્રતિલેખનાદિ સઘળી ક્રિયા મોક્ષ-માર્ગાનુસારી હોય.
૨. ધર્મ કરવામાં દઢ શ્રદ્ધાળુ હોય.
૩. વિના યત્ને દુરાચલમાંથી બચાવી લેવાય તેટલા સરળ હોય.
૪. શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયામાં અપ્રમાદી હોય.
૫. તપાદિ શક્યાનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિશીલ હોય.

૬. ગુણોના દઢ પક્ષપાતી હોય.

૭. સર્વગુણમાં અગ્રેસર ગુણરૂપ ગુરુ-પારતન્ત્ર્યનું આરાધન કરતા હોય.

(૧) અહીં માર્ગ આગમનને અનુસરતો અથવા બહુસંવિગ્ન-પુરુષોએ આચરેલો આચાર તે માર્ગ કહેવાય. બાકીનાં ૬ લિંગો સુગમ છે.

ઉપરોક્ત ૭ લિંગમાં બીજા લિંગમાં પ્રવર ધર્મ-શ્રદ્ધા જણાવી છે તે પ્રવર-શ્રદ્ધાનાં ૪ લક્ષણો કહ્યાં છે.

શ્રદ્ધા એટલે જ્ઞાન-ક્રિયારૂપ ધર્મમાં સમજૂપૂર્વકનો આત્મલિલાષ. આ અલિલાષ પ્રવર (પ્રખળ) બને ત્યારે આ ચાર ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય.

(૧) વિધિ-સેવા (૨) ધર્મયોગમાં અતૃપ્તિ (૩) સૂત્રાનુસારી શુદ્ધ દેશના-દાન (૪) ભૂત યાય ત્યાં પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધીકરણ.

ગુરુકુલવાસ એ ભાવયતિનું મુખ્ય લિંગ હોવાથી તેના અભાવે દુષ્કર ક્રિયા કરનારાઓને પણ શ્રી પંચાશકલમાં અધિલેહ વિનાના

મિથ્યાદષ્ટિ કલ્પા છે. ત્યાં (૧૧-૩૭, ૧૧-૩૮) કહ્યું છે કે જેઓ ઉત્તમ ગુરુકુલવાસથી પરંગમુખ છે તે સાધુઓ દુષ્ટ સ્વભાવવાળા અને કૃતસ હોઈને ગુરુ-કુલવાસના લાભને અને એકાકી વિહારના કાળમાં તુકસાનોને યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજતા જ નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે ગુરુકુલવાસમાં રહેવાથી સંભવતા આહારાદિના કેટલાક દોષો કે પરસ્પર જન્મતા કલેશાદિને વધુ મહત્ત્વ આપી દઈને એવા ગુરુકુલવાસથી પ્રાપ્ત થતા અનેકાએક લાભોને ગૌણસ્વરૂપ આપીને ગુરુકુલવાસ ત્યાગીને, આહારાદિ દોષોથી મુક્ત જીવનને જ મહત્ત્વ આપીને, તેણે દોષોમુક્ત જીવનને જીવવામાં જ મુક્તિની સાધનાં લઈને, સ્વચ્છંદાચારી સાધુઓ જીવલેણ બૂલ કરી ખેસે છે. પોતાના જીવનને ભારે ખતરામાં મૂકી દે છે. કેમ કે આવી માન્યતા અને તેવી માન્યતા દર્શાવતું વચન સર્વથા શાસ્ત્રબાધિત છે.

આવા ગુરુકુલવાસથી વિમુખ સાધુ શુદ્ધ-ગૌચરી કરે, આતાપના લે, માસદ્વમણી આકરી તપશ્ચર્યાઓ કરે, તે પશુ આગમને અનુસરતું અનુબંધન ન હોવાથી અને એકાકી રહીને આ લોકો શાસનની અપભાજના કરાવનાર છે. વળી આવા સાધુ પોતાને ઉત્કર્ષ માનીને મહાન ગુરુઓની હોલના કરવા પશુ પ્રેરાઈ ઈભય અને તેથી ઘેર કર્મબંધ કરે તે પશુ સ્વભાવિક સુખના ઉપાયો ખતાવીને, અધ્યાત્મિક જીવન જીવતા નિરપેક્ષ શ્રમણોના જીવનને 'નિષ્ક્રિય' - 'સ્વાથી' ગણાવવાની તક લોળા ભક્તો પાસે જતી ન કરે તેવી કૂરતાવાળા આ દાંભિક સાધુઓ હોય છે. અમના માટેનો નિઃશંક કહી શકાય કે એમને ભવચક્રમાં કદાપિ અનિયલેક થયો હોય તે આત્મા સમ્યક્ત્વ-ભાવથી પડીને તે મિથ્યાત્વી થાય તો મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં આવું પાપ ન કરે.

પ્ર. ગુરુકુલવાસનો જ ત્યાગ કરીને બાકીની બધી દુષ્ટ કરિયા કરનારાને તમે અધમાધમ કક્ષાના ભલે કહો પશુ અમારે એક પ્રશ્ન છે કે અધમાધમ કક્ષાના જીવો દુષ્ટ કરિયાઓ કરે ખરા ?

ઉ. આવી કરિયાઓ અજ્ઞાનથી (મોહથી) જ થાય છે. ગુરુકુલવાસના એકડા વિના લાખો મીઠાંરૂપ, આ કરિયાઓની લેશ પશુ

કિંમત નથી એટલું જ નહિ કિન્તુ ઘોરાતિઘોર વિપરીત રૂબીની પ્રાપ્તિ છે. આવા સાધુઓ કાગડા જેવા અન્યદર્શનની જેમ જૈન જ નથી. જેમ કાગડો વાવડીતું પવિત્ર પાણી પડતું મૂકીને ગન્ડા પાણી તરફ કે મૃગજળ તરફ દોડે છે. તેમ આ એકાકી વિહાર કરના સાધુઓ અજ્ઞાનતાથી શુદ્ધ આરાધનાની કલ્પનામાં ભ્રાન્ત થયેલા, જ્ઞાનની વાવડીસમા ઉત્તમગુરુને ત્યાગી મૃગજળ તુષ્ણાની જેમ એકાકી ભટકે છે.

એ આત્મા ગમે તેટલા કઠોર તપ-જપ કરીને કાયાને શોષે, અનેકાને તારવાની બુદ્ધિથી મોટી સભાઓ ભરે તો પણ તે બધું કાયકષ્ટ રૂપ અને તમાશારૂપ છે. ઉપદેશરહસ્યગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે એવી પ્રવૃત્તિથી શાસન-પ્રભાવના થાય છે તેવું કોઈએ માની લેવું નહિ. એવી પ્રવૃત્તિને કોઈ પણ ગીતાર્થ કદાપિ વખાણે નહિ કિન્તુ વખોડે. કેમ કે એમાં ઉન્માર્ગતું જ પોષણ છે.

આ કારણથી જ સ્વ-પર પર્યાયની અપેક્ષાએ એક વસ્તુમાં અનન્ત-ધર્મને જાણનારા અનન્તજ્ઞાની ભગવંતો પણ ગુરુકુલવાસને છોડતા નથી. આ વિષયમાં દશવૈકલિક સૂત્રમાં (૯ મો અધ્યાય. ૧ લો ઉદ્દેશો. ૨૧મી ગાથા) કહ્યું છે કે, “ જેમ અનેક પ્રકારની ઘી વગેરેની આહુતિથી તથા ‘સ્વાહા’ વગેરે મન્ત્રપદ્ધતી પૂજેલા અગ્નિને યાજ્ઞિકો નમસ્કાર કરે છે (પૂજે છે.) તેમ અનન્તજ્ઞાનીએ પણ આચાર્યની (ગુરુની) સેવા કરવી જોઈએ. અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા છતાં ગુરુ સેવા છોડવી જોઈએ નહિ.”

ગુરુ હીલના કરનાર ભયંકર પાપ-કર્મોનો બંધ કરે તે અંગે દશવૈકલિક સૂત્રમાં (૯.૧) કહ્યું છે કે, “ જે ક્ષુદ્ર પ્રકૃતિવાળો નામથી જ સાધુ પોતાના ગુરુમાં ક્ષયોપશમની ન્યૂનતાને લીધે તેમને કહે કે તમે તો શાસ્ત્રાનુસારી આલોચનાદિ કાર્યમાં અસમર્થ છો, અથવા તો અલ્પશ્રુતવાળા ગુરુને જાણીને મશ્કરીમાં તમે તો બહુશ્રુતા છો. બુદ્ધિશાળી છો અથવા તો નિન્દારૂપે બુદ્ધિ વિનાના છો એમ કહે. તે સાધુ અનન્ત આચાર્યોની આશાતના કરે છે. એ નિમિત્તે પોતાના

જ્ઞાનાદિ ગુણોનો નાશ કરે છે” માટે મુમુક્ષુ સાધુએ કોઈ પણ સંયોગમાં ગુરુની આશાતના કદાપિ કરવી જોઈએ નહિ.

જેમ કોઈ મૂર્ખ સર્પને નાનો સમજીને સતાવે તો તેના પરિણામે પોતાનું જ મોત થવાનો પ્રસંગ આવે તેમ કોઈ કારણે લઘુવયસ્ક-અપારણ્ય એવા પણ સાધુને યોગ્ય જાણીને તેના ગુરુએ આવ્યાર્થપદે સ્થાપ્યા હોય તેમની હાલના કરનારો બેઈન્દ્રિયાદિ લુદ્ધ જાતિઓમાં પરિણમણ કરતો રહે છે.

આ વાતનો સાર એ છે કે મુમુક્ષુએ મૂળગુણયુક્ત એવા ગુરુને જોઈ પછી તે બીજા એક બે સામાન્ય ગુણોથી રહિત હોય તો પણ છોડવા જોઈએ નહિ. હરિભદ્રસૂરિણ મહારાજાએ પંચાશકલમાં કહ્યું છે (૧૧-૩૫) કે, “તે જ ગુરુ ગુણરહિત કહેવાય જે મૂળગુણથી (મહાવ્રતથી) રહિત હોય, સમ્યક્જ્ઞાન-ક્રિયાથી રહિત હોય. મૂળ ગુણ સિવાયના બીજા વિશિષ્ટ કોટિના ઉપશમભાવ આદિ સામાન્ય ગુણોથી રહિત હોવામાત્રથી તે ગુરુ ગુણરહિત ન કહેવાય. આ વિષયમાં અણુકેન્દ્રસ્વાર્થનું દબ્દાન્ત જાણવું. તેઓ તથાવિધ કષાયમોહના ઉદયવાળા હોઈને ઉપશમ-ગુણયુક્ત ન હતા છતાં મહાવ્રતાદિ ગુણોથી યુક્ત હોવાથી ઘણા સવિગ્ન અને ગીતાર્થ શિષ્યોએ પણ તેમને છોડ્યા ન હતા.

ઉત્તરગુણના અભવમાં પણ ગુરુને ગુણ-રહિત કહેવામાં આવે તેમને વર્જ્ય કહેવામાં આવે તો પછી આજે તો ભગવાનના શાસનમાં સર્વગુણસંપન્ન કોઈ ગુરુ જ નહિ મળે કેમ કે વર્તમાન શાસન તો બકુશ-કુશીલ સાધુથી જ ચાલવાનું કહ્યું છે અને બકુશ-કુશીલ આચરિત્રમાં તો આંશિક દેવો નિયમા હોય છે એટલે તેવા દેવોથી ગુરુ વર્જ્ય બની શકે નહિ. આ જ કારણે ગાઢ પ્રમાદી એવા પણ શૈલક ગુરુની સેવા મહામુનિ પન્થકલએ છોડી ન હતી. ધર્મરત્ન પ્રકરણની ૧૩૧-૧૩૨મી ગાથામાં કહ્યું છે કે, “ જે મૂલ ગુણથી યુક્ત હોય તે બીજા અલ્પ દેવને લીધે ત્યાજ્ય બનતો નથી એટલું જ નહિ પણ તેવા ગુરુની પન્થક મુનિજની જેમ સેવા કરીને તેમને યથોક્ત આરાધનામાં વાળવા માટે જ શિષ્યે યત્નશીલ બનવું જોઈએ. ગુરુનો

અનંત ઉપકાર કદી ન વળી શકે પરંતુ આવા પ્રસંગે જ તે ઉપકારનું ઋણ ફેરવાની તક મળે છે.

પ્ર. શૈલકાચાર્ય મૂલગુણથી અખંડ હતા એમ શાથી કહેવાય ?

ઉ. જો તેઓ મૂલગુણથી ખંડિત હોત તો અભ્યુદયત વિહારી (જિનાસાપાલક) એવા તેમના ગીતાર્થ શિષ્યો તેમની સેવામાં પન્થકળને રોકત નહિ. એ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે તેઓ પ્રમાદી હોવા છતાં મૂલગુણ ભાગ્ય ન હતા.

પ્ર. કોઈ નામથી ગુરુ ગણાતો હોય તેની નિશ્રામાં રહેનાર શિષ્ય ગુરુકુલવાસી કહેવાય ખરો ?

ઉ. ના. મહાનિશીથ સૂત્રમાં નામ-આચાર્ય, સ્થાપના-આચાર્ય, દ્રવ્ય-આચાર્ય અને ભાવ-આચાર્ય એમ ૪ પ્રકારના આચાર્ય (ગુરુ) કહ્યા છે. તેમાં ભાવાચાર્યને તીર્થંકર તુલ્ય કહ્યા છે. તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કદી ન કરવાનું જણાવીને બાકીના ત્રણ પ્રકારના આચાર્યને ગૌણરૂપ કહ્યા છે.

શ્રી ગચ્છાચાર પચન્નામાં (આ. ૨૭) પણ કહ્યું છે કે, “જે જિનપ્રવચનના સમ્યગ ઉપદેશક આચાર્ય તીર્થંકર તુલ્ય છે. તેમની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘનાર દુષ્ટપુરુષ કહેવાય છે.”

તાત્પર્ય એ છે કે, શુદ્ધ ભાવગુરુના નામાદિ ત્રણેય પાપહર છે. તેમનાં ગોત્રાદિનું શ્રવણ પણ કલ્યાણકર કહ્યું છે. અને અશુદ્ધ ભાવગુરુના નામાદિ ત્રણેય નિરોધ પાપકર્મનો બંધ કરાવનારા છે. શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “હે ગૌતમ ! અતીત-અનાગત કાળે કેટલાય એવા આચાર્યો થયા છે અને ઘણે કે જેમના નામોચ્ચાર માત્રથી નિયમા પાપકર્મબંધ થાય.

માટે ભાવગુરુની જ ઉપાસનારૂપ ગુરુકુલવાસને મુખ્ય યતિધર્મ સમજવો જોઈએ. અને તેમની પાસે રહીને ગ્રહણ-આસેવના નામની બેય શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

આ અંગે વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ધર્મસંગ્રહ ધર્મરત્ન પ્રકરણ, ધર્મમિન્દુ પંચવસ્તુ પ્રકરણ વગેરે ગ્રન્થો જોઈ લેવા.

સાપેક્ષ યતિધર્મમાં ૩ પ્રકારની સમાચારી :

(૧) ઓઘી સમાચારી (૨) દશધાસમાચારી (૩) પદવિભાગ સમાચારી અહીં આપણે દશધા સમાચારી ઉપર વિચાર કરશું. આ સમાચારી (સાધ્વાચાર) ચક્રની જેમ ક્રમશઃ ચાલ્યા કરતી હોવાથી તેને ચક્રવાલ સમાચારી પણ કહેવાય છે.

દશધા સમાચારી—૧. ઇચ્છાકાર ૨. મિચ્છાકાર ૩. તથાકાર ૪. આવશ્યિકી ૫. નેષેધિકી ૬. આપૃચ્છા ૭. પ્રતિપૃચ્છા ૮. છન્દના ૯. નિમન્ત્રણા ૧૦. ઉપસંપદા.

૧. ઇચ્છાકાર—ઇચ્છવું તે ઇચ્છા અને કરવું તે કાર. અર્થાત્ બલાકાર વિના ઇચ્છાનુસાર કરવું તે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે આ કાર્ય કરો, અથવા તમારી ઇચ્છા હોય તો હું આ તમારું કાર્ય કરી આપું ઇત્યાદિ. સામાની ઇચ્છા અનુસારે આદેશ કરવો કે કાર્ય સ્વીકાર કરવો તે ઇચ્છાકાર કહેવાય છે.

૨. મિચ્છાકાર—મિચ્છા એટલે વિપરીત, ખોટું, અસત્ય; વિપરીત વગેરે કરવું તે મિચ્છાકાર.

સંયમયોગમાં કશુંક વિપરીત થઈ ગયા પછી તે બની ગયેલ ખાબત ખોટી છે એમ કબૂલવા માટે યુતિ 'મિચ્છાકાર' કરે છે. અર્થાત્ આ મિચ્છા થઈ ગયું એમ જણાવે છે. અને તે પછી તે થઈ ગયેલું દુષ્કૃત 'મિચ્છા થાયો' એ રૂપે તરત જ 'મિચ્છામિ દુષ્કૃત' પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે.

૩. તથાકાર—તે રીતે જ કરવું તે તથાકાર. ગુરુ પાસે વાચન પૃચ્છ નહિ લેતા કરતાં ગુરુને કહેવું, "આપે જેમ કહ્યું તે તેમ જ છે." આમ સામાને જણાવવા માટે તથાકારનો પ્રયોગ થાય છે.

૪.૫ આવશ્યિકી નેષેધિકી—અવશ્યકરણીય અને અકરણીય કાર્ય અંગે બે સમાચારી છે. તેમાં જ્ઞાનાદિ શુભોની પ્રાપ્તિ માટે અવશ્ય

કરણીય અધ્યયનાદિ પ્રવૃત્તિ, અથવા તે તેવી કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિ અંગે ઉપાશ્રય વગેરે સ્થાનેથી ખહાર જવાથી ક્રિયાને તથા તેને સૂચવતા શબ્દોચ્ચારને પણ આવશ્યિકી કહેવાય છે. તથા અસંવૃત્ત (અજન્યણાવાળાં શરીરની ચેષ્ટાઓ રોકવા માટે કરાય તેને અથવા તેવી ચેષ્ટા રોકવા માટે વસતિમાં પ્રવેશ કરાય) વગેરે પ્રવૃત્તિને અને તેને સૂચવતા શબ્દોચ્ચારને નૈષેધિકી કહેવાય છે.

૬. આપૃચ્છા : વિનયપૂર્વક સર્વકાર્યમાં ગુરુને પૂછવું તે આપૃચ્છા સમાચારી કહેવાય.

૭. પ્રતિપૃચ્છા : ફરી ફરી પૂછવું તે પ્રતિપૃચ્છા. શિષ્યે ગુરુને પૂછતાં ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું કે, “આ કામ અસુક વખતે તારે કરવું.” એ કામ કરવાનો સમય આવે ત્યારે ફરી ગુરુને શિષ્ય પૂછે કે ‘આપે કહ્યા મુજબ તે કામ કરું?’ આ શ્રુતિપૃચ્છા એટલા માટે જરૂરી છે કે કોઈવાર કોઈ કારણે તે કામ કરવાની જરૂર ન દેખાતી હોય તો ફરી પૂછવા આવતાં શિષ્યને ગુરુ નિષેધ કરી શકે અથવા તે એકવાર પૂછતાં ગુરુ જે કામનો નિષેધ કરી ચૂક્યા હોય તે પછી તે કામ કરવાતું જરૂરી લાગતાં પ્રતિપૃચ્છા કરનાર શિષ્યને તે કામ કરવાનો આદેશ કરી શકે.

૮. છન્દના : અશન-પાનાદિ લાભ્યા બાદ મુનિ સર્વ સાધુને વિનંતી કરે કે, “હું અશનાદિ લાભ્યો છું, તેમાંથી જેને જે ઉપયોગી હોય તે તેમની ઈચ્છા મુજબ સ્વીકારી મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો.” આ રીતે અશનાદિ આપવા માટે કરવું તેને છન્દના કહેવાય છે.

૯. નિમન્ત્રણા : અશનાદિ લેવા જતાં પહેલાં જ સાધુને વિનંતી કરે કે હું આપના માટે અશનાદિ લાવી શકું છું.

૧૦. ઉપસંપદા : જ્ઞાનાદિશુભોની પ્રાપ્ત માટે પોતાના ગુરુને છોડીને, તેમની અનુમતિપૂર્વક અન્ય જગ્જીય ગુરુની નિશ્રામાં રહેવું તેને ઉપસંપદા કહેવાય છે.

આ રીતે ૧૦ ય સમાચારીનો સંક્ષિપ્ત અર્થ કર્યો. હવે પ્રત્યેક સમાચારી ઉપર વિશેષ (ટિપ્પણ્ય રૂપે) કેટલું વિચારીએ લઈએ.

ઇચ્છાકારાદિ સામાચારી ઉપર વિશેષ-વિચારણા :

(૧) ઇચ્છાકાર : ઉત્સર્ગ માર્ગે તો સામર્થ્યવાન સાધુએ કોઈ કાર્ય માટે ખીજ સાધુને કહેવું જ ન જોઈએ. સામર્થ્યના અભાવે પણ રત્નાધિક (પર્યાય-વડીલ) ને ન કહેતાં નાના સાધુઓને પોતાનું કાર્ય જણાવીને ઇચ્છાકાર કરે. (અર્થાત્ તમારી ઇચ્છા હોય તો આટલું મારું કાર્ય કરી આપશો?) અથવા કોઈ સાધુ સ્વયં આવીને તેની પાસે કાર્ય માંગે ત્યારે ઇચ્છાકાર કરે. (અર્થાત્ તમારી ઇચ્છા હોય તો આ કામ કરવાનું છે.)

તાત્પર્ય એ છે કે કાર્ય આપનાર ગ્લાનાદિ સાધુ કોઈ નાના સાધુ ઉપર પણ કાર્ય કરવાની બલાત્કારે દરજ પાડી શકતો નથી. તેમ વૈયાવચ્ચ કરનાર કોઈ સાધુ ગ્લાનની ઇચ્છા વિના બલાત્કારે તેનું કાર્ય કરી શકતો નથી. ઐયને ઇચ્છાકાર કરવાનો આવશ્યક છે.

કોઈ સાધુ પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ માટે આચાર્યની વૈયાવચ્ચ અથવા વિશ્રામણાદિ કાંઈ પણ કાર્ય ઇચ્છતો હોય તો તેને પણ તે કાર્યમાં જોડતાં પૂર્વે આચાર્યે પણ તે સાધુ પ્રત્યે ઇચ્છાકાર કરવો જોઈએ. (તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે વૈયાવચ્ચ કરી શકો છો. તું કર એવી આજ્ઞા ન થાય.)

અપવાદ માર્ગે તો કોઈ અવિનીત સાધુને આજ્ઞા કે બલાત્કાર કરવાનું પણ અનુચિત નથી. યદ્યપિ ઉત્સર્ગ માર્ગે જો તેવા દુર્વિનીતનો સાથે રહેવું જ ઉચિત નથી છતાં બહુ સ્વજનોના સંબંધને લીધે તેને છોડી શકાય તેવું ન હોય ત્યારે એવો વિધિ છે કે, પ્રથમ તે દુર્વિનીતને ઇચ્છાકારપૂર્વક કર્તવ્યમાં જોડવો અને એમ ન કરે તો આજ્ઞાથી કાર્ય કરાવવું, તેમ પણ ન કરે તો બલાત્કારે પણ કામ કરાવવું. (આવ. નિ. ૬૭૭) આવો બલાત્કાર કરવો પડે ત્યારે પણ વડીલના હૃદયમાંથી શિષ્ય પ્રતિનો વાત્સલ્યભાવ તૂટવો ન જોઈએ. કેમ કે વાત્સલ્યભાવના પ્રકર્ષથી જ સ્વપરહિત સાધી શકાય છે.

(૨) મિથ્યાકાર : હઠથી કરાતી કે વ.રંવાર કરાતી ભૂલોની શુદ્ધિ મિથ્યા દુષ્કૃત દેવા છતાં થતી નથી. આવ. નિયુક્તિ (૬૮૫)માં

કહ્યું છે કે, “જેણે એક વાર જે ભૂતનું મિથ્યાહુકૃત કયું તે પુનઃ તેવી જ ભૂત વિશિષ્ટ કારણ વિના ન કરે તો તેનું મિથ્યા-હુકૃત ત્રિવિધ પ્રતિકમલરૂપ ગણાય પરંતુ કરેલી ભૂતનું મિથ્યા-હુકૃત કરીને પુનઃ તે પાપને સેવ્યા કરનારો તો પ્રત્યક્ષ મુષાવાદી છે એટલું જ નહિ પણ માયાવી અને કપટી છે. આવો આત્મા માત્ર બાહ્યથી ‘મિચ્છામિ હુકક’ કરીને ગુરુને પ્રસન્ન કરનારો (કમનારો) છે.

(૩) તથાકાર : જેની સામે તથાકાર (તહત્તિ) કહેવાતું હોય તે મહાપુરુષ ગીતાર્થ અને મૂળ-ઉત્તરગુણોથી વિભૂષિત હોવા જોઈએ. આવા ગુરુ વાચના આપે ત્યારે સૂત્રગ્રહણ કરનારે તથાકાર કરવો. પ્રશ્ન પૂછ્યા પછી આચાર્ય ઉત્તર આપે ત્યારે પણ તથાકાર કરવો.

આ ઉત્સર્ગમાર્ગ થયો. અપવાદમાર્ગે તો વક્તા કલ્પાકલ્પ-પરિનિષ્કિત વગેરે ગુણોથી યુક્ત ન હોય તો પણ તેઓ જ્યારે શુદ્ધ સાધ્વાચારનું પ્રતિપાદન કરે, પોતાના શિષ્યશાચારની નિન્દા કરે અને ઉત્તમ તપસ્વીઓની આગળ સર્વ સ્ત્રી તે પોતે વધુ અને ઇત્યાદિ લક્ષણવાળા સંવિગ્ન પાક્ષિક (સુસાધુના તથાકાર) અથવા ગીતાર્થ સાધુ વાચનાદિ આપતા હોય ત્યારે તેમના યુક્તિસંગત કે યુક્તિરાહિત વચનને પણ તહત્તિ કરવું.

અને જે ગીતાર્થ હોય પણ સંવિગ્ન ન હોય અથવા સંવિગ્ન હોય પણ ગીતાર્થ ન હોય અથવા સંવિગ્નકે ગીતાર્થ એકે ય ન હોય તેવા પ્રજ્ઞાથકના યુક્તિસંગત વચનમાં જ ‘તહત્તિ’ કહેવું પણ યુક્તિરાહિત વચનમાં ‘તહત્તિ’ કહેવું નહિ. (પંચાશક. ૧૨ ગો-૧૬)

જેઓ સુસાધુના તથા શુદ્ધ દેશના દાતાસંવિગ્ન પાક્ષિકના વચનને ‘તહત્તિ’ કરતા નથી તેઓને પંચાશકજીમાં (૧૨-૧૭) ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજએ મિથ્યાત્વી કહ્યા છે. તેઓશ્રીએ કહ્યું છે કે ભવભીરૂ આત્મા ઉત્સૂત્ર ભાષણનાં કડવાં ફળોને ભણ્યો હોવાથી તે ઉત્સૂત્રભાષણ ન કરે માટે તેવા સંવિગ્ન પાક્ષિક ગીતાર્થ વચનમાં ‘તહત્તિ’ ન કરનાર મિથ્યાત્વી સમજાવે જોઈએ.

ચૌ. ગુ. ૧૮

(૪)-(૫) આવશ્યકી-નૈષેધિક : વસતિમાં નીકળતો સાધુ 'આવસ્સહિય' કહે અને વસતિમાં પેસતો સાધુ 'નિસ્સીહિય' કહે.

વસતિમાં રહેલા સાધુને ગમનાગમનાદિથી થતા દોષો લાગતા નથી અને સ્વાધ્યાય.ધ્યાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે સાધુએ ઉત્સર્ગમાર્ગે વસતિમાં જ રહેવું જોઈએ. પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે તેણે વસતિની બહાર નીકળવું જ ન જોઈએ. અપવાદમાર્ગે તો ગ્લાન.ગુરુ વગેરે અન્ય પ્રયોજને અવશ્ય બહાર જવું જોઈએ. આવા પ્રસંગે તો બહાર નહિ જવાથી દોષો થાય છે. આ કથનથી એટલું સમજવું કે નિષ્કારણ વસતિની બહાર જવાથી જરૂર દોષ થાય છે અને સકારણ વસતિની બહાર જવાથી અવશ્ય ગુણ થાય છે. એટલે જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક આહારાદિ લેવા માટે બહાર જવું પડે ત્યારે વસતિની બહાર જતાં 'આવસ્સહિય' કહેવું જોઈએ.

પંચાશકલમાં (૧૨-૧૮) આવશ્યકીનો અર્થ 'અવશ્ય પ્રયોજને' કર્યો છે. વળી અવશ્ય પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતા પણ ગુર્વાજ્ઞાથી જવાતું કહ્યું છે અને ઇર્યાસમિત્યાદિના પાલનરૂપ જિનાસા પ્રમાણે જવાતું જણાવ્યું છે. એટલે નિષ્કારણ, સ્વચ્છંદમતિથી અનુપયોગપૂર્વક બહાર જઈ શકાય નહિ તે નિશ્ચિત થયું. સકારણ (જ્ઞાનાદિ ગુણવૃદ્ધિ, ગ્લાનાદિ વૈવાવચ્ચાદિકારણ) ગુર્વાજ્ઞાથી, ઉપયોગપૂર્વક જનાર સાધુની આવશ્યકી જ શુદ્ધ કહેવાય.

અહીં પણ એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો કે ઉપરોક્ત કારણે વસતિની બહાર નીકળતા સર્વસાધુની આવશ્યકી શુદ્ધ જ હોય તેવો નિયમ નથી કિન્તુ જે સાધુ વસતિમાં રહીને નિરતિચારણે ત્રણેય યોગીની એકાગ્રતાપૂર્વક સાધ્વાચારતું પરિપૂર્ણ પાલન કરતો હોય તે જ સાધુ સકારણ, ગુર્વાજ્ઞાથી વસતિ બહાર જતાં આવશ્યકી કહે તો તેની તે આવશ્યકી શુદ્ધ ગણાય છે.

'નિસ્સીહિ'નો વિષય અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાનો છે.

અવગ્રહ એટલે ઉપાશ્રય (શય્યા), સ્થાન (કાયોત્સર્ગ માટે ઊભા રહેવું.) જિનમન્દિરનો અવગ્રહ (ગુરુનો અવગ્રહ, ગુરુના આસનથી સર્વત્ર સાઠા ત્રણ હાથ ભૂમિ.)

શય્યા એટલે સુવાતું સ્થળ અને કાયોત્સર્ગાદિ માટે ઊભા રહેવું. આ કાયોત્સર્ગ જે સ્થાને કરે ત્યાં જ સુવે.

પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક કાર્યો જેણે કરી લીધાં છે તેવો વિશિષ્ટ સાધુ ગુર્વાજ્ઞાથી-જ્યાં શય્યા કાયોત્સર્ગાદિ કરવાના હોય ત્યાં જ નિસીદિ કહે. બીજે સ્થાને નહિ. કેમ કે શય્યાદિ કરવાની આજ્ઞા હોવાથી તે સિવાયનું અન્ય સર્વ કાર્ય કરવાનો નિષેધ થયો માટે નિષેધાર્થક 'નિસીદિ' શબ્દનો પ્રયોગ ત્યાં જ કરવો જોઈએ.

આ આવસ્સહિ-નિસીદિ બન્નેનો વિષય અર્થાપત્તિએ એક જ હોવાથી વસ્તુતઃ બન્નેનો અર્થ પણ એક જ સમજવો. કેમ કે અવશ્ય કર્તવ્યો કરવા માટે આવસ્સહિ અને અન્ય અકરણીય કાર્યોના નિષેધ માટે નિસીદિ છે. અવશ્ય કરણીયને કરવાની ક્રિયા અને પાપકર્મના નિષેધરૂપ ક્રિયા-બન્ને એક જ હોવાથી વસ્તુતઃ બેયનું એકાર્થિક-પણું છે. એકના વિધાનમાં બીજાનો નિષેધ કે એકના નિષેધમાં બીજાનું વિધાન સૂચિત છે. છતાં શાસ્ત્રોમાં બેનાં નામો ભિન્ન છે. કેમ કે કોઈ સમયે ઊભા રહેવું, કોઈ સમયે ગમન કરવું, એમ ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા કરવાની હોવાથી આ રીતે ભિન્ન ભિન્ન વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે 'નિસીદિ' શબ્દનો પ્રયોગ નિશ્ચયથી કોઈ આવશ્યક કાર્ય કરવા પૂર્વે તેમાં અનુપયોગાદિથી થનારા વિધેનોના ત્યાગ માટે છે, આવશ્યક કાર્ય માટે બહાર જતા પહેલાં ઉપાશ્રયમાં વિધિપૂર્વક બેઠેલા સાધુને એવાં વિધેનોના સંભવ નથી કે જેના નિષેધ માટે નિસીદિ કહેવી જોઈએ, માટે આવસ્સહિનાં સમયે નિસીદિ નિરૂપયોગી છે. નિસીદિ કરતી વેળા આવસ્સહિ પણ ઘટતિ નથી, કેમ કે "આવસ્સહિ" તો તે કાળે અવશ્ય કરણીયના વિધાન માટે અને અર્થાપત્તિથી અન્યકાળે કરણીયના (તે કાળે અનાવશ્યક) નિષેધ માટે છે. કેમ કે અન્ય કાળે જે કરણીય હોય તેનો પણ ત્યાગ કર્યા

વિના તત્કાળ અવશ્ય કરણીય કાર્ય થઈ શકે નહિ. એટલે ‘આવસ્સહિ’થી અન્યકાલ-કરણીય તથા અકરણીયનો નિષેધ થઈ જાય છે. આ જ રીતે ‘નિસીહિ’ કહેવાથી તત્કાળ અવશ્ય કરણીયનું વિધાન પણ થઈ જાય છે માટે બેયના વિષયમાં એકાચરતા સમજવી.

૩. શ્રાવકને પણ સાધુની જેમ ‘આવસ્સહિ’ ‘નિસીહિ’ કહેવારૂપ આ બે ય સમાચારી હોય ?

ઉ. હા, ઉપાશ્રયમાં કે મંદિરમાં પેસતાં શ્રાવકે સર્વ સાવધ કાર્યનો નિષેધ કરવા રૂપ નિસીહિ કહેવી જોઈએ અને અવશ્ય કરણીયરૂપ જ્ઞાન-પૂજા, ગુરુ-વંદનાદિ ધર્મકાર્ય માટે ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં ‘આવસ્સહિ’ કહેવી જોઈએ.

પરંતુ સાધુની માફક જ્ઞાનમંદિર કે ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળતાં ‘આવસ્સહિ’ કહી શકે નહિ કેમ કે મંદિર ઉપાશ્રયમાંથી બહાર નીકળતાં શ્રાવક બહુધા આરંભાદિનાં કાર્યો માટે બન્દર-ઘરે વગેરે સ્થાને જાય તો તે ‘અવશ્ય કરણીય’ ધર્મકાર્ય નથી.

૬. આપૃચ્છા : પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણને હિતકારી એવું કાર્ય કરવા માટે જ ગુરુને પૂછવું જોઈએ. જતે પશુવનવિનયભાવપૂર્વક પૂછવું જોઈએ. આ પ્રમાણે પૂછીને કાર્ય કરવાથી જ્ઞાની ગુરુ કાર્યનું હિતાહિત સમજાવે. તેમને યોગ્ય લાગે તો તે કાર્યમાં અહિત જણાવતાં પાછા ફેરવે અને હિત જણાવતાં ઉત્સાહ આપે.

ગુરુને પૂછીને કાર્ય કરનાર ગુરુની આશિષનું એવું અખાધ્ય બળ મેળવે છે, જેના પરિણામે કાર્યમાં આવતાં સઘળાં વિધ્ને ભેદાઈ જાય છે અથવા નિર્બળ થઈ જાય.

સિંહગુફાવાસી મુનિની વેશ્યાને ત્યાં આતુર્માસ કરવાની આ પૃચ્છા અવજ્ઞાપૂર્વકની હતી માટે જ તેઓ નિષ્ફળ ગયા હતા.

૭. પ્રતિપૃચ્છા : કાર્ય કરતી વખતે ફરી પૂછવાથી પણ અનેક લાભો થાય છે. જેમાંના કેટલાક પૂર્વે જણાવાઈ ગયા છે.

૮. છન્દના : આ સમાચારી પોતાના લાલેલા આહારાદિ અન્ય સાધુને આપવા માટે છે. તે સર્વ સાધુઓને કરવાની નથી, પરંતુ

લાભાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી લગ્નિધારી અનેલા કે નિબંધુષ્ટ તપ કરવાને લીધે માંડલોથી લિન્ન રહીને લોગ્ન કરનારાને આ છન્દના કરવાની હોય છે. આ છન્દના પણ ગુરુસંમતિ મેળવીને જ અન્ય સાધુઓને કરવી જોઈએ.

૯. નિમન્ત્રણા : આ સમાચારી સ્વાધ્યાયરક્ત એવા વૈયાવચ્ચ કરવાની ભાવનાવાળા મુનિને માટે છે.

પ્ર. સ્વાધ્યાયમાં રક્તને વૈયાવચ્ચ કરવાની ભાવના કેમ કહો છે ?

ઉ. સ્વાધ્યાયથી જે આત્મા જિનવચ્ચને ભાવિત કરે છે તેને શિક્ષના સર્વયોગો સાધવાની તાલાવેલી લાગે છે. તપશ્ચર્યાદિ અન્ય યોગો ખીન્ન મુનિઓમાં જોઈને તેમની વૈયાવચ્ચ કરવા માટે તે અવશ્ય તલપે છે. તે આત્મા કોરા સ્વાધ્યાયથી જોયેન હોય છે. તેને અન્ય સર્વમુક્તિયોગો સાધવાની તાલાવેલી અખણ રહ્યા કરે છે. આથી જ અપ્રમત એવા તે સ્વાધ્યાયરક્ત મુનિ જ વસ્તુતઃ વૈયાવચ્ચ કરવાની તીવ્ર ભાવનાને લીધે આ નિમન્ત્રણા સામાચારીના અધિકારી છે.

૧૦. ઉપસમ્પદા : જે પ્રકારે... જયતિ શાસનમ્

(૧) સાધુ ઉપસમ્પદા અને (૨) ગૃહસ્થ ઉપસમ્પદા.

સાધુઉપસમ્પદા-૩ પ્રકારે.

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી....અર્થાત્

જ્ઞાનવિષયક-દર્શનવિષયક-અને ચારિત્ર વિષયક એમ ૩ પ્રકારની સાધુ ઉપસમ્પદા છે. તેમાં પણ જ્ઞાન અને દર્શનની પ્રત્યેક ઉપસમ્પદા ૩-૩ પ્રકારે છે. જ્યારે ચારિ-ઉપસમ્પદા ૨ પ્રકારે છે.

જ્ઞાનોપસમ્પદા-સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્રાર્થ ઉભયની....

આ પ્રત્યેક વર્તના-સન્ધના અને અહણુ એમ ૩-૩ પ્રકારે હોવાથી જ્ઞાનોપસમ્પદાના ૯ પ્રકાર થાય છે.

પૂર્વે ભણેલા અસ્થિર સૂત્રનું, અર્થતું કે તદુભયનું ગુણુન (પાઠ) કરવે તે વર્તના.

પૂર્વે ભણેલા સૂત્રના અર્થના કે તદ્દભયના જે જે અંશનું વિસ્મરણ થયું હોય તેને પુનઃ યાદ કરીને જોડી દેવું તે સન્ધના.

અને પહેલી જ વાર સૂત્ર અર્થ કે તદ્દભયનો પાઠ લેવો તે અહણ કહેવાય.

દર્શનોપસમ્પદા-અહીં પણ ઉપરોક્ત રીતે ૯ પ્રકાર પડે છે. ફેર એટલે જ કે અહીં દર્શન પદ્ધતી વીતરાગ-સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રભાવના કરે તેવા સન્મતિ-તર્ક વગેરે શાસ્ત્રો લેવા. તેના સૂત્ર-અર્થ-તદ્દભયથી વર્તના-સન્ધના અને અહણ લેવા.

અહીં (૧) ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વક જ્ઞાન-દર્શનની ઉપસમ્પદા લેવી જોઈએ. વળી (૨) ગુરુ જેને કહે કે તમારે અમુકને જ્ઞાનાદિ ઉપસમ્પદા આપવી તેની જ પાસે જઈને ઉપસમ્પદા લેવી જોઈએ.

આ જો પદ્ધતી ચતુર્ભાંગી થાય.

- (૧) ગુર્વાજ્ઞા સાથે ગુરુએ આદેશ કરેલ આચાર્ય પાસે ઉપસમ્પદા લેવી
- (૨) " " " " આદેશ ન કરેલ " " " "
- (૩) " વિના " " કરેલ આચાર્ય પાસે " " "

(દા.ત., “ગુરુ શિષ્યને કહે કે હમણાં કેટલોક સમય તારે અમુક આચાર્ય પાસે ઉપસમ્પદા લેવા જવું નહિ” અહીં જેને ગુરુએ ઉપસમ્પદા માટે આજ્ઞા કરી છે તેની પાસે જવાનો કામચલાઉ નિષેધ છે માટે ત્યાં આ ત્રીજો ભંગ લાગુ પડે.)

(૪) ગુર્વાજ્ઞા વિના, ગુરુએ આદેશ ન કરેલ આચાર્યની પાસે ઉપસમ્પદા લેવા જવું.

(દા.ત., અત્યારે ઉપસમ્પદા માટે ન જવું, અમુક આચાર્ય પાસે ન જવું.)

આ ચાર ભંગમાં પહેલો ભંગ શુદ્ધ છે, બાકીના ત્રણ અશુદ્ધ છે. ઉપસમ્પદા સ્વીકારનારની એ વ્યવસ્થા છે કે સ્વગુરુની પાસે સૂત્ર-અર્થ-તદ્દભય અહણ કરી લીધા પછી વિશેષ અધ્યયન માટે અન્ધ.

સમર્થ પાસ આચાર્યની પાસે તેને ગુરુની ભલામણ થાય અને શિષ્યને ત ગુરુ (આચાર્ય) પાસે જવાની આજ્ઞા મળે પછી જ તે શિષ્ય તે આચાર્યની જ્ઞાન-દર્શન ઉપસમ્પદા સ્વીકારી શકે.

તેમાં જ જો શિષ્યના જવાથી સ્વગુરુ પાસે રહેનારા સાધુપરિવાર અપરિણત હોય કે ગુરુ પાસે અન્ય સાધુપરિવાર ન હોય તો, શિષ્યે ઉપસમ્પદાની અનુજ્ઞા માગવી જોઈએ નહિ. છતાં કેઈ શિષ્ય અનુજ્ઞા લઈને જાય તો પણ ખીજા આચાર્ય તેને સ્વીકારી શકે નહિ.

વળી ગુરુએ જો આચાર્યની પાસે જવાની આજ્ઞા કરી હોય તે આચાર્યની પાસે ઉપસમ્પદા સ્વીકારતી વેળાએ તે આચાર્યે આગન્ટુકની અને આગન્ટુકે આચાર્યની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

જેમ કે આગન્ટુક સાધુ ત્યાંના સાધુઓ ઉનમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો તેમને સનમાર્ગમાં પ્રેરે, તે વખતે તેઓ ‘મિ. દુક્કડ’ આપે અને પુનઃ જૂઝ કરે, પુનઃ સમજાવે અને ન માને અથવા ત્રણથી વધુ વાર થતાં ગુરુને કહે. જો ગુરુ તેમના શિષ્યનો પક્ષ લે તો તે ગુરુ (આચાર્ય) પણ શિથિલ (શીતલ) છે એમ માનીને આગન્ટુક સાધુ ત્યાં ન રહે અને જો ગુરુ શિષ્યનો પક્ષ ન લઈને તેમને સમજાવવા યત્ન કરે તો આગન્ટુક ત્યાં રહે. આ રીતે આચાર્ય પણ કઠોર વચનાદિ કહેવા વડે આગન્ટુકની પરીક્ષા કરે. જો આગન્ટુક તે વચનો સાંભળીને પણ વિનય-મર્યાદાનો લોપ ન કરે તો આચાર્ય તેને સ્વીકારે.

આ રીતે પરસ્પર એકની યોગ્યતા જણાયા પછી આચાર્યને શિષ્ય કહે કે, “અમુક શ્રુતથી બાકી રહેલો અભ્યાસ અમુક કાળ સુધીમાં કરવા માટે આપની પાસે આવ્યો છું” ઇત્યાદિ.”

આભાવ્ય પ્રકરણ : આભાવ્ય વ્યવહારનું આગન્ટુક શિષ્યે પાલન કરવું જોઈએ. આભાવ્ય વ્યવહાર એટલે શિષ્ય કે વસ્ત્રપાત્રાદિ-સચિત્ત

કે અચિત્ત-વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય તો તે કોની ગણવી ? કોની ન ગણવી ?
વગેરે અધિકારની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા.

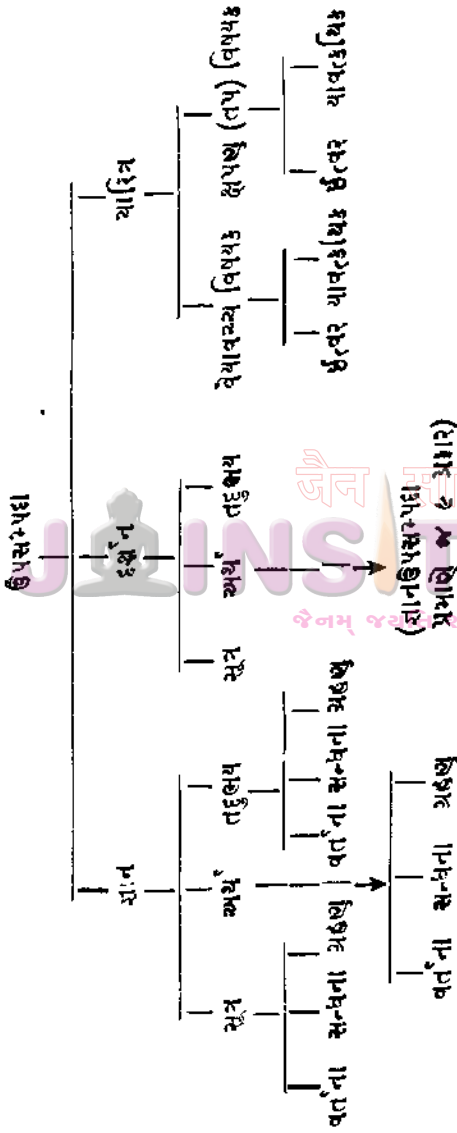
આ વ્યવસ્થા એવી છે કે, સ્વગુરુની પાસેથી નીકળેલા અને
ઉપસમ્પન્નગુરુ (જેમની ઉપસમ્પદા સ્વીકારવાની છે તે ગુરુ) પાસે
પહોંચતા રસ્તામાં જે કાંઈ શિષ્ય-વચ્ચાદિ પ્રાપ્ત થાય તે બધું જો
નાલબદ્ધવલ્લી ન હોય તો ઉપસમ્પન્ન ગુરુની માલિકીનું ગણાય. તે
ગુરુએ પણ તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

શાસ્ત્રમાં ૨૨ નાલબદ્ધ કલ્યા છે. માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, પુત્ર,
પુત્રી, મોસાળ પક્ષના દાદા, દાદી, મામા, માસી, પોતાના દાદા, દાદી,
કાકા, ફાઈ, ભત્રીજા, ભત્રીજી, ભાણેજ, ભાણેજી, પુત્રના પુત્ર-પુત્રી,
પુત્રીના પુત્ર-પુત્રી આ ૨૨માંનો કોઈ પણ માર્ગમાં દીક્ષા લેવા આવે
તા તેને સ્વગુરુને સોંપે.

આમ ઉપસમ્પન્ન ગુરુને નાલબદ્ધવલ્લી વ્યતિરિક્ત અને સ્વગુરુને
નાલબદ્ધવલ્લી રૂપ શિષ્યાદિ સોંપવાથી ઉપસમ્પન્ન ગુરુ અને સ્વગુરુની
પૂજા થાય, પોતે નિઃસંગભાવે રહી શકે તેથી ઊભય ગુરુઓના
વાત્સલ્યભાવની પણ વૃદ્ધિ થાય. આમ થતાં શ્રુતજ્ઞાન આત્મસાત્ થાય
આરિચ્યધર્મની શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત થાય.

આવા કારણે શિષ્યે આભાવ્યનું (સચિત્ત-અચિત્તનું) ગુરુઓને
દાન કરવું જોઈએ અને ગુરુએ પણ શિષ્યને આગનુકનો અનુગ્રહ
કરવાનો બુદ્ધિથી તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

અહીં જ્ઞાન-દર્શન ઉપસમ્પદાનું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે હવે
આરિચ્ય ઉપસમ્પદાનું સ્વરૂપ જોઈએ.

(i) ચારિત્ર ઉપસમ્પદા : બે પ્રકારે.

૧. વૈયાવચ્ચવિષયક ૨. તપ(ક્ષપણ)વિષયક.

પ્રત્યેક બે બે પ્રકારે : અમુક કાળની-અને યાવજીવની યોતાના ચારિત્રની શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ માટે કોઈ સાધુ આચાર્યની વૈયાવચ્ચ સ્વીકારે ત્યારે કાળથી અમુક કાળ માટે સ્વીકારે અથવા યાવજીવ સુધી તે આચાર્યની વૈયાવચ્ચ કરનારો થાય. એ જ રીતે કોઈ તપસ્વી અટૂઠમાદિ તપ માટે ઉપસમ્પદા સ્વીકારે તે પણ અમુક કાળ માટે કે યાવજીવ માટે સ્વીકારે.

દર્શનાદિ ૩૫ પ્રકારની ઉપસમ્પદાનો વિધિ પંચવસ્તુ, આવશ્યક નિયુક્તિ, ધર્મસંગ્રહાદિ ગન્થોથી ભેદ લેવો.

(ii) ગૃસ્થોપસમ્પદા : સાધુની મર્યાદા છે કે, “વિહારને માગ વગેરે કોઈ પણ સ્થળે સાધુને થોડો કાળ વૃક્ષ નીચે રોકાવું પડે તો પણ તેના માલિકની અનુજ્ઞા મેળવીને રહેવું. આવ. નિ. (૭૨૧)માં કહ્યું છે કે, ૩ જા પ્રતના રક્ષણ માટે સ્થાનના માલિકે સ્થાનના જે જે ભાગનો ઉપયોગ કરવાની અનુમતિ સાધુને ન આપી હોય તે ભાગમાં (અવગહમાં) સ્વદ્વકાળ માટે પણ ઊભા રહેવું, બેસવું વગેરે કલ્પે નહિ.”

અહીં ગૃહસ્થની ઉપસમ્પદા કહેવા સાથે ૧૦ મી ઉપસમ્પદા સામાચારીનું, અને તેની સાથે દશધા સામાચારીનું, વિવેચન પૂર્ણ થાય છે. આ દશધા સામાચારીના પાલનનું ફળ બતાવતાં આવ. નિયુક્તિ (૭૨૩)માં કહ્યું છે કે ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરી (જેનું વર્ણન આગળ આવશે તે) માં ઉદ્ભવી સાધુઓ આ સામાચારીનું પાલન કરવાથી અનેક ભવોનું બાંધેલું અનન્તુ કર્મ બપાવો નાંખે છે.

પ્રવચનસારોદ્ધાર ગન્થમાં આ દશધા (ચક્રવાલ) સામાચારી આ પ્રમાણે કહી છે.

૧. સવાર સાંજનું વસ્ત્ર-પાત્રાદિ પ્રતિલેખન ૨. વસતિ પ્રમાર્જન.
૩. ભિક્ષા માટે ફરવું ૪. આવીને ઇર્થાપત્રિકી પ્રતિક્રમણાદિ કરવું
૫. ભિક્ષા આલોચવી ૬. આહાર વાપરવો ૭. પાત્ર ધોવા ૮. વડીનીતિ.

માટે ખહાર ભૂમિએ જવું. ૯. સ્થણિક્ષત પડિલેહવાં (માંડલા કરવાં) ૧૦. પ્રતિકમણુ કરવું, કાલગ્રહણુ કરવું ઇત્યાદિ નિત્ય કરવાની દશવિધ સમાચારી પંચવસ્તુ અન્યના ખીજા દ્વારમાં કહી છે તે વર્ણુન ત્યાંથી જોઇ લેવું.

ત્રીજી, પદવિભાગ સામાચારી : આ સામાચારીનું માત્ર સ્વરૂપ જ જોઇ લઈશું.

આ સામાચારી બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર વગેરે છેદસૂત્ર રૂપ છે. તેમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદરૂપ એ નો જે વિભાગ છે તેને પદવિભાગ કહેવાય છે. અર્થાત્ ઉત્સર્ગ અને અપવાદરૂપ એ પદોનો (માર્ગોનો) વિભાગ તે પદવિભાગ એવી વ્યુત્પત્તિ સમજવી. આ એ પદોનો વિવેક બૃહત્ કલ્પાદિ અન્યેમાં છે તે ત્યાંથી જાણી લેવો. અહીં ઉત્સર્ગ અપવાદનો સમ્યક્ષેદ સમજાવનારી સામાચારી તે પદવિભાગ સામાચારી એટલું જ સમજવું.

આ ૩ પ્રકારની સામાચારીને આરાધતા આત્મામાં ઉપસ્થાપના એટલે કે છેદોસ્થાપના (વડી-દીક્ષા) નામના ખીજા નખરના ચરિત્રની યોગ્યતા પ્રગટે છે. અર્થાત્ સામાચારીનું અખંડ આરાધન કરતો સાધુ વડી-દીક્ષા માટે યોગ્ય બને છે.

ઉપસ્થાપના એટલે જેના દ્વારા ત્રતોનું આરોપણ કરવામાં આવે, શાસ્ત્રાપરિજ્ઞા એ આચારાંગ સૂત્રનું પ્રથમ અધ્યયન છે. એ અધ્યયનાદિ (આદિ શબ્દથી દશવૈકાલિક વગેરે લેવા)ને જેણે અર્થથી જાણ્યા હોય, ત્યાગ-શ્રદ્ધા-સંવેગાદિ ગુણાથી જે સુક્ત હોય, ચારિત્રધર્મ જેને પ્રિય હોય અને હિંસાદિ પાપોનો જેને ભય પ્રગટયો હોય તે વ્યક્તિ ઉપસ્થાપના માટે યોગ્ય છે.

પ્ર. શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ અધ્યયનને અર્થથી જાણ્યા હોય તેમ શાથી કહ્યું? શું તે અધ્યયન સૂત્રથી ભણવાના નથી?

ઉ. સૂત્ર તો જેને જેટલું ઉચિત હોય તેટલું જ તેને ભણાવી શકાય છે. એટલે અર્થથી જ્ઞાન કહ્યું. તે શાસ્ત્રના અર્થ-જ્ઞાન વિના:

તે આત્મા જ્યણા ધર્મમાં કુશળ બની શકતો નથી. શ્રી દશ વૈ. સૂત્રમાં (૪ થુ' અધ્ય.) કહ્યું છે કે પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા છે. અર્થાત્ પ્રધાન દયા હોવા છતાં તેને સારી રીતે પાળવા માટે પ્રથમ જ્ઞાન જરૂરી છે. અહીં દયા કરતાં જ્ઞાનને વધુ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું નથી. કિન્તુ દયાધર્મની વાસ્તવિક આરાધના માટે જ્ઞાનની પ્રથમ જરૂરિયાત જણાવી છે. જેમ ભૂખ્યા માણસને લોજન પ્રધાન છતાં પ્રથમ તો ચૂકો સળગાવવાનું જ જરૂરી બને છે, તેમ અહીં સમજવું.

અજ્ઞાની આત્મા દયા પાળી શકતો નથી માટે પટ્ટકાયસ્વરૂપ, તેના પ્રકારો, હિંસાના નિમિત્તો, રક્ષાના ઉપાયો, અહિંસાનું કળ વગેરેને જ્ઞાન પ્રથમતઃ જરૂરી છે. આ પછી જ દયા (સંયમ) ધર્મ પાળી શકાય છે.

જેનામાં ઉપરોક્ત જ્ઞાન નથી તથા ઉક્ત ત્યાગ-શ્રદ્ધાદિ ગુણો નથી તે ઉપસ્થાપનાને (વડી-દીક્ષાને) અયોગ્ય છે.

૧. ઉપસ્થાપના માટે કહેલા દીક્ષાપર્યાયને જે આચાર્યો ન હોય
૨. જેને પૃથ્વીકાયાદિ પટ્ટકાયજીવોનું, મહાવ્રતોનું તથા તેના અતિચારો વગેરેનું જ્ઞાન આપ્યું ન હોય, ૩. કે જ્ઞાન આપવા છતાં તે તે અર્થને ન સમજ્યો હોય અથવા ૪. સમજવા છતાં જેની પરીક્ષા ન કરી હોય તેવા શિષ્યની ઉપસ્થાપના પાપભીરૂ ગુરુ કરે નહિ. એવા અયોગ્ય સાધુની ઉપસ્થાપના કરનાર ગુરુ આસાભંગ અનવસ્થા, વ્રતવિરાધના, મિથ્યાત્વવૃદ્ધિ આદિ દોષોનો ભાગી બને છે.

શિષ્યની ઉપસ્થાપનાની ૩ ભૂમિકા છે.

જઘન્ય-મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ

તેમાં જઘન્ય ભૂમિકા ૭ રાત્રિદિવસની, મધ્યમ ૪ માસની અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસની.

પૂર્વે અન્યગચ્છાદિમાં (ક્ષેત્રમાં) દીક્ષિત થયેલા પુરાણને પટ્ટકા-આદિનું જ્ઞાન હોઈ શકે છે એટલે ઇન્દ્રિયાવિજય માટે જઘન્ય ભૂમિકા

અને બુદ્ધિહીન, અશ્રદ્ધાળુ શિષ્ય માટે ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકા સમજવી. મધ્યમા પણ યોગ્ય વિનાના અશ્રદ્ધાળુ માટે જ સમજવી. વસ્તુતઃ જઘન્યથી વધુ અને ઉત્કૃષ્ટથી ઓછી એ સઘળી મધ્યમા ભૂમિકા કહેવાય. પરિણત અને બુદ્ધિમાનને પણ ઈન્દ્રિયવિજય માટે મધ્યમા ભૂમિ જ સમજવી.

* ભૂમિકા પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત પિતા-પુત્રાદિની ઉપસ્થાપના.

કેમ :-

કલ્પભાષ્યના આધારે અહીં પિતા-પુત્ર (ભૂમિકાને પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત)ની ઉપસ્થાપના વખતે શું કરવું તે સમજાવે.

પિતા-પુત્ર એ ય દીક્ષિત હોય અને એ ય ઉપસ્થાપનાની ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયા હોય તો અન્નેની ઉપસ્થાપના સાથે કરવી. જો નાનો (પુત્રાદિ) સૂત્રાદિ ભણી શક્યો ન હોય (અપ્રાપ્ત) અને સ્થવિર (પિતાદિ) સૂત્રાદિ ભણીને તૈયાર થયા હોય (પ્રાપ્ત) તો સ્થવિરની પહેલી ઉપસ્થાપના કરવી પણ જો નાનો સૂત્રાદિ ભણીને તૈયાર થયો હોય અને સ્થવિર તૈયાર થયા ન હોય તો સ્થવિર તૈયાર થાય તો જ્યાં સુધી ઉપસ્થાપના કરવાનો શુદ્ધ દિવસ ન આવે ત્યાં સુધી પ્રયત્ન પૂર્વક તે સ્થવિરને ભણાવવો, એમનું કરતાં સ્થવિર સૂત્રાદિને પ્રાપ્ત કરી લે તો એયની ઉપસ્થાપના સાથે કરવી. પણ જો તેટલા કાળે પણ સ્થવિર સૂત્રાદિ પ્રાપ્ત ન થઈ જાય તો આ પ્રમાણે વિધિ કરવો.

સ્થવિર (પિતા)ને આચાર્ય ભગવંત દણ્ડક મન્ત્ર આદિ દંટાન્તથી સમજાવે તેને કહે, “ એક દણ્ડક રાજા હતો. તે રાજા કોઈ કારણે પદબ્રથ થયો તેથી તે રાજા પોતાના પુત્ર સાથે અન્ય રાજાની સેવા કરવા લાગ્યો. એકદા માલિક રાજા તેના પુત્ર ઉપર પ્રસન્ન થયો અને સેવક રાજાને કહ્યું કે “ તમારા પુત્રને હું મારા રાજ્યનો અધિકારી બનાવવા માંગું છું.” તો શું તે રાજા પોતાના પુત્રને રાજવડ આપવામાં કદી આનાકાની કરે? ઊલટો ખૂબ આનંદિત થઈને સંમતિ જ આપે. એ જ રીતે હે સ્થવિર! તમારે પણ તમારા પુત્રને મહાવ્રતવું મહારાજ્ય મળે તેમાં તમારી સંમતિ ન હોય તેમ બને? તમે કેમ સંમતિ આપતા નથી? ”

આ રીતે સમજાવવાથી જો સ્થવિરની અનુમતિ મળી જાય તો ઉપસ્થાપના આપવી. જો ન માને તો પાંચ દિવસ ઉપસ્થાપના અટકાવવી, પાંચ દિવસ બાદ પુનઃ સમજાવવો, છતાં અનુમતિ ન આપે તો વળી પાંચ દિવસનો વિલમ્બ કરવો. આમ ૩-૩ વાર ૫ દિવસનો વિલમ્બ કરતાં જો સ્થવિર સૂત્રાદિનું અધ્યયન કરી લે તો બેચને સાથે ઉપસ્થાપના કરવી. અને જો અધ્યયન કરી ન શકે અને પુત્રને ઉપસ્થાપના કરવાની અનુમતિ પણ ન આપે તો પછી પુત્રની ઉપસ્થાપના કરવી. અથવા તો વ્યક્તિના સ્વભાવને જોઈને વર્તાવું, અર્થાત્ તે માનદશાવાળો સ્થવિર એમ વિચારે કે હું પુત્રને પ્રણામ કેમ કરું? તો ત્રણ વાર ૫-૫ દિવસનો વિલમ્બ કર્યા પછી પણ પુત્ર (હુલ્લક)ને ઉપસ્થાપવો નહિ કેમ કે તેમ કરતાં સ્થવિર દીક્ષા છેડી દે, અથવા ગુરુ કે હુલ્લક પ્રત્યે દ્રેષી થાય માટે ત્યાં સુધી પુત્ર (હુલ્લક)ને રોકવો જ પડે. જ્યાં સુધી સ્થવિર ભણીને તૈયાર થાય. ટૂંકમાં, પ્રવચન-હોલના ન થાય તે રીતે વર્તન કરવું.

આ રીતે સબ્બ અને અમાત્ય સાથે હૌક્ષિત થયા હોય તેઓને આશ્રીને પણ ઉપર પિતા-પુત્રને માટે જે કહ્યો તે સ્વળો વિધિ સમજવો. સાંઘીમાં પણ માતા-પુત્રો જે અથવા મહારાણી અને મન્ત્રીપત્ની જે, વગેરે સાથે હૌક્ષિત થયા હોય તેઓને અંગે પણ આ જ વિધિ સમજવો.

આ જ રીતે ઐશ્વર્યવાળા જે શેડિયા, જે અમાત્યો, જે વ્યાપારીઓ, જે ગેઠીઓ કે જે મોટા કુળવાળા હૌક્ષિત થયેલા હોય તે સાથે ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય ધાય તો તેમને સાથે ઉપસ્થાપવા પણ નાના-મોટા કરવા નહિ.

પટ્ટકાયજીવોતું જ્ઞાન કરાવીને ઉપસ્થાપના આપવાતું જણાવ્યું છે, તેમાં પટ્ટકાયતું જ્ઞાન-અનુમાનાદિ ચુક્તિથી સિદ્ધ કરીને જ્ઞાન આપવું વગેરે બાબતો અન્યાતસ્થી જોઈ લેવી.

પટ્ટકાયજીવોતું જ્ઞાન, વ્રત અને અતિચારતું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી જ તે શિષ્યની ગીતાથ' ગુરુએ પરીક્ષા કરવી. એ વખતે ગુરુ જાણીને

જીવાકુળ વગેરે ભૂમિમાં માત્ર વગેરે શિષ્યના દેખતાં પરઠવે, સચિત્ત જમીન ઉપર ચાલે, નદી વગેરેમાં સ્થણ્ણિલ પરઠવે, પંખો વાપરે, ગોચરી કરતા પણ દોષિત આહારાદિ વહોરે, એમ કરવાથી જો શિષ્ય પણ તેવી સાવધ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને ઉપસ્થાપના માટે અયોગ્ય જાણવો. અને તેવી પ્રવૃત્તિ ન કરે તો ઉપસ્થાપના માટે યોગ્ય જાણવો.

ઉપસ્થાપનાવાિધ ધર્મસંગ્રહાદિ ગ્રન્થથી જાણવી.

આ ઉપસ્થાપના મહાવ્રતોના આરોપણુ રૂપ છે.

સર્વથા (ત્રિવિધ-ત્રિવિધ) હિંસા, મૃષા, અદત્ત, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વિરમણુરૂપ પાંચ મહાવ્રત, અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-પ્રહાર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ મહાવ્રત છે. અને છટ્ટું રાત્રિલોજન વિરમણુ નામનું વ્રત છે.

સૂક્ષ્મબાહર ત્રસસ્થાવર સર્વ જીવોનો હિંસાના ત્યાગરૂપ સર્વ દ્રવ્યોમાં મૃષાવાદના ત્યાગરૂપ સર્વદ્રવ્યોના પરિગ્રહના ત્યાગરૂપ ૧ હું, રગુ અને ૫ મું મહાવ્રત સર્વવિષયક છે. જ્યારે શેષ (૩ગું, ૪થું) મહાવ્રતો દ્રવ્યોના અચુક દેશના જ ત્યાગવાળા છે. ૩ જા મહાવ્રતમાં લઈ શકાય-રાખી શકાય તેવા દ્રવ્યોના અદત્તાદાનનો ત્યાગ છે અને ૪ થા મહાવ્રતમાં રૂપ અને રૂપવાળા પદાર્થ-એ જે ના વિષયના અપ્રદાનનો ત્યાગ છે અને છટ્ટું તો મહાવ્રત નથી. રાત્રિ એ અલો-જનરૂપ હોવાથી તેને રાત્રિલોજન વિરમણુ વ્રત કહેવાય છે.

મહાવ્રત સ્વરૂપ
(વિસ્તારથી)

[૧૬]

હવે વિસ્તારથી મહાવ્રત સ્વરૂપ જોઈએ.

(પહેલું) સર્વથા હિંસાવિરમણુ મહાવ્રત : પ્રમાદના યોગે સર્વ કોઈ જીવના પ્રાણનો નાશ કરવાનો સર્વથા યાવજીવન સુધી ત્યાગ કરવો તે પહેલા મહાવ્રતનું સ્વરૂપ છે.

૫ ઈન્દ્રિય, ૩ યોગ, શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણો છે. જીવનો નાશ કદી થતો નથી માટે આ વ્રતને જીવાતિપાત.

વિરમણુ મહાવ્રત ન કહેતાં પ્રાણાતિપાત વિરમણુ મહાવ્રત કહ્યું છે. જીવ બધા ય સરખા હોવા છતાં એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને ૪-૫ વગેરે યાવત ૧૦ પ્રાણ દેવ-મનુષ્યાદિને હોય છે. જેટલા વધુ પ્રાણની હિંસા તેટલી મોટી ગણાય. આથી જ ઘણા એકેન્દ્રિય જીવનની હિંસા કરતાં એક જોઈની યાવત એક પંચેની હિંસામાં વધુ કર્મબંધ કહ્યો છે.

આ વ્રતને સર્વપ્રથમ મહાવ્રત કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે અન્ય સર્વ વ્રતોનો આધાર આ અહિંસા મહાવ્રત છે. આ મહાવ્રતની રક્ષા કરતી વાડ રૂપ બાકીનાં સઘળાં મહાવ્રતો અને વ્રતો કહ્યાં છે.

(બીજું) સર્વથા મૃષાવાદવિરમણુ મહાવ્રત :—

સર્વ અસત્યથી, અપ્રિયથી અને અહિંતકર વચનથી પણ સર્વથા નિવૃત્તિની પ્રતિજ્ઞા કરવી તે આ વ્રતનું સ્વરૂપ છે.

પૂર્વે શ્રાવકનાં અણુવ્રતોનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે તેમ ક્રોધ-લોભ-ભય કે હાસ્યથી બોલાતું સત્ય પણ અસત્ય સ્વરૂપ છે. અહીં સત્યવ્રતનો અધિકાર છે છતાં માત્ર અસત્યથી જ અટકવારૂપ આ વ્રત ન સમજતાં અપ્રિય અહિંતકર એવા કહેવાતા સત્યથી પણ અટકવારૂપ આ વ્રત સમજવું. એનું કારણ એ છે કે વ્યવહારથી

સત્ય હોવા છતાં પરમાર્થથી તે અસત્ય જ છે. માટે જ કાણને કણો વગેરે નહિ કહેવાતું શાસ્ત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

આ અંગે ૬ પ્રકારની હિંસિતા વગેરે ભાષાઓનું તથા ૪ પ્રકારની સત્ય અસત્યાદિ ભાષા (૧૦-૧૦ પ્રકારે) વગેરેનું વર્ણન અન્થાન્તરથી જાણવું.

(ત્રીજી) સર્વથા સ્તેયવિરમણ મહાવ્રત :

સર્વ પ્રકારના અદત્તને જીવ પર્યન્ત સર્વ રીતે લેતા પ્રતિજ્ઞા-પૂર્વક અટકવું તે આ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ છે.

પૂર્વે સ્વામી અદત્તાદિ ૪ પ્રકરણના અદત્ત કહ્યા તે ચારેયનો ત્રિવિધ-ત્રિવિધ ત્યાગ કરવો. (યાવજજીવ) પ્રવળ્યાની ઈચ્છા વિનાના પુત્રાદિને તેના માતાપિતાદિ સાધુને આપે તે પણ જીવઅદત્ત કહેવાય. અન્ય સઘળું શ્રાવકના ૩ જ અજીવ્રત પ્રમાણે સમજી લેવું.

(ચોથું) સર્વથા મૈથુનવિરમણ મહાવ્રત :

સર્વથા મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી-૩ પ્રકારના મૈથુનોથી ત્રિવિધ-ત્રિવિધ ભાંગે યાવજજીવની નિવૃત્તિની પ્રતિજ્ઞા એ આ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ છે.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

બ્રહ્મચર્યનો અર્થ નિશ્ચયથી બ્રહ્મ એટલે આત્મા, તેના સ્વરૂપમાં રમણતા (ચર્ચા) કરવી તે છે અને વ્યવહારથી એ સાધના માટે મૈથુનનો ત્યાગ કરવા દ્વારા વીર્યનું રક્ષણ કરવું તેવો અર્થ થાય છે.

હિંચ અને ઔદારિક (ઔદ.માં મનુષ્ય તિર્યંચ બેય આવી ગયા.) એ બેય પ્રકારના કામ (મૈથુન)ને મન-વચન-કાયાથી (૨×૩=૬) કરવા, કરાવવા અને અનુમોહવા નહિ. (૬×૩=૧૮) આમ બ્રહ્મચર્યના ૧૮ પ્રકાર થયા.

(પાંચમું) સર્વથા પરિગ્રહવિરમણ મહાવ્રત :

સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ યાવજજીવ માટે કરવાની તે પ્રતિજ્ઞા કરવી તે આ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ છે.

શ્રી. ગુ. ૧૬

આ મહાનત પણ કહેવાય છે. જેની પાસે કંઈ 'અકિંચન' મહાનત પણ (કિંચન) દ્રવ્ય ન હોય તે અકિંચન કહેવાય. વસ્તુતઃ મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે. કેમ કે ધન વિનાનાને ય મૂર્છાનો સંકલેશ થાય છે અને સામગ્રીવાળા સ્થવિરકલ્પી મહામુનિ સર્વથા હીન હોય છે તો (સામગ્રી હોવા છતાં) ચિત્તમાં સંકલેશ થતો નથી. માટે જ ધર્મોપકરણને રાખવા છતાં મુનિએને પોતાના શરીરમાં અને ઉપકરણાદિમાં નિર્મમત્વ હોવાથી અપરિગ્રહ કહ્યા છે. એટલે કહેવાનો ભાવ એ છે કે પરિગ્રહને વસ્તુ સાથે એકાન્ત સંબંધ નથી. વસ્તુ પાસે હોય તો પણ મમત્વ ન પણ હોય એટલે પદાર્થ પાસે હોવામાત્રથી પરિગ્રહ કહેવો તે બિલકુલ વાજબી નથી. તેવું કહેનારા દિગંબરો શરીરરૂપી પરિગ્રહને કેમ રાખે છે ? તેના હોવાથી તેની ઉપર પણ મૂર્છા ન થઈ જાય ? અને જો શરીર ઉપર મૂર્છા ન થાય તો વસ્ત્રાદિ ઉપર પણ ન જ થાય કેમ કે શરીરની મૂર્છાથી જ આહાર-વસ્ત્રાદિ ઉપર મૂર્છા થાય છે. વળી જો તેઓ એમ કહે કે વસ્ત્રની જેમ શરીર ફેંકી દેવાય તેવી વસ્તુ નથી માટે તેનો ત્યાગ અશક્ય છે. તો ભલે. પરન્તુ તેઓ આહાર શા માટે કરે છે ? આહાર તો વસ્ત્રની જેમ ત્યાગી શકાય તેવી વસ્તુ છે ને ? વળી વસ્ત્ર ત્યાગથી તો લોકોમાં 'નાગા' તરીકેની નિન્દા થાય છે, જ્યારે આહાર, ત્યાગથી તો તપસ્વી તરીકે પૂજા થશે. અહીં જો એમ કહો કે કર્મ-ક્ષયની સાધના માટે શરીર જરૂરી છે અને એને ટકાવવા પૂરતી જ આહારની જરૂર રહે છે માટે મૂર્છા વિનાના પણ આહાર થઈ શકે છે તો ચિરંજીવો, અમે પણ કહોશું કે કર્મક્ષયના નિમિત્તે જ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ રાખવા પડે છે. અહીં પણ મૂર્છા વિના જ વસ્ત્રાદિ રાખી શકાય છે.

જો વસ્ત્રાદિ રાખવામાં ન આવે તો અહિંસાધર્મનું પાલન અને ધર્મધ્યાનાદિ અશક્ય બની જાય છે. રત્નોદરણુ વિના જીવદયા શે' પળાય ? પાત્ર વિના વસ્તુમાં આવી ગયેલ જીવો વગેરે શે' દૂર કરાય ? ગ્લાનાદિને ઉપાશ્રયમાં ગોચરી શે' લાવી અપાય ? વસ્ત્ર વિના લલજા શે' ઠંડકાય ? અતિ ઠંડીમાં ધૂજતા શરીરે ધર્મધ્યાન શી રીતે થાય ?

૩. જો વસ્ત્ર વિના મન પણ દુધ્યાને ચડતું હોય અને તે દુધ્યાને દૂર કરીને ધર્મધ્યાન માટે વસ્ત્રની જરૂર રહે તો તો અનાદિ-કાળના વાસના-વિકારોથી મન દુધ્યાને કરે છે માટે દરેક સાધુને એકેકી રૂપવતી સ્ત્રી પણ સખી લેવાતું જરૂરી અને; કેમકે તેના લોગથી દુધ્યાને જતું રહેશે એટલે ધર્મધ્યાન સુલભ થશે ?

૭. આ તો પથરા ફેંકવા જેવી વાતો છે. વસ્ત્રથી દુધ્યાને ટળી જતાં મન પુનઃ પુનઃ વસ્ત્ર પહેરવાની ચિંતા કરતું નથી અને ધર્મધ્યાનમાં લાગી જાય છે જ્યારે સ્ત્રી-લોગથી દુધ્યાને વધતું જાય છે કેમ કે વાસનાઓ લોગવાથી વધુ ભડકે બળે છે માટે સ્ત્રી સખવાથી દુધ્યાને ટળી જવાને બદલે ધણું વધી જાય છે. એટલે તમે તે દ્વેષ આપી શકો તેમ નથી.

સુકિતનો એકાન્ત કામો આત્મા વસ્ત્રાદિ ઉપકરણો જેવી સાધારણ વસ્તુ ઉપર મૂર્ચ્છિત થઈ જાય તે સંભવિત નથી. ત્રિકાળજ્ઞાની ભગવાને ધર્મની સિદ્ધિના સાધન તરીકે બતાવેલ એ ધર્મોપકરણોને સાધન રૂપે જ માની લઈને તેને સ્વીકારવાં જોઈએ અને મૂર્ચ્છા કરવી જોઈએ નહિ. યદ્યપિ મૂર્ચ્છાતું એ સાધન જરૂરી બની શકે છે તથાપિ તેટલા આત્રથી તેને ત્યાગી ન દેવાય.

કપડામાં જૂ પડે ત્યારે ડાહ્યો માણસ જૂને દૂર મૂકી દે છે, નહિ કે બબર વચ્ચે બધાં કપડાં ઉતારીને નાખે યદ્ય જાય.

અને જો આવો જ સિદ્ધાન્ત અપનાવવામાં આવે તો તો કોઈથી કશુંય ખવાશે જ નહિ. કેમ કે ખાવાથી રોગ થવાનો ભય બિલો રહે છે. અર્થાત્ રોગતું કારણ લોજન બની શકે છે માટે લોજનનો જ સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો પડશે. વળી, સાધુથી પણ જ્ઞાનાર્જન કરાશે નહિ કેમ કે જ્ઞાનથી અભિમાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે માટે એ ભયથી ભણવાતું જ મૂકી દેવું પડશે. આવું તો કોઈ દુનિયામાં સાંભળ્યું નથી. માટે મૂર્ચ્છાના ભયથી વસ્ત્રને છોડી દેવાની વાતો તદ્દન વાહિયાત છે. વળી જે વસ્ત્રમાં મૂર્ચ્છિત થઈ જવાનો ભય રાખે છે તે વસ્ત્રથી

પણુ અધિક એવા શરીરમાં તો અવશ્યમેવ મૂર્ચ્છિત થઈ જ જવાનો. એટલે અત્યાભ્ય શરીર રાખીને તેને તો ભારે આફત જ ઊભી થવાની.

બળી આવું કહેનારાઓ પણ માત્ર વસ્ત્રાદિ ઉપકરણોના ત્યાગની વાતો કરે છે અને જે વસ્તુનું શાસ્ત્રમાં કયાંય વિધાન નથી તેવા મોશ્પીન્ધ, કમલુડ્ડું વગેરેનો પરિગ્રહ તેઓ બેશક કરે છે. શું આ બધાને પરિગ્રહ ન કહેવાય ? આના પરિગ્રહમાં મૂર્ચ્છા વિના રહી શકાતું હોય તો શાસ્ત્રોક્ત વસ્ત્રાદિના પરિગ્રહમાં મૂર્ચ્છા વિના કેમ ન રહી શકાય ? પણ છતાં કદાગ્રહના પાપે એમને આ વાત સમજવા વીધી નથી ને તેઓ લોકોમાં નિન્ધા બન્યા છે, ખાવા-પીવાનું હાથમાં જ કરી લઈને આખા શરીરને એંડવાડથી ગંદું બનાવતા તેઓ, લોકોમાં ભારે હાંસીને પાત્ર બન્યાં છે, પરમાત્માના અતિશયી જીવનનું અનુકરણ અતિશય વિનાના તુન્ધ છદ્મસ્થ જીવો કરે તેની અવદશા ન થાય. તો બીજું શું થાય ? આ લોકોએ ચીંદરડી જેટલા વસ્ત્રનો ત્યાગ કરીને કેટલું જોયું ? આજો સાધ્વી-સંઘ જોઈને વ્યતુર્વિધ સંઘ જોયો, ડપ ય આગમને જોતા કહીને જિનાગમ જોયું, સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, ગૃહલિંગ સિદ્ધ અને અન્ય લિંગ સિદ્ધ જોયા, કેવલી ભક્તિનો નિષેધ કરવો પડ્યો ઈત્યાદિ અનેક ઉત્સૂત્રોની પરંપરાં સર્જાઈ.

સ્વેત અંબર છોડ્યું છતાં ય અંબર (વસ્ત્ર)નો મોહ તો ગુઓ કેવો ગાઢ છે કે દિશાડૂપી અંબર તો સ્વીકાર્યું જ નામ જ દિગંબર રાખ્યું !

ત્રિકાળજ્ઞાનીના આગમ-વચનને તિરસ્કાર્યાં અને છદ્મસ્થ આત્માનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માન્યાં.

તીર્થ કરને આહાર-નિહાર વિનાના અને તેમના માત-પિતાને આહાર કરવા છતાં નિહાર વિનાના માનવા પડ્યા છે એ બધી વિટંબણાના મૂળમાં તો ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણાઓ જ પડી છે ને ?

તેમણું કહેવું છે કે વસ્ત્ર વિના જ સાચા પ્રહાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. સારું, જો તેમ જ હોય તો તો જંગલમાં જઈને શા માટે

પડી રહેવું જોઈએ ? વેશ્યાને ત્યાં જ ધામા નાખે એટલે પછી ખખર પડી જાય કે પ્રહાયર્થે કેવું સિદ્ધ થાય છે ? કાથો ખાઈને લિંગ-વિકૃતિને ટાળનારા આ લોકો પોતાને પ્રહાયારી મનાવે છે !

શિયાળાના દિવસોમાં લક્તોના પરિશ્રદ્ધવાળા આ લોકો તૃણ-ડાબના વ્હગલાને એમરે પથરાવી સળગાવે છે છતાં નથી તેઓ પોતાને પરિશ્રદ્ધી આનતા કે નથી અગ્નિકાયના વિરાધક માનતા....અસ્તુ.

આગળ ઉપર આ મત અંગે વિશેષ વિચાર કરવો છે એટલે અહીં આટલેથી જ અટકશું.

પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવનાઓ.
(યોગશાસ્ત્ર ૧ લા પ્રકાશના આધારે.)

[૧૭]

* પહેલા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના :

(૧) મનોચુષ્તિ (૨) એષણા (૩) આદાનસમિતિ (૪) ઈર્થાસમિતિ તથા (૫) આહારપાણી-જોઈને લેવા. આ પાંચ ભાવનાથી બુદ્ધિમાન મુનિ અહિંસાનું પાલન કરે.

૧. મનોચુષ્તિનું સ્વરૂપ કરણસિત્તરિમાં આગળ કહેવાશે.

૨. એષણાસમિતિ એટલે ૪૨ દ્વોષથી મુક્ત શુદ્ધ-ભિક્ષા-વસ્ત્ર પાત્રાદિને ગ્રહણ કરવા.

૩. પીઠકૂલક પુસ્તક વગેરે પૂજા-પ્રમાણને લેવા-મૂકવા તે આદાનસમિતિ.

૪. ગમના ગમન કરતાં જોઈને ચાલવું. ગમનાગમનમાં સંભવતી જીવહિંસાદિ દ્વોષો લાગવા ન દેવા.

૫. અન્ન-પાન વગેરે જોઈને લેવા-વાપરવા.

અહીં મનોચુષ્તિ ભાવના કહી છે તેનું કારણ એ છે કે હિંસામાં મનના વ્યાપારની સુખ્યતા છે. આ પાંચે ભાવના અહિંસા-મહાવ્રતને ઉપકારક અને છે માટે અહિંસા મહાવ્રતની ભાવના કહેવાય છે.

* બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના :

હાસ્ય-લૌભ-ભય-ક્રોધ એ ચારના ત્યાગની જ ભાવના અને વિચારીને જોલવું તે આ વ્રતની પાંચમી ભાવના છે.

હાસી કરનારો, ધનનો આકાંક્ષાવાળો, (લૌભી), પ્રાણાદિના રક્ષણનો ઇચ્છાથી ભયવાળો અને ક્રોધાવિષ્ટ મનવાળો ક્રોધી - આ ચારેયને નિશ્ચયથી જૂઠું જોલી દે છે માટે હાસ્યાદિ ચારેયને તજવા જોઈએ.

અને અસત્ય ન બોલાય તે રીતે મનથી સારી રીતે વિચારીને મોહના સંસ્કારને દૂર કરીને બોલવું જોઈએ.

વસ્તુતઃ અસત્ય બોલવામાં મોહમૂઢતા જ કારણ છે. માટે કહ્યું પણ છે કે રાગ-દ્વેષ કે મોહથી (અજ્ઞાન) જ બોલાય તે અસત્ય જ સમજવું. આ પાંચે ય ભાવનાતું સ્વરૂપ યયું.

* ત્રીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના :

૧. મનથી વિચારીને અવગ્રહ યાયવો.
૨. માલિકે એકવાર આપવા છતાં અવગ્રહનો નિશ્ચય કરવો.
૩. અમુક પ્રમાણમાં અવગ્રહનો નિશ્ચય કરવો.
૪. સાધર્મિક પાસે અવગ્રહની યાચના કરવી.
૫. ગુર્તાજ્ઞા મળી હોય તે જ આહાર-પાણી વગેરે વાપરવા.

૧. મનથી વિચારીને અવગ્રહ યાયવાની પહેલી ભાવના :

અવગ્રહ એટલે રહેવા કે વાપરવા માટે અમુક ભૂમિ-મકાન સ્થળાદિ અવગ્રહ પ વ્યક્તિના હોય છે. ૧. ઇન્દ્રનો. ૨. રાજાનો. ૩. ગૃહપતિનો. ૪. મકાનમાલિકનો. ૫. સાધર્મિકનો (સાધુનો). એમાં પૂર્વ પૂર્વ પ્રકારને પછીનો પ્રકાર આધિત કરે છે. અર્થાત ઉત્તર વ્યક્તિના અભાવે જ પૂર્વ પૂર્વ વ્યક્તિ પાસે અવગ્રહ યાયવાનો રહે છે. પરગામથી વિહાર કરીને આવતા સાધુ ઉપાશ્રયમાં રહેલા સાધુનો (પાંચમે નંબરનો) અવગ્રહ માગી લે. (ઉપાશ્રયમાં ઊતરવાની રજા માગી લે તો ઇન્દ્ર-રાજા-ગૃહપતિ-મકાનમાલિકનો અવગ્રહ માંગવાની જરૂર રહેતી નથી. આ રીતે ૪ થાનો અવગ્રહ મળતાં ૧ લા ત્રણના અવગ્રહની, ત્રીજાનો અવગ્રહ મળતાં ૧ લા બેના અવગ્રહની જરૂર રહે નહિ.

ઇન્દ્રનો અવગ્રહ : દક્ષિણ દિશાના અડધા લોકના સૌધર્મેન્દ્ર અધિપતિ છે અને ઉત્તર દિશાના લોકના ઇશાનેન્દ્ર અધિપતિ છે. આપણે જે ભરતક્ષેત્રમાં છીએ તે દક્ષિણમાં હોવાથી સૌધર્મેન્દ્રના અવગ્રહમાં ગણાઈએ.

રાજાનો અવગ્રહ : રાજા એટલે ચક્રવર્તી અને ભરતાદિના ૬ ખંડ.

ગૃહપતિનો : અચુક દેશનો અધિપતિ (રાજા) તે ગૃહપતિ. તેની સત્તામાં જેટલો દેશ હોય તેનો અવગ્રહ.

શય્યાતર (મકાનમાલિક) : મકાનમાલિકવું મકાન-ભૂમિ વગેરેનો અવગ્રહ.

સાધર્મિક : એટલે સાધુ. તેમને રહેવા માટે ગૃહસ્થે આપેલું જે ઘર તેનો અવગ્રહ.

આ રીતે અવગ્રહોના પ્રકાર સમજીને જેની પાસે જેનો અવગ્રહ માગવાનો હોય તેની પાસે તેનો અવગ્રહ માગીને રહેવું કે તે સ્થાનાદિ વાપરવું. માગ્યા વિના રહેવા વાપરવાથી પરસ્પરને વિરોધ થતાં એકાએક મકાનાદિમાંથી નીકળી જવાનો પ્રસંગ આ જ જન્મમાં આવે અને અદત્તનો પરિલોભ કરવાથી જન્મ-માન-તરમાં પણ દુઃખ લોગવવું પડે.

પ્રવચનસારોદ્ધારની ૬૮૩ ની ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે કે સાધુને માટે સાધર્મિક તરીકે આચાર્ય-ઉપાધ્યાયાદિ ગણાય. માટે આચાર્યાદિ જે નગરાદિમાં ચાતુર્માસ રહ્યા હોય તે નગરાદિની ચારે બાજુના ૫-૫ ગાઉની દિશામાં તેમને પ્રતિબદ્ધ હોવાથી તે બધે ય તેમનો અવગ્રહ ગણાય. એટલે ત્યાં કયાંય પણ રહેવા માટે તેમનો અવગ્રહ લેવો જ પડે. આ તો ક્ષેત્રને આશ્રયીને કહ્યું. કાળથી તો વર્ષાકાળ પૂર્ણ થયા પછી પણ તે (આચાર્યાદિ ત્યાં જ રહ્યા હોય તો) ઉપશંત બે માસ સુધી તેમનો અવગ્રહ સમજવો.

૨. માલિકે એકવાર આપવા છતાં અવગ્રહ યાચવો :

પહેલાં અનુમતિ મળવા છતાં બીમારી વગેરે કારણે વાપરતાં આપનારના ચિત્તમાં કલેશ ન થાય તે હેતુથી માત્રુ વગેરે પરઠવવાનાં, પાત્ર રંગવા-ધોવાનાં કે હાથ-પગ વગેરે ધોવાનાં સ્થાનોની વારંવાર ચાચના કરવી.

૩. અસુકે પ્રમાણમાં અવગ્રહનો નિશ્ચય કરવો :

આ આટલી ભૂમિ વગેરે અમારે જરૂરી છે, અધિક નહિ, એવો નિશ્ચય કરવો તે ૩૭ ભાવના સમજવી. સાધુ અસુક જ ભૂમિ માર્ગને રહે એટલે દાતારને અવગડ ન થાય. અર્થાત્ દાતાની પ્રસન્નતા બળવી શકાય. જો યાચના વખતે જ આવો નિશ્ચય ન કરે તો પાછળથી ભૂમિ આપનારના ચિત્તમાં વિપરીત પરિણામ (અપ્રીતિરૂપ) ભાગી બાય જે સ્વ-પરને નુકસાન કરે.

૪. સાધર્મિક પાસે અવગ્રહની યાચના કરવી :

અહીં સાધર્મિક એટલે સમાન-તુલ્ય ધર્મને આચરે તે સાધર્મિક. સાધુને સાધર્મિક સાધુ ગણાય. તેઓ પહેલાં અસુક ક્ષેત્રમાં અવગ્રહ કરીને રહ્યા હોય તે ક્ષેત્રાદિ કાળની અપેક્ષાએ માસ કે ચાતુર્માસ સુધી અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પાંચ ગાઉ સુધી વગેરે તેનો અવગ્રહ ગણાય, માટે બીજાથી તેમની અનુજ્ઞાપૂર્વક જ ત્યાં રહેવાય. તેઓ જેટલી અનુજ્ઞા આપે તેટલું જ ક્ષેત્ર વગેરે સઘળું સ્વીકારવું. અન્યથા ચોરી ગણાય.

જનમ જયતિ શાસનમ્

૫. ગુર્વાજ્ઞા મળી હોય તે વાપરવા :

સૂત્રોક્ત વિધિ મુજબ પ્રાસુક અને એષણીય (૪૨ દોષ સહિત) સાધુતામાં કલ્પે તેવા આહારાદિ લાવીને પણ ગુરુની સમક્ષ તેની આલોચના કરે, જે ન્યાંથી, જેવી રીતે અને જેવા ભાવથી લીધું કે સામાએ વહોરાવ્યું હોય તે તે સર્વ ગુરુને પ્રગટ જણાવે, પછી તેમાંથી જેટલું વાપરવાની અનુમતિ મળે તેટલું એકલો કે માંડલીમાં એસીને તે વાપરે. અહીં ઉપલક્ષણથી જે કાંઈ ઔધિક કે ઔપગ્રહિક સર્વ ઉપકરણરૂપ ધર્મસાધન તે દરેક ગુરુએ અનુમતિ આપેલી હોય તેટલું જ વાપરવું જોઈએ. અન્યથા આ મહાત્તત્તું ખંડન થાય છે.

* ચોથા મહાત્તત્તની પાંચ ભાવના :

૧. પ્રહારચર્ચના ભંગ-ભયથી ઓ-પશુ આદિવાળું કે ભીંતના આંતરાવાળું સ્થાન તજવું.

૨. સરાગપણે સ્ત્રી-કથા કરવી નહિ.
૩. પૂર્વકૌડાતું સ્મરણ કરવું નહિ.
૪. સ્ત્રીનાં અંગોપાંગાદિને રાગાદિથી જાણવાં નહિ.
૫. સ્નિગ્ધ આહાર, અતિ આહાર વર્જવો.

૧. સ્ત્રી, નયુસક અને લેંસ, ઘોડી વગેરે પશુઓ જ્યાં હોય તેવા સ્થાનમાં વસવું નહિ. તેમનાં આસનોનો ત્યાગ કરવો. તથા ભીંતના આંતરાવાળાં, જ્યાં ગૃહસ્થાશ્રમી વસતા હોય તેવા સ્થાને પણ રહેવું નહિ.

૨. અમુક દેશની સ્ત્રી આવી હોય, તેના પહેરવેશની કે ભાષાની, ગતિની, લટકાની વગેરે વાતો કરવી કે જેનાથી ચિત્તમાં વિકારો પેદા થાય.

૩. સાધુઓ પૂર્વે ગૃહસ્થપર્યાયમાં સ્ત્રીની સાથે ગૈથુન સેવ્યું હોય તેવું સ્મરણ કરવું નહિ તેમ કરવાથી વિકારો વધુ જાગે છે.

૪. સ્ત્રીનાં અંગોપાંગને આશ્ચર્યવશ થઈ શકાટી આંખે જાણવાં નહિ. રાગાદિ વિના માત્ર દ્રષ્ટિથી સહસા જાણવાઈ જાય તે દુષ્ટ નથી.

૫. સ્નિગ્ધ આહાર તેમ જ લુખો પણ આહાર ગણા સુધી નહિ ખાવો. આમ કરવામાં વીર્યતું અતિ પોષણ થાય છે તેથી પ્રગટતા વિકારોથી ખીડાતો ગૈથુન સેવવા સુધીતું અધમ પાપ કરી બેસે છે. ઋક્ષ આહારની અતિશયતા પણ શરીરમાં રાગાદિ ઉત્પન્ન કરે છે.

* પાંચમા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના :

સ્પર્શાદિ ૫ વિષયની ભાવનાઓ કહી છે.

ભોગવવાથી રાગ બિપજો તેવા મનોહર સ્પર્શ-ગન્ધ-રૂપ અને શબ્દ એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં અતિ આસક્તિ કરવી નહિ. તથા એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય-અનિષ્ટ મળે ત્યારે દ્રેષ પણ કરવો નહિ.

અહીં પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવનાતું વિવેચન પૂર્ણ થાય છે.

૬ ઠૂા વ્રતનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ચારે પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ ૬ ઠૂું વ્રત છે. આ છ વ્રતોને સાધુતાના મૂલ-ગુણો કહ્યા છે.

અ. સર્વ ઉત્તરગુણમાં રાત્રિભોજનવિરમણની પ્રધાનતા હોવાથી તે તેને ૬ ઠૂા વ્રત તરીકે ગણ્યું હોય તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે તેને મહાવ્રત તરીકે જ કેમ ન ગણ્યું ? અર્થાત્ વ્રત તરીકે કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉ. અર્વાચીન આચાર્ય આના અંગે એવું સમાધાન આપે છે. કે મહાવ્રતના પેટાવ્રત તરીકેનું એ મહાવ્રત રૂપ બની શકે નહિ. સર્વથા અહિંસાવિરમણ મહાવ્રતના પેટારૂપ અસ્તુત રાત્રિભોજન વિરમણ છે માટે તેને મહાવ્રત ન કહેતાં વ્રત જ કહેવું વાજબી છે. અસ્તુ.

ઉપર જણાવ્યું કે ઉક્ત છયે વ્રત શેષગુણોના આધારભૂત હોવાથી મૂળગુણ કહેવાય છે. અહીં ઉપલક્ષણથી સમ્પૂર્ણ ચરણસિત્તરીને પણ મૂળગુણરૂપ કહેવામાં આવી છે.

અહીં પ્રસંગતઃ ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીનું સ્વરૂપ પણ આપણે સમજી લઈએ.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

ચરણસિત્તરી-કરણસિત્તરી

[૧૮]

- (૧) ૫ વ્રત
- (૨) ૧૦ પ્રકારનો સાધુધર્મ
- (૩) ૧૭ પ્રકારે સંયમ
- (૪) ૧૦ પ્રકારે વૈધાવન્ય
- (૫) ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની શુદ્ધિ (વાઠ)
- (૬) ૩ પ્રકારે જ્ઞાનાદિ શુભો
- (૭) ૧૨ પ્રકારે તપ
- (૮) ૪ પ્રકારે ક્રોધાદિ કષાય નિવૃત્તિ

૭૦

આ ૭૦ (સિત્તરી) પ્રકારે ચારિત્રના મૂળશુભો છે. માટે આને ચરણ (ચારિત્ર) સિત્તરી (૭૦ પ્રકારે) કહેવામાં આવે છે.

(૧) ૫ વ્રત : સર્વથા પ્રાણાતિપાદ વિરમણુ આદિ. આતુ' સ્વરૂપ પૂર્વે જાણાવાઈ ગયું છે.

(૨) ૧૦ પ્રકારનો યતિધર્મ ૧. ક્ષમા ૨. માર્દવ ૩. આત્મવ ૪. શુદ્ધિ (નિર્વૌલતા) ૫. તપ ૬. સંયમ ૭. સત્ય ૮. શૌચ ૯. આકિંચન્ય ૧૦. બ્રહ્મચર્ય.

૧. ક્ષમા : સશક્ત કે અશક્ત પણ જીવનો સહન કરવાનો અધ્યવસાય (આત્મપરિણામ). અર્થાત્ સર્વ શીતે ક્રોધનો વિવેક કરવો, (તેના ઉદયને) નિષ્ક્રમ બનાવવો તેને ક્ષમા કહેવાય છે.

૨. માર્દવ : અસ્તબ્ધતા. અર્થાત્ અક્રકડાઈને, અભાવ, અસ્તબ્ધતાના પરિણામને એટલે ભ.વને અને તેનાથી થતી ક્રિયાને પણ માર્દવ કહે છે. અર્થાત્ જીવની નમ્રતા અને નિરભિમાનતા.

૩. આર્જવ : 'ક્રમુ' એટલે વક્રતારહિત સરળ પારશ્ચામી ભવ. તેના ભાવને અથવા કર્મને આર્જવ કહ્યું છે. દૂકમાં ભવનો સરળ આત્મપરિણામ તે આર્જવ કહેવાય.

૪. મુક્તિ : છૂટવું કે છોડવું તે મુક્તિ. અર્થાત્ બાહ્ય અનિત્ય પદાર્થોની અને અભ્યન્તર ક્રોધાદિ ભાવોની તૃષ્ણાનો છેલ્લ કરવા રૂપ. લોભ-ત્યાગ તે મુક્તિ કહેવાય.

૫. તપ : જેનાથી શરીરની ધાતુઓ અથવા જ્ઞાનાવ. આદિ. કર્મો તપે તે તપ કહેવાય. જે અનશનાદિ ૬ બાહ્ય અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ. ૬ અભ્યન્તર એમ ૧૨ રૂપે કહ્યો છે.

૬. સંયમ : આશ્રવની વિરતિ-નવો કર્મબંધ અટકાવવો તે..

૭. સ્તત્ય : મૃષાવાદના ત્યાગથી ઉત્પન્ન થતો મનાદિનો શુભ યોગ..

૮. શીચ : દ્રવ્યથી સ્થિરિલાદિ જતાં કરવું પડે તે અને ભાવથી સંયમમાં નિર્મળતા (નિરતિચારપણું).

૯. આકિંચન્ય : શરીર અને ધર્મોપકરણમાં અપણુ મમત્વને. અભાવ.
 જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

૧૦. બ્રહ્મચર્ય : નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય-વાડના પાલનપૂર્વકનો. સ્પર્શનેન્દ્રિય સંયમ.

આ ૧૦ પ્રકારનો ચતિધર્મ કહેવાય છે.

૧૭. પ્રકારે સંયમ : મનાદિ ૩ યોગ વીશ (સં) આત્મરક્ષાને. ચલ (યમ) કરવો તે સંયમ.

૫ આશ્રવનિરોધ

૫ ઈન્દ્રિયનિગ્રહ

૪ કષાય-જય

૩ ઠંડ-વિરતિ

૫ આશ્રવનિરોધ : પ્રાણુતિયાતાદિ પાંચ આશ્રવો છે. તે પાંચેય કર્મના આશ્રવ-કર્મ આવવાનાં કારણો છે. તેનાથી અટકવું તે પાંચ આશ્રવવિરતિ કહેવાય.

૫ ઇન્દ્રિનિગ્રહ : તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયની રસ-લમ્પટતા ત્યાગીને આસ્ત્રિજીવનના નિર્વાહ પૂરતો જ નીરસ ભાવે ખાવા-પીવા વગેરે રૂપ ભોગ કરવો તે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કહેવાય.

૪ કષાયજય : ઉદયમાં આવેલા ક્રોધાદિ ૪ ય કષાયને નિષ્ક્રમ કરવા અને સત્તામાં પડેલા હોય તેનો ઉદય ન થવા દેવારૂપ પરાભવ કરવો.

૩ દંડ-વિરતી : આત્માને કર્મથી બાંધે તેવી મન-દંડ, વચન-દંડ અને કાયા-દંડથી પ્રવૃત્તિને અટકાવવી તે દંડત્રયવિરતિ કહેવાય.

આ વ્યાખ્યા અંગે મતાંતરો પણ છે, તે ધર્મસંગ્રહ ગ્રંથથી જોઈ લેવા.

(૪) વૈયાવચ્ચ : ૧. આચાર્ય ૨. ઉપાધ્યાય ૩. તપસ્વી ૪. નવદીક્ષિત (શૈક્ષક) ૫. ગ્લાન ૬ સ્થવિરાદિ અન્ય સાધુ ૭. સમનોસ (એક જ સમાચારીવાળા અન્યગચ્છીય) સાધુ, ૮. સંઘ ૯. કુલ ૧૦. ગણ.

આ દશા વૈયાવચ્ચ કરવાના યોગે વૈયાવચ્ચના પણ ૧૦ પ્રકાર થાય છે.

વૈયાવૃત્ય : ધર્મવ્યાપાર કરનાર વ્યાપૃત કહેવાય.

વ્યાપૃતપણું (વ્યાપૃતત્વ) તે વૈયાવૃત્ય કહેવાય.

આચાર્ય : જેની સહાયથી સાધુ જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ પ્રકારના આચારોનું આચરણ કરે અથવા સાધુ જેની સેવા કરે તે આચાર્ય કહેવાય.

આચાર્યના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે :

૧. પ્રવાજકાચાર્ય : દીક્ષા આપનાર.

૨. દ્વિગાચાર્ય : સચિત્ત, અચિત્ત કે મિશ્રવસ્તુને સંયમાર્થે લેવાની અનુમતિ આપનાર.

૩. ઉદ્દેશ્યાચાર્ય : જે પ્રથમથી જ શ્રુતનો ઉદ્દેશ કરે.

૪. સમુદ્દેશાનુસારાચાર્ય : ઉદ્દેશ્યાચાર્યના અભાવે તે જ શ્રુતનો અર્થ ભણાવે અથવા સૂત્રને સ્થિર કરવાનો (સમુદ્દેશ) કરે અને ખીજાને ભણાવવાની અનુસારા આપે તે.

૫. આમ્નાચાર્યવાચક : ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ અર્થને (આગમ-રહસ્યને) સમજાવનારા ઉપકારી ગુરુચોગ્ય સાધુને સ્થાપનાચાર્ય અને આસનની અનુસારા આપે તે.

૨. ઉપાધ્યાય : આચાર્યની આજ્ઞાથી જેની પાસે જઈને સાધુએ જ્ઞાન ભણે તે.

૩. તપસ્વી : અક્રમ અને તેની ઉપરનો તપ કરનાર મુનિ.

૪. શૈક્ષક : નવદીક્ષિત તાજે સાધુ. સાધુતાની શિક્ષા મેળવે તે શૈક્ષક કહેવાય.

૫. ગ્લાન : જ્વરાદિ રોગવાળો સાધુ.

૬. સ્થવિર : શ્રતસ્થવિર - ૪ થા સમવાયાંગ સુધી ભણેલા.
પર્યાયસ્થવિર - ૨૦ કે તેથી વધુ વર્ષના પર્યાયવાળા.
વયસ્થવિર - ૭૦ કે તેથી વધુ વર્ષની ઉંમરવાળા.

૭. સમનોજ્ઞ : એક જ સમાચારીનું સમ્યક્ આચરણ કરનારા અન્ય ગણના સાધુ.

૮. સંઘ : સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા- એ ચારનો સમુદાય.

૯. કુળ : એક જ સમાચારીવાળા ઘણા ગરુડોનો સમૂહ ઠા. ત., ચાન્દ્રકુળ.

૧૦ ગણુ : એક આચાર્યનો નિશ્રાવતી સાધુસમુદાય અર્થાત્ અનેક કુળનો સમુદાય ઠા. ત., કૌટિક ગણુ.

આ દશેયનો અન્ન-પાણી-ઔષધ-વસતિ આદિ આપવા દ્વારા સેવા કરવી તે ૧૦ પ્રકારની વૈયાવૃત્ય કહેવાય.

(૫) ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ : ગુપ્તિ એટલે રક્ષાના ઉપાય. તે ૯ છે.

૧. વસહિ : સ્ત્રી પશુ પંડક (નપુ) વિના સ્થાને (વસતિમાં) રહેવું.

૨. કથાત્યાગ : કેવળ સ્ત્રીઓને, એકલા સાધુએ ધર્મકથાદિ ન કરવા. તેમનાં રૂપાદિની વાતો ન કરવી.

૩. નિષદ્યા : સ્ત્રી સાથે એક આસને ન બેસવું તથા એઠલા આસને એ ઘડી પણ ન બેસવું. સ્ત્રીએ પુરુષના વાપરેલા આસને કે પ્રહર સુધી ન બેસવું.

૪. ઇન્દ્રિય : સ્ત્રીનો ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયો તથા ઉપલક્ષણથી અંગો-પાંગ વગેરેને ન જોવાં.

૫. કુડચ-તર : કુડી એટલે લીત. સ્ત્રીપુરુષની વિકારી વાત. સાંભળી શકાય તેવા એરડામાં લીંતના આંતરે નહિ બેસવું.

૬. પૂર્વકૌઠિત : પૂર્વકૃતભોગોને ચાદ ન કરવા.

૭. પ્રણીતભોજન : માદક આહાર ન કરવો.

૮. અતિભોજન : ઋણુ પણ અતિ ન ખાવું.

૯. વિભૂષા : સ્નાન-વિલેપન-કેશ-નખ સમારવા વગેરે વિભૂષા કહેવાય. તે બધું શરીરશેભા માટે ન કરવું કેમ કે તેનાથી પર વિકાર-ભાગવા સંભવ રહે છે એથી સ્વ-પર ઊભયને નુકસાન થાય છે.

(૬) ૩ પ્રકારે જ્ઞાનાદિ ગુણો : દ્વાદશ અંગ-ઉપાંગ વગેરે બિનોકત શ્રુત તે જ જ્ઞાન તવરૂપ વસ્તુમાં શ્રદ્ધા તે જ દર્શન. અને સાવધવ્યાપારથી નિવૃત્તિ તે જ ચારિત્ર.

(૭) ૧૨ પ્રકારે તપ : (આગળ કહેવાશે)

(૮) ૪ પ્રકારે ક્રોધાદિ નિગ્રહ : ક્રોધ, માન, માયા લોભ એ ચારે ય ઉદયભાવને નિબંધ કરવો.

આ બધા ભેદો ચરણુ એટલે ચારિત્રરૂપ હોવાથી અને સંખ્યામાં ૭૦ હોવાથી ચરણુસિત્તરીના નામે શાસ્ત્રોમાં ઓળખાય છે.

પ્ર. પાંચ વ્રતમાં કહેલા પ્રહાર્યવ્રતમાં પ્રહાર્યની ૯ ગુપ્તિ અન્તર્ગત છે છતાં તેને ગુદી કહી ?

ઉ. આ વ્રતના પાલનમાં અપવાદ નથી એ વાત સૂચવવા માટે એમ કથું છે. રાગ-દ્રેવના મન:પરિણામ બગડયા વિના કાયાથી અપ્રહ સેવાતું નથી. જ્યાં કાયાથી દોષ સેવવા છતાં મન નિર્મળ રહી શકતું હોય ત્યાં જ અપવાદમાર્ગ હોઈ શકે છે. અહીં તે પ્રવૃત્તિ અને પરિણિત બે ય દુષિત થાય છે માટે અપવાદ સંભવતો નથી. આ ઉપરથી જ્યાલ આવશે કે આધાકર્માદિતું સેવન પણ અપવાદમાર્ગ રૂપ ત્યારે જ બને, જ્યારે તેમાં મનના રાગાદિ ભાવોનો પ્રાદુર્ભાવ ન થઈ જાય.

પ્ર. પાંચ વ્રતમાં ચારિત્ર આવી જવા છતાં તેને જ્ઞાનાદિ ત્રણમાં ગુદું કેમ કહ્યું ?

ઉ. પાંચ વ્રતમાં સામાયિક ચારિત્ર સમજવું. બાકીના છેદોપરથાપનીયાદિ જ્ઞાનાદિ ત્રણમાં કહેલા ચારિત્ર પદથી હેવા. કેમ કે પાંચ વ્રતમાં વ્રત શબ્દથી પાંચ ચારિત્રના સામાયિક અંશતું જ ગ્રહણ થાય છે. એટલે બાકી રહેલા ૪ ચારિત્રોતું નિરૂપણ કરવા જ્ઞાનાદિ-ત્રણમાં ચારિત્ર લીધું.

પ્ર. ૧૨ પ્રકારના તપમાં વૈયાવચ્ચ નામનો તપ આવી જવા છતાં વૈયાવચ્ચને ગુદી કેમ કહી ?

ઉ. તેમ કરવાથી સાબિત થાય કે વૈયાવચ્ચ સ્વ-પર ઉપકારક હોવાથી તપના અન્ય પ્રકારો કરતાં વિશેષતાવાળી છે.

પ્ર. શ્રમણુધર્મમાં ક્રોધાનિગ્રહ આવી જાય છે છતાં તેને લિન્ન કેમ કેમ કહ્યો ?

ઉ. ઉદયમાં આવેલા ક્રોધાદિનો નિગ્રહ કરવા ગુદો કહ્યો. ઉદીરિત ક્રોધાદિના અનુદયરૂપ ક્ષમાદિ શ્રમણુધર્મ છે. અથવા ક્ષમાદિ ૧૦ ઉપાદેય અને ક્રોધાદિ ૪ હોય છે માટે એને ગુદા કહ્યા.

ચૌ. ગુ. ૨૦

આ ચરણસિત્તરીમાં ૭૦ મૂલગુણ કહ્યા. હવે કરણસિત્તરીમાં કહેલા ૭૦ ઉત્તરગુણો લેઈએ. આ ૭૦ ઉત્તરગુણોનું નિરતિચાર પાલન કરવું એ સાપેક્ષ યતિધર્મ છે.

કરણસિત્તરી :— ૪ પિણ્ડવિશુદ્ધ
 ૫ સમિતિ
 ૧૨ ભાવના
 ૧૨ પ્રતિમા
 ૫ ઈન્દ્રિયનિરોધ
 ૨૫ પ્રતિક્ષેપન
 ૩ ગુપ્તિ
 ૪ અભિગ્રહ

૭૦

જૈન સાઈટ

(૧) ૪ પિણ્ડવિશુદ્ધિ—પિણ્ડ એટલે ૧. આહાર, ૨. વસતિ, ૩. વસ્ત્ર, ૪. પાત્ર-આધાકર્માદિ ૪૨ દ્વેષથી શુદ્ધ. આ ચારેયની વિશુદ્ધિ તે પિણ્ડવિશુદ્ધિ.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

(૨) ૫ સમિતિ—પાંચ પ્રકારની સમ્યક્ ચેષ્ટાને પાંચ સમિતિ કહેવાય છે.

૧. ઈર્યાસમિતિ : પગથી ૪ હાથ પ્રમાણની ભૂમિને ભેટા આલવા રૂપ.

૨. ભાષાસમિતિ : વાક્યશુદ્ધિ અધ્યયનમાં વર્ણવેલી પાપભાષાના ત્યાગપૂર્વકની સવલ્લવહિતકારી, અસંહિગ્ધ વાણી બોલવા રૂપ.

૩. એષણાસમિતિ : ગવૈષણા, ગ્રહણૈષણા અને ગ્રાસૈષણાના (૪૭) દ્વેષથી નિર્દોષ એવા અન્ન-પાણી વગેરે તથા નિર્દોષ રત્નેહરણ્ય, મુહુપત્તિ વગેરે ઔષધિક ઉપધિ અને શય્યા, પાટ, પાટલા વગેરે ઔષધિક ઉપધિ એ સર્વને નિર્દોષ લેવા રૂપ.

૪. આદાન-નિક્ષેપસમિતિ : આસનાદિ સઘળાં ઉપકરણોને નેત્રાથી લેઈને, ઉપયોગપૂર્વક પ્રમાણને લેવા-મૂકવા રૂપ.

૫. પરિષ્ઠાપનાસમિતિ : સ્થણ્ડિલ્લાદિને નિર્ણવ અને શુદ્ધ ભૂમિમાં ઉપયોગપૂર્વક ત્યજવારૂપ.

આ પાંચ સમિતિ અને આગળ કહેવાતી ૩ ગુપ્તિ એ ૮ને વ્યસ્તરૂપ શરીરને માતાની જેમ જન્મ આપનારી, પાલન કરનારી, શુદ્ધ કરનારી, સાધુતાની માતાસખી પ્રવચનમાતા કહી છે.

(૩) ૧૨ ભાવના :

૧. અનિત્ય ભાવના : સઘળું નાશવંત છે. (જુઓ યોગશાસ્ત્ર ૪ થી પ્રકાશ શ્લોક ૫૭ થી ૬૦ ટીકાસહ.)

૨. અશરણુભાવના : કોઈ કોઈનું શરણું બની શકે તેમ નથી.

૩. સાંસારભાવના : નવનવા વેષ ધારણ કરતા જીવનટ ૮૪ લાખ યેનિમાં મહાહુ:ખિત થઈને ભટક્યા કરે છે.

૪. એકત્વભાવના : કોઈ કોઈનું નથી.

૫. અન્યત્વભાવના : જીવ શરીરથી, ધન, સ્વજનાદિથી વિન્ન છે.

જેનમ્ જયતિ શાસનમ્

૬. અશુચિત્વભાવના : આ શરીર ગંદકી ભરેલું છે.

૭. આશ્રવભાવના : મૈત્ર્યાદિ વાસિત ચિત્તાદિ શુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે. ક્રોધાદિ વાસિત ચિત્તાદિ શુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે.

૮. સંવરભાવના : સર્વ આશ્રવનિરોધ તે સંવર.

દ્રવ્યથી-કર્મગ્રહણુ અટકાવવું.

ભાવથી-કર્મગ્રહણુમાં હેતુભૂત ક્રોધાદિ સાંસારિક ક્રિયાને ક્ષમાદિથી અટકાવવી.

૯. નિર્જરાભાવના : કર્મનું આત્મા ઉપરથી અંશત: ખરવું તે દેશનિર્જરા. સર્વત: ખરવું તે સર્વનિર્જરા.

સકામનિર્જરા : મુનિઓને (અમારા કર્મનો ક્ષય થાયો એવી કામનાપૂર્વકના તપાદિથી થતી નિર્જરા.)

અકામનિર્જસ-શ્લેષ જીવોને (અમારા કર્મનો ક્ષય થાઓ એવી કામના વિના કષ્ટથી થતી નિર્જસ.)

આ અંગે મતાંતર છે તે ગુરુગમથી બાણી લેવો.

૧૦. લોકસ્વભાવ ભાવના : જે પગ પહોળા કરીને, કેડે જે હાથ મૂકીને ઊભા રહેલા પુરુષના જેવા આકારના લોકનું સ્વરૂપ વિચારવું. તેમાં રહેલા ૫૩ દ્રવ્યની વિચારણા કરવી. ઊર્ધ્વ-અધો-તિર્યચ્ચ લોકનો ભેદ યાકીને તેમાં વસતી જીવ-સૃષ્ટિ વગેરેનો વિચાર કરવો.

૧૧. યોધિદુર્લભ ભાવના : એકેન્દ્રિય-એઈ તેઈ. આદિપણું પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં પંચત્વ મળ્યું, મનુષ્યજન્મ મળ્યો, આર્યદેશાદિ મળ્યા, ધર્મશ્રવણ મળ્યું તો ય યોધિ (સમ્યક્ત્વ) રત્નજીવને દુર્લભ બને છે.

૧૨. ધર્મકથની સુન્દરતા : જિનોક્ત ધર્મનો આશ્રય લેનાર ભવસમુદ્રમાં કહી ડૂબતો નથી. આ ધર્મ એટલા માટે સુન્દર છે કે તે સંયમાદિ સુન્દર ૧૦ પ્રકારનો છે. આ ધર્મશાસ્ત્ર કષ્-છેદ-તાપ પરીક્ષાર્થી શુદ્ધ છે માટે સુન્દર છે. આવી સુન્દરતા બીજા કોઈ ધર્મમાં નથી.

(૪) ૧૨ પ્રતિમા : ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અભિગ્રહ રૂપ પ્રતિમા તે જ પ્રતિમા.

૧. એક મહિનાની	૭. સાત મહિનાની
૨. બે "	૮. ૧ લા ૭ અહોરાત્રની
૩. ત્રણ "	૯. ૨ બા "
૪. ચાર "	૧૦. ૩ બા "
૫. પાંચ "	૧૧. ૧ અહોરાત્રની
૬. છ "	૧૨. ૧ રાત્રિની

પ્રતિમાને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છાવાળો મુનિ પ્રથમ જિનકલ્પિક સાધુની જેમ ગચ્છમાં રહીને જ પ્રતિમાપાલનના સામર્થ્ય માટે પાંચ પ્રકારની તુલના કરે. તે રીતે પ્રતિમાવહન કરવાની યોગ્યતા પ્રગટાવીને પ્રતિમાઓને ક્રમશઃ અંગીકાર કરે.

૧ લા ૩ સંઘયણવાળો, ચિત્તસ્વસ્થતાવાળો અને મહાસાત્વિક સદ્ભાવવાળો એવો મુનિ શાસ્ત્રવિધિ મુજબ શુભાંગ મેળવીને આ પ્રતિમાને અંગીકાર કરે.

તે ગરુડમાં રહીને જ પ્રતિમાઓના અભ્યાસ માટે આહાર-ઉપધિ-વગેરેના પરિકર્મમાં પારંગાની થએલો હોય.

પરિકર્મનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. માસિકી વગેરે સાત પ્રતિમાનું જેટલું જેટલું કાળમાન કહ્યું તે તે પ્રતિમાનું પરિકર્મ પણ તેટલા કાળ સુધી કરવાનું હોય છે. તેમાં પણ આ પ્રતિમાઓનો સ્વીકાર અને તેનું પરિકર્મ વર્ષાકાળે કરી શકાતું નથી એ ફીતે પહેલી જે પ્રતિમા એક જ વર્ષમાં, ત્રીજી-ચોથી પ્રત્યેક એક-એક વર્ષમાં, અને પાંચમી-છઠ્ઠી-સાતમી એ ત્રણે દરેક જે જે વર્ષે (એક વર્ષમાં પરિકર્મ બીજામાં પાલન) પૂર્ણ થાય. આ ફીતે ૬ વર્ષમાં પ્રતિમા પૂર્ણ થાય.

પ્રતિમા સ્વીકારનાર ઉત્કૃષ્ટથી દશપૂર્વથી ન્યૂન અને જઘન્યથી નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધીના શ્રુતજ્ઞાનવાળો હોય. આથી વધુ સંપૂર્ણ દશપૂર્વનું વચન અમોઘ હોવાથી તેમનાથી સંઘનો વિશિષ્ટ ઉપકાર થાય એથી ન્યૂન જ્ઞાનીને કાળ વગેરેનું જ્ઞાન ઘટ શકે નહિ, એથી એ બેચને પ્રતિમાદિ સ્વીકારવાનો નિષેધ કર્યો છે.

પ્રતિમાધારી સાધુ ૭ એવણામાંથી છેલ્લી પાંચમાંથી એક એવ-ણાથી આહાર અને એકથી પાણી લેનારો, તેમાં પણ અલેપકર આહાર લેનારો હોય.

પ્રતિમાવહન કરનાર મહાત્મા ગરુડમાંથી નીકળીને એક મહિનાની મહાપ્રતિમા સ્વીકારે તેમાં ૧ માસ પૂર્ણ થતાં સુધી પ્રતિદિન આહારની એક એક દત્તિ લે. તે પૂર્ણ થતાં પુનઃ ગરુડમાં આવે. બીજી પ્રતિમાનું પરિકર્મ કરી બીજી મહાપ્રતિમા સ્વીકારે. તેમાં નિત્ય આહાર અને પાણીની જે જે દત્તિ લે. તે પ્રતિમા પૂર્ણ થતાં ગરુડમાં આવે. આ ક્રમથી ૭ માસિકી પ્રતિમા સ્વીકારે. નિત્ય આહાર અને પાણીથી ૭-૭ દત્તિ લે. (સર્વત્ર પ્રતિમા પૂર્ણ થતાં ગરુડમાં આવે, ઉત્તર પ્રતિમાનું પરિકર્મ કરીને પછી જ તે પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરે.)

૭ મી પ્રતિમા વહન કર્યા બાદ ૧ લી ૭ અહોરાત્રી ૮મી પ્રતિમા સ્વીકારે. તેમાં એકાન્તરે નિર્જલ ઉપવાસ કરે. પાશ્વે ઠામ-ચોવિહાર આયંબિલ કરે. આઠમી પ્રતિમામાં દત્તિનો નિયમ નથી. આ પ્રતિમામાં સૂતાં, બેસતાં, કે ઊભા રહીને સર્વપ્રકારના ઉપસ-ગાંદિને સહે.

૭ અહોરાત્રી બીજી પ્રતિમા ૧ લી ૭ અહોરાત્રિ તુલ્ય છે. માત્ર વિશેષમાં આ પ્રતિમામાં મસ્ત અનેક પાનીના જ આધારે (વચ્ચે સાથળ-વાંસાથી અધ્ધર) રહીને અથવા વાંકા લાકડાની જેમ કેવળ પીઠના આધારે (મસ્તક-પગ જમીનને ન સ્પર્શે તેમ) રહીને અથવા દંડની જેમ પગ લાંબા કરીને સૂઈ રહીને ઉપસગાંદિ સહન કરે.

ત્રીજી ૭ અહોરાત્રી પ્રતિમા પહેલી બે ૭ અહોરાત્રી પ્રતિમા તુલ્ય છે. માત્ર તેમાં ગોદોહિકા આસને બિમડક બેસવાનું અથવા વીરા-સનથી (પુરશી ઉપર બેઠા હોય તેમ-પુરશી વિના) બેસવાનું હોય છે. અથવા કેરીની જેમ વક્ર શરીરે બેસવાનું હોય છે.

ત્યાર પછી ૧ અહોરાત્રીની ૧૧ મી પ્રતિમા આવે છે. તે પણ પૂર્વોક્ત પ્રતિમાતુલ્ય છે. વિશેષ એટલો કે તેમાં બે ઉપવાસ-આગળ-પાછળ એકાશનપૂર્વક કરવાના હોય છે. આ પ્રતિમા એક અહોરાત્ર સુધી પાળીને પછી બે ઉપવાસ કરવાના હોવાથી ત્રણ દિવસે પૂર્ણ થાય. (બે ઉપવાસની આગળ પાછળ ઠામચોવિ. એકા. કરવાનું.) અહીં ગામ કે શહેરની બહાર કાઉસગ્ગ મુદ્રાની જેમ હાથ લાંબા કરીને ઊભા રહેવાનું હોય છે.

એ જ રીતે ૧૨ મી રાત્રિકી પ્રતિમામાં અટકમનો તપ કરવાનો હોય છે. ગામની બહાર જઈને સિદ્ધરિલાની સામે અનિભેષ દષ્ટિ ભેડીને બિમા ઊભા તેનું પાલન કરવાનું હોય છે. અથવા તેા નદી વગેરેના કાંઠા વગેરે વિષમ ભૂમિએ ઊભા રહી કોઈ એક પદાર્થ ઉપર ખુલ્લી દષ્ટિથી નેત્રો એકદમ સ્થિર કરવાનાં હોય છે. આ બારમી પ્રતિમા વહન કરતાં અવધિ-મનઃપર્યાવ કે કેવળજ્ઞાનાદિમાંથી કોઈ પણ એક જ્ઞાન પ્રગટે છે. આ પ્રતિમાનું પાલન રાત્રિએ કરવાનું

હોવાથી અને ત્યાર બાદ ૩ ઉપવાસ કરવાના હોવાથી ૪ દિવસે પૂર્ણ થાય છે.

(૫) પાંચ ઇન્દ્રિયનિરોધ : પાંચેય ઇન્દ્રિયને સ્વ-સ્વવિષયથી નિવારવી. ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયમાં રાગ-રોષ ન કરવા.

૨૫ પ્રતિલેખના : વસ્ત્ર-પાત્રની ૨૫ પ્રતિલેખના હોય છે. આધનિયુક્તિ આદિ અન્યાનતરથી તેનું સ્વરૂપ જાણી લેવું.

(૬) ત્રણ ગુપ્તિ :- ગુપ્તિ એટલે આત્માનું ગોપાન (રક્ષણ) કરવું.

(i) મનોગુપ્તિ : ત્રિધા.

(૧) આર્ત-રોદ્ર ધ્યાનમાં કારણીભૂત મનઃકલ્પનાનો ત્યાગ કરવો.

(૨) ધર્મધ્યાનમાં કારણીભૂત શાસ્ત્રાનુસારિણી, પરલોકહિત-કારિણી મધ્યસ્થપરિણુતિ કેળવવી.

(૩) મનના શુભાશુભ સર્વ વિકલ્પોના ત્યાગપૂર્વક ૧૪ મા ગુણુસ્થાનની આત્માનંદરૂપ આત્મપરિણુતિ.

(ii) વચનગુપ્તિ : દ્વિધા.

(૧) ઇશારો, હુંકારો વગેરે સંજ્ઞાઓના ત્યાગપૂર્વક વચનથી મૌન રહેવું.

(૨) વાચનાદિ લેવી વગેરે સંયમના કારણે મુખવલ્લિકા મુખે રાખીને લોક અને શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ વચન યોલનારના વાણીના સંયમરૂપ.

ટૂંકમાં, યોલવાનો સર્વથા ત્યાગ અને સમ્યગ્ યોલવારૂપ વચનગુપ્તિ છે. ભાષાસમિતિમાં સમ્યગ્ યોલવારૂપ એક જ પ્રકારે છે. માટે જ કહ્યું છે કે સમિતિવાળો નિયમા ગુપ્ત હોય છે પણ ગુપ્તિવાળો સમિતિવાળો હોય કે ન પણ હોય, કેમ કે અકુશળ વચનને તજતો હોવાથી વચનગુપ્તિવાળો અને ઉપયોગપૂર્વક યોલતો હોવાથી ભાષાસમિતિવાળો એમ બે ય હોઈ શકે છે. જ્યારે સર્વથા મૌન રહેતો વચન ગુપ્તિવાળો ભાષાસમિતિવાળો ન બની શકે.

(iii) કાયગુપ્તિ : દ્વિધા.

(૧) સર્વથા કાયચેષ્ટાત્યાગ

(૨) આગમાનુસારી ચેષ્ટાનો નિયમ

પરિપહાદિ કે કાયોત્સર્ગાદિ વખતે સર્વથા કાયને નિશ્ચલ કરવી તે ૧ લા પ્રકારની કાયગુપ્તિ અને ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વકની પ્રતિલેખનાદિ શુભકાય ક્રિયાથી સ્વચ્છન્દ કાર્યોને ત્યાગ કરીને શરીરથી નિયત ચેષ્ટા કરવી તે બીજા પ્રકારની કાયગુપ્તિ કહેવાય.

(૭) ૪ અભિગ્રહો : દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને આશ્રયીને ૪ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા.

અ. ચરણ-કરણસિત્તરીમાં ફરક શો છે ?

ઉ. પ્રસંગે કરાય તે કરણસિત્તરી અને સતત કરાય તે ચરણ-સિત્તરી કહેવાય. ૧ લી ઉત્તરગુણરૂપ છે બ્યારે બીજી (ચરણસિત્તરી) મૂલગુણરૂપ છે.

* વ્રતોમાં અતિચારો :

૧. અહિંસાવ્રતાતિચાર : એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો સ્પર્શ કરવો (સંઘટ્ટ), સર્વ રીતે સંતાપ ઉપજાવવો (પરિતાપ) અતિશય પીડા કરવી (ઉપદ્રાવણ) વગેરે આ વ્રતના અતિચારો છે.

૨. સત્યવ્રતાતિચાર : દ્વિધા - ૧. સૂક્ષ્મ અને ૨. બાહર. પ્રયત્ના વગેરે (બેડા કે ઊભા ઊંઘવું વગેરે) નિદ્રાને વશ થઈને જે જૂઠું બોલાય-કેમ ? જીવે છે ? ના ર, હું જાંઘતો નથી.) તે સૂક્ષ્મ અતિચાર કહેવાય અને ક્રોધાદિને વશ થઈને બોલાવું સત્ય કે અસત્ય તે બાહર અતિચાર સમજવો.

૩. અસ્તેયવ્રતાતિચાર : દ્વિધા - ૧. સૂક્ષ્મ, ૨. બાહર.

માત્રિકની રજા વિના તૃણાદિ અન્નજાતી લેવાથી સૂક્ષ્મ અતિચાર લાગે. (જાણીને લેવાથી તે અનાચાર લાગે.)

ક્રોધાદિ કષાયથી કોઈની પણ કોઈ પણ વસ્તુ લેવાનો પરિણામ થવો તે બાહર અતિચાર કહેવાય.

૪. બ્રહ્મચર્યવ્રતાતિચાર : 'હસ્તકમ' વગેરે કરવાથી તથા ૯ વાટાતું પાલન નહિ કરવાથી અતિચાર લાગે.

૫. અપરિગ્રહવ્રતાતિચાર : દ્વિધા-૧. સૂક્ષ્મ, ૨. બાહર.

ગૃહસ્થના આહારાદિતું કાગડા, ફૂતરા વગેરેથી સાધુએ રક્ષણ કરવું. શય્યાતર (વસતિ સ્વામી) બાળક કે સાધુ વગેરે ઉપર મમત્વ કરવું તે સૂક્ષ્મ અતિચાર કહેવાય અને લોભના પરિણામથી પૈસા વગેરે રાખવા, શાઓક્ટ ઉપધિથી વધુ ઉપધિ રાખવી તે બાહર અતિચાર કહેવાય. અહીં એટલો વિવેક સમજવો કે જ્ઞાનાદિના ઉપકરણરૂપ પુસ્તક વગેરે મૂર્ચ્છા વિના અવિક રાખવામાં દોષ નથી. (પંચવસ્તુ ૬૬૧)

૬. રાત્રિભોજન વિરમણવ્રતાતિચાર : ચતુર્ભંગી-

૧. આગલા દિવસે લાવી મૂકેલું ખીજે દિવસે વાપરવું.
૨. તે જ " " રાત્રે વાપરવું.
૩. રાત્રે લીધેલું ખીજે દિવસે વાપરવું.
૪. રાત્રે " " રાત્રે વાપરવું.

આ ચારે ચ ભંગાથી પરિણામાનુસાર અતિચાર લાગે. અતિ-માત્રાએ આહારાદિ લેવાથી પણ અતિચાર લાગે.

* અતિક્રમાદિ ૪ ની ઘટના :

'આઘાકમ' દોષથી દુષિત વસ્તુને આપવા વિનંતી કરતા હાતારની વિનંતી સાંભળે તે માટે તૈયારી કરતો ચાવત્ ઉપયોગનો કાર્યોત્સર્ગ વગેરે કરીને જવા માટે પગ ન ઉપાડે ત્યાં સુધી અતિક્રમ દોષ, જવા માટે પગલું ભરે ત્યાંથી માંડીને ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ કરે અને પાત્ર ધરે ત્યાં સુધી વ્યતિક્રમ દોષ, વસ્તુ લઈને ઉપાશ્રયે આવી, ચુરુ સમક્ષ આલોચના કરીને વાપરવા બેસે, સુખમાં વસ્તુ નાંખે ત્યાં સુધી અતિચાર દોષ અને ગળેથી ઊતરી જાય એટલે અનાચાર દોષ લાગે.

આ રીતે સઘળા મૂલોત્તર ગુણોમાં અતિક્રમાદિની ઘટના કરવી.

તેમાં મૂલગુણમાં અતિક્રમાદિ ૩ દોષ લાગતાં ચારિત્રની મલિનતા અણવી. જેની આલોચના-પ્રતિક્રમણાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત (તેતું) સ્વરૂપ આગળ

કહેવાશે)થી શુદ્ધિ થઈ શકે છે, પણ જો મૂલગુણમાં અનાચાર દોષ લાગે તો એ ગુણથી પુનઃ ઉપસ્થાપના જ કરવી યોગ્ય છે. ઉત્તરગુણમાં તો આ ૪ ય દોષથી ચારિત્રની મલિનતા જ સમજવી તે ચારે ય દોષ આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિથી દૂર કરી શકાય છે.

મૂળગુણોમાં જ આવી જતા જ્ઞાનચાર-દર્શનાચાર-ચારિત્રાચાર અને તપાચાર (આ ચારે ય આચારમાં ફેરવાતું યથાયોગ્ય વીર્ય તે જ વીર્યાચાર છે.)નું સંયમજીવનમાં વિશેષ મહત્ત્વ છે માટે તેમનું સ્વરૂપ પણ જોઈ લઈએ.

પંચાચાર પાલન:

[૧૯]

પાંચે ય આચારોનું આગમને અનુસારે પાલન કરવું જોઈ એ...
જ્ઞાનાચાર : કાલે-વિળયે बहुमाणे ગાથાથી ૮ પ્રકારનો છે.
દર્શનાચાર : નિસ્વંકગાથાથી ૮ પ્રકારનો છે.
ચારિત્રચાર : પળિહાળ જોગજુત્તો ગાથાથી ૮ પ્રકારનો છે.
તપાચાર : અળસળમુળોદરિયા વગેરે એ ગાથાથી ૧૨ પ્રકારનો છે...
તપના મુખ્ય એ પ્રકાર છે. બાહ્ય અને અભ્યંતર.
પ્રત્યેકના ૬-૬ પ્રકાર હોવાથી કુલ ૧૨ પ્રકારનો તપ થાય છે.
બાહ્ય તપ : અનશન, ઉનોદરી (અવમોદરી) વૃત્તિસંક્ષેપ,
કાયકલેશ, સંઘીનતા.

૧. અનશન : (૧) મર્યાદિત કાળ સુધી આહાર-ત્યાગ.
(વર્તમાનમાં નવકારશીથી ૬ માસના ઉપ. સુધીનો.)

(૧) યાવજીવ આહારત્યાગ-પાદપોષગમન, ઇંગિતમરણુ,
ભક્તપરિણા રૂપ અનશન.

૨. ઉનોદરતા : દ્રવ્યથી - ઉપકરણને આશ્રીને જિનકલ્પીને
હોય) આહારને આશ્રીને - પેટ ભરીને ન ખાઈને થોડું એછું ખાવું...
આના પણ અલ્પહારાદિ પાંચ ભેદો કહ્યા છે.

ભાવથી : ક્રોધાદિ શત્રુઓને યથાશક્ય ત્યાગ કરવો.

૩. વૃત્તિસંક્ષેપ : વૃત્તિ = આજીવિકા. સાધુને લિક્ષાથી
આજીવિકા થાય. તેનો સંક્ષેપ કરવો. (એક સાથે ગૃહસ્થ જેટલું
આપે તેને એક દત્તિ કહેવાય. આવી દત્તિઓનું નિયમન કરવું.

(આને ૩ થી વધુ દત્તિ ન લેવી) વગેરે અમુક સંખ્યાથી વધુ ઘરો વગેરેમાં ન જવું.

૪. રસત્યાગ : મધ, માંસ, માખણ, મહિરા-આ ૪ અલક્ષ્ય મહાવિગર્ધઓનો તથા દૂધ-દહીં-ઘી-તેલ-ગોળ-પકવાન્ન એ ૬ લક્ષ્ય વિગર્ધઓનો ત્યાગ તે રસત્યાગ. (૪ મહા વિ.નો યાવજીવ માટે ત્યાગ કરી દીધો હોય છે. અને ૬ વિગર્ધનો સંપૂર્ણ ત્યાગ ન બને તો છેવટે ૫-૪-૩-૨ યાવત ૧ વિગર્ધનો પણ નિત્ય ત્યાગ રાખવો જોઈએ.)

૫. કાયકલેશ : વિશિષ્ટ આસનો, શરીર પ્રત્યેની કેટલીક એકરકારી, કેશલેચ, આતાપના વગેરેથી કાયને કલેશ આપવો.

કાયકલેશમાં સ્વયં ઊભા કરેલા કલેશનો અનુભવ થાય, જ્યારે પરિપહોમાં સ્વયં તથા ખીજાએ કરેલા કલેશનો અનુભવ થાય છે. આ કાયકલેશ અને પરિપહોમાં ભેદ છે.

૬. સંલોનતા : ઇન્દ્રિયોને-કર્માયોને અને યોગોને ગોપવવાથી સંલોનતા (ગોપવવાપણું) પ્રાપ્ત થાય છે. જયતિ શાસનમ્

આ દને બાહ્ય તપ કહેવાય છે. કેમ કે આમાં બાહ્ય વસ્તુઓની અપેક્ષા રહે છે, ખીજાઓને આ તપ પ્રત્યક્ષ થાય છે, બાહ્ય શરીરને તપાવે છે અને અન્ય ધર્મીઓ તથા ગૃહસ્થો પણ આ તપ કરે છે.

અલયન્તર તપ : (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત-મૂલોત્તર ગુણુમાં લાગેલો જ્ઞાનો પણ અતિચાર ચિત્તને મલિન કરે છે. તેની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે.

પ્રાય : અતિચારથી મલિન ચિત્તનું શોધન કરે તે પ્રાયશ્ચિત્ત અથવા

પ્રાય : મુનિલોક (સાધુઓ) અતિચારની વિશુદ્ધિ માટે ચિન્તન સ્મરણ કરે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત.

આના ૧૦ પ્રકાર છે. તે આગળ કહેવાશે.

(૨) વિનય : જેનાથી આઠ પ્રકારનાં કર્મો દૂર કરાય (વિનીયતે) તે વિનય.

જ્ઞાનાદિ વિષયલેહથી ૭ પ્રકારનો છે.

જ્ઞાનવિનય : દર્શનવિનય - ચારિત્રવિનય - મનોવિનય- વચન-વિનય-કાચવિનય-ઉપચારવિનય.

૧. પંચદા જ્ઞાનવિનય પાંચે ય જ્ઞાનના તે તે સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધારૂપ.
૩. જ્ઞાન-જ્ઞાની-જ્ઞાનોપગણના ભક્તિ.
૩. હૃદયથી તેમનું બહુમાન કરવું.
૪. તેમાં જણાવેલા અર્થોનો સમ્યક્ (અવિપરીત) વિચાર કરવો.
૫. વિધિપૂર્વકે જ્ઞાન ભણવું, વારંવાર અભ્યાસ કરવો.

દ્વિધા દર્શનવિનય : સુશ્રૂષા અને અનાશાતના રૂપ.

સુશ્રૂષા : દર્શનગુણમાં વધુ નિર્મળ હોય તેઓનો સુશ્રૂષારૂપ વિનય. તેમની સ્તુતિરૂપ સત્કાર, આવે ત્યારે અભ્યુત્થાનાદિ કરવા.

પંચદશદા અનાશાતના વિનય (૧૫ પ્રકાર) :

૧. તીર્થકરો ૨. ધર્મ (ચારિત્ર કે ક્ષમાદિ ૧૦) ૩. આચાર્ય
૪. ઉપાધ્યાય ૫. સ્થવિર ૬. કુલ ૭. ગણ ૮. સંઘ ૯. સભોગિક-સાધુઓ ૧૦. ક્રિયા (અસ્તિત્વવાદ) ૧૧ થી ૧૫-મતિજ્ઞાનાદિ પાંચ જ્ઞાનો અને જ્ઞાનીઓ.

આ ૧૫ ની બાહ્ય સેવારૂપ ભક્તિ-બહુમાન-સ્તુતિ આદિ કરવાં.

ચારિત્રવિનય : સામાયિકાદિ પાંચ ચારિત્રની મનથી શ્રદ્ધા કરવી, કાચાથી તેનું પાલન કરવું અને વચનથી તેની પ્રરૂપણા કરવી.

મન-વચન-કાચવિનય : આચાર્યાદિ પૂજ્યો પ્રત્યે મનાદિથી અકુશળ વ્યાપાર કરવો નહિ અને કુશળ (શુભ) વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થવું.

ઉપચારવિનય : ઉપચાર = વિનયને પાત્ર વ્યક્તિને સુખકારી ક્રિયાવિશેષ એવી ક્રિયા દ્વારા વિનય કરવો તે ઉપચારવિનય કહેવાય.

આ વિનયના ૭ પ્રકાર છે.

જેમ કે ગુરુદેવ એ વિનયપાત્ર વ્યક્તિ છે.

૧. અળલાસચ્છણ : શ્રુત લાણવા સિવાયના સમયે પણ ગુરુ પાસે બેસવું.

૨. છંદાણુવત્તણ : ઇચ્છા ભેદને વર્તવું.

૩. કથપરિક્ષિષ્ઠ : આહારાદિ લાવી આપવા વગેરે પ્રવૃત્તિથી વિશેષ પ્રસન્ન કરવા.

૪. કારતનિમિત્તકારણ : ગુરુએ શ્રુતજ્ઞાન આપ્યું તેનો બદલો વાળવાના ઉદ્દેશથી તેમની સેવા-લક્ષિતમાં વિશેષ ઉદયમ.

૫. દુઃખાર્તગવેષણ : ગ્લાનાવસ્થામાં ઔષધાદિ દ્વારા ભક્તિ કરવી.

૬. દેશકાલજ્ઞાન : દેશકાળને આશ્રીને તેમની વિશેષ જરૂરિયાતો સમજીને તેની ભક્તિ કરવી.

૭. સર્વાર્થેષ્વનુમતિ : સર્વત્ર તેમને અનુકૂળ વર્તવું.

(૩) વૈયાવચ્ચ તપ : ૧૦ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ (અરણ્યસિત્તરીમાં કહેવાઈ ગયેલા છે.)

(૪) સ્વાધ્યાય તપ : વાચનાદિ પાંચ પ્રકારનો યથેક્ત કાળે સ્વાધ્યાય કરવો.

(૫) ધ્યાન : ધર્મ અને શુકલધ્યાનમાં યથાયોગ્ય પ્રવર્તવું.

(૬) ઉત્સર્ગ : વધારાની ઉપધિ અને અશુદ્ધ આહારના ત્યાગરૂપ બાહ્ય-ઉત્સર્ગ.

અને કષાયોનો તથા મૃત્યુકાલે શરીરનો ત્યાગ કરવો તે અલ્પંતર ઉત્સર્ગ કહેવાય.

આ છ પ્રકારનો તપ 'અલ્પંતર' કહેવાય છે કેમ કે તે લોકમાં તપ તરીકે પ્રતિદ્ધ નથી, વિધર્મીઓ એને ભાવથી કરતા નથી, મોક્ષ-પ્રાપ્તિમાં તે અન્તરંગ કારણ છે, અલ્પંતર કર્મોને તપાવે છે.

* વીર્યાચાર ત્રિધા :

મન-વચન-કાર્યાથી પ્રાપ્ત સામર્થ્યને અનુસારે જ્ઞાનાદિ આચાર રૂપ ધર્મકાર્યો કરવાથી ૩ પ્રકારનો વીર્યાચારનું પાલન થાય છે.

સાપેક્ષ યતિધર્મનાં કેટલાંક આવશ્યક કર્તવ્યો (અનુષ્ઠાનો)

[૨૦]

(૧) યતિધર્મનું પ્રથમ કર્તવ્ય (ગરુડવાસ) : ગરુડમાં રહેવાથી અધિક ગુણી સાધુઓનો વિનય કરી શકાય. પોતે પણ ખીન્ન નવદીક્ષિત વગેરેને વિનયનું કારણ બને, વિધિ વગેરેનું ઉલ્લંઘન કરતા સાધુઓને અવિધિથી શેકી શકાય, અન્યોન્ય સહાયથી તે તે વિનયાદિ યોગોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા ગરુડવાસી સાધુને નિયમા મોક્ષપદનો સાધક ધરો છે.

ગરુડમાં થતી (ક્ષતિઓની) સ્મારણા, વારણા વગેરે ગુણકારક યોગોથી કંટાળીને ગરુડને છોડી દેનારા સાધુઓને જ્ઞાનાદિ ગુણોની હાનિ થાય છે. શ્રી ઓઘનિર્યુક્તિ (૧૧૬-૧૧૭)માં કહ્યું છે કે “ જેમ સંખેચ્છુ માછલાં સમુદ્રના સંક્ષોભને સહન નહિ કરતાં બહાર નીકળી જાય તે નીકળતાંની સાથે જ વિનાશ પામે તેમ ગરુડરૂપી સમુદ્રમાંથી સ્મારણાદિથી કંટાળીને નીકળી જતા સાધુઓ એકલા ફરીને નાશ પામે છે.

શ્રીપંચવસ્તુ (૭૦૦)માં કહ્યું છે કે જે ગરુડમાં (ક્ષતિની) સ્મારણા વગેરે ન થતા હોય તે ગરુડ પણ હિતાર્થીએ છોડી દેવો જોઈએ. અહિંત થવાના કારણે જેમ જ્ઞાતિવર્ગને ત્યજી દેવામાં આવે છે તેમ સ્મારણાદિ વિનાના ગરુડનો પણ સાધુએ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. કેમ કે વસ્તુતઃ તે ગરુડ જ નથી. હા, આવો પણ ગરુડ ત્યારે જ છોડી દેવો જોઈએ જ્યારે ખીન્ન કોઈ સુવિહિત ગરુડમાં આશ્રય મળે. અન્યથા તે ગરુડ છોડીને એકલા વિચરવું નહિ.

શ્રી ઉપદેશપદ (૮૪૧)માં કહ્યું છે કે અગીતાર્થ તથા ગીતાર્થોએ પણ ખીન્ન અગીતાર્થોદિ જ્યાં હોય ત્યાં દુષ્કાળાદિના કારણે રહી

શકાય તેમ ન હોય ત્યારે પાન્ધસ્થ (શિયિલાચારી પાપસાધુ) વગેરે જ્યાં હોય તે ક્ષેત્રમાં જઈને પણ ચારિત્રપરિણામને હાનિ ન પહોંચે તેમ તે પાર્શ્વસ્થાદિને 'વાણીથી નમસ્કાર' (મત્યએણુ વંદામિ-બોલવારૂપ) કરવો....વગેરે ઔચિત્ય સાચવીને તેમના ક્ષેત્રમાં રહેવું. શાસ્ત્રમાં આ રીતે 'કુવૃષ્ટિ ન્યાયે' રહેવાનું જણાવ્યું છે. (ઉપદેશપદ. ૮૪૩)

પ્ર. ગુરુકુલવાસનું વર્ણન પૂર્વે આવી ગયું છે. તેનાથી ગચ્છવાસ જુદો છે? જેથી તમે અહીં ગચ્છવાસનો વિચાર જુદો કરો છો?

ઉ. ગુરુકુલવાસથી એક ગુરુનો વિનય વગેરે થાય તેમ ગચ્છવાસથી બીજાઓનો પણ વિનય વગેરે થઈ શકે એમ જણાવવા ગચ્છવાસને અહીં જુદો કહ્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કે ગુરુકુલવાસ માત્ર એક ગુરુના જ વિનયાદિથી થઈ શકે અને ગચ્છવાસથી બીજાઓના પણ વિનયાદિ થાય-માટે અહીં ગચ્છવાસને જુદો જણાવ્યો.

અન્ય સાધુઓને પણ એકબીજાથી ઉપકાર થાય એ રીતે ગુરુ પાસે રહેવું તેનું નામ ગચ્છવાસ.

ગચ્છમાં રહેવા છતાં જો પોતાના દ્વારા અન્ય સાધુઓને ઉપકાર ન થાય તો તે વસ્તુતઃ ગચ્છવાસ ન કહેવાય.

(૨) યતિધર્મનું બીજું કર્તવ્ય (કુસંસર્ગત્યાગ) : પાપમિત્ર-તુલ્ય પાન્ધસ્થાદિની સાથેનો સમ્બન્ધ તે કુસંસર્ગ કહેવાય. તેમની સાથે રહેવાથી સંયમભવનમાં શીથિલ્ય આવી જાય. શ્રી આવ. નિ. (૧૧૧૧-૧૧૧૨)માં કહ્યું છે કે, "જેમ અશુચિ સ્થાનમાં પડેલી ચંપક પુષ્પની માળા પણ મસ્તકે ધારી શકાતી નથી. તેમ પાસત્યાદિના સ્થાનમાં રહેલા સુસાધુ પણ અપૂજ્ય સમજવા. ચંડાળકુળમાં રહેલા ૧૪ વિદ્યાનો પારગામી પણ નિન્દ્ય ગણાય તેમ પાસત્યાદિના સંસર્ગવાળા સુવહિત સાધુ પથ નિન્દ્ય સમજવા.

પ્ર. એવું ન બને કે સુસાધુના સંગથી પાસત્યાદિ સાધુઓ સારા બની જાય? વળી કાચના ટુકડા સાથે વૈદુર્યમણિને ગમે તેટલા કાળ સાથે રાખવામાં આવે તો ય વૈદુર્યમણિ કદી પોતાની જાતને:

ત્યજતો નથી. કહ્યું છે કે, “પુરુષ પોતાની જાતિથી (યોગ્યતાથી) જ સારો-નરસો થાય છે સંગદોષથી નહિ.”

સાપને અને તેના મસ્તકસ્થ મણિને જન્મથી અતિરૂઠ સંસર્ગ છતાં મણિ સાપના દોષનો કે સાપ મણિના ગુણોનો કદાપિ સ્પર્શ સુદ્ધાં કરતો નથી.

ઉ. તમારી વાતને તે જ રૂપે એકાન્તે માની શકાય નહિ. દ્રવ્યો એ પ્રકારનાં હોય છે. ૧. ભાવુક અને ૨. અભાવુક.

વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં દ્રવ્યો પોતાના ગુણ-દોષથી ખીજને પોતાના જેવાં બનાવી દે અર્થાત્ ખીજાં દ્રવ્યો ઉપર પોતાની અસર પાડે અથવા તે વિરુદ્ધધર્મવાળાં જે જે દ્રવ્યો ખીજા દ્રવ્યના સંસર્ગથી તેના જેવાં થાય તે દ્રવ્યો ભાવુક કહેવાય છે.

જીવ એ ભાવુકદ્રવ્ય છે. અનાદિકાળથી પાસત્યા વગેરેએ આચરેલા પ્રમાદભાવથી તેના વિશુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપર જખમર માઠી અસરો પડેાંચી છે. માટે જ કુશીલના સંસર્ગથી સુશીલ પણ કુશીલમય બની જાય છે. વૈદુર્યમણિ વગેરે તે અભાવુક જડ દ્રવ્યો છે માટે ભાવુક દ્રવ્યના વિચારમાં તેનું દષ્ટાંત લગાડી શકાય નહિ. જીવોમાં પણ વૌતરાગ બનેલા અથવા તે અભવ્યો તે અભાવુક દ્રવ્ય જ છે. અને સરાગી ભવ્યમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ સંયમ-ધર્મના પરિણામવાળા ય અભાવુક દ્રવ્ય છે છતાં મધ્યમ દશાના છે તે તે ભાવુક જ હોય છે.

અરે! લોહું પણ લુણના સંસર્ગે ખવાઈ જાય છે તે જીવ-દ્રવ્ય માટે તે શું કહેવું ?

પાસત્યાદિ સાથે આલાપાદિ પણ નહિ કરવાનો આ ઉત્સર્ગ-માર્ગ, જે કાળે ઘણા સંવિગ્ન સાધુઓ હોય તે કાળને આશ્રયીને સમજવી અપવાદમાર્ગે, જે કાળે સંકિલ્પ જીવો ઘણા હોય તે કાળમાં શુદ્ધ સંવિગ્ન સહાયક ન મળે તે પાસત્યાદિની સાથે પણ રહી શકાય. આ અંગેનો વિશેષ નિચાર પંચકૃત્પભાષ્યમાંથી જોઈ લેવો.

ચૌ. ગુ. ૨૧

પાસત્યાદિને વંદના-વિધિમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદ.

પાર્થસ્થ-અવસન્ન-કુશીલ-સંશક્તા-યથાર્ચનદ (અહાર્ચનદ)

આ પાંચ પ્રકારનાં પાપશ્રમણોમાંથી યથાર્ચનદને અભ્યુત્થાન અંચલિખન્ધ નમસ્કાર આદિ કરવાથી ચતુર્ગુણ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

અને પાસત્યાદિને તથા ગૃહસ્થને વંદના અને અંજલિ આદિ કરવાથી ચતુર્લઘુ (પૂર્વોક્તથી નાનું) પ્રાયશ્ચિત્ત આવે એ પાપશ્રમણોની સાથે રહેવાથી આસાલંગ અનવસ્થાદિ અનેક દોષો લાગે.

આ જ રીતે પાસત્યાદિને વસ્ત્ર આપવાથી, ભણાવવાથી કે તેમની પાસે ભણવાથી પણ વિવિધ પ્રાયશ્ચિત્તો લાગે છે.

અપવાદમાર્ગે તેમને વંદનાદિ પણ કરી શકાય.

(બૃહત્કલ્પ ૪૫૪૨) દુષ્કાળાદિ પ્રસંગોમાં કે ખીમારીમાં અશનાદિ દ્વારા ગચ્છનું રક્ષણ કરવાની યુદ્ધિથી દુષ્કાળાદિ આવ્યા પૂર્વે જ પાસત્યાદિની સહાય લેવામાં કુશળ મુનિશા તેમને વંદનાદિ કર્યા વિના સુખશાતા માત્ર પૃષ્ઠીને પ્રસન્ન કરે અને તેમની પાસેથી કામ કઠાવી લે. દુષ્કાળાદિની આગાહી થાય ત્યારેથી જ કુશળ મુનિઓ સ્થણ્ડિલાદિ જતાં તેમના સ્થાને જાય, રસ્તે પણ મળે ત્યારે સુખશાતા પૂછે, વળી પોતાના ઉપાશ્રયે આવવાનું આમન્ત્રણ પણ કરે; તેમના ઉપાશ્રયે જાય ત્યારેય બહાર ઊભા રહીને પહેલાં કુશળતા પૂછે, પછી તેઓ આગ્રહ કરે તો ઉપાશ્રયમાં પણ જાય.

આ પાસત્યાદિ સાધુઓ સંયમનાં કષ્ટોથી અને ધર્મહીલનાના ભયથી મુક્ત બનીને મૂલોત્તર ગુણદોષ સેવતા હોય તો તે માત્ર વેપધારી કહેવાય. તેમની પાસેથી કામ લેવું હોય ત્યારે સુખશાતાદિ પૂછવા પડે તે માની હોય તો હાથ જોડીને પણ મત્યએણુ-વંદામિ કહેવું પડે; પ્રભાવશાળી હોય તો માથું પણ નમાવવું પડે અને પ્રભાવક હોય તો બહારથી સદ્ભાવ પણ ખતાવવો પડે, બહુમાન માટે થોડી વાર ઊભા પણ રહેવું પડે, વિશેષ કારણે તેના ઉપાશ્રયે પણ જવું પડે અને જરૂર જણાય તો થોભવંદન કે અધિક લાભાર્થે

સમ્પૂર્ણ વન્દન પણ કરવું પડે તેા કરવું. શાસ્ત્રમાં તેા કહ્યું છે કે વિશેષ કારણે જે સાધુ પાસત્યાદિને વિધિપૂર્વક યથાયોગ્ય વન્દનાદિ કરતો નથી તે પ્રવચનનો આરાધક નથી, બિલટો. શાસનની અલક્ષિત કરનારો અને છે. પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી અને છે. (બૃહત્કલ્પભાષ્ય-૪૫૫૦-૪૫૪૦) ઉત્સર્ગ અપવાદનો સઘળો વિવેક પ્રાપ્ત કરવા માટે ગીતાર્થતાની પરકાષ્ટા પ્રાપ્ત કરવી જ પડે છે. ગમે તે સાધુ ઉત્સર્ગના સ્થાન કે અપવાદના સ્થાનને યથાયોગ્ય રીતે સમજી શકતો નથી માટે જ અગીતાર્થે ગીતાર્થની નિશ્રામાં જ હોવાતું જણાવ્યું છે.

* યતિધર્મનું ત્રીજું કર્તવ્ય :

અર્થપદ-ચિન્તન : જે પદ કે વાક્યથી અર્થજ્ઞાન થાય તે અર્થપદ કહેવાય. તેવાં પદ વાક્યોથી તેના અર્થનું સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ચિન્તન કરવું તે અર્થપદ-ચિન્તન કહેવાય.

દા. તા., શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બ્રાહ્મી-સુંદરીની જેમ સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર સ્ત્રીઅવતાર વગેરેનું કારણ બની જાય છે તેા શાસ્ત્રમાં અતિચાર બહુલપ્રમત્ત સાધુપણાને મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે તે શી રીતે ઘટે ?

સૂક્ષ્મ ચિન્તાથી આ પ્રશ્નનું સમાધાન મળે છે કે, હીક્ષિત સાધુ સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર સેવે તેા તેના વિપાક અતિભયંકર જ હોય છે કિન્તુ તે અતિચારના પ્રતિપક્ષી શુદ્ધ અધ્યવસાયો જ પ્રાયઃ તે અતિચાર-જન્ય પાપોનો ક્ષય કરી નાંખે છે. કેવળ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી તે પાપ-ક્ષય થતો નથી. બ્રાહ્મી વગેરેએ પ્રતિપક્ષી બળવાન અધ્યવ. વિનાની કેવળ આલોચના જ કરી હતી.

(મતાંતરે આલોચના પણ કરી નથી.)

પ્ર. પ્રતિપક્ષી અધ્યવ.થી જ અતિચારશુદ્ધિ થાય તેા પ્રાયશ્ચિત્ત વ્યવહાર નિરર્થક ગણવો.

ઉ. ના. જ્યાં માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત બળવાન અશુદ્ધિને દૂર કરી ન શકે ત્યાં પ્રતિપક્ષી બળવાન અધ્યવસાયપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું

જોઈએ એટલે પ્રાયશ્ચિત્તની નિસ્થાકતા તો રહેતી જ નથી. કર્મજનિત જડતાથી અનેક નિર્બંધ અતિચારો લાગે તેને તેટલા જ બળવાળા તુલ્યગુણુ-પ્રતિષક્ષી અધ્યવસાયપૂર્વકતું પ્રાયશ્ચિત્ત ટાળી દે અને એક-પણુ બળવાન (અધિક ગુણુ) અધ્યવસાય ઘણા અતિચારોની અશુદ્ધિને પણ ખતમ કરી શકે છે.

૩. માનસિક વિકાર વિશુદ્ધિબળથી ટળી જાય તે વાત માનીએ. પણ કાયિક દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ વિશુદ્ધિબળથી કેમ ટળી શકે ?

ઉ. સંબલન કષાયના ઉદયથી મુનિને લાગતા અતિચારો પણ માનસિક વિકારરૂપ જ છે અને દ્રવ્યઅતિચાર રૂપ કાયિક દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ તો જડ છે તે થોડી જ ભાવશુદ્ધિથી ટળી શકે છે.

આ રીતે અર્થપદ ચિન્તન કરવું જોઈએ, વિશેષાથીએ ઉપદેશ-પદાદિ અન્યો જોઈ લેવા.

* યતિધર્મનું ચોથું (વિશિષ્ટ) કર્તવ્ય :

વિહાર—ગીતાર્થની નિશ્ચાપૂર્વક આગમાનુસારે અપ્રતિબંધ-વિહાર કરવો.

દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ પ્રતિબંધ (રાગાદિ) ત્યજીને માસકલ્પાદિના કર્મથીએ અન્યાન્ય સ્થાને જવું તે વિહાર કહેવાય છે. દ્રવ્યથી ભક્તિવાળા શ્રાવકોમાં, ક્ષેત્રથી પાવન-ઉભાસવાળા ઉપાશ્રયાદિમાં, કાળથી શિશિર-આદિ ઋતુમાં, ભાવથી શરીરપુષ્ટિ વગેરેમાં રાગાદિ કરવારૂપ ચાર-પ્રકારનો પ્રતિબંધ છે. મુનિ આવા પ્રતિબંધથી મુક્ત હોય.

ઉક્ત પ્રતિબંધથી ઉત્સર્ગ માર્ગે એક સ્થાને એક માસથી અધિક રહી શકાય નહિ અને એવા પ્રતિબંધોથી લાંબા વિહારો કરીને પણ બીજા ગામે જઈ શકાય નહિ એ રીતે ‘ઉચ્ચવિહારી’નો ઇલ્કાબ મેળવવાની ભાવના સખવી તે મહાપાપ છે.

અપવાદ માર્ગે ન્યૂનાધિક માસકલ્પ પણ કરી શકાય.

દુષ્કાળાદિના ભયે શેષકાળમાં ૧ સ્થાને એક માસથી ન્યૂનકે-અધિક રહી શકાય. તેમ ૯ મા આતુર્માસ રૂપ માસકલ્પમાં પણ અધ-

વચ્ચે વિહાર કરી જવાય કે કારણે ૬ માસ સુધી (આગળ-પાછળ ૧-૧ માસ વધુ) રહી શકાય.

કારણે માસકલ્પાદિ વિહાર થઈ ન શકે ત્યારે પણ એક શહેરના અન્ય ઉપાશ્રયે જવું, છેવટે તે જ ઉપાશ્રયનો ખૂણો પણ બદલવો. કહ્યું છે કે (ઉપદેશમાળા-૩૯૧) સુવિહિત સંયમી સાધુ કારણે એક જ સ્થળે સો વર્ષ સુધી રહે તો પણ આરાધક છે.

વિહાર કરવાની આજ્ઞા શાસ્ત્રકારે ગીતાર્થને અથવા ગીતાર્થ-નિશ્રાવર્તી સાધુને જ આપી છે. આ બે સિવાયનો ૩ બં કેઈનો વિહાર હોઈ શકતો નથી. (ઉપદેશમાળા-૧૨૬) કેમ કે ગીતાર્થ જ લાભ-હાનિને બાણીને તે તે સમયે તે તે ઉત્સર્ગ અપવાદાદિ માર્ગનું સેવન કરી શકે. તેની નિશ્રામાં રહેલો અગીતાર્થ બલે ગીતાર્થની અપેક્ષાએ જ્ઞાનચક્રહીન હોઈ અન્યતુલ્ય છે છતાં દેખતાનો હાથ ગાલેથી ઢોવાથી તે વસ્તુતઃ દેખતો જ કહેવાય. ગીતાર્થ જ કહેવાય. વિહાર અંગેનું વિશેષ સ્વરૂપાદિ બુદ્ધકલ્પભાષ્યમાંથી (૧૪૪૭ વિ. ગાથાથી) જાણ લેવું.

* યતિધર્મનું પાંચમું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય : **માસનમ્**

મહામુનિઓનાં ચરિત્રોનું શ્રવણ :

સાધુએ પ્રતિદિન દિનચર્યારૂપ સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યો કરવા જોઈએ. અ્યારે સ્વાધ્યાયાદિ કરતાં તે શ્રમિત થઈ બંધ ત્યારે સ્થિરાસન વગેરે વિધિપૂર્વક મહર્ષિઓની કથાવાર્તા કરવી કે સાંભળવી.

આ રીતે સ્થૂલભદ્રાદિ મહર્ષિઓની ઉત્તમ કથાઓના કથન-શ્રવણથી સ્વ-પરને ચરિત્રમાં ઉત્સાહાદિ અનેક ગુણો પ્રગટ થાય છે.

* યતિધર્મનું છઠું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય :

અતિચાર લોચના : મૂલોત્તરશુભમાં લાગેલા અતિચારોનું ગુરુ પાસે આલોચન કરવું.

પાંચ પ્રકારના સાધુઓમાંથી મૂલ-ઉત્તરશુભની વિરાધના પુલાક તથા પ્રતિસેવના કુશીલને હાથ છે, ઉત્તરશુભની જ વિરાધના બકુશને

હોય છે. બાકીના બેને એકે ચ ગુણની વિશદના હોતી નથી. (પ્રવ. સારોદ્ધાર ૭૨૯) અહીં પ્રસંગતઃ પાંચ નિર્ગન્થતું સ્વરૂપ ભેદ લઈએ.
 * ચ નિર્ગન્થઃ : ગ્ન્થ એટલે બન્ધન.

૧ મિથ્યાત્વ, ૩ વેદ, હાસ્યાદિ ૬, ક્રોધાદિ ૪ = ૧૪
 આ ૧૪ ચ અભ્યન્તર ગ્ન્થ કહેવાય છે.

૧. ભૂમિ. ૨. મકાન ૩. ધન, ધાન્ય ૪. મિત્રો અને જ્ઞાતિજનો.
 ૫. વાહનો ૬. શયનો ૭. આસનો ૮. દાસ ૯. દાસી ૧૦. કુપ્ય (ધરવખર્ષી) આ ૧૦ બાહ્ય ગ્ન્થ કહેવાય છે.

બાહ્ય-અભ્યન્તર બે ચ ગ્ન્થથી મુક્ત થયેલા સાધુ નિર્ગન્થ કહેવાય છે.

નિર્ગન્થો :- ૧. પુલાક ૨. બકુશ ૩. કુશીલ ૪. નિર્ગન્થ.
 ૫. સ્નાતક દરેક બે બે પ્રકારે છે.

(૧) પુલાક : પુલાક એટલે સર્વ વિનાતું અસાર ધાન્ય.
 અસાર ચારિત્રવાળો સાધુ પુલાકમ્ધાન્યતિ જેવો બોલે પુલાક કહેવાય છે.

તપ અને શ્રુતની આરાધનાથી પ્રગટેલી એવી સંઘાદિના પ્રયોજને, સૈન્યસહિત-ચક્રવર્તીને પશુ ચૂરી નાંખવામાં સમર્થ, એવી પોતાની લબ્ધિ (શક્તિ)નો પ્રયોગ કરવા દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં અતિચારો લગાડીને જે સાધુ સંયમધર્મના સારને ગાળી નાંખે છે તે અસાર ચારિત્રવાળો સાધુ પુલાક કહેવાય છે. આ નિર્ગન્થ બે ભેદ છે.

લબ્ધિપુલાક અને પ્રતિસેવનાપુલાક.
 હમણાં જ ઉપર લબ્ધિપુલાકનું સ્વરૂપ કહ્યું. (અહીં મતાંતર છે તે અન્યત્રથી ભેદ લેવો.)

પ્રતિસેવના પુલાક જ્ઞાન-દર્શન ચરિત્ર-લિંગ અને યથાસૂક્ષ્મ પાંચ ભેદ છે.

જ્ઞાનપુલાક : સૂત્ર પાઠમાં સ્ખલના કરી, ખૂટતા પાઠને જેમ તેમ મેળવી જ્ઞાનની વિરાધના કરતો.

દર્શનપુલાક : મિથ્યાદર્શનની પ્રશંસા વગેરે કરી દર્શનની વિરાધના કરતો.

ચારિત્રપુલાક : મૂલોત્તરગુણની વિરાધના કરતો.

લિંગપુલાક : શાસ્ત્રોક્ત વેષમાં વધારો કરતો, નિષ્કારણ અન્ય સાધુવેષ પહેરતો.

યથાસૂક્ષ્મપુલાક : કંઈક પ્રમાદથી કે માત્ર મનથી અકલ્પ્યને લોગવતો.

(૨) બકુશ : બકુશ એટલે શબલ, કબૂર, વિચિત્ર.

કાંઈક દ્વેષવાળું કાંઈક નિર્દોષ એવું કાબરચીતરું જેને હોય તે બકુશ કહેવાય. આ પણ એ પ્રકારે છે.

(૧) ઉપકરણ બકુશ-અકાળે વસ્ત્રો ધોનારો, પાત્રાદિને રંગનારો વગેરે.

(૨) શરીર બકુશ-ગૃહસ્થના દેખતાં હાથ-પગ ધોનારો, મેલ ઉતારનારો વગેરે.

બન્ને પ્રકારના બકુશના આલોગ-અનાલોગ સંવૃત-અસંવૃત સૂક્ષ્મ એમ ૫-૫ ભેદ છે.

આલોગ : શરીર કે ઉપધિ શોભા અકરણીય બાણુવા છતાં તે શોભા કરનારો.

અનાલોગ :- શરીર કે ઉપધિ શોભા અકરણીય બાણુવા છતાં સહસા (ઇંરાદા વિના) કરનારો.

સંવૃત :- છપી ભૂલો કરનારો.

અસંવૃત :- નિર્લજ્જ બનીને ઉઘાડી ભૂલો કરનારો.

સૂક્ષ્મ :- નેત્રમળ દૂર કરવા વગેરે રૂપ સૂક્ષ્મ ભૂલો કરનારો.

આ બધા ય બકુશ વસ્ત્રાદિ ઋદ્ધિની, પ્રશંસાદિ ઇન્છાવાળા બાહ્યસુખમાં ગૌરવ માનનારા હોય છે માટે દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરવા રૂપ છેદ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય હોય છે. આવાઓનો પરિવાર જંઘાદિને સાફ કરનારો, તૈલાદિથી શરીરને માલિશ કરનારો, કાતરથી કેશ કાપનારો (અવિવિકત) હોય છે.

(૩) કુશીલ-મૂલોત્તરગુણ વિરાધવાથી અથવા સંબલન કષાયોદયથી જેનું શીલ (આચાર) કુત્સિત બન્યું હોય તે કુશીલ કહેવાય. આ પણ બે પ્રકારે છે.

આસેવનાકુશીલ :-સંયમથી વિપરીત આચરણા કરનારો.

કષાયકુશીલ :-સંબલનાદિ કષાયવાળો.

પ્રત્યેકના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-યથાસૂક્ષ્મ એમ પાંચ લેદ છે.

આસેવના કુશીલના પાંચ લેદ :-પોતાના જ્ઞાનાદિથી આલુવિકા મેળવતા કુશીલ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ કુશીલ કહેવાય છે.

પોતાના જ્ઞાનાદિથી જ્ઞાની-તપસ્વી તરીકેની પ્રશંસા સાંભળીને ખુશ થનાર યથાસૂક્ષ્મકુશીલ કહેવાય.

કષાયકુશીલના પાંચ લેદ :

સંબલનકષાયોદયથી પોતાના જ્ઞાન-દર્શન કે તપથી ક્રોધાદિ કરે તે ક્રમશઃ જ્ઞાનકુશીલ અને તપકુશીલ કહેવાય.

કોઈને પણ શાપ દેનારો ચારિત્રકુશીલ કહેવાય. મનથી માત્ર દ્રેષ કરનારો યથાસૂક્ષ્મકુશીલ કહેવાય.

(૪) નિર્ઞાન્ય : મોહનીયકર્મરૂપ ગ્રન્થથી પણ છૂટેલો નિર્ઞાન્ય કહેવાય. તેના બે પ્રકાર છે.

ઉપશાન્તમોહ :-૧૧ મા ગુ.સ્થાનવર્તી

ક્ષીણમોહ :-૧૨ મા વર્ગેરે ગુણસ્થાનવર્તી

પ્રત્યેકના ૫-૫ લેદ છે.

૧. પ્રથમસમયનિર્ઞન્થ ૩. ચરમસમયનિર્ઞન્થ ૫. યથાસક્ષમનિર્ઞન્થ
૨. અપ્રથમ ,, ૪. અચરમ ,, ,,

શ્રેણિના અંતર્મુહૂર્તના પહેલા સમયે રહેલો, પહેલા સિવાયના કોઈ પણ સમયમાં વર્તતો અને અંતિમ સમય પહેલાંના કોઈ પણ સમયે વર્તતો—એ ૧ લા ૪ નું સ્વરૂપ ક્રમશઃ બાણુવું. અને ૫ માં ભેદ શ્રેણિના કોઈ પણ સમયમાં વર્તતા આત્માનો બાણુવો.

(૫) સ્નાતક : શુકલધ્યાનના જળથી ઘાતીકર્મમળને ધોઈ નાંખનાર મુનિ સ્નાતક કહેવાય છે. તેના બે ભેદ છે.

- સયોગી : મન વગેરે યોગના વ્યાપારવાળો—૧૩ માં ગુ.સ્થાનવર્તી
અયોગી : ,, ,, ,, વિનાનો ૧૪ માં ,, ,,

ઉપરોક્ત પાંચ નિર્ઞન્થમાંથી પુલાક-નિર્ઞન્થ અને સ્નાતક એ ત્રણનો આર્યજંપૂસ્વામીજીના સમયથી વિચ્છેદ થયો છે. ત્યારથી ચરમ-શાસનપતિનું શાસન બકુશ અને કુશીલનિર્ઞન્થથી જ ચલાવાતું કહ્યું છે. (પ્રવ. સારો. ૭૩૦)

ચતિધર્મના ૬ ઠૂા વિશિષ્ટ કર્તવ્યના વણુનમાં પ્રસંગતઃ પાંચ નિર્ઞન્થનું સ્વરૂપ કહેવાઈ ગયું.

* ચતિધર્મનું સાતમું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય :

ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરવું : લાગેલા અતિચારોનું ગુરુદેવ પાસે આલોચન (કથન) કરતાં તેઓ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તેનું વહન કરવું એ સાપેક્ષ ચતિધર્મનું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય છે.

દશ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :

અહીં પ્રસંગતઃ દશ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું સ્વરૂપ ભેઈ લઈએ.

૧. આલોચના ૨. પ્રતિક્રમણ ૩. ભ્રમ ૪. વિવેક ૫. વ્યુત્સર્ગ
૬. તપ ૭. છેદ ૮. મૂળ ૯. અનવસ્થાપ્ય ૧૦. પારાંચિક

૧. આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત : ગુરુની આગળ સ્વ અપરાધોને પ્રગટ કહેવા તે આલોચનારૂપ કથન એ રીતે થાય છે.

(૧) જે ક્રમે અપરાધ સેવ્યા હોય તે ક્રમે કહેવું.

(૨) પ્રથમ નાના અતિચાર કહેવા પછી મોટા-વધુ મોટા કહેવા.

આ આલોચના અપ્રમત્ત સાધુ માટે સમજવી. તેમને ગોચરી વગેરે કાર્યે જતાં-આવતાં સમ્યગ્ ઉપયોગવાળા હોય છે તેથી શુદ્ધ ભાવનાને લીધે જેને અતિચાર ન લાગ્યો હોય તેમને આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાતું છે કેમ કે અતિચારવાળા પ્રમત્ત મુનિ વગેરેને તો ઉપર ઉપરના પ્રાયશ્ચિત્તનો સંભવ રહે છે. કેવલિ ભગવંતો કૃતકૃત્ય હોવાથી તેમને આલો. પ્રાયઃ હોતું નથી. અપ્રમત્ત મુનિને અતિચાર લાગ્યો ન હોવા છતાં તેમની ક્રિયામાં સૂક્ષ્મ પ્રમાદ નિમિત્તભૂત હોવાથી પણ તેમની ક્રિયા કર્મબન્ધવાળી હોવાથી સંભવ છે માટે તેમને આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત નિષ્ક્ર્ણ નથી.

૨. પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્ત : અતિચારથી પાંચા કરવું તે પ્રતિક્રમણ. અર્થાત્ પશ્ચાત્તાપથી મિથ્યાદુષ્ટક ટેવપૂર્વક પુનઃ આવો. અપરાધ નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરવો તેને પ્રતિક્રમણ કહેવાય.

પ્રવચનમાતા વગેરેના પાલનમાં સહસ્રા કે અનુપયોગે પ્રમાદથી ભૂલ થાય ત્યારે ગુરુ સન્મુખ આલોચના (પ્રાયશ્ચિત્ત ૩૫ કથન) કર્યા વિના ‘મિચ્છામિ દુષ્કંડ’ કહેવા ૩૫ આ પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં આવે છે.

૩. મિશ્ર : ઉક્ત આલોચના અને પ્રતિક્રમણ-ઊભય જેમાં હોય તે મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય. તેમાં પ્રથમ ગુરુની સમક્ષ સૂક્ષ્મ અતિચારની આલોચના કરે પછી ગુરુના આદેશથી ‘મિ.દુષ્કંડ’ કે.

આ પ્રાયશ્ચિત્ત ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયમાં રાગાદિ સંશયવાળાને સમજવું. રાગાદિના નિશ્ચયવાળાને તો રહું તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

૪. વિવેક : દોષિત આહાર-પાણી-ઉપધિ-વસતિ વગેરેને ત્યાગ કરવો. તેને વિવેક કહેવાય. ઉપલક્ષણથી ક્ષેત્રાતીત-કાલાતીત આહાર વગેરેના પણ ત્યાગ સમજવો.

૫. વ્યુત્સર્ગ : ઉક્ત અનેષણીયાદિનો ત્યાગ, ગમનાગમન, સાવધ-સ્ખન્નદર્શન, નહી-ઉત્તરણ, લઘુ-વહીનીતિ પરઠવવાથી વગેરે પ્રવૃત્તિ બાદ યથોક્ત કાયોત્સર્ગ કરવો તેને વ્યુત્સર્ગ-પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

૬. તપ : છેદઅન્થો અને જીતકલ્પમાં કદ્યા પ્રમાણે જે તપથી જે અતિચારશુદ્ધિ થાય તે તે તપ આલોચકને ગુરુ આપે, આલોચક તે તપ કરી આપે.

આ પ્રાયશ્ચિત્ત સચિત્ત પૃથ્વ્યાદિનો સંઘટ્ટો થાય ત્યારે જઘન્યથી નીવિથી આરંભીને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસના ઉપવાસ સુધીનું અપાય છે.

૭. છેદ : તપ પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ ન સુધરે તેવા સાધુને ય વગેરે અહોરાત્રિના ચારિત્રપર્યાયનો છેદ કરી ઢેવામાં આવે છે. કેટલાંક તપ કરી શકતા સાધુ તપ-પ્રાયશ્ચિત્ત ગમે તેટલું આવે તો તેને વહી લે છે અને સુધરતા નથી, તેમને અથવા તપમાં અસમર્થ ગ્લાનાદિને અથવા નિષ્કારણ અપવાદમાર્ગ સેવનારાને આ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે.

૮. મૂળ : મહાવ્રતો કરીથી ઉચ્ચરાવવા તે મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

આ પ્રાયશ્ચિત્ત વારંવાર બાણી સમજીને (આકુટીથી) પંચે જીવની હત્યા કરે, અહંકારથી ગૈથુન સેવે, ઉત્કૃષ્ટ મૃષાવાદ સેવે કે અદત્તાદાન પરિગ્રહ કરે અથવા લઘુ મૃષાવાદાદિને વારંવાર સેવે તેને આપવામાં આવે છે.

૯. અનવસ્થાપ્યતા : પુનઃ વ્રતોચ્ચારણુ (અવસ્થાપન) ન કરી શકાય તેવી મોટી વિરાધનાવાળા, અતિદુષ્ટ પરિણામવાળા આલોચક સાધુને આપેલો તપ બ્યાં સુધી તે પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી પુનઃ વ્રતો ઉચ્ચરાવવા નહિ. એવું જે પ્રાયશ્ચિત્ત તે અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય. (તે સાધુને પણ અનવસ્થાપ્ય કહેવાય.) એવા સાધુને તપ પણ એવો અપાય કે જેને વહતાં તે તદ્દન અશક્ત થઈ બાય. ઊંઠવું, બેસવું પણ ભારે પડી બાય. તે વખતે તે સાધુ બીજા સાધુઓને પ્રાર્થના કરે, “હે સાધુઓ ! મારી ઊભા થવાની ઇચ્છા છે.” આ

વખતે અન્ય સાધુઓ કશું ન યોગ્યતાં માત્ર તેનું કામ કરી આપે. આ રીતે તપ કર્યા પછી તેને વ્રતોચ્ચારણુ કરાવાય.

જે સાધુ લાઠી, સુઠી વગેરેથી મારવાનો કે મરવાનો પણ ભય છોડીને નિર્દયતાથી સ્વને કે પરને પ્રહાર કરવારૂપ અતિદુષ્ટ અંધવ-સાયને સેવે તેને આ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે.

૧૦. પારાંચિક : જેનાથી હવે કોઈ મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી આટે જે સઘળા પ્રાયશ્ચિત્તને પાર પામેલું છે. તે પારાંચિક પ્રાય-શ્ચિત્ત કહેવાય છે.

સાંધ્વી કે રાજપત્નીને ભોગવનાર સાધુ, સાંધ્વી કે રાજા વગેરે ઉત્તમ મનુષ્યો વધ વગેરે કરવારૂપ મોટો અપરાધ કરનાર સાધુને (આચાર્યને) કુત્ર-ગણુ અને સંઘથી પણ બહાર મૂકવા માટે અપાય છે. તે જઘન્યથી ૬ માસ અને ઉ.થી ૧૨ વર્ષ સુધીનું હોય છે. તેટલા કાળ પછી શુદ્ધ થયેલાને પુનઃ દીક્ષા અપાય અન્યથા નહિ. આ પ્રાયશ્ચિત્ત કેવળ આચાર્યને જ અપાય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરવાના કાળ દરમિયાન તે અપ્રગટ રૂપે સાધુ વેષ રાખીને, જ્યાં ન વ્યયો હોય તેવા અભણા લોકોના પ્રદેશમાં રહીને અત્યુચ્ચ તપ કરે ત્યારે પૂર્ણ થાય છે.

ઉપાધ્યાયને તો દશમા પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય અપરાધના બદલામાં પણ ૯ મું અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત જ અપાય અને સામાન્ય સાધુને ગમે તેટલા મોટા અપરાધે વધુમાં વધુ આઠમું મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત જ અપાય.

૧. આશાતના અનવ, ૨. પ્રતિસેવા અનવ.

તેમાં પહેલું તીર્થંકર, ગણુધરાદિ ઉત્તમોત્તમ પુરુષની અવહીલના કરે તેને જઘન્યથી ૭ માસ, ઉ.થી એક વર્ષ સુધીનું અપાય છે. બીજું તો હાથેથી માર મારવો, સમાનધર્મી, સાધુઓની કે અન્ય ધર્મીની ચોરી કરવી વગેરે કૃત્યો કરનારને જઘન્યથી એક વર્ષ ઉ. થી ૧૨ વર્ષ સુધીનું પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે.

૯ સું અને ૧૦ સું પ્રાયશ્ચિત્ત ૧૪ પૂર્વી અને પ્રથમસંઘયણી સાધુઓના કાળ સુધી જ હતું. ત્યાર પછી તે બે ય વિચ્છેદ પામ્યા છે. મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત સુધીના આઠ પ્રાયશ્ચિત્ત શાસનપતિના કાળના છેલ્લા આચાર્ય દુષ્યસહસ્રરિણના કાળ સુધી રહેશે.

* યતિધર્મનું આઠસું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય :

ઉપસર્ગો સહવા (ઉપસર્ગતિતિક્ષા)

સમીપમાં (ઉપ) આવીને જે થાય (દૂરથી ન થાય) તેને ઉપસર્ગ કહેવાય યોગશાસ્ત્રના ૩ બા પ્રકાશમાં (૧૫૩મી ગાથાની ટીકામાં) આ અંગે જે કહ્યું છે તે જ અહીં વિચારીએ.

દેવથી-મનુષ્યથી-તિર્યચથી અને-પોતાનાથી એમ ૪ પ્રકારના ઉપસર્ગો છે. હાસ્યથી-દ્રેષથી-રોષથી અને એ ત્રણેયના મિશ્રણથી એમ દેવી ઉપસર્ગ ૪ પ્રકારે થાય છે.

હાસ્યથી-દ્રેષથી-રોષથી-દુરાચારીની સોબતથી મનુષ્યકૃત ઉપ. ૪ પ્રકારે છે.

ભયથી-ક્રોધથી-આહાર મેળવવા અને બચ્ચાના રક્ષણ માટે તિર્યચ તરફથી ૪ પ્રકારે ઉપસર્ગ થાય.

અને સ્વયં અથડાવું, થંભવું, વળગી પડવું તથા પડતું મૂકવું એ ૪ પ્રકારે સ્વયં ઉપસર્ગ થાય.

અથવા વાત-પિત્ત-કફ અને ત્રિદોષ (સન્નિપાત)થી સ્વકૃત ઉપ. ના ૪ પ્રકાર થાય.

આ ૧૬૫ પ્રકારના ઉપસર્ગને સમતાથી સહવા એ સાપેક્ષ યતિધર્મ છે.

* સાપેક્ષ યતિધર્મનું નવસું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય :

પરિષદજય :

સૌક્ષમાર્ગમાં સ્થિર થવા માટે, કર્મનિર્જરા માટે જે પુનઃ પુનઃ સહવામાં આવે તે પરિષદ કહેવાય.

આવા પરિષદના ૨૨ પ્રકાર છે. તેનો જય (એટલે પરાભવ) કરવો તે સાપેક્ષ યતિધર્મ છે.

* ૨૨. પરિષદ :

અહીં સંક્ષેપમાં ૨૨ પરિષદવું સ્વરૂપ જોઈ લઈએ.

૧. ક્ષુધા-ભૂખથી પીડાવા છતાં સાધુ એવળા સમિતિમાં દોષ ન સેવે કિન્તુ દીન બન્યા વિના અપ્રમતપણે નિર્દોષ આહારાદિ માટે કરે.

૨. તૃષ્ણાવિહારાદિમાં તૃષ્ણાથી થવા છતાં અદીન બની રહે. સચિત ઠંડા પાણીની ઇચ્છા ન કરે.

૩. શીત-ઠંડીથી પરાભવ પામવા છતાં વૃક્ષોની છાલ વગેરેની કે વસ્ત્રોના અભાવમાં અકલ્પ વસ્ત્રની ઇચ્છા ન કરે. મળે તો તેવા અકલ્પને સ્વીકાર ન કરે અને અગ્નિ સહાય પણ ન લે.

૪. ઉષ્ણ-ગરમીથી પીડાવા છતાં મુનિ તેની નિંદા ન કરે કે પંખો, છાંયડો, પાણી છાંટવા વગેરેની ઇચ્છા પણ ન કરે.

૫. ડાંસ-મચ્છર-જન્તુ કરડવા છતાં તેની ઉપર દ્વેષાદિ ન કરે, ઉડાડે પણ નહિ, પીડા સહે.

૬. નબળતા-શૂન્ય-તુચ્છ વસ્ત્ર પહેરવા છતાં, 'મારે વસ્ત્ર નથી,' 'અરામ છે' 'સારું છે' ઇત્યાદિ રાગ-રોષ ન કરે. કુવિકલ્પ ન કરે.

૭. અરતિ-ધર્મથી અનુભવાતા આરામમાં આનંદ માનતો મુનિ ચાલવામાં, બેસા રહેવામાં કે બેસી રહેવામાં કદાપિ ખેદ (અરતિ) ન કરે કિન્તુ સ્વસ્થ રહે.

૮. સ્ત્રી-સ્ત્રીના વિચારમાત્રથી ધર્મનાશને સમજતો મુનિ તેના સ્ત્રોગનો વિચાર પણ ન કરે.

૯. વિહાર-કયાંય સ્થિર ન રહેતાં અભિચ્છે કરીને મુનિ ફરતો રહે.

૧૦. આસન-સ્ત્રી-પશુ-પંડકરૂપ ભાવ કાંટાથી રહિત, સ્મશાનાદિને આસન માનીને નિર્ભયતાપૂર્વક શરીર મમત્વ રહિત તે મુનિ ત્યાં રહે, સ્વધર્મ સહે.

૧૧. શય્યા (ઉપાશ્રય)—સારા-નરસા ઉપાશ્રયના સુખદુઃખને સહતો તેમાં સમ રહે.

૧૨. આક્રોશ-કેઈ આક્રોશ કરે તો તેની સામે ન થાય, તેનોય ઉપકાર માને.

૧૩. વધ-કેઈ તાડન-તર્જન કરે તો ય સમતાથી સહે, તેની કરુણા જ ચિન્તવે.

૧૪. યાચના-યાચનામાં દુઃખ ન ધરે, પુનઃ ગૃહસ્થ ખનવાની ઇચ્છા ન કરે.

૧૫. અલાલ-લાલાન્તરાય કર્મેદિયથી વસ્ત્રાદિ ન મળે તો પણ ખેદ ન કરે કર્મક્ષયોપ. થી મળે તો હર્ષ પણ ન ધરે. સમતા જ ધારણ કરે.

૧૬. રોગ-રોગો જાગતાં ખિન્ન ન થાય; ઔષધની ઇચ્છા પણ ન કરે. દેહને આત્માથી ભિન્ન માનીને દીનતા વિના સહે. કદાચ ઔષધ કરે તો ય સંયમના જ ધ્યેયથી કરે.

૧૭. તૃણસ્પર્શ-વસ્ત્રોના અભાવે કે વસ્ત્રોની યોછાશ વગેરે કારણે તૃણાદિ પાથરીને સૂવે, તેના કર્કશ સ્પર્શને સહે, કોમળ સ્પર્શની ઇચ્છા ન કરે.

૧૮. મલ-પરસેવા વગેરે રૂપ શરીર મેલથી ઉદ્વિગ્ન ન થાય, સ્નાનને ઇચ્છે નહિ, મેલ ઉતારે નહિ, કિન્તુ શરીરની અશુચિતાતું ધ્યાન ધરતો તે ખધું સમભાવે સહી લે.

૧૯. સત્કાર-કેઈ મારો સત્કાર વગેરે કરે તેમ ન ઇચ્છે. કેઈ સત્કાર ન કરે તો દીન ન થાય, સત્કાર કરે તો હર્ષ પણ ન પામે.

૨૦. પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિમાન યુનિ બુદ્ધિના ઉત્કર્ષથી અહંકાર ન કરે કિન્તુ સ્પોતે ઘણા અજ્ઞાન છે' એમ સમજીને અદ્વિજ્ઞાની પ્રત્યે વાતસહ્ય કરે.

૨૧. આજ્ઞાન-ન ભણી શકનાર મુનિ અને છદ્ધસ્થભાવના અનંત અજ્ઞાનના અભાવવાળો જ્ઞાની મુનિ-એ ય ખેદ ન પામે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ક્રમશઃ થાય છે એમ સમજી જ્ઞાનાર્જવમાં ઉદ્યમી બને.

૨૨. સમ્યક્ત્વ-સમ્યક્ત્વવાન મુનિ, સમ્યક્ત્વ ડગાવવાના કોઈ પણ ચત્નથી ચલાયમાન ન થાય.

આ પરિષદો જ્ઞાનય, વેદનીય, મોહનીય અને અન્તરાયકર્મના ઉદ્યવાળાને સંભવિત છે.

વેદનીયના ઉદ્યથી-ક્ષુધા-તૃષ્ણા-શીત-ઉષ્ણ.

અંસા-ચર્યા-વસતિ.

વધ-રોગ-તૃણસ્પર્શ-મેલ = ૧૧.

જ્ઞાના વ. ના ઉદ્યથી-પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાનપરિ = ૨

અન્તરાય ” ”-અલાભ પરિષદ = ૧

આ ૧૪ ઉપસર્ગ છદ્ધસ્થાને જ હોય છે.

આમાંના ક્ષુધા-પિપાસા, શીત-ઉષ્ણ, દંશ-વહાર-વધ-મેલ-શય્યા, રોગ તથા તૃણસ્પર્શ એ ૧૧ વેદનીય કર્મના ઉદ્યથી થતા હોવાથી છદ્ધસ્થ ઉપરાન્ત કેવળીને (જિનને) પણ હોય છે.

ગુણસ્થાનની દૃષ્ટિએ : ૯ મા ગુ.સ્થાન સુધી ૨૨ પરિષદો.

૧૦માંમાં ૧૪

૧૧, ૧૨ મે. ૧૪ અને કેવલિને

૧૧ પરિષદો હોય છે.

૧૦ મે ગુણસ્થાને અચેલક, અરતિ, સ્ત્રી, નિષઠા, આકોશ, ચાચના, સત્કાર અને (દર્શનમોહ. ચારિ. મોહ.જન્ય) ૮ સિવાયના ૧૪ હોય.

૧૧ મે ૧૨ મે પણ એ જ ૧૪ હોય.

૧૩ મે ૧૪ મે વેદનીય કર્મોદ્યજન્ય ૧૧ હોય.

એક કાળે ઉઃકૃષ્ટથી એક જીવને ૨૦ પરિપહ (શીત-ઉષ્ણ જેમાંથી એક કાળે ગમે તે એક જ હોઈ શકે. વિહાર-વસતિ એ જેમાંથી પણ એક કાળે ગમે તે એક જ હોઈ શકે માટે) હોય.

યતિધર્મના આ ૯ વિશિષ્ટ કર્તવ્યોનું ભાવપૂર્વક નિર્મળ મનથી પાલન કરનારને પ્રાપ્ત થએલા આસ્ત્રિના અધ્યવસાયોનું રક્ષણ થાય છે, અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે તેનું યથાવિધ પાલન કરવું જ જોઈએ. જો પ્રતો સ્વીકારવા માત્રથી જ પરિણામ પ્રાપ્તિ-રક્ષા-વૃદ્ધિ થતાં હોય તો દ્રવ્યસંઘની અલભ્યને પણ તેમ થવું જોઈતું હતું. માત્ર સામાયિક આસ્ત્રિથી પણ મુક્તિ થઈ શકે કિન્તુ તે રાજમાર્ગ નથી. રાજમાર્ગ તો મહાપ્રતો સ્વીકારવા રૂપ છેદોપસ્થાપના નામના બીજા પ્રકારના આસ્ત્રિને સ્વીકારીને શુર્વાસાપાલનપૂર્વક શુ. સ્થાનોની વૃદ્ધિ કરવી તે જ છે. તે માટે જ ગરુડવાસાદિ ૯ વિશિષ્ટ કર્તવ્યોનું પાલન કરવાનું છે.

પ્ર. તમે આસ્ત્રિધર્મને આટલું બધું મહત્ત્વ કેમ આપો છો ? શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે કે આસ્ત્રિ વિના પણ મુક્તિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન વિના કદી મુક્તિ થતી નથી.

ઉ. ત્યાં આસ્ત્રિથી દ્રવ્યઆસ્ત્રિ લેવાનું છે. અર્થાત્ દ્રવ્યઆસ્ત્રિ વિના પણ ભરતાદિને જેમ મુક્તિ થઈ શકે છે પરન્તુ સમ્યગ્દર્શન વિના તો કોઈની ય મુક્તિ થતી નથી. પરન્તુ અહીં પણ એમ ન સમજવું કે દ્રવ્ય આસ્ત્રિ અંકિચિત્કાર છે કેમ કે ભરતાદિને પણ જે ભાવઆસ્ત્રિ પ્રાપ્ત થયેલું તેને લાવી આપનાર તો પૂર્વજન્મનું દ્રવ્યઆસ્ત્રિ જ હતું. વળી આવું પણ કદાચિત્ જને છે માટે રાજમાર્ગે તો દ્રવ્ય-આસ્ત્રિ આવશ્યક જ સમજવું. ઉપરોક્ત વચન નિશ્ચયનયની દષ્ટિનું છે.

* સાપેક્ષ યતિધર્મનું ૧૦ સુ. (અંતિમ) વિશિષ્ટ કર્તવ્ય :

* સંલેખના-વિધિપૂર્વક ઢેહ-કષાયો વગેરે જેનાથી ઘસાય-ક્ષીણ થાય તેવી વિશિષ્ટ કોટિની તપઃકિધાને સંલેખના કહેવાય છે. આ વિશિષ્ટ સંલેખના અંતકાળે કરવી તે સાપેક્ષ યતિધર્મ છે.

ચૌ. શુ. ૨૨

ગણિપદ વગેરેને વહન કર્યા પછી ગરબના રક્ષણ-પાલનની જવાબદારી પૂર્ણ થતાં સાધુએ કાં તો અભ્યુદયવિહાર (જિનકલ્પ) સ્વીકારવો જોઈએ. અથવા અભ્યુદય મરણ (અનશન) સ્વીકારવું જોઈએ.

અભ્યુદય વિહારનું વર્ણન આગળ નિરપેક્ષ યતિધર્મમાં કર્યું. અભ્યુદય મરણ પ્રાયઃ સંલેખના પૂર્વક હોય છે.

માટે અહીં પ્રથમ સંલેખનાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ જોઈ એ (આ સંલેખના ગૃહસ્થો પણ કરી શકે છે.)

* સંલેખના-૩ પ્રકારની—
 / ઉત્કૃષ્ટ-૧૨ વર્ષની
 \ મધ્યમ-૧૨ માસની
 \ જઘન્ય-૧૨ પખવાડિયાની.

(i) ઉત્કૃષ્ટ સંલેખન : ૧ લા ૪ વર્ષ ૧-૨-૩ વગેરે ઉપવાસોથી કરે અને પંચેન્દ્રિયપોષાક નિર્દોષ આહારથી પારણું કરે. ૨ જા ૪ વર્ષ તે જ રીતે તપ કરે પરંતુ પારણું નીવે કરે. પછીના ૨ વર્ષ એકાન્તર આયંજિલ કરે. (ઉપ. આયં.) પછીના ૬ માસ ૧ કે ૨ ઉપવાસ કરે. અઠમ વગેરે ન કરે.

પારણું ઉનોદરીપૂર્વક આયંજિલ કરે.

ત્યાર પછીના ૬ માસ અઠમ વગેરે ઉગ્ર તપ કરે અને વહેલું મરણ ન થાય તે માટે પારણું તૃપ્તિ થાય તેવી રીતે આયંજિલ કરે.

૧૨ મા છેલ્લા વર્ષે નિત્ય આયંજિલ કરે. આ ૧૨ મા વર્ષમાં પ્રતિદિન એકેક કોળિયો આહાર ઘટાડતાં ૧ કોળિયા સુધી પહોંચે. જેમ દીવામાં તેલ અને વાટનો એકસાથે ક્ષય થાય તેમ અહીં શરીર અને આયુનો એકસાથે ક્ષય થવો જોઈએ.

૧૨ મા વર્ષના છેલ્લા ૪ માસમાં એકાન્તરે તેલનો કોઠળો ચિરકાળ સુધી મોંમાં ભરીને રાખી મૂકે. પછી શ્લેષ્મ-કુડીની ભસ્મમાં તે કોઠળો ચૂંકીને ઉષ્ણ પાણીથી સુખ સાફ કરે. જો આમ ન કરે તો વાયુથી મોં સુકાઈ જતાં જડખાં બંધ થઈ જવા સંભવ છે કે છેલ્લે સમયે નમસ્કાર મન્ત્રનું ઉચ્ચારણ પણ થઈ શકે નહિ.

(ii) મધ્યમ સંલેખના-ઉત્કૃષ્ટની જેમ ૧૨ માસ સુધી કરવી.

(iii) જઘન્ય સંલેખના :- ઉત્કૃષ્ટની જેમ ૧૨ પખવાડિયા સુધી કરવી. આ રીતે શરીરને સંલેખના કરવામાં ન આવે તો માંસ વગેરે ધાતુઓ એકસાથે ક્ષીણ થતાં મરણ કાલે આતંધ્યાન થાય માટે સંલેખના કરવી જરૂરી છે.

૩. આ સંલેખના આપઘાત ન કહેવાય ?

ઉ. આત્મહત્યાનું લક્ષણ એ છે કે મોહમૂઠતાદિને લીધે કરાતી શાગાદિ દોષોથી પૂર્ણ અને જિનાશાવિરુદ્ધ એવી સ્વની હત્યા તે આત્મહત્યા કહેવાય. તેને જ પંચવસ્તુમાં (૧૫૮૯) અતિપાત ક્રિયા કહી છે. પરંતુ વધના એ લક્ષણો વિનાની, નિયમા શુભ-ભાવને વધારનારી સંલેખનારૂપ ક્રિયા તો વિહિત એવી શુદ્ધક્રિયા જ કહેવાય.

જેમ આપરેશનની દુઃખદાયક ક્રિયા ભાવિના હિતની દૃષ્ટિએ ઉપાદેય ગણાય છે. તેમ સંલેખના પણ અનેક જન્મમરણોના ત્રાસથી સુકૃત થવા રૂપ ભાવિના હિતની દૃષ્ટિએ હોઈને ઉપાદેય જ છે. અસ્તુ.

આ સંલેખનાના પાંચ અતિચાર કહ્યા છે.

૧. આલોક સુખ વાંછા ૨. પરલોક સુખ વાંછા ૩. જીવવાની વાંછા ૪. મરવાની વાંછા ૫. નિયાણું.

સંલેખના બાદ થતી પૂજા-ભક્તિ જોઈને જીવવાની ઇચ્છા રૂપ ૩ જો

” ” ” પૂજા-ભક્તિ ન જોઈ મરવાની ઇચ્છા રૂપ ૪ થો અતિચાર દુષ્કર તપથી જન્માન્તરમાં ચકવર્ત્યાદિ પદની ઇચ્છારૂપ ૫ મો અતિચાર સમજવો.

આ રીતે સંલેખના સ્વીકાર્યા બાદ વિધિપૂર્વક અભ્યુદયત મરણનો સ્વીકાર કરવો. આ મરણના ત્રણ પ્રકાર છે.

* મરણના ૩ પ્રકાર

૧. પાદપોગમન ૨. ઈંગિની ૩. ભક્તપરિણા

(i) પાદપોચગમન-પાદપ એટલે વૃક્ષ. વૃક્ષની જેમ સર્વ આહાર અને સર્વ ચેષ્ટા ત્યાગીને નિશ્ચલ પડી રહેવું. આ અનશન ૧ લા. સંઘયજીવાળાને જ હોઈ શકે છે.

આ અનશનના બે પ્રકાર છે.

૧. વ્યાધાતરહિત :- ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે.

૨. વ્યાધાતસહિત :- સખત વ્યાધિ વગેરેની પીડાથી, સિંહા-દિના આક્રમણથી ઉત્પન્ન થએલી મહાવેદનાથી હવે આયુને ઉપક્રમ લાગશે (લાંબુ નહિ જીવાય) એમ જાણી શકે તેવા ગીતાર્થને જ હોઈ શકે છે.

બે ય પ્રકારના પાદપોચગમન અનશન ૧૪ પૂર્વીની સાથે વિરોધ પામ્યા છે.

(ii) ઇંચિનીમરણુ-સર્વ આહારના ત્યાગી અને પરિમિત ચેષ્ટાવાળાને આ અનશન હોય છે.

આ અનશનની છાયાથી તાપમાં, તાપથી છાયામાં જવા-આવવાની છૂટ-પૂર્વક નિશ્ચિત કરેલા મર્યાદિત પ્રદેશોમાં ચેષ્ટા કરવા છતાં સમ્યગ્ ધ્યાનમાં લીન બનીને પ્રાણોને તજે છે. તેઓ ખીજ પાસે સેવા ન કરાવે કિન્તુ સ્વયં પડખું ફેરવે, લઘુ-વડીનીતિ કરે કે ન પણ કરે, ધૈર્યબલી પ્રતિક્ષેપનાદિ પણ કરે.

(iii) ભક્તપરિણા : આરે ય પ્રકારના અથવા પાણી સિવાયના ૩ પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી આ અનશન હોય છે. અહીં સ્વયં પરિકર્મ કરે અને ખીજ પાસે પણ કરાવી શકે છે.

આ અનશનવાળાને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૮ નિર્યામકો (અંતકાળે આરાધના કરાવનાર) હોય છે. એટલા પ્રમાણમાં ન હોય તો છેવટે બે નિર્યામક તો અવશ્ય જોઈએ. જેમાંનો એક અનશનીની પાસે રહે અને ખીજે આહારપાણીની ગવેવણા કરવા બહાર ફેરે.

સર્વ સાધ્વી, પ્રથમ સંઘયજીરહિત સર્વ સાધુ, સર્વદેશવિરતિધરે પણ આ અનશન કરી શકે છે.

આ ૩ ય અનશનોતું ક્ષણ મોક્ષ અથવા વૈમાનિક દેવલોકની પ્રાપ્તિ છે.

* અનશનમાં અવશ્ય-વળ્યું દુષ્ટ ભાવનાઓ :

૧. કન્દર્પી : કન્દર્પ = કામ. કામની મુખ્યતાવાળી મશ્કરી વગેરેમાં આસક્ત કન્દર્પભતિના દેવોની ભાવના.

૨. કૈલિભિક્ષી : પાપકારી, અસ્પૃશ્ય દેવો કિલિખ કહેવાય છે તેમની ભાવનાઓ.

૩. આભિયોગિક : નોકર તુલ્ય દેવોની ભતિ = આભિયોગિક, તેમની ભાવનાઓ.

૪. આસુરી : ભવનપતિદેવોની એક ભતિ આસુરી નામની છે તેમની ભાવનાઓ.

૫. સાંમોહી : સંમોહ પામતા દેવો 'સંમોહા' કહેવાય છે. તેમની ભાવનાઓ.

વારંવાર તેવા સ્વભાવવાળું વર્તન કરવાનું અનશનોતું તે વિશેષતઃ તજ દેવું જોઈએ.

ચાસ્ત્રી પણ જો આવી ભાવના સેવે તે તે ભાવનાવાળી હલકી ભતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

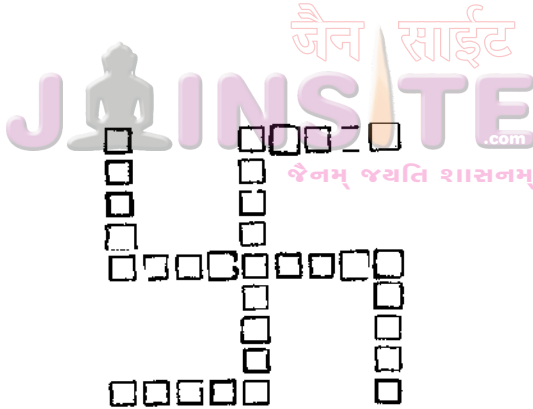
પ્રત્યેક ભાવનાના પુનઃ ૫-૫ પ્રકાર છે તેવું વર્ણન પંચવસ્તુ યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રન્થથી જોઈ લેવું.

અનશનો કાળધર્મ પામે ત્યાર પછી તેના દેહનો વ્યુત્સર્ગ કરવા માટે મહાપરિભાષનિકા વિધિ હોય છે. અહીં ગ્રન્થવિસ્તાર-ભયથી તેવું સ્વરૂપ વર્ણન નહિ કરીએ. ધર્મસંગ્રહ આદિ ગ્રન્થોથી જોઈ લેવું.

આ સાપેક્ષ યતિધર્મના નિરતિચાર સેવનથી મુક્તિ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનમાં અતિચાર લાગી જાય તે સુસંભવિત છે પરંતુ આયશ્ચિત્તથી તેની શુદ્ધિ કરી લેવાથી વિશુદ્ધ બનતો તે યતિધર્મ

અવશ્ય મુક્તિપ્રદ બને છે. આ જ કારણે ૧૨ ય તપમાં સૌથી મહત્વની પ્રાયશ્ચિત્ત નામનો તપ કહેવામાં આવ્યો છે. આ ચતિધર્મ તીર્થની અવિચ્છિન્ન પ્રવૃત્તિનું કારણ બને છે, ઉપદેશાદિ પરાર્થ દ્વારા અનેકને ઉપકારક બને છે અને એ રીતે પરોપકારરૂપ પોતાના કર્તાવ્યની પણ પૂર્ણાહુતિ થાય છે. આમ સ્વ-પરને ઉપકારક હોવાથી આ ધર્મ અવશ્યમેવ મુક્તિદાયક બને છે.

હવે સંક્ષેપમાં નિરપેક્ષચતિધર્મનું સ્વરૂપ વિચારીને સાધુ ધર્મનું વિવેચન પૂર્ણ કરીશું.

નિરપેક્ષ યતિધર્મ

[૨૧]

ગન્ધવાસના (સાપેક્ષ યતિધર્મના) પૂર્ણ પાલનથી કૃતાર્થ થએલા અતિ સામર્થ્યવાન સાધુએ પ્રમાદનો પરિહાર કરવા માટે નિરપેક્ષ યતિધર્મ સ્વીકારવો જોઈએ.

આ યતિધર્મ ૧ લા ૩ સંઘયણુવાળાને જ હોઈ શકે છે કેમ કે તેઓ જ અતિ સામર્થ્યવાળા હોય છે.

નિરપેક્ષ યતિધર્મ ૩ પ્રકારે છે.

૧. જ્ઞાનકલ્પિક ૨. પરિહારવિશુદ્ધિક ૩. યથાલન્દિક.

૧. જ્ઞાનકલ્પિક : જિનેશ્વરતુલ્ય આચારવાળા ઉચ્ચતમ સાધના કરતા આત્માઓનો આચાર તે જ્ઞાનકલ્પિક કહેવાય.

(૨) પરિહારવિશુદ્ધિક : પરિહાર એટલે વિશિષ્ટનજાતિનો તપ; તેને આચારનાર સાધુ પરિહારિક કહેવાય. તેને 'શુદ્ધ' વિશેષણ લગાડતાં શુદ્ધપરિહારિક-કે પરિહારવિશુદ્ધિક કહેવાય.

(૩) યથાલન્દ : યથાલન્દ એટલે એ કલ્પને અનુરૂપ અચુક કાળ. તેટલો કાળ-કલ્પ પ્રમાણે આચરણ કરે તે સાધુ યથાલન્દિક કહેવાય. (૧૨ પ્રતિમાઓનું પાલન કરવું તે પણ નિરપેક્ષ ગણાવએદક યતિધર્મ છે.)

આ નિર.યતિ. ધર્મના અધિકારી પ્રાયઃ આચાર્યાદિ પાંચ પદસ્થ-પુરુષો જ છે. (ગણી-ગન્ધાધિપતિ-ઉપાધ્યાય-પ્રવર્ત્તક-સ્થવર-ગણાવએદક)

આ કલ્પો સ્વીકારતાં પૂર્વે ૨૧-પરોપકાર પોતાના સુકૃતને વિચારતા મહાત્મા પોતાનું આયુષ્ય જાણે અને જો અલ્પાયુ હોય

તો ગમે તે એક અનશન (પાદપોપગમનાદિ) સ્વીકારે. આયુ દીર્ઘ હોય અને શક્તિ સારી હોય તો જિનકલ્પક વગેરેમાંથી એક નિરપેક્ષ યતિધર્મ સ્વીકારે અને જંઘાબળ ક્ષીણ થયું હોય તો સ્થિરવાસ સ્વીકારે.

જે મહાત્મા જિનકલ્પાદિ સ્વીકારે તે સ્વચ્છને અમુક કાળ માટે યોગ્ય આચાર્યની નિશ્રામાં મૂકે અને તેમની લાયકાત જુએ. જે ગચ્છમાર વહવા માટે યોગ્ય બાણે તો પછી તે મહાત્મા પાંચ તુલના વડે પોતાના આત્માનું સામગ્ય કેળવે.

૫ તુલના :

૧. તપથી : ગમે તેવા સંયોગમાં ૬ માસ સુધી આહાર વિના ચલાવી શકાય તેવા દેહને કેળવે.

૨. સત્વથી : ભય અને નિદ્રા ઉપર વિજય મેળવે.

૩. સૂત્રભાવનાથી : સૂત્રને પોતાના નામની જેમ અતિપરિચિત કરે. તેના પાઠથી કાળમાન બાણી લે.

૪. એકત્વભાવનાથી : સાવ એકાન્તમાં રહી શકાય તેવા યત્ને કરે. શરીર ઉપરતું પણ મમત્વ તોડી નાંખે.

૫. બળભાવનાથી : શરીર-મનનું બળ કેળવે. છેવટે ગમે તેવા પરિપક્વમાં આત્માને તે બાધ ન જ પહોંચવા દે.

આ પાંચ ભાવનાથી ભાવિત થયેલા જિનકલ્પી જેવા અનેલા એ મહાત્મા ગચ્છમાં રહીને જ ઉપધિ અને આહારની પરિકર્મણા કરે. (યોગ્યતા કેળવે)

પછી સકળ સંઘને લેજો કરી, સહુને ખમાવી, સ્વસ્થાને સ્થાપેલા આચાર્યને હિતશિક્ષા આપી શ્રી તીર્થકર દેવની હાજરી હોય તો તેમની પાસે અથવા શ્રી ગણધરની પાસે, અથવા ૧૪ પૂર્વી પાસે, તેમના પણ અભાવે ૧૦ પૂર્વી પાસે, છેવટે અશોક વગેરે ઉત્તમ વૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે.

પૂર્વેક્રીત દશધા (ચક્રવાલ) સમાચારીમાંથી એક મતે, આવશ્યિકી, નૈષેધિકી, મિથ્યાકાર, ગૃહસ્થને પૂછવા રૂપ પૃચ્છા અને ગૃહસ્થની ઉપસમ્પદા એ પાંચ જ હોય, અન્ય મતે આવશ્યિકી, નૈષેધિકી અને ગૃહસ્થોપસમ્પદા એ ત્રણ જ હોય. (તેમના મતે સામાન્યતઃ ગૃહસ્થને પૃચ્છા સંભવિત નથી કેમ કે જિનકલ્પી આરામ-ઉદ્યાનમાં જ રહેતા હોય છે.)

સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પીના સાધના જીવનના વિવિધ પાસાંતું સ્વરૂપ જણાવતાં ૨૭-૨૭ દ્વારે કહ્યાં છે તેતું વર્ણન અન્ધાન્તરથી જોઈ લેવું.

૨. પરિહારવિશુદ્ધિ : (નિરપેક્ષ યતિધર્મ)

આ ચાસ્ત્રવાળા બે પ્રકારે હોય છે.

૧. નિર્વિશમાન : વિવક્ષિત તપ કરતા સાધુ.

૨. નિર્વિષ્ટકાયિક : વિવક્ષિત કલ્પના અનુસારે અત્યુક તપ પૂર્ણ કરી ચૂકેલા.

આ કલ્પવાળાઓનો સમુદાય ૯ સાધુનો હોય. તેમાં ૪ તપ કરનારા, ૪ તપસ્વીની વૈયાવચ્ચ કરનારા અને ૧ વાચનાચાર્ય અને. નવે ય શ્રુતના અતિશયવાળા હોવા છતાં આચાર એવો છે કે ૯માંથી ૧ વાચનાચાર્ય બનીને બધાને વાચના આપે.

આ કલ્પ ૧૮ માસનો હોય છે. ૧ લા ૬ માસ સુધી જેમણે તપ કર્યો તેઓ બીજા ૬ માસ વૈયાવચ્ચ કરનારા અને અને જેમણે વૈયાવચ્ચ કરી હુતી તેઓ હવે તપસ્વી અને. વાચનાચાર્ય જે હોય તે જ ચાલુ રહે. કુલ બાર માસ પૂર્ણ થતાં જે વાચનાચાર્ય હોય તે આ કલ્પનો ૬ માસિક તપ કરે અને બાકીના આઠમાંથી એકને વાચનાચાર્ય સ્થાપે અને ૭ તપ કરનાર માણ વાચનાચાર્યની વૈયાવચ્ચ કરે.

અહીં તપ ૩ પ્રકારે છે : જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.

	જ.થી	મ.થી.	ઉ.થી	
ઉનાળામાં	૧	૨	૩	ઉપવાસ
શીતકાળમાં	૨	૩	૪	"
વર્ષાકાળે	૩	૪	૫	"

કરવાના હોય છે. પાસણે ત્રણે ય કાળે આયંબિલ કરવાનું હોય છે. શિક્ષા-ગ્રહણ ૭ એપણા પૈકી છેલ્લી પાંચમાંથી કોઈ એનો અભિગ્રહ કરી એકથી આહાર અને ખીજાથી પાણી લે. આ તપ કલ્પ કરનારા માટે સમજવો. ૯ માંથી જે પાંચ તપ ન કરી રહ્યા હોય તે વખતે તેમને બધાને નિત્ય આયંબિલ કરે.

આ રીતે ૧૮ માસ પૂર્ણ થતાં પુનઃ તે કલ્પ સ્વીકારે અથવા તેો પાછા ગચ્છમાં ભળી જાય.

આ ચારિત્રવાળા એ પ્રકારના હોય (૧) અસુક કાળ સુધી આચારિત્ર પાળનારા (ઈત્વરિક), (૨) યાવજ્જીવ સુધી કલ્પ પાળનારા (યાવત્કથિક) તેમાં કલ્પ પૂર્ણ થતાં (૧૮ માસે) પુનઃ એ જ કલ્પ સ્વીકારે કે ગચ્છમાં આવે તેમને ઈત્વરિક કહેવાય અને ૧૮ માસનો કલ્પ પૂર્ણ થતાં જિનકલ્પ સ્વીકારે તે યાવત્કથિક કહેવાય.

આ કલ્પ તીર્થંકર દેવની સમીપે અથવા જેમણે તીર્થંકર દેવની સમીપ આ કલ્પ સ્વીકાર્યો હોય તેમની સમીપે જ સ્વીકારાય. ખીજાની સમીપે નહિ.

આ કલ્પની પ્રરૂપણા માટે ૨૦ દ્વાર કહ્યાં છે તે ધર્મસંગ્રહાદિ ગ્રન્થથી જોઈ લેવા.

૩. યથાલિન્દ્રક-(નિરપેક્ષ યતિધર્મ)

લન્દ એટલે કાળ.

જ.થી-પાણીમાં ખીંજાએલો હાથ સુકાઈ જાય તેટલો.

ઉ.થી-પૂર્વકોડ વર્ષ પ્રમાણુ.

મ.થી-જ. અને ઉ.ની વચ્ચેનો બધો કાળ.

અહીં ઉત્કૃષ્ટ યથાલન્દ પાંચ અહોરાત્રિનું થાય છે. કેમ કે આ કલ્પમાં તેનો જ ઉપયોગ કરવાનો છે. એમાં એ કારણ છે કે શાસ્ત્રોક્ત ભિક્ષા વીધિ (કમ) થી ભિક્ષા લેવા માટે તે પાંચ રાત્રિ દિવસ સુધી જ રહે છે. માટે વિવક્ષિત યથાલન્દ કાળ પૂર્ણ થતાં તેઓ યથાલન્દિક બને છે.

આ કલ્પ પાંચ પુરુષોના સમુદાયવાળો હોય છે. કહ્યું છે કે, એક વીધિમાં ૫ અહોરાત્ર ભિક્ષાર્થે ફરતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ યથાલન્દ ૫ દિવસનો જ થાય અને ૫ પુરુષની જ થાય. યથાલન્દિકોની સર્વ મર્યાદા જિનકલ્પી તુલ્ય બાણવી. માત્ર સૂત્ર-ભિક્ષા અને માસકલ્પમાં જ ભિન્નતા છે.

યથાલન્દિકો બે પ્રકારના હોય છે ગચ્છ-પ્રતિબદ્ધ અને ગચ્છ-અતિબદ્ધ. પ્રત્યેક જિન-સ્થવિર એમ બે બે પ્રકારે હોય છે. યથાલન્દ કલ્પ પછી જિનકલ્પ સ્વીકારે તે જિનમ્ અને ગચ્છનો આશ્રય લે તે સ્થવિર બાણવા.

જેને અર્થજ્ઞાન દેશથી બાકી હોય તે, તેને પૂર્ણ કરવા ગચ્છનો આશ્રય લે, ખીજા જિનકલ્પિક બને.

અર્થગ્રહણ બાકી રહેલું હોય અને કલ્પ સ્વીકારવા માટેનું શુભ-શુદ્ધત આવી જતું હોય અને ખીજું શુભ શુદ્ધત જલદી ન આવતું હોય તો સમ્પૂર્ણ સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કર્યા વિના પણ તે કલ્પનો સ્વીકાર કરે. અને પછી ગુરુ રહેતા હોય તે ક્ષેત્રની બહાર જઈને રહે, ત્યાં રહીને જ ગુરુ અર્થજ્ઞાન આપે. આ અંગેનો વિસ્તર-વિધિ પ્રવચન વસ્તુ (૧૫૪૨)માંથી જોઈ લેવો. જે ક્ષેત્રમાં આ કલ્પવાળા રહે તે ક્ષેત્રની છ શેરીની કલ્પના કરીને એકેકી શેરીમાં પાંચ પાંચ દિવસ ભિક્ષાર્થે ફરતા ૧ માસ પૂર્ણ કરે. જ્યાંથી ભિક્ષા લે તે જ

શેરીમાં પાંચ દિવસ રહે. બહુ મોટું ગામ ન હોય તો નણકના ૬ ગામોમાં ૫-૫ દિવસ કરીને માસકલ્પ પૂર્ણ કરે.

ગરુડપ્રતિબદ્ધ યથાલન્દિક હોય તેને પોતાના સ્થાનથી ૫ કોસ (એક યોજન) સુધી આચાર્યનો અવગ્રહ ગણાય; અર્થાત્ ત્યાંથી મળતી વસ્તુ આચાર્યની ગણાય. જ્યારે ગરુડ-અપ્રતિબદ્ધને તો જિનકલ્પીની જેમ ક્ષેત્રાવગ્રહ હોય જ નહિ.

અહીં નિરપેક્ષ યતિધર્મનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન પૂરું થાય છે.

મૂલ્ય રૂ. ૨૦-૦૦